

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

HİTİTLERDE EGEMENLİK SEMBOLLERİ

Doktora Tezi

Tolga Han ARUN

Ankara, 2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

HİTİTLERDE EGEMENLİK SEMBOLLERİ

Doktora Tezi

Tolga Han ARUN

**Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Turgut YİĞİT
Eş Danışmanı:
Prof. Dr. Esmâ REYHAN**

Ankara, 2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

HİTİTLERDE EGEMENLİK SEMBOLLERİ

Doktora Tezi

Tolga Han ARUN

**Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Turgut YİĞİT
Eş Danışmanı:
Prof. Dr. Esmâ REYHAN**

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1- Prof. Dr. Turgut YİĞİT**
- 2- Prof. Dr. Leyla MURAT KARAKURT**
- 3- Prof. Dr. Hülya BOYANA**
- 4- Prof. Dr. İlknur TAŞ**
- 5- Doç. Dr. Tülin CENGİZ**

**Tez Savunması Tarihi:
23.01.2025**

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Turgut YİĞİT danışmanlığı ve **Prof. Dr. Esmâ REYHAN** eş danışmanlığında hazırladığım “**Hititlerde Egemenlik Sembolleri (Ankara.2025)**” adlı doktora tezimideki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

03.02.2025

Tolga Han ARUN

TEŞEKKÜR

Çalışmanın başından itibaren sorduğum sorulara samimiyetle cevap veren, çalışmaya olan inancıyla yol gösteren, araştırmayı yönlendirip alanımla ilgili gelişimime büyük katkı sağlayan kıymetli danışman hocalarım Prof. Dr. Turgut YİĞİT ve Prof. Dr. Esma REYHAN'a sonsuz teőekkürlerimi sunuyorum.

Tezimi metodolojik açıdan değerlendirip beni yönlendiren kıymetli hocam Prof. Dr. Cenk REYHAN'a; araştırma sürecinde tavsiyeleriyle yol gösteren hocam Doç. Dr. Tülin BOZKURT CENGİZ'e; güler yüzüyle bilimsel katılar sağlayan hocam Prof. Dr. Leyla MURAT KARAKURT'a; tez sürecinde terminolojik kaynak noktasında önerilerle yönlendiren Prof. Dr. Hülya BOYANA'ya; değerli önerileriyle katkı sağlayan Prof. Dr. İlknur TAŞ'a; çalışmamı büyük bir sabırla okuyup değerli katkılar yapan Dr. Sema AYAZ'a; bu günlere gelmemde maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen hocam Dr. Aslı KAHRAMAN ÇINAR'a; çalışmam sürecinde sabırla beni destekleyerek hep yanımda olan sevgili eşim Dilan DENİZ ARUN'a ve bu süreçte kendisine yeterince vakit ayıramadığım kızım yky ARUN'a ayrı ayrı çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
KISALTMALAR.....	iv
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

1.1. HİTİTLERDE EGEMENLİK SEMBOLLERİ	21
1.1.1. Hititlerden Önce Anadolu'da Egemenlik Sembolleri	21
1.1.2. Hititlerde Egemenlik Sembolleri	27
1.1.2.1. Yazılı Belgelere Göre Hititlerde İdeal Kral ve Sembolleri.....	28
1.1.2.2. Hitit Krallarının Egemenlik İdeolojisi	43
1.1.3. Hitit Egemenlik Anlayışında Sembollerin Psikolojik İşlevi.....	52
1.1.4. Hitit İktidar-Sembol İlişkisinde Ritüellerin İşlevi	66

2. BÖLÜM

2.1. TAHTA ÇIKIŞ SEMBOLLERİ	73
2.1.1. ^{GIŞ} Halmaşuit.....	73
2.1.1.1. Yazılı Metinlerde ^{GIŞ} Halmaşuit	74
2.1.1.2. Tasvirli Eserlerde ^{GIŞ} Halmaşuit	89
2.1.2. ^{GIŞ} kalmuş.....	101
2.1.2.1. Yazılı Metinlerde ^{GIŞ} kalmuş	104
2.1.2.2. Tasvirli Eserlerde ^{GIŞ} kalmuş	108
2.1.3. HUB.BI.....	113
2.1.3.1. Yazılı Metinlerde HUB.BI.....	116
2.1.3.2. Tasvirli Eserlerde HUB.BI.....	118
2.1.4. ^{GIŞ} mari-/marit/ ^{GIŞ} ŞUKUR/ ^{GIŞ} turi	121
2.1.4.1. Yazılı Metinlerde ^{GIŞ} mari-/marit/ ^{GIŞ} ŞUKUR/ ^{GIŞ} turi.....	122
2.1.4.2. Tasvirli Eserlerde ^{GIŞ} mari-/marit/ ^{GIŞ} ŞUKUR/ ^{GIŞ} turi.....	128
2.1.5. ^{GIŞ} huluganni	134
2.1.5.1. Yazılı Metinlerde ^{GIŞ} huluganni	136
2.1.5.2. Tasvirli Eserlerde ^{GIŞ} huluganni.....	138

2.1.6. Şiyatar	139
2.1.6.1. İmparatorluk Dönemi Öncesi Kral Mühürleri	141
2.1.6.2. İmparatorluk Dönemi Kral Mühürleri	146

3. BÖLÜM

3.1. İKTİDARIN GÜCÜYLE ÖZDEŞEN DİĞER SEMBOLLER	151
3.1.1. Kanatlı Güneş Kursu Sembolü	151
3.1.1.1. Yazılı Metinlerde Kanatlı Güneş Kursu Sembolü	156
3.1.1.2. Tasvirli Eserlerde Kanatlı Güneş Kursu Sembolü	160
3.1.2. Aslan Sembolü	166
3.1.2.1. Yazılı Metinlerde Aslan Sembolü	168
3.1.2.2. Tasvirli Eserlerde Aslan Sembolü	175
3.1.3. Boğa Sembolü	180
3.1.3.1. Yazılı Metinlerde Boğa Sembolü	184
3.1.3.2. Tasvirli Eserlerde Boğa Sembolü	188
3.1.4. Geyik Sembolü	193
3.1.4.1. Yazılı Metinlerde Geyik Sembolü	196
3.1.4.2. Tasvirli Eserlerde Geyik Sembolü	201
3.1.5. Kartal Sembolü	206
3.1.5.1. Yazılı Metinlerde Kartal Sembolü	210
3.1.5.2. Tasvirli Eserlerde Kartal Sembolü	213
SONUÇ	218
KAYNAKÇA	230
EKLER	254
ÖZET	275
ABSTRACT	276

KISALTMALAR

Ay.	: Arka yüz
Bkz.	: Bakınız
Bo	: Boğazköy (kazı envanter no.)
BoTU	: E.Forrer, Die Boghazköi-Texte in Umschrift, Leipzig, 1922.
C	: Cilt
CTH	: The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago.
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
IBoT	: Istanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletleri 1-4 Istanbul-Ankara: TTK, 1991.
KBo	: Keilschrifttexte aus Boghazköi. Leipzig-Berlin.
KUB	: Keilschrifturkunden aus Boghazköi. Berlin.
MÖ	: Milattan önce
OANNES	: Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi
Öy.	: Ön yüz
s	: Sayfa sayısı
S	: Sayı
SMEA	: Studi micenei ed egeo-anatolici, Roma.
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TAD	: Tarih Araştırmaları Dergisi
VAT	: Siglum for tablets in the Vorderasiatischen Abteilung der Staatlichen Museen, Berlin.
VBoT	: Verstreute Boghazköi-Texte, Marburg.
Vd.	: Ve devamı
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Sembol bilimi sürekli gelişerek tarih öncesi çağlardan bu yana sosyal, kültürel, dinî, mitolojik ve felsefi yönleri ile bir toplumun yaşantısını, kültürel yapılarını ortak ve ayrı yönlerini anlamada büyük önem taşımaktadır¹. İşlev bakımından semboller, insanın kelimelerle anlatamadıklarını, ulaşılmaz olanı ifade etmeyi amaçlar. Araştırmacılar bu durumun insanın analitik diline fazla önem vermemesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Simgelerin evrenselliği de burada devreye girmektedir. Sembollerin ifade biçimi, çözümleyici bir dilden daha etkin ve gerçekçi olarak insanları birbirlerine yakınlaştırmaktadır. Buradan hareketle ilim insanları, insanoğlunun birbirleri ile dayanışmasının ancak semboller üzerinden gerçekleştirilebileceğini düşünmektedirler². Böylece ait olma duygusuyla hareket eden insan, semboller üretmiştir. Zamanla sahiplik belirten bu semboller damga ve mühür gibi tasvirli araçlara dönüşmüştür. Damgaların mühürlere dönüşümü uygarlığın siyasi ve ekonomik gelişimiyle orantılıdır. Kullanılan mühürlere; bolluk, bereket, güç, yiğitlik, cesaret ve kuvvet gibi anlamlar verilmiştir. Sembollerin etkisi genişledikçe tasvir edildikleri araçlar da çeşitlenmiştir. Uygarlıkların buldukları coğrafyanın etkisi ile çeşitli hayvan, bitki vb. unsurlardan silah, kaya, kap-kacak, madeni eşya gibi birçok materyalin üzerinde sembol olarak yararlanılmıştır³.

Semboller kültürün oluşumu ve sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir. Ancak uzun zaman semboller; duygular ve hislerden bağımsız olarak görülerek araştırılmamıştır. 20. yüzyıl itibari ile psikanaliz, sosyoloji, antropoloji ve etnoloji gibi bilim dallarının gelişmesi sembollerin önemsenip incelenmesini sağlamıştır⁴. Fakat sembollerin anlamı ve kullanımına yönelik filozof, antropolog, sanat tarihçisi, edebiyatçı, ilahiyatçı, psikolog vb. araştırmacıların tarifleri oldukça karmaşıktır. Dolayısıyla sembolün tanımı, ne olduğu, çeşitleri ve kullanımı ile alakalı kimi tanımlar birbirleriyle bağdaştıramamaktadır⁵.

Tarihsel süreçte gelişen uygarlıklar var olan her şeye sembolik bir anlam ve biçim vermeye başlamıştır. Çünkü semboller duyguların, düşüncelerin ve nesnelerin yerini tutan görsel ve sözel araçlardır. İnsanoğlu binlerce yıl boyunca kendilerini anlatmak için sembollerini kullanmıştır. Oluşturulan semboller insan, coğrafya ve iklim olaylarının

¹K. Özlem Alp, *Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş*, Eflatun Yayınları, Ankara, 2009, s.2

²M. Eliade, *İmgeler ve Simgeler*, çev. M. A. Kılıçbay, Doğubat Yayınları, Ankara, 2017. s.26, 27

³S. K. Koca, "Genel Hatlarıyla Kültür ve Sembol İlişkisi", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, S.2, 2010, s. 89.

⁴S. Ateş Durç, "Siyasal Sembolizm ve İktidar İlişkisi Üzerine Düşünmek", *Folklor/Edebiyat*, C.26, S.1, 2020, s.380

⁵G. Atasagun, "Sembol ve Sembolizm", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.7, 1997, s.369

dan etkilenmiştir. Dolayısıyla semboller doğal ve insan tarafından yapılanlar olarak ikiye ayrılabilir. Doğal semboller bitkiler, su, ateş, taş, hayvan, insan, coğrafi mekân, güneş, ay vb. kozmik varlıklardan oluşabilir. İkincisi soyut ve somut olarak; sayı, geometrik şekiller, araba, asa, tekne, ev, sanatsal semboller vb. insan hayatında var olan varlıklardır⁶. Buradaki işaretler aynı zamanda kültür içerisine de dahil edilmektedir.

Sembollerin işlevinin anlaşılması, nasıl ortaya çıktığını ve nasıl kullanıldıklarını anlamayı kolaylaştıracaktır. Bir sembolün en önemli özelliği toplumları birleştirmesidir. Bunun yanı sıra semboller yönetenler ile yönetilenler arasında iletişim aracı olarak kullanılmaktadır⁷. Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda sembollere çeşitli nitelikler atfedilmiştir. Bunlar; sembollerin birçok olguyu aynı ifadede toplaması, farklı insanlara benzerlik hissettirerek dayanışma oluşumunu tetikleme⁸, gerçekliğin gizemli yönlerini açması⁹, isteğe bağlı değil uygun koşullarda ortaya çıkmaları, gelişmeleri ve ölmeleri gibi özelliklerdir. Ayrıca araştırmacılar sembollerin genel geçer olmadıklarını düşünmektedir¹⁰. Burada ritüel ve sembol konusuna ayrı değinmek gerekmektedir. 20. yüzyıl antropologları ritüelin anlaşılması üzerine ciddi çalışmalar yapmışlardır. Ortaya çıkan pek çok karmaşık teori sonucunda ritüellerin gücü meşrulaştırarak ideolojiyi kitleye aşılmasını kolaylaştırdığı anlaşılmıştır. Böylece ritüeller vasıtasıyla insanlar toplumdaki rollerini düşünmeye itilecektir¹¹. Araştırmamız boyunca değineceğimiz Hitit ritüellerinde de “meşruluk” vurgusunun birçok sembolle halka aktarılmaya çalışıldığı açıklanacaktır. Bahsi geçen sembollerin temelde çok farklı kültürden insanları bünyesinde barındıran Hititlerin devleti bir arada tutabilmek için benzerlik algısı oluşturduğunu düşünmekteyiz.

Sembollerin birleştirme etkisini verimli kullanabilmek için dengeli olmak gerekmektedir. Jung sembolizmi psikoloji ile birlikte ele almaktadır. Burada da denge üzerinde durmaktadır¹². İncelemiş olduğu kültürlerde tespit ettiği yin-yang, ruh-beden ve beyaz-siyah imgelerinin de bu denge üzerine kurulduğunu düşünmektedir¹³. Ona göre insan psikolojisinde zıtlıklar vardır. İnsan ruhu zıtlıklardan dolayı gerilim yaşar.

⁶ N. Gümüştakin, “Anadolu ve Diğer Kültürlerde İşaret ve Simgelerde Anlam”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.14, S.26, 2011, s. 104

⁷A. Çaycı, *Selçuklukarda Egemenlik Sembolleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2019, s.33

⁸S. Ateş Durç, 2020, s.382

⁹G. Atasagun, 1997, s.380

¹⁰G. Atasagun, 1997, s.381

¹¹T. H. Eriksen, *Küçük Yerler Büyük Meseleler Sosyal ve Kültürel Antropoloji*, çev. A. E. Koca, Birleşik Dağıtım Kitap Evi, Ankara, 2009, s.337, 338

¹²Ö. Çetin, “Sembolizmin Psikolojisi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XI, S.2, 2009, s.95

¹³Ö. Çetin, “Jung Psikolojisinde Rüya”, *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.19, S.2, 2010, s.257

Bu nedenle de rahatlamak için çözüm arayışına girer. Mantıksal olarak bir çözüm bulunmadığı zaman ise semboller açığa çıkar. Bu yönleri ile semboller insan için birleştirici ve uzlaştırıcı etki sağlamaktadır¹⁴. Buna din olgusundan örnek verilebilir. Din sembolizminde tanrı, insana anlayabileceği bir biçim arayışından gelmektedir. Yani insanlar biçimsel olarak bir yaratıcı görmediğinden onu anlatabilmek için biçimsel bir form verme amacı gütmektedir. Çevresinde gördüğü kendinden güçlü unsurlar ile benzetme yolu yaparak tanrıları kendinden üstün olarak hayal etmiştir. Bu hayaller daha sonra etkileşimde olduğu insanların da anlayabileceği mantıksal şekillere dönüşmektedir. Böylece bazı biçimlere kutsiyet kazandırılmaktadır. Özellikle MÖ 2. binyıl uygarlıklarının yazılı ve görsel eserleri incelendiğinde tanrı ve insan tasvirlerinin hep benzetmelerle dolu olduğu görülmektedir. Söz konusu betimlere dikkat edilecek olursa kendi kültürü içerisinde ön plana çıkan yönler göz önünde tutulmaktadır. Mesela sporla uğraşan Grek uygarlığında kaslı, atletik yapılı tanrılar var iken doğu kültürlerinde sakallı, örgülü saçlı tanrılar düşünülmüştür. Bu da bize sembolik öğelerin aslında toplumsal yaşam hakkında bilgi verdiğini de göstermektedir. Dolayısıyla siyasal iktidar için sembolizmi kullanmak önemlidir.

Sembolleri kavramak ve tanımlamak için çok sesli ve muğlaklık yönlerinin irdelemesi de gerekmektedir. Çok seslilik aynı sembolün farklı kişilerce farklı algılanmasıdır. Muğlaklık ise sembolün kesin tanımıdır. Muğlaklığın toplumsal açıdan en büyük yararı uzlaşının olmadığı durumlarda siyasal dayanışmanın sağlanmasında kullanılabilmesidir. Çok seslilik ve muğlaklık siyasetle ilişkilendirildiğinde hem belirsizlik ve birden çok anlam taşımış, hem de gücün tanımlanmasında etkili olmuştur. Dolayısıyla siyasal sembollerin manipüle edilmesine de sebebiyet vermiştir. Örneğin aynı sembollerin karşıt gruplarca farklı anlamlarda kullanımı halkın istenilen doğrultuda yönlendirilmesini kolaylaştırmıştır. Bu kapsamda yönetici sembollerin çok anlamlılığı sayesinde iktidarını koruyup taraftarlarını bir arada tutmuş, böylece ortak semboller oluşturmuştur¹⁵. Ancak ortaya çıkan semboller evrenselliğe sahip olabildiği gibi milli de olabilir. Bunun temel sebebi farklı toplumların yaşadığı tabiat olayları ile toplumsal koşullardır. Örneğin “kurt” kimi toplumlarca kahramanlığın, gücün sembolü iken kimine göre ise vahşiliği niteler. Benzer şekilde beyaz renk saflığı ve temizliği temsil edebildiği gibi üzüntü, mutsuzluk veya musibet anlamları da mevcuttur¹⁶.

¹⁴Ö. Çetin, 2009, s.95

¹⁵S. Ateş Durç, 2020, s.383

¹⁶S. K. Koca, 2010, s.92

Günümüzde araştırmacılar “sembol nedir?” sorusu üzerinde genel bir kanıya varmıştır. Konuyla ilgili çalışan antropologlar sembolün insanların nesnelere, seslere, olaylara veya yazılı biçimlere yakıştırdıkları anlamlar olduğunu belirtmektedir. Simgelendirmede dil ilk sırayı alsa da mimari, sanat, dans, müzik, beden şekli, giysi, yüz ifadesi, takı, akrabalık, mülk, mekân ve çeşitli mallarını göstererek iletişime geçmektedir¹⁷. Hitit krallarının giydikleri giysileri, tören uygulamaları, seferlerinde kazandıkları ganimetleri saymaları, kralın tasvirlerindeki pozisyonları konuya verilebilecek bazı örneklerdendir. Kavramsal olarak semboller, zihinsel ve temsili semboller olarak ikiye ayrılmaktadır. Zihinsel semboller daha çok fizik, kimya, matematik ve müzik gibi alanlarda temsil amacıyla kullanılan yazılı işaret, figür ve harflerdir. Temsili semboller ise bütünü anlaşılmamasını sağlayarak anlatılmak isteneni ifşa eden sembollerdir. Bunlar daha çok mistisizm, metafizik ve din gibi alanlarda kullanılmaktadır. İşlevsel olarak sembol kişinin yaratıcılığını arttırmakta, özgürleştirmekte, anlatması ve anlaması zor olan konuları anlaşılır kılmaktadır. İlim insanları sembol kullanımının insan psikolojisine olumlu katkılar sağladığını belirtmektedir. Ayrıca sembolü yaratan ve kullananlar genellikle zihinsel ve ego gelişimi güçlü olan kimselerdir¹⁸.

Sembolün ne olduğu anlatıldığına göre “sembol ve işaret arasındaki ayrım nedir?” sorusu da ele alınmalıdır. Bu sayede belirlediğimiz sembollerin işarettten farklarının ne olduğu ve çalışmamızın ana çizgisi de daha iyi anlaşılacaktır. “İşaret” kelimesi İngilizce “sign”, kelimesinden Türkçeye geçmiştir. Anlam olarak, “iz, remiz, nişan, alamet, belirti ve gösterge” olarak çevrilmektedir. Genellikle bu iki kavram birbirinin aynısı gibi düşünülmektedir. Fakat literatürde işaretin somut olarak doğrudan ulaşılabilir olanı temsil ettiği ifade edilmektedir. Yani işaret ile işaret edilen nesne arasında doğrudan ilişki vardır. Ancak sembollerin işaret ettikleri ile aralarında birden çok anlam bulunmaktadır¹⁹. İşaret bir tür yönlendiricidir. Semboller ise bir düşünce ya da fikir sonucu oluşmaktadır. İşaret ile nesne birbirlerinin yerini alabilmektedir. Buna karşın semboller anlatılmak istenen tasavvufu birleşerek karmaşık özelliklere sahiptir. Kısacası işaret özne ile nesne yerine geçerken, sembol tasavvur, özne ve nesnenin yerine kullanılabilir²⁰. Örneğin trafik işaretleri düşünüldüğünde araç ve yayaların nasıl hareket etmeleri gerektiğini anlatır. Ulusal ve uluslararası anlaşmalarla anlam kazanırlar. Dolayısıyla

¹⁷ S. Ateş Durç, 2020, s.381, 382

¹⁸ Ö. Çetin, 2009, s.89-99

¹⁹ L. Tokat, *Dinde Sembolizm*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2012, s.13-16

²⁰ A. Çaycı, 2019, s.32

amacımıza göre anlamsal değişiklikler yapmamız kolaydır. Sembollerse temsil ettikleriyle bütünleştiklerinden isteğe göre değiştirilmeleri kolay kolay yapılamaz²¹.

Sembol konusunun popülerlik kazanması ve araştırmaların çoğalması literatürde gruplandırma yapılmasına sebep olmuştur. Bazı araştırmacılar sembolleri evrensel, geleneksel ve rastlantısal olarak üçe ayırmıştır. Evrensel sembollerin küresel geçerliliği vardır. Burada sembolün işaret ettiği ile arasında doğrudan ve sürekli ilişkisi olmalıdır. Geleneksel sembollerse kişiye özgüdür. Kişi yaşadığı olayları zihninde sembolleştirir. Sonrasında gördüğü nesne, olay ya da herhangi bir yerin çağrışımında bulunmasıyla sembolü açığa çıkarır. Diğer insanların bu sembolü kavrayabilmesi için yaratıcının açıklama yapması gerekmektedir. Bu tür semboller oluşturuldukları toplumlara aittir. Milli semboller de bu guruba dahil edilmektedir²². Burada sembolün işaret ettiği kavram ile geleniğin ilişkisi vardır. Araştırmacılar “bayrak”, “haç”, “hilal” ve “altı köşeli yıldız” gibi sembollerin din ya da dinî toplumları sembolize etmesini konuya örnek olarak göstermektedir²³. Semboller arasında kullanılan ve tanınan en yaygın tür geleneksel sembollerdir. Rastlantısal semboller ise daha çok ruh halimizin rastlantıları sonucu oluşur. Fromm bunu anlatırken rüyalardan örnek vermektedir. Burada hüznü olduğumuzda rüyamızda hüznü bağdaştırdığımız bir şehri görmek rastlantısaldır²⁴.

Yukarıdaki semboller haricinde literatürde “lisan sembolü” olarak isimlendirilen hemen hemen tüm uluslarda/devletlerde görülen semboller de vardır. Bunlar basit ses ve sözlerden oluşmaktadır. Tarikatların kullandığı “hu” kelimesi ya da Hitit törenlerinde altın mızrak tutulurken “*kaşmiša*” şeklindeki bağırmaları örnek verilebilir. Literatürde dinlerde kullanılan her imge sembol olarak değerlendirilmektedir. Gerekeşi sembollerin insan tarafından maddi dünyada ruhani gerçeği ifade etmek amacıyla oluşturulmalarıdır. Sayılan sembol gruplarına tabiat, sanat, faaliyet sembolleri de dahil edilmektedir. Faaliyet sembolleri Hitit yazılı metinlerinde de görüleceği üzere törenlerde kullanılmaktadır. Bu semboller sayesinde olaylar tekrarlanarak topluma hatırlatılmaktadır. Hitit krallarının “*tahta çıkış törenlerini*” dinî gezilerinde sürekli tekrarlamaları buna örnektir. Dięer grup içerisinde yer alan tabiat sembolleri doğadan alınarak oluşturulmuştur. Güneş, aslan, geyik, boęa, kartal vb. simgeler en iyi örnekleridir. Sanatsal sem-

²¹G. Atasagun, 1997, s.380

²²Ö. Çetin, 2009, s.97; E. Fromm, *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, çev. A. Arıtan, K. H. Ökten, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1992, s.24-26

²³G. Atasagun, 1997, s.374

²⁴E. Fromm, 1992, s.26-28

oller ise sanatın her alanında kullanılan insanın yaptığı sembollerdir²⁵. Sayılan tüm semboller içeriğine göre siyasi, sosyal ve ekonomik koşullardan bağımsız kalmaz. Siyasi iktidar kullanacağı sembolleri tercih etse de halkın eğilimi ve ekonomik şartları baskısıyla şekillenir²⁶.

Araştırmalara göre semboller iki şekilde oluşabilir. İlki olay neticesi oluşan sembollerdir. İkincisi kültürel bir merkezden yayılan sembollerdir. İlkine verilebilecek en basit örnek “Haç” sembolüdür. Sembolün yaygınlaşmasına neden olan olay Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesidir. Bu olay neticesi “Haç” kutsiyet kazanmıştır. İkincisinde ise sembolü oluşturan medeniyet iletişime girdiği uygarlıkları etkilemektedir. Yani kültürel bir merkezden yayılım söz konusudur. Ancak aynı sembolün farklı medeniyetlerde kullanıldığına rastlandığında, sembolün farklı toplumlarca yeniden keşfedildiğinin düşünülmemesi gerekmektedir. Çünkü çoğu sembol bölgesel ve sosyolojik olaylar, tanrı-kral ilişkisi, anaerkillik ya da ataerkillik gibi unsurlarla bağlantılıdır. Dolayısıyla semboller krallık, din, ziraat ve kültür kavramlarının etkisiyle ortaya çıkmaktadır. Atasagun, insan zekâsı ve dünyanın sağladığı yaşam koşulları birleşince sembollerin meydana geldiğini söylemektedir. Yüksek kültür sahibi medeniyetlerin göçleri²⁷ sayesinde farklı medeniyetlere yayılmış veya benzer sembollerde değişiklik yapılmıştır. Böylece araştırmacılar semboller sayesinde toplumdaki politik, ekonomik ve kültürel yapı hakkında bilgi edinebilmişlerdir²⁸. Söz konusu durum aslında sembollerin evrensel boyutta değer gördüğünü göstermektedir.

Sembol ve sembolizm arasında da kavramsal ayrım mevcuttur. Sembol bir düşünce, fikir veya nesnenin yerini tutan gözle görülebilen ve anlamı bilinen şekillerdir. Sembolizm ise bir şeyi sembolle gösteren, anlatan ya da ona eylem-duygu fonksiyonu verilmesidir. Sembolizm, en temel haliyle bir şeyi semboller kullanarak anlatmaktır²⁹. Sembol bilimiyle uğraşan araştırmacılar sembollerin ortaya çıkış sürecini en temelde insanın iletişim kurma, kendini ifade etme isteğine dayandırmaktadır. Bu kapsamda insanoğlu önce din, korku, büyü gibi unsurları, sonrasında ise hayatın içerisinde olan yaşam, ölüm, güç, kuvvet, bereket vb. somut olmayan ya da tanımlanamayan olay ve

²⁵Schimmel, A., “Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.3, S.3-4, 1954, s.68; G. Atasagun, 1997, s.375

²⁶A. Çaycı, 2019, s.32

²⁷Burada göçleri sadece bir milletin toplu olarak bir yerden başka bir yere taşınması olarak düşünmemek gerekir. Savaşlarda esir düşen kültürlü insanlar, devletlerarası seyahat eden ustalar, zanaatkarlar, sanatçılar ve askeri seferlerle bölgelere kurulan garnizonlar da göç sayılabilir. Gerek Hitit gerek Roma medeniyeti gibi kültür düzeyi yüksek uygarlıklarda benzer örnekler çoktur.

²⁸G. Atasagun, 1997, s.375-377

²⁹G. Atasagun, 1997, s.381; A. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara, 1997, s.608; Y. Kılıç, S. Başol, “Hitit Büyülerinde Sayı ve Renk Sembolizmi”, *Turkish Studies*, S.9, 2014, s.52

olguları sembolleştirmiştir. Böylece dil, din, mitoloji ve sanat, semboller konusunda zenginleşerek insan hayatında vazgeçilmez bir hal almıştır³⁰. Böylece sembollerle yerel ya da evrensel boyutta iletişim sağlamak amacıyla ortak bir dil üretilmiştir. Bu sayede sembol ve sembolizm kullanıldıkları dönemin kültürel gerçeklerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla sembollerini okumada kültürel kaynaklar da oldukça önemlidir³¹. Bu nedenle ilim insanları sembolizm konusunda çalışma yaparken farklı bilim kaynaklarından yararlanmışlardır.

Sembolizm ilk zamanlar felsefenin konuları arasındayken bilim dallarının gelişmesiyle diğer alanların içerisine de dahil edilmiştir. Sosyologlar toplumsal yönünü, antropologlar kültür içerisindeki yerini, estetikçiler sanattaki boyutunu ve psikologlar ise sembolizm-psikoloji ilişkisini incelemiştir³². 18. yüzyıldan sonra psikanalizin moda haline gelmesiyle simge, imge ve simgecilik üzerine çalışmalar yoğunlaşmıştır. Özellikle eskiçağ toplumlarının düşünce yapısını incelemeye odaklanan araştırmalar, bu toplumların yaşamlarında simgeciliğin önemini ortaya koymayı amaçlamışlardır. Elde edilen bulgular ise simgeciliğin geleneksel toplumlardaki kökenlerine de ışık tutmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan sonra dinsel ilginin tekrar artması, şiirsel birikimler ve gerçeküstü araştırmalarda elde edilen sonuçlar yardımıyla simgeler bilginin özel ifadesi olarak algılanarak geniş kitlelerin dikkatini çekmiştir³³.

“Sembol nedir” sorusu kadar “kültür nedir” sorusu da konumuz açısından oldukça önemlidir. Çünkü Hitit toplumu çok kültürlü bir devlettir. Kültür kelimesinin kökeni Latinceye kadar uzanmaktadır. Burada “*cultura/ae*” Türkçe’de “*toprağı işleme, ekip biçme, tarım, çiftçilik*” anlamına gelmektedir³⁴. Literatürde kültür en geniş tanımı ile “*toplumun bir üyesi olan birey tarafından kazanılan alışkanlıklar, değerler, idealler, gelenek, görenek, sosyal kurallar, ahlak kuralları, sanat, inanç, inanış ve diğer kabiliyetleri oluşturan bilgileri kapsayan kompleks bütündür.*” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu açıdan kültür, sosyal geleneklerin mirası olarak görülmektedir. Dolayısıyla aile, toplum, devlet, tapınak gibi kurumlar ile düşünce, gelenek-görenek gibi yaşam tarzları ve iletişim şekillerini ihtiva etmektedir³⁵. Bu kapsamda kültür, insan hayatındaki üç doğal kaynak olan orman, hayvancılık ve tarım imkanları sunan coğrafi bölgeler çevresinde şekil-

³⁰K. Özlem Alp, 2009, s.1

³¹N. Gümüştekin, 2011. s.104

³²Ö. Çetin, 2009, s.88

³³M. Eliade, 2017, s.19-21

³⁴İ. Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2016, s.19

³⁵S. K. Koca, 2010, s.88

lenerek özlülük kazanmıştır³⁶. Sembol ise kültürün yaşatılıp, gelecek kuşaklara aktarılması ve topluma mal edilmesinde etkili bir araçtır. Sembolün rolü maddi ve manevi olguların karşılanıp, zihinde anlam ve ifadelerin çağrışımını yapmaktır. Bir tür iletişim vasıtası olan semboller her coğrafyada, toplumda ve zamanda kendine kültür içerisinde yer bulmuştur³⁷.

Kültür içerisinde sembollerin önemli bir yeri vardır. Leslie White kültürün sembollerden oluştuğunu düşünmektedir. Dolayısıyla kültürü “*maddi öğelerin, davranışların, düşünce ve duyguların, sembollerden oluşan simgelere dayalı bir örgütlenmesidir*” şeklinde tanımlamaktadır. Bu açıdan semboller kültür içerisinde gözlenebilen ve gözlenemeyen unsurları ifade etmede kullanılmaktadır. Kullanıldıkları yerde ise herkesin aynı şeyi anlaması amaçlanmaktadır. Böylece bireylerin kültürlerine ait özellikler çağrıştırılmaktadır³⁸. Hitit krallarının ele geçirdikleri yerlere bıraktığı kaya anıtları söz konusu açıklamaya uygun bir örnektir. İzmir sınırlarındaki uzak bölgelere yapılan anıtlar ile devlet merkezinde yapılanlarda benzer semboller ve kültürel özellikler mevcuttur.

Sembollerin kültürle olduğu kadar politikayla da ilişkisi vardır. Konuyla ilgili çalışma yapan araştırmacılar hem siyasal ve sosyal sistemlerin semboller aracılığıyla araştırılabildiğini hem de kültürün sembollere dayandığını düşünmektedirler. Dolayısıyla siyasal ve toplumsal alanlarda ortak sembolik evrenin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Toplumun her alanına ulaşabilen liderler de ya güçlü sembol üreticisidirler ya da sembollerini manipülasyonda etkili kullanmaktadırlar. Buna göre iyi bir lider zamanına göre sembollerini canlandırır veya anlamlarını koruyarak kuvvetlendirmektedir. Böyle semboller siyasal hayatı da şekillendirmektedir. Sembol ile siyaset ilişkisini kavrayıp iktidarın sembollerini nasıl kullandığını anlamak kişiye siyasal süreci açıklama imkânı sunmaktadır. Buradaki siyasal semboller siyasal süreç ve mücadelelerin ürettiği veya hatırlattığı araçlardır³⁹. Hitit siyasi tarihine bakıldığında kuruluştan yıkılışa kadar kullanılan sembollerin hem kökenini hem de gelişimini net bir şekilde görmekteyiz. Çalışmamızda seçilen sembollerin bir kısmı karşılaşılan kültürlerin etkisiyle eklemeler yapılarak Hititlere özgü haller aldığı gözlemlenmiştir.

Antik dönemlerden itibaren insan yaşamında yer edinen semboller farklı kültürlerde ortak olarak kullanılmaları yönüyle evrenseldir. Sembol çalışmalarının öncüleri kabul edilen Freud, Jung ve Fromm çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir. Freud konuya

³⁶I. Durmuş, 2016, s.19

³⁷S. K. Koca, 2010, s.88

³⁸S. K. Koca, 2010, s.90

³⁹S. Ateş Durç, 2020, s.384-386

bireysel yaklaşmış, Jung sembolleri evrensel boyutta işlemiş ve Fromm milli semboller üzerine yoğunlaşmıştır. Fromm sembollerde önemli olanın yoğunluk, anlam ve çağrısının olduğunu söyleyerek zaman ve mekân üzerinde durmamıştır. Dolayısıyla sembollerin çok anlamlı olduğunu savunarak psikanalistlerin tek anlam üzerine yaptığı yaklaşımlara katılmamıştır⁴⁰. Fromm araştırmalarında sembol-coğrafya ilişkisi üzerinde de durmuştur. Burada sembollerin buldukları coğrafyalarda insan yaşamını etkileme biçimlerine göre anlam kazandıkları düşünülmektedir. Bu yüzden de sembolik unsur farklı yerlerde farklı anlamlarda kullanılabilir. Mesela “Güneş” sembolü soğuk bölgelerde hayat verici, çöl gibi aşırı sıcak yerlerde ölüm sembolü olarak kullanılabilir⁴¹. Eliade ise evrensel semboller üzerine yaptığı incelemelerde yapılarının kökten değiştirilemeyeceği sonucuna varmıştır. Ona göre tarih, evrensel sembollere yapısını tahrip etmeden sürekli yeni anlamlar eklemektedir⁴².

Evrensel sembolün birçok anlamı vardır. Kozmik ahenkte kutsala işaret etmektedir. Yani insan benzer dünyevi olaylardan bir kavramı açıklamak için sembollerden yararlanmaktadır. Örneğin Papalığın erken dönemlerinde Romalı düşünür Clemen-tius’un gece ve gündüz olguları ile dirilişi anlatma çabalamıştır. Benzer şekilde Trakyalı Theophilos ölen birinin hayata yeniden gelişini mevsimler, günler ve geceler ile bağdaştırarak “*Ekinler ve meyveler için bir yeniden doğum yok mudur?*” sorusuyla ile simgeleştirmiştir⁴³. Bu örnekler gibileri Hitit ve çağdaşı uygarlıklarda da gözlemlenmektedir. Aşağıda sembolleri ele aldığımız yazılı metinlerde AN.TAH.SUM^{ŞAR} Bayramı, yerine geçme ritüelleri ve tahta çıkma ritüellerinde kavramsal açıklamaların semboller üzerinden anlatıldığını göreceğiz. Burada insan, coğrafya ve kültür unsurlarının sembolleri oluşturmada ve kullanmadaki etkisi de incelenmiş olacaktır.

Sembol kelimesinin kökeni Eski Yunanca’ya kadar gitmektedir. Burada “sum-bolon” olarak geçen ifade; “*tanıma, onaylama ya da ikiye bölünen nesnenin parçaları*” için kullanılmıştır. Sumbolon kelimesi aslen “sum-ballein” ifadesinden türemektedir. Sum-ballein’in anlamı ise “*birleştirme, bağlama veya ikiye ayrılmış nesneyi bir araya getirmek*” tir. Sonrasında Latince’ye “symbolum” olarak geçmiştir. Kelime Latince’den etkilenen batı dillerindeyse “symbole, symbolo” şeklinde görülmektedir. Sembol’ün Türkçe anlamı “*alamet, işaret, simge, temsil, remiz, timsal ve misal*” dir⁴⁴. 1590’lı yıllar

⁴⁰Ö. Çetin, 2009, s.91-97

⁴¹E. Fromm, 1992, s.33

⁴²M. Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, Gece Yayınları, Ankara, 1991, s.116

⁴³G. Atasagun, 1997, s377

⁴⁴L. Tokat, 2012, s.9; Ö. Çetin, “Sembolizmin Psikolojisi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XI, S.2, 2009, s.89

ra gelindiğinde kavramsal olarak sembol, “bir şeyin başka şeyi temsil etmesi” anlamını almıştır. Buna göre sembol, beş duyu organımızla algıladığımız bir malzeme ile görülmeyen bir varlığın/kavramın gizlenmiş anlamını işaret etmektedir. Yani görünen ile görünmeyen arasında bütünlük mevcuttur. Burada sembol, soyut olanı görünür kılmaktır. Zamanla sembol kullanımının yaygınlaşması, sembolü kavram düşünürlerinin araştırmalarına dahil etmiştir. Sonrasında ise anlamı çeşitlenerek karmaşıklaşmıştır⁴⁵.

Çalışmamızın içeriğine en uygun ve basit sembol tanımı; “duyu organları ile algılanamayan soyut varlıkları algılanabilir duruma getiren somut varlıklara ya da işaretlere sembol” denir⁴⁶. Konuyla ilgili Mensching “İnsanların en eski dinî semboller” başlığıyla bir konferansta her şeyin sembol olabileceğini fakat hiçbir şeyin kendiliğinden sembol olamayacağını belirtmektedir. Semboller insan ya da bir topluluk tarafından oluşturulabilir. Oluşturulan sembollerde iki ana unsur vardır. Biri sembolleşen madde, diğeri ise temsil ettiği hakikattir. Her iki unsurdan ortaya çıkan sembol hayatın her alanında kullanılabilir. Mensching’in tanımına göre semboller; lisan sembolleri, merasim sembolleri, tabiat sembolleri ve sanat sembolleri gibi çeşitler oluşturabilir⁴⁷.

Bu çalışmada ele alacağımız semboller sadece Hititlerde kullanılmamış, Hitit öncesi ve sonrası uygarlıklarda da gözlemlenmiştir. Sembol alanında çalışanlar sembollerin zaman içerisinde doğup, gelişip, yok olabileceğini söylemektedir. Gereğesi ise sembollerin zorunlulukla ortaya çıkıp, birikimle desteklenmesidir. Sonrasında gelenekleşip nesiller arası bağlantıyı sağlamaktadır. Rağbet görmemeye başlayınca da yok olma sürecine girecektir⁴⁸. Kullanılan sembollerin kökeni tarih öncesi devirlere kadar gitmektedir. Başlarda Mağaralara ve taş üzerindeki şekillerden hiyerogliflere dönüşmüştür. Sonrasında ideogramlar oluşturulmuştur. İlk zamanlar semboller bir nesne ya da varlığı karşılamıştır. Gelişen kültür ile de yan anlamlar üstlenmiştir. Yazı öncesi dönemlerden bu yana gözlemlediğimiz semboller farklı coğrafyalarda çeşitli toplumlarca şekillendirilerek günümüze kadar ulaşmıştır⁴⁹.

Hitit kültüründe egemenlikle alakalı sembollerin anlaşılabilmesi için sembol, işaret ve kültür kavramları kadar coğrafyanın da iyi bilinmesi gerekmektedir. Çünkü coğrafyanın oluşan kültürel unsurlar üzerindeki etkisi büyüktür. Coğrafya kelimesi es-

⁴⁵ S. Ateş Durç, 2020, s.381

⁴⁶ G. Atasagun, 1997, s.370

⁴⁷ A. Schimmel, 1954, s.68

⁴⁸ A. Çaycı, 2019, s.33

⁴⁹ S. K. Koca, 2010, s.91

kiçağda ortaya çıktığında “*geography (yerin tasviri)*” şeklinde geçmektedir⁵⁰. Kavram literatürde kısaca “*insan topluluklarının dünya üzerinde işgal ettiği yer*” olarak tanımlanmaktadır. Coğrafi mekân, toplulukların sosyal hayat kurup, geliştirip tarih oluşturabilmeleri için oldukça önemlidir. Toplumun tarihine yön vermede büyük rol oynayan coğrafyanın anlaşılması, toplumun ilerlemesinin de algılanmasını sağlayacaktır. Bu yüzden muhatap olunan toplumun yaşadığı iklim, dağ, deniz, toprak gibi yerlerin bilinip devlet ve kültür üzerine etkilerinin kavranması sistemli bir coğrafi bilgi gerektirmektedir⁵¹.

Anadolu coğrafi yapısı ve iklim özellikleri nedeniyle Eski Taş Devri’nden Tunç Çağı’nda kadar tarihsel gelişimi kesintisiz olarak yaşamıştır. Kent kültürünün gelişimi Mezopotamya ile yarışacak boyutta olan Anadolu insanı, Hititleri de etkileyen Hattiler sayesinde ilerlemiştir. Ancak Hititlerin MÖ 2. binde bölgeye gelişiyle Hititler içerisine dahil olmuşlardır. Buna en büyük sebep Anadolu’nun Mezopotamya ya da Mısır gibi tutucu bir yapıda olmayıp, farklı kültürlerle hoşgörülü olması gösterilmektedir. Böylelikle kozmopolit bir yapıda olan Ön Asya’da çeşitli kültürler rahatlıkla gelişebilmiştir. Hititler bölgeye geldiklerinde Asurlu tüccarlar Anadolu’nun söz konusu yapısı sayesinde Kültepe merkezli bir ticaret ağı kurmuş; kültürel ve ekonomik yönden Hititlere avantaj sağlamıştır⁵².

Hitit devletinin merkezini oluşturan Anadolu coğrafyası çöl, orman, step, kurak plato, göl, ağaçların olmadığı dağlık arazi ve Alplere benzeyen yeşil dağ-bayırlara kadar çeşitli arazi yapısına sahiptir. Ancak geniş yüz ölçümünün yaklaşık %9’u düzlük veya yumuşak yapılıdır. Bu nedenle geniş tarım alanları bulunmamaktadır. Anadolu’nun bu yapısı dünyanın farklı yerlerindeki yaşam koşullarını bünyesinde barındırmasına sebep olmaktadır⁵³. Dolayısıyla tarihi süreçte birçok uygarlık Ön Asya’ya gelerek kültürel izler bırakmıştır. Özellikle Hitit kültürüne de etkileri yansıyan Orta Tunç Dönemi’nde Alacahöyük, Hattuşa, Alişar, Karaoğlan, Ahlatlıbel, Gordion, Gözlükule, İkiztepe, Doğu ve Güneydoğu Anadolu gibi bölgeler Mezopotamya kültürü etkisine girmiştir. Dönemde Alacahöyük başta olmak üzere önemli ticaret merkezleri sayesinde Anadolu’nun

⁵⁰A. Dinç, “Türkiye’de Tarih Yazımında Coğrafya’nın Önemi”, V. Engin, A. Şimşek(ed.), *Türkiye’de Tarih Yazımı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2013, s.541

⁵¹H. Demircioğlu, *Roma Tarihi C.1*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s.12; Kahraman Çınar, A. Bozkırın *Üç Kadim Sembolü Kurt, Kartal, Geyik*, KDY Akademi, İstanbul, 2022, s.38

⁵²A. Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu 1. Kitap*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul, 2002, s.54

⁵³A. Ünal, *Eski Anadolu Siyasi Tarihi Kitap 1: Eski Taş Devri’nden Hitit Devletinin Yıkılışına Kadar (M.Ö. 60.000-1180)*, Bilgin Kültür Sanat, Ankara, 2018, s.62-64

zenginlikleri dış devletlerin ilgisini çekmiştir⁵⁴. Böylece çeşitli medeniyetler Anadolu'ya yerleşmiştir. Hitit devleti de temasta bulunduğu kültürlerin unsurlarını bünyelerine alarak sindirmiştir.

Teokroatik-monarşik bir sistemle yönetilen Hitit devletinin baş sorumlusu kraldır. Hitit siyasi tarihinde kralların başrahiplik, başyargıçlık ve başkomutanlık görevleri bulunmaktadır. Her ne kadar Hitit kralları gücü ellerinde toplansalar da kararları bir takım kurallara uygun olmalıdır. Bu kuralların başında dinî ve ahlaki kriterler gelmektedir. Dinî kriterler kralın tanrılarla ilişkisi, onlarla iletişimi ve tanrıların emirlerine uymasıyla göze çarpmaktadır. Kralın ahlaki değerleri ise açları doyuran, merhametli, koruyucu ve ülkesini refaha eriştiren kişiliğiyle bütünleşiktir. Söz konusu kavramları bünyesinde barındıran yöneticilerin egemenliği uzun olacaktır. Hitit devleti bünyesinde farklı dil ve kültürler mevcuttur. Bu durum yöneticileri Hitit idaresini güçlü tutabilmek için bir takım çözüm arayışına itmiştir. Hitit kralları burada bütünleştirici bir tutum izlemiştir. Hititler böylece kendilerine has bir yapı geliştirerek egemenlikleri altında bulunan topluluklar üzerinde etki oluşturmuştur. Tanrı-kral ilişkisi merkezinde kurulan Hitit yönetimi, tüm halkın anlayabileceği sembollerle temsil edilmiştir. Bu duruma Hitit uygarlığını etkileyen kültürlerde de rastlanmaktadır. Dinin ve politik gücün bir arada bulunduğu Hitit sembolleri kralın önderliğinde birleştirici ve kaynaştırıcı bir hal almıştır. Çalışmamız dahilinde incelediğimiz sembollerin kullanımı sadece tasvirli eserlerde değil aynı zamanda yazılı metinlerde de karşımıza çıkmıştır.

Hitit devleti en parlak döneminde Anadolu'nun tüm yüksek platolarına hakiyet sağlamıştır. Kuzeyde yüksek arazilerden oluşan kıyı şeritleri, güneyde Toros Dağları, Doğuda Fırat nehri boyunca, batıda ise fiziksel bir sınır olmamakla birlikte Murat Dağı'na kadar egemenliği uzanmaktadır. Bu sınırlar içerisinde Hitit anıtlarına sıklıkla rastladığımız akarsu ve ticari yollar mevcuttur. Yollar en batıda İzmir, Kuzeyde Karadeniz limanları, doğuda Asya içleri ve güneyde Kilikya üzerinden Akdeniz'e kadar uzanmaktadır⁵⁵. Araştırmamız Kuzey Suriye'den Doğu Akdeniz'de Kıbrıs adasına kadar uzanan Hitit hudutlarının merkezi Anadolu üzerine odaklanmıştır. Böylece konunun dağılımı önlenerek bütünlük sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmamızın kaynakları bu sayede sınırlandırılarak sistematik ilerleme kolaylaştırılmıştır.

⁵⁴B. Parlak, C. Caner, *Anadolu Uygarlıkları ve Türkiye'nin Yönetim Tarihi Anadolu Uygarlıklarında Devlet ve Yönetim Erken Hitit Devleti'nden Pers İstilasına Kadar*, Ekin Basın Yayın, Bursa, 2013, s.44, 45

⁵⁵J. Garstag, , O. R. Gurney, *The Geography of The Hittite Empire*, The British Institute of Archaeology at Ankara, London, 1959, s.1, 2

Hititlerin erken dönemi hakkında bilgi edindiğimiz birinci kaynaklardan hareketle Hititlerin Anadolu'da hızlı bir şekilde egemenlik kurmalarının en büyük nedeni karşı koyabilecek merkezi bir gücün olmayışıdır. Yazılı kaynaklara göre bölgede en az 22'yi bulan küçük çaplı şehir devletleri mevcuttur⁵⁶. Devletin ilk yıllarında I.Hattuşili Hitit egemenliğini kuzeyde Kaşkaların içlerine girip, Zalpa'ya kadar ilerletmiştir. Buradan Kızılırmak boyunca Aşağı Ülke'yi çevreleyip, Kizzuwatna'yı egemenliğine almıştır. Böylece Hitit sınırları Akdeniz'e kadar ulaşmıştır. Ancak taht kavgaları ve devletin gücüne bağlı olarak hudutlarda değişiklikler yaşanmıştır. İmparatorluk Dönemi'ne gelindiğinde ise batıda Arzawa Ülkesi içerisindeki pek çok krallığa hâkim olunarak sınırlar Ege denizine kadar genişlemiştir. Bu dönemde Hititler Mısır, Babil ve Mitanni gibi devletlerle birlikte büyük devletler arasında yer almıştır⁵⁷. Doğuda ise Diyarbakır'a uzanan Hitit toprakları, Asur kralı Tukiltininurta'nın IV.Tuthaliya'yı mağlup edene kadar Hitit hakimiyetinde kalmıştır⁵⁸. Söz konusu süreçte Eski Krallık Dönemi ile İmparatorluk Dönemi sembol kullanımlarında da değişiklikler gözlemlenmektedir. Eski Krallık Dönemi'nde daha çok yazıyla ifade edilen ya da basit simgelerden oluşan araçlar vardır. İmparatorluk Dönemi'nde ise daha heybetli görseller ve tasvirler karşımıza çıkmaktadır. Bunun iki sebebi olabilir. İlki Eski Krallık Dönemi sembolizmini yansıtan eserler yeteri kadar gün yüzüne çıkmamış olabilir. İkincisi ise Hitit krallığının ilk dönemlerindeki kaotik ortam düşünüldüğünde ileri bir sembol kullanımı mantığı oluşmamasıdır. Belki de Hititler henüz çeşitli kültürler üzerinde hakimiyet kurup, sürekli idare sağlayacak siyasi örgütlenme kuramamışlardır. Zira yıllıklardan Eski Krallık Dönemleri vasal devletlerin Hititlere sürekli isyan ettiği bilinmektedir. Hititlerin İmparatorluk Dönemi'nde sembolleri daha ön plana çıkarmasının bir diğer nedeni de kralların dinî güce dayalı otorite kurma çabalarından olabilir. Çünkü halkı yönlendirmenin en kolay yolu dinî değerler üzerinden birlik ve itaat yaratmaktır. Benzer durum İran, Mezopotamya, Mısır uygarlıkları ile sonraki çağlarda Selçuklu, Osmanlı ve Arap medeniyetlerinde de gözlemlenebilir.

Hititlerin sınırları düşünüldüğünde devletin kurulduktan sonra çeşitli kavimleri egemenliğine aldığı görülmektedir. Dolayısıyla halkı bir arada tutabilecek ortak değerler geliştirmek zorundadır. Bunu gerçekleştirmenin en kolay yolu dinî değerleri kullanmaktır. Hitit kralları da tüm halkının dinini özümseyerek bir devlet organizasyonu geliştir-

⁵⁶A. Ünal, 2002, s.54

⁵⁷E. Reyhan, *Hitit Devleti'nde Siyaset ve Yönetim Direktif, Yemin ve Sadakat*, Bilgin Kültür Sanat, Ankara, 2017, s.162

⁵⁸A. Ünal, 2018, s.872, 873

miştir. Yazılı ve görsel metinlerde kralın gücü ve meşruluğu vurgusu da din temelli semboller üzerinden yapılmıştır. İncelediğimiz tasvirli eserlerde de kralların tanrılarla birlikteliği sürekli görülmüştür.

Çalışmamızda “*Sembollerin siyasi ve kültürel tarih açısından yeri ve anlamlarının ortaya konulması*” amacımıza uygun olarak ilk etapta sembollerin anlamları, kültür içerisindeki yeri ve siyasal sembolün ne olduğu noktasında araştırma yapılmıştır. Bu kapsamda sembol nedir, sembollerin literatürde yapılan tanımları, sembol ve işaret arasındaki fark, sembollerde muğlaklık ve çok seslilik, sembollerin nitelikleri, sembollerin toplumdaki birleştirici ve ayrıştırıcı etkisi, sembolizme ihtiyaç duyulma nedeni, sembollerde çeşitlendirme sembollerin tarihsel oluşumu, sembollerde evrensel anlam, sembol-kültür ilişkisi, sembol çalışmalarının amacı nedir? konularına ve sorularına açıklık getirmeye çalışılmıştır. Buraya kadar ifade edilenler bir bölüm olarak düşünülmüştür. Ancak kavram ağırlıklı meseleler olması, kaynak sayısının fazlalığı ve tezin odağını dağıtacağından sembol bilimine yönelik çalışmalar irdelenmiştir. Söz konusu çalışmalardan siyasal sembolizme ait olanlar seçilerek “Giriş” bölümünde çalışmamızın kavramları hakkında ön bilgi verilmiştir. Ardından birinci bölüm ile konumuza geçiş yapılmıştır.

Araştırmamız birincil ve ikincil kaynaklar kullanılarak oluşturulmuştur. Burada sembol konularına değinildikten sonra Hitit siyasi, kültür ve sanat tarihi konuları hakkında araştırma yapan değerli ilim insanlarının çalışmaları incelenmiştir. Akabinde çalışmamıza örnek teşkil eden çivi yazılı Hitit belgeleri, mühürler, anıtlar ve tasvirli eserler seçilmiştir. Seçilen sembollerin anlamları ve örnekleri sembol bilimcilerin çalışmaları ile çözümlenmeye çalışılmıştır. İlgili semboller birbirleri ile bağlantılı olacak şekilde anlatılmıştır. Burada en çok zorlandığımız nokta modern kavramları Eskiçağa uyarlamaktır.

Sembol oldukça geniş ve bir o kadar karmaşık bir konudur. İlimde, matematikten geometriye, sanattan dine, mitolojiden şiire, renklerden rakamlara ve daha birçok alanda semboller karşımıza çıkmaktadır. Araştırmamızın ortaya çıkışı ise Sumer Dönemi anıtlarındaki sembolik örneklerin Anadolu’da Hititlere yansımalarını merak etmemizle başlamıştır. Burada karşılaştığımız sorun sembol konusunda nasıl bir plan yapılacağı ve içindekilerin nasıl oluşturulacağıydı. Çünkü çeşitli sembolleri sınırlandırmak tezin yürürlüğü için önemlidir. Çalışmaya başlamadan önce incelenen birçok metodoloji kitabından Eco’nun “*Tez Nasıl Yazılır*” başlıklı eserinde “*Çağdaş Düşünce*de Sembol” başlıklı tez çalışması yapmak isteyen bir araştırmacıya verdiği tavsiyeler dikkatimizi çekmiştir. Eco’ya göre sembol konusu çalışılmadan önce geniş bir alanda sembol ara-

tırması yapılmasındansa daha dar alana indirgenmesi gerekmektedir. Belirlenen alan içerisindeki sembol tanımı seçilip bu doğrultuda sembollere yaklaşımda bulunulmalıdır⁵⁹. Biz de söz konusu tarif ışığında öncelikle Hititlerle ilgili sembolleri belirlemeye çalıştık. Ancak konu genişliği nedeniyle oldukça zorlandık. Başta “*Hitit Dininde Semboller*” başlığı üzerinde durduk. Ancak onlarca sembolle karşılaştık. Listelediğimiz sembolleri ilk etapta “*hayvan, tanrı ve diğer semboller*” olarak gruplandırdık. Akabinde Hitit anıtları üzerindeki sembolleri araştırdık. Ancak burada belirlenen semboller de kargaşaya sebep olacağından konuyu yazılı metinlerle destekleyeceğimiz sembollerle sınırlandırdık. En net örneklerin egemenlik sembolleri olacağı anlaşılınca başlığımızı belirledik. Odağımız ise “*Hitit Egemenlik Sembolleri*” başlığı altında toplandı. Yukarıdaki sembol tanımları da konumuzla alakalı olarak seçilmiştir.

Ana hatları ile konu başlığımız belirlendikten sonra yurt içi ve yurt dışı çalışmalar irdelenmiştir. Burada ilk olarak tez çalışmaları üzerinde durulmuştur. Yurt içinde YÖKTEZ, yurt dışında Avrupa üniversitelerinin kayıtlı olduğu DART-Europe ve daha küresel ölçekli NDLTD tez tarama merkezleri incelenmiştir. Sembol konusunda edebiyat, sanat tarihi, tarih, tasavvuf, matematik, mimari, psikoloji, felsefe ve daha birçok alanda çalışmalar tespit edilmiştir. İlgili çalışmalar elenerek konumuza en yakın olanlar belirlenmiştir. İlk etapta Figen Egedik’in çalıştığı “*Hitit Kültürü Üzerinde Eski Mısır Etkisi: Semboller*” başlıklı yüksek lisans tezi incelenmiştir. Burada Hitit ve Mısır kültürlerinde ortak kullanılan semboller ele alınarak kültürler arası aktarım üzerinde durulmuştur⁶⁰. 2018 yılında Ahmet Lütfü Berkli tarafından hazırlanan “*Sanat İktidar İlişkisi ve Topluma Yansıması*” başlıklı yüksek lisans tezinde Mezopotamya uygarlıklarından Osmanlı Devleti’ne kadar yapılmış sanat eserleri üzerindeki simgelerin siyasal iktidar-tanrı ilişkisi üzerinde durulmuştur⁶¹. Çalışmamızın devam ettiği dönemlerde Pamukkale Üniversitesi Tarih Bölümü’nde hazırlanan bir başka yüksek lisans tezi “*Eski Anadolu Mitlerinde Geçen Canlı Varlıklar ve Sembolik Değerleri (MÖ II. Binyılın Sonuna Kadar)*” başlığıyla Başak Baysal tarafından çalışılmıştır. Araştırmada mitlerde geçen hayvanların sembolik anlamları ve Anadolu coğrafyasında etkileşime girdikleri kültürler üzerinde durulmuştur⁶².

⁵⁹U. Eco, *Tez Nasıl Yazılır?*, çev. B. Parlak, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2020, s.41-47

⁶⁰F. Egedik, *Hitit Kültürü Üzerinde Eski Mısır Etkisi: Semboller*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2020, s.1-184

⁶¹A. L. Berkli, *Sanat İktidar İlişkisi ve Topluma Yansıması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Erzurum, 2018, s.5-124

⁶²B. Baysal, *Eski Anadolu Mitlerinde Geçen Canlı Varlıklar ve Sembolik Değerleri (MÖ II. Binyılın Sonuna Kadar)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2023, s.5-80

Semboller üzerine yüksek lisans düzeyinde farklı bilim dallarında oldukça fazla tez çalışılmasının varlığına karşın konumuzla alakalı az sayıda doktora tezi bulunmaktadır. Yapılan araştırmalarda Aslı Kahraman Çınar tarafından 2016 yılında doktora tezi olarak yapıp, 2022 yılında yayınlanan “*Bozkırın Üç Kadim Sembolü Kurt, Kartal, Geyik*” isimli araştırmada kurt, kartal ve geyik sembolleri kültür, mitoloji, sanat ve diğer malzemeler üzerinde işlenişleri üzerinden değerlendirilmiştir⁶³. Yine 2023 yılında Tülay Şahin tarafından hazırlanan “*Eski Mezopotamya’da Dinsel Semboller (Başlangıçtan MÖ 539 Yılına Kadar)*” başlıklı çalışmada Eski Mezopotamya kavimlerinin dinî sembollerinin kutsallık kavramıyla nasıl ifade edildiği üzerinde durulmuştur. Burada hayvan, bitki, nesne, kozmolojik, matematiksel ve elementsel şekiller bünyesinde tespit edilen semboller incelenmiştir⁶⁴. Çalışmamızın “mühürler” kısmı oluştururken bize değerli katkılar sağlayan bir diğer doktora tezi ise 1990 yılında Stephen Paul Lumsden tarafından “*Symbols of Power: Hittite Royal Iconography in Seals*” başlıklı çalışmadır. Lumsden araştırmasında Geç Kalkolitik Çağ’dan Erken Bronz Çağ’ına kadar olan mühürleri başta kral mühürleri olacak şekilde gruplandırarak üzerindeki sembolleri incelemiştir⁶⁵.

Son olarak semboller konusunda yazılan ikincil kaynak niteliğinde araştırmalar bulunmaktadır. Kaynakçamızda belirttiğimiz çalışmalardan bazıları; Esmâ Reyhan tarafından kaleme alınan “*Hitit Devleti’nde Siyaset ve Yönetim Direktif, Yemin ve Sadakat*” başlıklı çalışmada Hitit devlerinde uygulanan siyaset ve yönetim anlayışı, ideal kral kavramı çivi yazılı metinler örnek alınarak işlenmiştir⁶⁶. Bir diğer önemli çalışmada Turgut Yiğit ve ekibinin hazırladığı “*Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtları*” nda Hititlerin zirve döneminde egemenlik kurduğu bölgelerde inşa ettirdiği kaya anıtları üzerinde durulmuştur. Bu anıtlar üzerindeki tasvirler ve anlatılar çivi yazılı belgelerle desteklenerek tarihsel bakış açısıyla değerlendirilmiştir⁶⁷. Benzer şekilde Horst Ehringhaus’un çalıştığı “*Götter, Herrscher, Inschriften*” (Tanrılar, Hükümdarlar, Yazıtlar) adlı araştırmada Hitit anıtlarındaki betimlemeler üzerinde durulmuştur⁶⁸. Yine Sanna Aro’nun “*Images of the Hittite King*” isimli çalışmasında Hitit kralları ve kullandıkları

⁶³A. Kahraman Çınar, 2022, s.37-297

⁶⁴T. Şahin, *Eski Mezopotamya’da Dinsel Semboller (Başlangıçtan MÖ 539 Yılına Kadar)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü, Ankara, 2023, s.1-103

⁶⁵S. P. Lumsden, *Symbols of Power: Hittite royal Iconography in Seals*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of California, Berkeley, 1990, s.1-158

⁶⁶E. Reyhan, 2017, s.20-258

⁶⁷T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, *Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtları*, Bilgin Kültür Sanat, Ankara, 2016, s.13-200

⁶⁸H. Ehringhaus, *Götter, Herrscher, Inschriften*, Verlag Philipp Von Zabern, Mainz am Rhein, 2005, s.6-119

sembolik unsurlarla çizdikleri “*ideal kral*” algısı ele alınmıştır⁶⁹. Söz konusu çalışmalar dışında MÖ 2. bin Anadolu’unda güneş, kartal, boğa, aslan, asa, renk, sayı vb. simgelerin anlamları ve dinle ilişkisi üzerine çalışmalar yapılmıştır. Ancak sembollerin Hitit egemenliğiyle ilişkisi bağlamında çalışmamızla benzer nitelikli araştırmaya rastlanmamıştır.

Bu çalışmada Hitit krallarının yönetimleri altında bulunan krallıklar üzerinde otoritelerini sağlamada bir araç olarak kullandıkları semboller araştırılmıştır. Amacımız belirlenen sembollerin Hitit siyasi ve kültürel tarihinde yerlerini ve anlamlarını ortaya koymaktır. Araştırmamız süresinde Hitit krallarının kullandığı siyasi sembollerin din ile iç içe olduğu görülmüştür. Dolayısıyla semboller tanrı-kral-halk ilişkisi bünyesinde değerlendirilmiştir. Değerlendirme sürecinde bölümlerde bir bütünlük sağlanması amacıyla birinci bölümün harici bölümlerde sembol tanımları, kökenleri, Hititçede karşılığı, Hitit metinlerindeki kullanımı ve tasvirli eserlerde karşımıza çıkan görselleri ele alınmıştır. Görsel ve yazılı metinler karşılaştırılarak birbirleri ile teyidi sağlanmıştır. Ardından ilişkili semboller peş peşe işlenerek seçilen egemenlik sembollerinin aslında birbirleri ile bağlantılı olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde Hititlerde sembolizm ve siyasi iktidar ilişkisi üzerinde durulmuştur. Burada ilk etapta Hititlerin kültürünün oluşumu, Kuşşara ile ilişkisi ve kendisinden önceki siyasi yapılanmadan nasıl etkilendiğini açıklamak amacıyla “*Hititlerden Önce Anadolu’da Egemenlik Sembolleri*” alt başlığı oluşturulmuştur. Başlık içerisinde MÖ 2. bin yılında Anadolu’daki siyasi durum incelenmiştir. Yazı öncesi Anadolu krallarının egemenlik anlayışı ve Anadolu’daki siyasi görünüm hakkında bilgi veren Akkad kralı Sargon’a ait Kt.j/k 97 metni ile Hititçe KBo 22.6 IV 23’-25’/ KBo 12.1 IV 4-7 belgeleri; Akkadlı Naramsin’in Hititçe KBo 3.13 / CTH 311.1 nolu metnin yorumları yapılarak Anadolu’daki şehir devletleri yapısından bahsedilmiştir.

Anadolu’nun yazılı çağlarının başladığı Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’ne gelindiğinde ise Mama Kralı Anum-Hirbi’nin Kaniş kralı Warşama’ya gönderdiği mektup (Kt g/t 35) incelenmiştir. Belgenin bulunduğu kazı alanında tespit edilen arkeolojik materyallerde ise yıldız, kuş, balta gibi semboller tespit edilerek Hitit kültürüyle ilişkisine değinilmiştir. Bu dönemle alakalı işlenen başka bir belge ise Harsama kralı Hurmeli’ye gönderilen mektuptur (Kt 2001/k 217). Vesikada geçen güneş sembolü üzerinde durularak simgenin Hitit öncesindeki varlığı vurgulanmıştır. Paragrafta Güneş sembolünün

⁶⁹S. Aro, “Images of the Hittite King”, S. de Martino(ed.), *Handbook Hittite Empire*, De Gruyter Oldenbourg, Boston, 2022, s.497-601

Hititlere Mısır'dan geçtiği tezine karşılık Kuzey Suriye ve Anadolu'daki kullanımına yönelik ileride değinilecek tartışmalara zemin hazırlanmıştır.

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi kaynaklarına yönelik son yazılı belge ise Anitta Metni'dir (CTH1). Burada Kaneš/Neša eşleşmesi Zalpa Kenti Masalı'nda Kaneš ve Neša isimlerinin birbirlerinin yerine sürekli olarak kullanması ile kesinleştiği belirtilerek Hitit vesikalarında geçen Kuššara, Neša gibi ifadelerle bağlantı kurulmuştur. Anitta Metni göz önünde tutularak Anadolu'daki ilk merkezi devlet kurma süreci ve kralların tanrı adına nasıl egemenlik sağladığı belirtilmiştir. Özellikle yenilen devletlerin tanrı taşıma ve tanrılara bağlıta bulunma faaliyetleri, örnek metinler aracılığıyla gösterilerek egemenlik sembolizmindeki önemi üzerinde durulmuştur. CTH1 nolu metnin devamında kralların egemenlik sembolü olarak kullandıkları demir taht, demirden asa ve kabul salonunda sağda oturma sembolleri açıklanmıştır. Söz konusu semboller Hitit Dönemi'nde de karşımıza çıkmaktadır.

İlk bölümde Hitit öncesi egemenlik algısı anlatıldıktan sonra "*Hititlerde Egemenlik Sembolleri*" başlığı altında Hitit Dönemi egemenlik anlayışına ve hükümdarlıkta kullanılan sembollere kısa giriş yapılmıştır. Amacımız ikinci bölüm ile bağlantı kurmaktır. Burada çivi yazılı belgeler kullanılarak Hititlerde ideal kral algısının ne olduğunu belirlemek ve kralın halk üzerinde semboller kullanarak kendini yüceltme becerisine açıklık getirilmek istenmiştir. Yapılan çalışmada Hitit krallarının halk bünyesinde kendilerini kabul ettirebilmek için tanrı desteğine sıklıkla başvurdukları görülmüştür. Bu durum Mezopotamya kraliyet inancında da mevcuttur. Konuya Hitit arşivlerinde de nüshası bulunan Gılgamış Destanı örnek gösterilmiştir. Mısırdaki da tanrı-kral algısının oluşu, Hititlerin çağdaşı uygarlıklarının monarşik yapısı ile Hititlerin benzer ve ayrı yönlerine değinilmiştir. Hitit kültürünün en önemli farkı kralların yaşarken tanrı olmaları ve krallık yetkisini tanrıdan almalarıdır. Hitit kralları burada bir nevi tanrı eli konumundadır. Mezopotamya inancındaki egemenlik alameti olan kraliyet kol bandı, asa, kraliyet şapkası (belki de bir nevi taç) ve Mezopotamya krallarının tanrı ile olan ilişkileri Hitit inancını anlamamızda yardımcı olmaktadır.

Bölüm içerisinde üzerinde durulan bir diğer nokta, kralların kullandıkları ünvanlardır. Çünkü bu ünvanların sembolik karşılıkları mevcuttur. "*Güneşim, LUGAL, Labarna, Büyük Kral ve Kahraman*" sıfatları mühürlerdeki sembolik örnekleri ile aynı arkeolojik materyal üzerindeki çift başlı kartal, aslan, tanrı işaretleri Aro'nun çalışması baz alınarak incelenmiştir. Burada görsel örneklere yer verilmiştir. Yukarıda geçen ünvanların açıklamaları verilmiş, bahsi geçen Hitit öncesindeki "*Güneşim*" ifadesi hak-

kındaki köken tartışmalarına değinilmiştir. Dikkat çekilen başka bir konu ise II.Murşili, II.Muwatalli ve III.Hattuşili'nin koruyucu tanrılarla olan ilişkileri ile egemenlik yetkileri arasındaki bağıdır. Örnek olarak II.Muwatalli'ye ait bir dua metni verilerek yorumlanmıştır. Metinde tahta geçme törenleri hakkında bilgi verilerek detayı “*Taht*” bölümüne bırakılmıştır. Başka bir örnekte ise CTH 76 nolu II.Muwatalli ile Wilusa krallığı arasında yapılan anlaşmada kralın büyüklüğünü niteleyen ünvanlar görülmüştür.

Çalışmanın devamında Telipinu Fermanı CTH19 ile Hattuşili'nin Vasiyeti KUB1.16/ CTH6 örneklerinde kral olacak kişinin karakteri ile egemenliği nasıl elinde tutabileceğine yönelik nasihatler ele alınmıştır. Bu belgelerdeki sadakat vurgusu ile “*kurt*” sembolleri açıklanarak Yunan, Roma ve Hititlerdeki olumlu ve olumsuz anlamları üzerinde durulmuştur. Krala biat geleneğinin önemine dikkat çekilerek, evin büyüklerine biat ve kral olacak kişiye yardım etme hususundaki talimatlar anlatılmıştır. Çünkü özellikle bayram törenlerinde olmak üzere, diplomatik ziyaretlerde, anlaşma metinlerinde ve idari içerikli anlatılarda sadakat ve sembolik hareketlerine (sağda oturmak gibi) rastlanmıştır. Ayrıca krallığın en temel ideolojisi sadık olmak ve merhametli yönetmek ilkeleri üzerine kuruludur. Bu yüzden krallar tanrı-çoban benzetmesinden hareketle kendilerini tanrı vekili saymaktadır. Yine aynı belgede geçen aslan benzetmesi üzerinde durularak Akkadlı Sargon-I.Hattuşili kıyasına değinilmiş ve güç kavramı anlatılmıştır.

İkinci bölümde “*Tahta Çıkış Sembolleri*” seçilerek incelenmiştir. İlk olarak “*GIŠ GU.ZA/ GIŠ Halmašuit*” başlığı altında “*taht*” araştırılmıştır. Başlık altında “*Yazılı Metinlerde Taht*”, “*Tasvirli Eserlerde Taht*” şeklinde iki aşamada incelenmiştir. İlgili kısmın içeriği; tahtın kavramsal anlamı, taht tanrısının kimliği ve işlevi, taht ve tanrılar arasındaki bağlantı, tahta çıkışın kutlandığı törenler ve ritüeller, kral-tanrı ilişkisi, ilk tahta çıkanlar, egemenlikte soy meselesi, tahta çıkan kralların taht isimi almaları, panku ile taht arasındaki ilişki, veraset sisteminin oluşumu, taht kavgaları, taht sembollerinin kabartma ve mühürlerdeki görselleri ele alınmıştır. Bir sonraki başlıklarımız “*GIŠkal-muš/ GIŠPA (Asa)*”, “*HUB.BI (Küpe)*”, “*GIŠmari-/marit/ GIŠŠUKUR/GIŠturi (Mızrak)*” ve “*GIŠhuluganni (Tören Arabası)*”de de aynı yöntem izlenmiştir.

Bölümün son başlığı ise “*Mühürler (Şiyatar)*”dır. Bu başlıkta diğer başlıklardan farklı olarak mühür sembolü “*İmparatorluk Öncesi Kral Mühürleri*” ve “*İmparatorluk Dönemi Kral Mühürleri*” şeklinde iki başlıkta incelenmiştir. İmparatorluk öncesi dönem denilmesinin sebebi, dönem mühürlerinin daha çok çivi yazılı ağırlıklı olmakla birlikte anonim tabarna mühürleri ve bazı kral isimlerinin yazılı olduğu mühürlerin varlığıdır. Burada kronolojik bütünlük sağlanması zordur ve başka bir tez konusudur. An-

cak Orta Krallığın sonuna doğru mühürlerde hiyeroglif betimlemeler artmaktadır. İmparatorluk Dönemi'nde ise Hitit sanatının diğer alanlarında olduğu gibi görsel öğelerin sayısının çoğaldığı anlaşılmaktadır. Başlık altında “*mühür*” kelimesinin tanımı ve işlevi, arkeolojik literatürde mühür, mührün Hititçe karşılığı, yapıldığı malzeme, Hitit mühürlerinin biçimsel gelişimi, kral mühürleri ve hiyeroglif unvanlar ele alınmıştır.

Son bölümde Hitit krallarının egemenlikleri süresince dolaylı olarak kullandıkları semboller işlenmiştir. Buradaki sembollerin önceki bölümdekilerden farkı doğrudan krallarla ilişkilendirilmemeleridir. İlgili semboller aynı zamanda tanrıların kullandıkları simgelerdir. Krallar burada tanrı-kral ilişkisi üzerinden güçlerini göstermeye çalışmaktadır. Bu kısımda “*Kanatlı Güneş Kursu*”, “*Aslan*”, “*Boğa*”, “*Geyik*” ve “*Kartal*” sembolleri ele alınmıştır. Burada da sembollerin anlamları, kökenleri, tanrılarla bağlantıları, törenlerdeki yerleri yazılı ve tasvirli eserler üzerinden incelenmiştir.

Konumuzda başlık olarak öne çıkarttığımız ana egemenlik sembolleri; ağaç, tavşan, kurt, boynuz, kanat, sakal vb. birçok yan sembollerle ilişkilidir. Çalışmanın bir “*semboller sözlüğü*” işlevinde olmaması için diğer semboller çalışmanın geneline yayılmıştır. Söz konusu yayılımda birlikte kullanım esas alınmıştır. Böylece konu dağılımadan ana sembolle birlikte kullanılan semboller de ele alınmıştır. Seçilen ana semboller ise Hitit krallarının ve etkilendikleri uygarlıkların kullandığı en temel güç-iktidar simgeleri olarak düşünülmektedir. Benzer kullanımlar Anadolu'da Hitit sonrası Roma, Yunan, Bizans, Selçuklu gibi uygarlıklarda da görülmektedir. Dolayısıyla sembollerin evrenselliği konusu tekrar akla gelmektedir.

1. BÖLÜM

1.1. HİTİTLERDE EGEMENLİK SEMBOLLERİ

Sembolizm ve siyaset arasındaki bağ uzun süre göz ardı edilerek sembollerin siyasetteki yeri önemsenmemiştir. Ancak semboller siyasetle ilişkilendirildiğinde simgelerin politik araçlar olarak kullanıldıkları görülmektedir. Oluşturulan politik sembol eğer insanlar üzerinde istenilen etkiyi bırakırsa, sembol sahibi güç kazanarak bunu devam ettirir. Buna ilaveten yaratılan simge yardımıyla siyasal iktidar, halk üzerinde kendi gerçekliğini kurmaya başlar⁷⁰. Böylece yönetme eylemini kolaylaştırır.

Sembollerin zaman içerisinde oluşum kökenlerini toplum sınıflarının ortaya çıkarak egemen ailelerin varlıklarının ağırlık kazanma sürecinde aramak gerekir. Ancak böyle bir çalışmaya konumuzun odağını saptıracağından değinilmeyecektir. Çalışmamızın ilk bölümünde Hititlerin Neşa ile bağlantıları nedeniyle Hitit öncesi Anadolu'daki siyasi görünüm incelenecektir. Ardından Hitit Dönemi egemenlik sembolü sayılan unsurlar çivi yazılı kaynaklar öncülüğünde değerlendirilecektir. Değerlendirme sürecinde Hitit kültürüne etki eden siyasi sembollerin Hitit kültürüne tesir eden çağdaş uygarlıklarda kullanım örneklerine de değinilecektir. Bu sayede hem belirlenen Hitit siyasi sembollerinin kültürel kökeni saptanacak hem de Hitit kültüründeki evrimi ortaya konulacaktır.

1.1.1. Hititlerden Önce Anadolu'da Egemenlik Sembolleri

MÖ 2. binde Anadolu'nun siyasi yapısına bakıldığında ilk etapta kent devletleri şeklinde bir örgütlenmenin varlığı görülmektedir. Konuyla ilgili ilk kayıtları veren Akad kralı Sargon ve torunu Naramsin coğrafyayı “*Hatti Ülkesi*” olarak tanımlamaktadır⁷¹. Bu adlandırma yaklaşık 1500 yıl boyunca devam etmekle beraber, Hint-Avrupalı Hititler dahi Anadolu'ya yerleştiklerinde yurtlarından “*Hatti Ülkesi*” olarak söz etmişlerdir⁷². Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki Hititler kendilerine Neşa dili konuşan halk olarak nitelendirmişlerdir. Boğazköy kazılarında çıkan tabletlerde “*Hatti*” ifadesinin sık geçmesi literatürde Hititlerin kullandığı dile Hititçe denmesine neden olmuştur. Hitit egemenliğinden önce ise Anadolu'da Hatti kent devletlerinin olduğu görülmektedir. Bu devletler *rubā'um* (kral) ve *rubātum* (kraliçe) olarak ifade edilen idareciler tara-

⁷⁰S. Ateş Durç, 2020, s.380

⁷¹C. Günbattı, “Kültepe'den Akadlı Sargon'a Ait Bir Tablet”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi*, 1996, s.262, 272; K. Kıymet, “Hitit Metinlerinde Akad Çağı ile İlgili Kayıtlar”, *TAD*, C.38, S.66, 2019, s.24

⁷²E. Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2015, s.1

findan *ēkallumlarda (saray)* egemenliklerini sürdürmektedir⁷³. Çalışmamızın bu kısmında Hitit öncesi Anadolu'da egemenlik algısı ve semboller anlatılarak Hitit Dönemi'nde seçilen sembollerin kültürel kökeni hakkında ön bilgi verilecektir. Bu süreç ilk olarak Anadolu'nun Hitit öncesi siyasi yapısını bilmemiz gerekmektedir.

Hitit öncesi Anadolu'daki siyasi görünüm hakkında bilgi veren belgelerimizden ilki Anadolu'da yazı kullanılmadan önce tarihi kaynak niteliği taşıyan Akad kralı Sargon önderliğindeki belgeler ile sonraki yazılı kaynakları doğrulayan arkeolojik vesikalardır⁷⁴. Kültepe kazılarında da bulunan Akadlı Sargon'a ait Kt.j/k 97 metninde Sargon'un Anadolu'daki 70 şehir devletini bir günde yendiğinden bahsedilmektedir⁷⁵. Sargon'a ait Şar Tamhari (Savaşın kralı) metninde Sargon'un Anadolu'ya seferlere çıkmadan önce çoğu Eskiçağ krallıklarında görüldüğü üzere ilk olarak tanrıçası İstar'a danıştığı vurgulanmaktadır. Sembolik açıdan bu uygulama kralların eylemlerine "*tanrı desteği aldıkları*" anlamı taşımaktadır. Sargon tanrıçadan galibiyet onayı aldıktan sonra boğa ve 7 koyun kurban ederek harekete geçmiştir. Bu sayede desteği alınan tanrı/tanrıçaya bir nevi şükür ritüeli yapılmaktadır. Benzer uygulamalar Hititlerde de gözlemlenmektedir. Burada konumuz açısından önemli olan nokta Akadlara yenilen Anadolu krallarının egemenlik alameti olan taç ve altından tahtlarını Sargon'a getirmeleridir. Ayrıca o dönem kentlerinin bağımsızlık ve sınırlarının sembolü⁷⁶ olan surlarda Akadlar tarafından yıkılmıştır⁷⁷. Akadlı Sargon'un Hititçe nüshası KBo 22.6 IV 23'-25' (// KBo 12.1 IV 4-7) metninde Soysal'ın yorumuyla Akadların Puruşhanda krallığı üzerindeki egemenliği anlatılmaktadır. Burada Sargon Puruşhanda'ya hâkim olduktan sonra yenik kral ve kendisinin kabartmasını kentin giriş kapısında diktirerek Puruşhanda kralının Sargon'a kadeh tutar vaziyette tasvir ettirmiştir. Eserdeki mağlup kralın kadehle içki sunması: "*Akad kralının egemenliğini kabul ederek bir hizmetkarın tanrılarına içki sunduğu gibi kendine hâkim olan güce saygısı göstermesi*" şeklinde yorumlanabilir⁷⁸.

Akad kralı Sargon'dan sonra da Anadolu'nun siyasi görünümü hakkında bilgi veren Naramsin'in Anadolu icraatlarını anlatan Hititçe KBo 3.13 (CTH 311.1) metninde

⁷³E. Reyhan, 2017, s.20-21

⁷⁴T. Yiğit, "İlk Tunç Çağı'nın Son Evresinde Anadolu'nun Siyasal Görünümü", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.22, S.33, 2003a, s.167, 168

⁷⁵C. Günbattı 1996, s.133-137

⁷⁶N. Gardin, R. Olorenshaw, *Larousse Semboller Sözlüğü*, çev. B. Akşit, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2019, s.192, 193

⁷⁷K. Kıymet, 2019, s.14-19

⁷⁸Puruşhanda Konya civarına konumlandırılmakla beraber henüz yeri tespit edilememiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. O. Soysal, "Akkad Kralları Sargon ve Naramsin'in Anadolu Seferleri Konusunda Bazı Ayrıntılar", ed. İ. Albayrak, H. Erol, M. Çayır, *Cahit Günbattı'ya Armağan*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2015, s.255, 256;

de Anadolu'da egemenliğin şehir devletleri şeklinde örgütlenen kralların elinde olduğuna yönelik kayıtlar bulunmaktadır. Buna göre 17 kralın birleşiminden oluşan ittifak birliklerinin Naramsin'e isyan ettiğinden söz edilmektedir⁷⁹.

Anadolu'nun yazılı dönemlerinin başladığı Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (MÖ 1950-1750) ise ele geçen Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş kralı Warşama'ya gönderdiği mektup, Harsamna kralı Hurmeli'ye gönderilen mektup, Hitit tarihi ve egemenlik algısını anlamamıza yardımcı olan Anitta Metni, Hitit Dönemi'nde siyasal iktidarı temsil eden sembollerin kökeni hakkında bilgiler içermektedir. Bu belgeler bir bütün olarak değerlendirildiğinde Hitit öncesi ve Hitit Dönemi kültürüne etki eden hakimiyet alametlerine yönelik veriler elde edilmektedir. Mama kralının Kaniş kralına gönderdiği mektupta (Kt g/t 35) dönemde güçlü krallık olan Mama'ya bağlı on iki küçük krallığın Kaniş'e bağlı başka bir idarecinin saldırılarına maruz kaldığından anlatılmaktadır. Belgenin bulunduğu bölgede 1953 yılında yapılan kazılarda Eski Hitit Dönemi'nin ilk evrelerine tarihlenen bir adet silindir mühür tespit edilmiştir. Mühürde altın önünde oturan bir tanrı, kap, libra (Terazi) ve yıldız sembolleri de bulunmuştur⁸⁰. Özgüç burada çıkarılan damga mühürlerde kullanılan yere yatmış tavşanın üzerinde karşılıklı duran kartal, bir mihrin etrafında dönen sekiz kuş başı ve kolcuklu balta gibi Hitit kültüründe de gözlemlenen sembollerin Asur Ticaret Kolonileri devrinden itibaren kullanılmaya başladığını belirtmektedir⁸¹. Bunların yanı sıra Hitit kültüründe kralın "egemenlik hakkını tanrıdan aldığı" fikrini Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne ait kral mühürlerindeki "*Asur Kraldır! NN, Asur'un vekilidir.*" ifadelerinde de okumaktayız⁸².

Asur elçilerinin Harsamna kralı Hurmeli'ye gönderdikleri mektupta ise (Kt 2001/k 217) Hurmeli güneşe benzetilmiş ve Zalpa krallığı ile olan savaştan bahsetmiştir. Hitit metinlerinde aşağıda görüleceği üzere kraldan bahsedilirken "*güneşim*" ifadesine sıklıkla rastlanmaktadır. Belgedeki savaşta Asur kralı Hurmeli'ye karşı Zalpa krallığını desteklemiş, Hurmeli ise Asur'u bu tutumundan vaz geçirmeye çalışmıştır⁸³. Reyhan belgeden hareketle Anadolu'da bir otorite boşluğu olduğunu belirterek kent

⁷⁹H. G. Güterbock, "Die historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babyloniern und Hethitern bis 1200", *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, C.42, 1934, s.69-74; Kıymet, 2019, s.23-27; O. Soysal, 2015, s.256-259

⁸⁰ K. Balkan, *Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1957, s.2-8; L. G. Gökçek, *Asurlular*, Bilgin Kültür Sanat, Ankara, 2015, s.56, 57

⁸¹ Ö. Tahsin, "Kültepe'de 1953 Yılında Yapılan Kazılar", *Belleten*, C.18, S.71, 1954, s.363-370

⁸²M. T. Larsen, "Koloni Sisteminin Yönetimi", F. Kulakoğlu, S. Kangal(ed.), *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniş Karumu Asurlular İstanbul'da*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri, 2011, s.65

⁸³ C. Günbattı, *Harsamna Kralı Hurmeli'ye Gönderilen Mektup ve Asur Kralları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.16-28

idarecilerinin egemenliklerini bazen ittifak kurarak bazen de kendinden güçsüz şehirlere otoritelerini kabul ettirerek devam ettirdiklerini söylemektedir. Bu durum Hitit krallarının kökenlerini bağladıkları Kuşşara kralı Anitta'nın işine yaramıştır. Bıraktığı metinde egemenliğini simgeleyen unsurlara yönelik veriler bulunmaktadır⁸⁴. Hitit Dönemi belgelerinde de Anitta Metni'nde ifade edilen semboller geçmektedir. Söz konusu semboller egemenlikle bağdaştırılmıştır. Çalışmamızdaki semboller genel olarak değerlendirildiğinde çok kültürlü bir yapıya hükmeden Hititlerin devleti bir arada tutabilmek için ortak kültürel unsurlardan yararlandıklarını göstermiştir.

Hitit krallarının kökenlerini Kuşşara/Kaneş/Neşa⁸⁵ yoluyla bağladıkları⁸⁶ Anitta'ya ait metindeki (CTH 1)⁸⁷ anlatımlar bir yandan Anadolu'daki siyasi yapı hakkında yukarıdaki kaynakları doğrularken diğer taraftan Hitit Dönemi metinleriyle kıyaslandığında egemenlik anlayışı, kral nitelikleri, tanrılarla krallar arasındaki ilişki, idari yapı ve egemenlik alametleri yönünden birbirleri ile benzerlik göstermektedir.

Anitta Metni'ne göre Kuşşara kralı Pithana Neşalıların kendisine savaş açması ile kenti ele geçirmiş, şehir halkına ise merhametli kral kişiliğini kullanarak kötülük yapmadan tebaası saymıştır. Pithana'nın ardından yerine geçen oğlu Anitta'da Anadolu seferlerine devam ederek merkezi krallık kurma girişimini sürdürmüştür. Fetihlerini Güneş Tanrısı adına başlatan Anitta, Ullama, Hatti ile Harkiuana'yı yenmiş, Ullama şehrini Göğün Fırtına Tanrısı'na bağışlamıştır. Tablet devamında Zalpuwa ve deniz içerisinde olan ülkeleri ele geçirdiğini söylemiştir. Burada dikkat çekici olan ise eski Zalpuwa kralı Uhna'nın Neşa'nın tanrısı olan Şiuşummi'nin heykelini Zalpuwa'ya götürüşü ve Anitta'nın galibiyetten sonra tanrı heykelini tekrar kente getirişidir⁸⁸.

Galip devletlerin yenik devletlerin tanrılarını kendi ülkelerine taşıma faaliyeti psikolojik savaşta silahla elde edilen zaferin kalıcılığını sağlamada stratejik/politik araç-

⁸⁴E. Reyhan, 2017, s.25, 26

⁸⁵Hitit krallarının kendilerini Kuşşara krallığı ile eşlediği metin Karauğuzun Hattuşili'nin İcraatlarını tercüme ettiği CTH4 nolu metinde geçmektedir.Bkz. G. Karauğuz, *Hitit Tarihi ve İdari Kil Kitapları Yaşam Hikayesi, Feman, Vasiyetname, Bağış Belgesi, Talimatname ve Kral İcraatları*, Çizgi Kitapevi, Konya, 2019a, s.57; Kaneş/Neşa eşlemesi ise uzun yıllar tartışılrsa da 1970 yılında Boğazköy'de ortaya çıkan Zalpa Kenti Masalı'nda Kaneş ve Neşa isimlerinin birbirlerinin yerine sürekli olarak kullanması ile kesinleşmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Dinçol, "Hititler", *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, C.1, Görsel Yayınları, Ankara, 1982, s.27, 28; Zalpa Kenti Masalı için bkz. G. Karauğuz, *Hitit Mitolojisi*, Çizgi Kitapevi, Konya, 2015, s.147, 148

⁸⁶A. Dinçol, "Hitit Siyasi Tarihin Ana Hatları", M. Alparslan(ed.), *Hititolojiye Giriş*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2009, s.96

⁸⁷E. Neu, *Der Anitta-Text*, Studien zu den Boğazköy-Texten 18, Otto Harrassowitz Wiesbaden, Mainz, 1974, s.10-15; S. Alp, *Hitit Çağında Anadolu Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Kaynaklar*, TÜBİTAK, Ankara, 2011a, s.53-55; G. Karauğuz, 2019a, s.54-56; Anitta Metni'nin katalog numaraları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. E. Reyhan, 2017, s.25

⁸⁸KUB 36. 98 Ön 1-28; KUB 36.98a Ön 12-42; S. Alp, 2011a, s.54; Neu, 1974, s.12, 13

lar aramasından kaynaklanmaktadır. Bu uygulamayla çeşitli topluluklar üzerinde resmi panteonlarla egemenlik sağlamak kolaylaştırılacaktır. Tanrı taşımının sembolize ettiği anlam, kimin daha güçlü olduğunu göstermektedir. Böylece kudretli olan zayıf olanın maddi ve manevi değerlerini ele geçirerek bir yandan egemenliğini kabul ettirirken, diğer taraftan tanrı vasıtasıyla halk üzerinde etkisini arttırmıştır. Kutsal tanrının kente getirilmesinin bir diğer avantajı ise kentin dinî öneminin artmasıdır⁸⁹. Böylece manevi ve maddi güç de elde edilecektir.

Hitit Dönemi metinlerinde de kralların askeri başarılarını anlattıkları yıllıklarında yenik devletlerin tanrılarının değerli madenlerden işlenmiş simgelerini, altın boğaları, gümüş savaş arabaları ve gümüş kaplama tekneler gibi birçok ganimeti zaferin bir imgesi olarak ana yurtlarına getirdikleri anlatılmaktadır. Hitit kralları bu eserlerin bir kısmını tanrılarının tapınaklarına bağışlayarak⁹⁰ tanrılarının cömertliklerine sembolik karşılıklar vermişlerdir⁹¹. Konuya güzel bir örnek Hitit krallığının kurucusu kabul edilen I.Hattuşili'nin icraatlarının anlatıldığı belgededir. İlgili vesikada;

“Ben Tawananna'nın kardeşinin oğlu Tabarna (Hititçe nüshada: Hattuşili) Hattuşa'da krallık yapıyordu(m). Şahuitta'ya gittim. Onu yıkmadım ama topraklarını imha ettim. Askerlerimi iki noktada geride bıraktım ve onlara her çeşit ganimet malı(nı) verdim. Zalbar'a karşı gittim ve onu imha ettim. Tanrılarını (tanrı heykellerini) ve üç mayaltum-arabasını Arinna'nın Güneş Tanrıçasına yukarıya, gümüşten bir boğa (ritonunu) Fırtına Tanrısı'nın tapınağına ve dokuz tanrı (heykellerini) Tanrıça Mezulla'nın Tapınağı'na yukarıya getirdim⁹².”

Tekrar Anitta Dönemi'ne döndüğümüzde Hattuşa'yı bir daha imar edilmemek üzere yakıp yıkan Anitta'nın, Neşa'ya çekildiğinde kentin etrafını bağımsızlığı sembolize eden sur sistemiyle çevrelediği görülmektedir. Ardından Fırtına Tanrısı, Tanrı Şiuşummi ve Taht Tanrısına tapınaklar inşa ettiğini ve onlara adaklar sunduğunu söylemektedir. Bu sayede egemenliğinin arkasında ilahi güçlerin olduğunu vurgulamaktadır. Benzer durum Hititler için de geçerlidir. Özellikle I.Şuppiluliuma'dan sonraki sü-

⁸⁹ S. Çiğdem, M. Kılıç, “Hititlerde Bir Psikolojik Savaş Uygulaması: Mağlup Toplulukların Tanrı/Tanrıça Heykellerinin Hattuşa'ya Taşınması”, G. Gökçek, E. Yıldırım, O. Pekşen(ed.), *Anadolu'nun Eskiçağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, Değişim Yayınları, İstanbul, 2021, s.328-331

⁹⁰ Hitit kralları başrahip oldukları için aslında tanrılar adına bağışlanan ganimetlerin kontrolü de kendi elinde. Bağış faaliyeti ile çevresine bir yandan tanrılarla olan ilişkilerini gösterirken diğer yandan cömert kral kişiliği ile bir nevi siyasi karizma da kazanmakta olduğu düşünülebilir.

⁹¹ A. Gilan, “Hittite Religious Rituals and the Ideology of Kingship”, *Religion Compass*, C.5, S.7, 2011, s.277

⁹² KBo 10.1 Ön. 1-6; H. M. Kümmel, “Die Annalen Hattusilis I”, Ed. M. Dietrich, , H. M. Kümmel, O. Loretz, H. Otten, *Hethitische Historisch-Chronologische Texte II*, , Gütersloher Verlagshaus, München, 1985, s.455, 456.

reçte Hattuša'da hem geniş surlar hem de tapınaklar imar edilmiştir. Ayrıca tanrılara yapılan törenlerin ve tanrı-kral ilişkisinin anlatıldığı tasvirli eserler de ön plana çıkarılmıştır. Anitta Metni'nin devamında aynı yıl Şalatiwara'ya sefere çıktığı ve şehrin kralının kaçmak zorunda kaldığı anlatılmaktadır. Bu esnada Anitta ile savaşmaktan çekinen Puruṣhanda kralı Anitta'nın egemenliğini tanıdığını sembolize eden bazı hediyeler ile Anitta'ya biat etmiştir. İlgili kısım şu şekildedir;

“...Puruṣhanda adamı benim yanıma hediyelerimi (getirdi). O, bana demirden bir taht, demirden bir asa hediye olarak getirdi. Ben tekrar Neša'ya gelince, Puruṣhanda adamını yanımda götürdüm. (Kabul) salonuna girince, o önümde sağda oturacak⁹³.”

Anitta'nın orta Anadolu'da giriştiği fetih harekâtı kısa sürede meyvelerini vermiş, kazandığı zaferler civardaki rakiplerinin psikolojilerine etki ederek savaşmadan biatlarına dahi sebep olmuştur. Puruṣhanda kralının getirdiği demir taht Anitta'nın siyasal iktidarlığını, asa ise gücünü kabul ettiğini göstermektedir⁹⁴. Buna karşılık Anitta'da cömert kral kişiliğini kullanarak Puruṣhanda kralını Neša'daki kabul salonunda sağ tarafına oturtmuştur. Sağda olmak politikada vatancı, samimi, sağdık ve içten kişileri tanımlamak için kullanılmaktadır⁹⁵. Anadolu kültürü üzerinde önemli bir etkiye sahip olan Antik Mezopotamya'da da “sağ” kavramı selamlaşma, yardım ve saflığı sembolize etmiştir. Araştırmacılar bu kavramın dönem insanların birçoğunun sağlıklı olmasından dolayı olumlu algılandığı kanısındadır⁹⁶.

Pitana ve Anitta'nın çabalarıyla Anadolu'da ilk merkezi krallık kurulmuş, başta taht, asa, mühür ve biat egemenliğin simgesi olmuştur. Fakat Anitta'nın krallığının nasıl yıkıldığı henüz bilinmemektedir. Bu bilinmezlik Kaniş 1a tabakası ile Hitit krallığının kurucusu Hattuşili'ye kadar geçen dönemi anlatan herhangi bir kaynağın bulunmamasından kaynaklanmaktadır⁹⁷.

Hitit döneminde kullanılan ve Hititlerden öncede varlığını bildiğimiz bir diğer sembol gurubu hakkında Alacahöyük'ten de önemli veriler gelmektedir. Özellikle Alacahöyük'te çıkarılan güneş kurslarında güneş, geyik ve boğa birer tanrı sembolü olarak kullanılmıştır⁹⁸. Hitit dönemine de yansıyan bu sembollerin siyasi iktidarın kendilerini

⁹³ KUB 36.98B Ar. 74-78; S. Alp, 2011a, 55; E. Neu, 1974, s.14, 15; G. Karauğuz, 2019a, s.56

⁹⁴E. Reyhan, 2017, s.28

⁹⁵N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.521

⁹⁶J. Black, A. Green, *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü Tanrılar İfritler Semboller*, Köprü Kitapları, İstanbul, 2017, s.253

⁹⁷E. Reyhan, 2017, s.26

⁹⁸Ö. Otlu, “Eskiyapar'da Geyik Kültü”, *Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, C.4, S.2, 2022, s.276

tanrıyla ilişkilendirerek kullandığını düşünmekteyiz. Bu sayede kral siyasi gücünün arkasındaki ilahi varlığa işaret etmektedir.

Hitit Devleti'nin kuruluşuyla Anitta Dönemi'nde başlatılan merkezileşme çabası, Anadolu'daki kent devletlerinin Hititlerin eline geçerek merkezi bir yapıya evrilmesi ile sonuçlanmıştır⁹⁹. Ancak her iki dönemde de çok dilli ve farklı kültürlerdeki devletleri bir arada tutmak için askeri güçten fazlası gerekmektedir. Burada devreye kültürel unsurlar girmektedir. Belgeleri genel olarak değerlendirdiğimizde Hitit krallarının din ve dinin içerisindeki ilahi sembolleri siyasi araçlara çevirdikleri anlaşılmaktadır. Aşağıda Hitit Dönemi belgelerinden de görüleceği üzere Anitta Dönemi vesikalar ile Hitit krallarının bıraktıkları kayıtlarda egemenlik ilanı anlamına gelen semboller ile din-iktidar ilişkisi birbirinin devamı niteliğindedir. Kullanılan mühürler üzerindeki simgeler, ele geçirilen yerlerdeki anıtlar ve dinî ritüellerdeki uygulamalar da siyasal iktidarın sembolleri egemenlik aracı olarak kullanmasının en belirgin kanıtıdır. Biz bu bölümde sembollere geçmeden önce onları kullanan liderlerin egemenlik algıları, liderlik özellikleri ve eğitimleri üzerinde kısaca duracağız. Diğer bölümlerde ise egemenlikte kullanılan sembolleri açıklamaya çalışacağız.

1.1.2. Hititlerde Egemenlik Sembolleri

Hititler MÖ 2. binyılında Anadolu'da merkezi krallıklarını kurduklarında bölgenin en önemli yerli uygarlığı Hattilerden sosyo-kültürel alanlarda önemli ölçüde etkilenebilmişlerdir. Özellikle ilk etapta Hatti tanrıları Hitit kültürü içerisinde benimsenerek ibadet edilmiştir. Zamanla egemenlik alanları genişleyen Hititler, hakimiyet sağladıkları uygarlıklar ve diplomatik temaslarda buldukları medeniyetlerin de tanrı/tanrıçalarını panteonlarına almışlardır. Hititlere “*Anadolu'nun bin tanrılı halkı*” denilmesinin sebebi de budur¹⁰⁰. Böylesine homojen kültüre sahip olan Hititlerin yönetimde kralların gücünü nitelendirmek için kullandıkları sembollerde de birden çok kültür unsuru mevcuttur. Bu sembollerin kullanım amaçları, ifade ettikleri anlam ve seçiliş nedenlerini açıklamadan önce Hititlerde kral olacak kişilerin özellikleri ve gücün kaynağı olan tanrılarla olan ilişkilerinden bahsetmek gerekir. Çünkü aşağıda görüleceği üzere Hitit idaresinde kullanılan hakimiyet sembolleri din ile iç içe geçmiş durumdadır.

⁹⁹E. Reyhan, 2017, s.26

¹⁰⁰S. Çiğdem, M. Kılıç, 2021, s.330; Hitit panteonu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Cammarosano, *Hittite Local Cults*, SBL Press, Atlanta, 2018, s.51-61

1.1.2.1. Yazılı Belgelere Göre Hititlerde İdeal Kral ve Sembolleri

Hitit Devleti'nde "ideal kral" kavramı ve sembolik öğeleri tanrı-kral ilişkisi çevresinde şekillenmektedir. Hititler çağdaşları olan diğer uygarlıklar gibi monarşiyle yönetilmiştir. Hitit kralları egemenlik görevini Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerinde olduğu gibi tanrılardan almışlardır. Bu nedenle hükmetmesi için tanrılarca görevlendirilen Hitit kralları, kendilerini başrahip olarak görerek LÚSANGA ya da *şakunni* olarak tanımlamışlardır¹⁰¹. Krala yönetme yetkisini ise panteonda ilk sırada olan Fırtına Tanrısı vermiştir. Metinlerde Hitit kralları sürekli kendilerini onun kölesi ve hizmetçisi olarak tanımlamaktadır. Böylece yönetim hiyerarşisinde tanrıdan sonra ikinci sırada bulunmaktadır¹⁰². Bu gelenek Hitit kültürünü önemli ölçüde etkileyen Mezopotamya'da da tespit edilmiştir. Mezopotamya kraliyet inancına göre kraliyet nişanı insan yaratılmadan önce de mevcuttur. Egemenliğin sembolü olan asa, kraliyet kol bandı ve kraliyet şapkası tanrı Anu'nun önünde durmaktadır. Kral ise tüm insanlardan önce yaratılan lekesiz bir varlık olarak daha doğmadan kraliyet nitelikleri ile kutsanmıştır. Hitit arşivlerinde de bir nüshasına rastladığımız Uruk kralı Gılgamış da üçte bir insan, üçte iki tanrıdır¹⁰³. Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki Hitit kralları Mısır ve Mezopotamya krallarından ayrılarak yaşarken tanrı sayılmamış, öldükten sonra tanrı olmuşlardır¹⁰⁴. Ancak konuyla ilgili istisnai bir örnek teşkil eden Fraktin Kaya Anıtı önemli bir belgedir. Buradaki görsellerde kralın tanrı kıyafeti giydiği sahneler incelendiğinde, kral öldükten sonra anıtın yapıldığını düşündürmektedir. Fakat Yiğit, Nerik şehrinde yapılan dinî şöenlerde kralın bazı törenlerde tanrı kıyafeti giydiği durumların da olduğunu belirtmektedir¹⁰⁵. Konuyla ilgili çivi yazılı bir Hitit belgesinde;

"Şafak vaktine gelince Nerik'te helentuva açılır. Kral 'tanrı kıyafeti', gömlek, edupli bayram kıyafetini giyer ve kuşak takınır"¹⁰⁶.

¹⁰¹ KUB 41.29 iii 1-6: M. Turgut, "Did Hittite Kings Acclaim Themselves To Be God?", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XLVIII, 2020, s.350; LÚSANGA ve *şakunni* dinî işlerle uğraşan görevlileri tanımlamak için kullanılır. Bkz. A. Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük Hattice, Hurricce, Hiyeroglif Luwicesi, Çivi Yazısı Luwicesi ve Palaca Sözlük Listeleriyle Birlikte*, Bilgin Kültür Sanat, Ankara, 2016a, s.433

¹⁰² IboT 1.30, 2-5. T. Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Dost Kirapevi, Ankara, 2003, s.33; V. Ünsal, *Eski Anadolu'da Teokratik Devlet Düzeni (Hitit ve Urartu)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013, s.51

¹⁰³ V. Haas, *Geschichte Der Hethitischen Religion*, E. J. Brill, Leiden, Newyork, Köln, 1994, s.181-183; S. Maden(çev.), "Gılgamış Destanı", *Hasan Ali Yücel Klasikleri Dizisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.4

¹⁰⁴ M. Turgut, 2020, s.350

¹⁰⁵ T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.161

¹⁰⁶ Bo 2839 24-28: T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.161; V. Haas, *Der Kult Von Nerik Ein Beitrag Zur Hethitischen Religionsgeschichte*, Pontificium Institutum Biblicum, Roma, 1970, s.260, 261

Güneş ve Fırtına tanrılarının izniyle egemenlik yetkilerini bünyesinde barındıran Hitit krallarının¹⁰⁷, bir metinde yönetme gücü ve hükümdarlık nişanı olan hulukanni¹⁰⁸ tören arabasını taht tanrısından Zalpa olduğu düşünülen deniz kenarındaki bir kasabada aldığı belirtilmektedir. Belgeyle birlikte Anitta Metni ile Neşa Kraliçesi Masalı, Zalpa-Kaniş/Neşa-Hattuşa arasındaki bağlantıyı kurmamıza yardımcı olan kaynaklardandır¹⁰⁹.

Hitit imparatorluğunun gücü arttıkça Hitit kralları kendilerini “*tanruların yeryüzündeki temsilcileri*” olarak görmeye başlamışlardır. Dolayısıyla Fırtına Tanrısı’ndan aldıkları Hatti ülkesinin tek egemen gücü olduklarını savunmuşlardır. CTH 612 nolu ritüel metninde¹¹⁰;

“*Ülke Fırtına Tanrısı’na aittir. Gökyüzü ve yer yüzü ile insanlarda Fırtına Tanrısı’na aittir. O (tanrı), Labarna’yı kendi temsilcisi yaptı ve ona bütün Hatti ülkesini verdi. Labarna tüm ülkeyi (kendi) eliyle yönetecektir*¹¹¹.”

Hitit krallarının tanrı temsilciliği bir çeşit kraliyet ideolojisi olmuştur. Halk üzerinde egemenliğini sağlayabilmek amacıyla bu düşünceyi benimsetmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Dolayısıyla normal insanlardan soyutlanarak yaşamış ve sembolik varlıklarla kendi üstünlüğünü anlatmaya çalışmışlardır. Konuyla ilgili bir dua metninde Hitit kralının vücudu diri, dişleri aslan dişi, gözleri kartal gibi ve kendisi de kartala benzetilmiştir¹¹². Aslan hemen hemen tüm toplumlarda kutsal hayvan olarak görülmüş,¹¹³ gücü ve baskınlığı sembolize etmiştir. Yine kartal figürü de güç, iktidar ve soyluluğu ifade etmektedir¹¹⁴. Bu özelliklere sahip olan krallar sıradan halkla dolaşmayıp, herkesin yediğini yememiş, giydiğini giymeyerek kıyafetleri için gerekli olan deriyi de saray atölyelerinden sağlamışlardır¹¹⁵. Tanrısal kudretle donatılan Hitit krallarının halk ile ilişkileri de özel güvenlik tedbirleri alınarak gerçekleştirilmiştir. Aksi halde güçsüz düşerek tanruların verdikleri yetkiyi kaybedeceklerine inanmışlardır. Dolayısıyla halkın ve

¹⁰⁷ V. Haas, 1994, s.189

¹⁰⁸GIS⁵Hulugannit, araba, kağıt ve sele anlamlarının yanında taht-ı revan anlamı da taşımaktadır. Bkz. A. Ünal, 2016a, s.200

¹⁰⁹Ayrıntılı bilgi için bkz. V. Haas, 1994, s.185, 186

¹¹⁰ M. Darga, *Hitit Mimarlığı/1 Yapı Sanatı Arkeolojik ve Filolojik Veriler*, Edebiyat Fakültesi Basım Evi, İstanbul, 1985, s.9, 10

¹¹¹CTH612; IBoT 1 20; V. Ünsal, 2013, s.52, 53; G. Beckman, “Royal Ideology and State Administration in Hittite Anatolia”, J. Sasson(ed.), *Civilizations of The Ancient Near East*, New York, 1995, s.530; M. Darga, 1985, s.10

¹¹² KBo 21.22; A. Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu 3. Kitap*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul, 2005, s.105

¹¹³ N. Ersoy, *Semboller ve Yorumları*, Dönence Yayınları, İstanbul, 2000, s.348

¹¹⁴ N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.56, 335

¹¹⁵ A. Ünal, 2005, s.105

imparatorluğun varlığının da tehlikeye düşeceğini düşünmüşlerdir¹¹⁶. Hitit krallığının kurtuluş sembolü olarak ise Hitit yeni yıl festivallerinde görülen tarım tanrısı Telipinu'nun imgesi ve görüntüsü olan genç meşe ağacı seçilmiştir¹¹⁷. Sembolik olarak meşe ağacı, güç, dayanıklılık, adalet, büyüklük, yiğitlik, yücelik ve uzun ömrü temsil etmektedir¹¹⁸. Aşağıda verilen sembollerin detaylı incelemelerinde de krallığın ömrü ve gücü konularının sürekli ön plana çıkarıldığı görülecektir.

Hitit krallarının halktan uzak gizemli bir yaşam sürmesi ve tanrılarla ilişkisi tebaasının gözündeki mistik havayı arttırmıştır. Bryce'a göre bu durum kullarının gözünde Hitit idarecilerini gök ile yer arasındaki varlık simgesi konumuna getirmiştir. Eski ve Yeni Krallık Dönemlerinde sıkça karşımıza çıkan "Labarna" unvanına ek olarak "Güneşim" ifadesi de kralın egemenlik kudretini arttıran imgelerdendir. Kralı niteleyen bu unvan, Kanatlı Güneş Kursu ile yakından bağlantılıdır¹¹⁹.

Hitit krallarını niteleyen unvanlar ve hakimiyet kavramları zamanla farklılık göstermiştir. Eski Krallık Dönemi'nde Panku Meclisi kralın yanında yönetimde söz sahibi olmuştur. Kaynaklarda meclisin, kral seçimlerinde dahi söz söyleme hakkı olduğu görülmektedir. Tahta geçişlerde de I.Hattuşili ve Telipinu Dönemi vesikalarında Panku meclisinin kral olacak kişiyi onayladıkları, hatta kral ve ailesini suç işlediklerinde yargılama yetkisinin olduğu görülmektedir¹²⁰. Ancak fiiliyatta bunun uygulandığına dair yeterli veri yoktur. Akurgal'a göre Hititlerin Eski Krallık Dönemi'ndeki senatoda karar alma özelliği yeryüzündeki ilk meşru krallık olmalarını sağlamıştır. Hititlerin bu nitelikleri insanlık tarihindeki önemini arttırmaktadır¹²¹. Eski Krallık Dönemi'nde Kral seçimlerinde Panku Meclisi'nin de söz sahibi olduğunu gösteren I.Hattuşili'nin vasiyetini içeren metinde bilgiler aşağıda verilmiştir;

"...Büyük babam [Pu-şarruma'nun (?) k]ararı böyle (idi): Oğullarını öte yana çevir[m]ediler mi? Büyük babam oğlu [Laba]rna'yı Şanahuitta'da (veliahtlığa?) atadı. [Arkadan] hizmetkarları ve büyükler emirlerine karşı çıktılar [ve] Papadilmahu (tahta)

¹¹⁶ E. Reyhan, "Ana Hatlarıyla Hitit İdari Sistemi", *Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Geliştirilmesi ve Dil ve Tarşh-Coğrafya Fakültesi Sempozyumu*, Ankara, 1996, s.193; A. Goetze, *Kleinasien*, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1957, s.89, 90

¹¹⁷ V. Haas, 1994, s.187

¹¹⁸ N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.426, 427; N. Ersoy, 2000, s.383

¹¹⁹ T. Bryce, 2003, 34

¹²⁰ Bu konuda ilim camiasında tartışmalar vardır. Goetze Hitit Eski Krallık Dönemi'nin ilk yıllarında Panku'nun kral olacak kişinin belirlenmesi ve devletin gücünün kontrolünde yer aldığı söylemektedir. Ancak Sommer bunu reddederek Panku'nun danışma meclisi olduğunu belirtir. Hitit meclisleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. E. Reyhan, "Anadolu'da Hitit Dönemi'ne Ait İki Meclis: Panku ve Tuliya", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, S.130, 2007, s.3, 4

¹²¹ E. Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK, Ankara, 2005, s.117; S. Alp, 2011a, s.59-72

oturttular. (O zamandan beri) kaç yıllar geçti! [Kaç] (kişiler) (öte yana) göçtü? (O zamanki) büyüklerin evleri nerede? Onlar yok olmadılar mı?¹²²”

Hitit İmparatorluk Dönemi’nde Hitit kralları Mısır ve Yakındoğu¹²³ krallıklarından etkilenerek yetkilerini artırmışlardır. Hitit vesikalarında bu dönem krallarının “*Güneşim*” sıfatına vurgu yaptıkları açıkça görülmektedir. Fikrin temelinde Mısır firavunlarının kendilerini tanrı gibi görmeleri yatmaktadır. Firavunlar diğer tanrılar gibi yaratılmamıştır. Ancak Güneş Tanrısı’nın oğlu olarak yer yüzünde vekillik yapmışlardır. Hititler de bu düşünceden etkilenmişlerdir. Fakat Hitit kralları yaşarken tanrı değildirler. Hitit kralları sadece Fırtına Tanrısı’nın yeryüzündeki temsilcisidir. Günümüzde Hitit simgesi konumuna gelen kanatlı güneş kursu da Ünal’ın ifadesiyle Eski Mısır uygarlığından alınmıştır. Mısır inancına göre kanatlar kutsal hayvanı şahin ya da doğan olan Horus’u sembolize eder. Burada şahinin kanatları gök yüzünü simgelerken gözleri Güneş ve Ay’a işaret eder. Ünal bu benzetmeyi Mezopotamya’daki nefesiyle kıtlığa sebep olan boğayı yiyen IM.DUGUD kuşuyla özdeşleştirmiştir. IM.DUGUD kuşunun kanatlarının gök yüzünü kapatması Horus’un kutsal simgesiyle bağdaştırılmıştır. Yukarıda bahsi geçen Harşama kralı Hurmeli’nin de kendisini anlatırken kullandığı “*Güneşim*”¹²⁴ ifadesinin Mısır’dan geldiği düşünülmektedir¹²⁵. Ancak Beckman bu düşünceye katılmamaktadır. Hitit öncesi Anadolu vesikalarında da “*Güneşim*” ifadesinin geçtiğine işaret ederek Mari Dönemi’nde de kral ZimriLim’e bu şekilde hitap edilmesi örneğinden Kuzey Suriye’den alınmış olabileceğini düşünmektedir¹²⁶. Kral ZimriLim dışında Asur Ticaret Kolonileri Dönemi krallarından Şamşi-Adad’a da “*Güneşim*” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Yazılı vesikalarda Mezopotamya yöneticilerine de “*Güneşim*” şeklinde hitap edildiği tespit edilmiştir. Örnek olarak; Uruk kralı Enmerkar “*Ülkenin Güneş Tanrısı*” (DUTU kalam-ma-ka), Larsa kralı Rim-Sin I “*güçlü kral, ülkesinin Gü-*

¹²² KUB 1. 16 III 33-45 Alp, 2011a: 71; F. Sommer, A. Falkenstein, “Die Hethitisch-Akkadische Bilingue des Hattuşili I. (Labarna II.)” *Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Abteilung Neue Folge. Heft 16*, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München, 1938, s.12-15; E. Reyhan, T. Bozkurt Cengiz, “Anadolu’nun Yazıya Geçirilmiş En Eski Vasiyetnamesi: I. Hattuşili’nin Vasiyeti”, E. G. Naskali(ed.), *Vasiyet ve Öğüt*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2018, s.17; G. Karauğuz, 2019a, s.65

¹²³ Mezopotamya uygarlıklarında kral ve valilerin ülke idaresindeki gelişimi, nitelikleri, Mısır uygarlığı ile benzerlikleri ve tanrılarla ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. H. Frankfort, *Kingship and the God a Study of Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society & Nature*, The University of Chicago Press, Chicago & London, 1978, s.215-230

¹²⁴ “*Güneşim*” ifadesi Hititçe çivi yazılı metinlerde Sümerce hali ile DUTU^{ŞI} olarak geçmektedir. Hititçe karşılığı bilinmemekte birlikte Akadçası ŞAM^{ŞI} dir. Bkz. A. Ünal, 2018, s.352

¹²⁵ A. Ünal, 2018, s.352

¹²⁶ G. Beckman, 1995, s.532

neş Tanrısı” (*lugal-kala-ga* ^DUTU *kalam-ma-na*), Huri idarecisi Tal-puş-atili’nin mühüründe “*Ülkenin Güneş Tanrısı*” (^DUTU *mati*) şeklinde okunan belgeler verilmektedir¹²⁷.

“*Güneşim*” (^DUTU^{ŞI}) lakabına ek olarak kullanılan bir diğer unvan ise LUGAL=Hassu’dur. LUGAL kelimesi “*büyük adam*” manasına gelmektedir. Ayrıca köle efendisi ya da tarla sahibi anlamları da bulunmaktadır. Frankfort’a göre söz konusu unvanı taşıyan uygarlıklarda topluluk kendisini tamamen hükümdarın eline bırakmıştır¹²⁸. Hiti kralları da bu unvanları mühürlerde, fermanlarda, mektuplarda ve tarihi metinlerde kullanmışlardır. Bunları uzatarak “*Büyük kral, tanrıların gözdesi, Hatti ülkesinin kralı, kahraman*” gibi sıfatlarla pekiştirmişlerdir. Genel olarak LUGAL ve ^DUTU^{ŞI} nin kullanımına bakıldığında ilki dinî, ikincisi ise dünyevi manada yaşayan kral için kullanılmaktadır¹²⁹. Bu isimler kralı anlatmak için kraliyet mühürlerinde hiyeroglif işaretlerle simgeleştirilmişlerdir. Mühürlerde geçen isimler ise tahta çıkma törenlerinde krala verilen taht adları olup, prenslik dönemi isimleri farklıdır. Hiyeroglif işaretlerdeki betimlemeler çivi yazılı tabletlerdeki Sümerogramlara karşılık geldiği düşünülmektedir. Kralı tanımlayan en yaygın sembol ise LUGAL’dır. Hitit kralı ile ilişkilendirilen diğer bir sembol ise kanatlı güneş kursu sembolüdür. Konuyla ilgili birkaç örnek sembol Aro’nun çalışmasından alınan haliyle aşağıdadır¹³⁰;

¹²⁷ G. Beckman, ““My Sun-God” Reflections of Mesopotamian Conceptions of Kingship among the Hittites”, A. Panaino, G. Pettinato(ed.), *Ideologies as Intercultural Phenomena. Melammu Symposia 3*, Università di Bologna & IsIAO, Milan, 2002, s.38, 38

¹²⁸H. Frankfort, 1978, s.218

¹²⁹A. Ünal, 2005, s.105

¹³⁰ S. Aro, 2022, s.514, 515

BÜYÜK KRAL

LABARNA

GÜNEŞİM

KAHRAMAN

ÇİFT BAŞLI KARTAL

TUDHALIA'NIN ASLAN
FİGÜRLERİ İLE ÇEVİRİLİ
MÜHRÜ

131

Hitit İmparatorluk Dönemi'nde kullanılan önemli unvanlardan bir diğeri de Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın ve tüm tanrıların rahibi unvanıdır. Bu unvan sayesinde tanrılar ve insanlar arasında temas noktası olan Hitit kralları bir yandan sınırlarını tanrılar adına korumada diğeryandan ise halkın tanrılara hizmetlerini organize etmekten sorumludur. Hitit çivi yazılı belgelerden öğrendiğimize göre her Hitit kralının bir koruyucu tanrısı vardır. Bunların en bilindik örnekleri ise II.Murşili'nin tarım tanrısı Telipinu, II.Muwatalli'nin Fırtına Tanrısı ve III.Hattuşili'nin Şamuha şehrinin Şauşgası'dır. Adı geçen tanrılar ile bir nevi ebeveyn ilişkisi içerisinde olan Hitit kralları başarılarını ve ilerlemelerini de onlara borçludur¹³². Konuyla ilgili II.Muwatalli'ye ait bir dua metninde;

“... Arkadan kral şöyle söyler: *Efendim Şimşeğin Fırtına Tanrısı (ben) bir insan-
noğlu idim. Babam (ise), Arinna'nın güneş tanrıçasının ve bütün tanrıların rahibi idi.
Beni babam yaptı (baba olarak dünyaya getirdi). (Sen) Şimşeğin Fırtına Tanrısı beni*

¹³¹S. Aro, 2022, s.514

¹³²G. Beckman, 1995, s.530,531; V. Haas, 1994, s.189

*annemden aldın. Beni büyüttün. Beni Arinna'nın Güneş Tanrıçasına ve bütün tanrılara rahip yaptın! Hatti ülkesinde (de) beni krallığa koydun! (Tahta oturtun!)*¹³³.”

Metinden de anlaşılacağı üzere Hitit kralları halkın gözünde arkasında tanrısal bir güç olduğu imajı çizmektedir. Dolayısıyla Hitit kralları yaşarken tanrı olmasalar da yer yüzünde tanrının temsilcisi sıfatıyla “tanrısal niteliklere sahip” anlayışı oluşturmaktadırlar¹³⁴.

Ele geçen kehanet ritüellerindeki envanter listelerinde kralların taç giyme törenlerine yönelik yeterli bilgiler bulunmasa da vekil kral atama törenlerine yönelik veriler mevcuttur. Beckman buradaki uygulamaların kral atamalarında da tekrarlanmış olabileceğini belirtmektedir¹³⁵. Konu *taht* bölümünde işleneceğinden burada değinilmeyecektir.

Hitit siyasi anlaşma metinlerinde de karşı tarafa kralın büyüklüğünü gösteren unvanların vurgulandığı görülmektedir. Konuyla ilgili Wiluša Kralı Alakšanduš ve II.Muwatalli arasında yapılan CTH 76 nolu metinde Hitit kralının büyüklüğü ve Fırtına Tanrısı ile ilişkisi vurgulanmıştır.

*“Kahraman Büyük Kral Muršili'nin oğlu, Şimşeğin Fırtına Tanrısı'nın sevgilisi, Hatti ülkesi [kralı] Büyük kral Majestem Muwatalli şöyle (söyler)...”*¹³⁶

Hitit devletinin sınırları genişledikçe idari mekanizmasının üzerindeki yük artmıştır. Başlangıçta orta Anadolu'daki devletleri egemenliğine alan Hititler, buradaki yönetimlerin başına prensleri getirmişlerdir. Ancak ülkenin egemen olduğu alanın büyümesi ile hakimiyet sağlanan yeni devletlerin yöneticileri de Hitit kralına biat etmeleri karşılığı yönetici olabilmişlerdir. Bu süreçte çivi yazılı Hitit belgelerindeki ifadelerde görüldüğü üzere Hititler, devletlerini güçlü ve bir arada tutabilmek için en başta kralın mutlak güç olduğu monarşik bir yapı kurmuşlardır. Sonrasında ise “*evin büyükleri*” adını verdikleri ve yönetimde krala yardımcı olan üst düzey bir sınıf oluşturmuşlardır. Kralın hizmetkarları ve savaşçılar olarak ayrılan bu grup devletin kuruluşunda “*Pan-*

¹³³CTH 381.A; KUB 6.45 + 1111/z +KUB 30.14; KUB6.46; KUB12.35; 1785/u; S. Alp, 2011a, s.106; G. Beckman, 1995, s.531; I. Singer, *Hittite Prayers*, Society of Biblical Literature, Atlanta, Georgia, 2002, s.91; G. Karauğuz, *Hitit Dua Kil Kitapları “Bin Tanrı İçin İlahi ve Münacaatlar”*, Çizgi Kitapevi, Konya, 2020, s.146

¹³⁴T. Yiğit, “Hitit Kaya Anıtlarında Dinsel İçerikli Motifler ve Siyasal Otorite”, G. Gökçek, E. Yıldırım, O. Pekşen(ed.), *Anadolu'nun Eskiçağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, Değişim Yayınları, İstanbul, 2021, s.271

¹³⁵G. Beckman, 1995, s.536

¹³⁶KUB 21.5 I 1-2; G. Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, Scholar Press, Atlanta, Georgia, 1996, s.82; G. Karauğuz, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelere Göre Hitit Devleti'nin Siyasi Anlaşma Metinleri*, Çizgi Kitapevi, Konya, 2018a, s.110

ku” isminde meclisi oluşturmaktadırlar¹³⁷. I.Hattuşili’ye ait vasiyetnamede Panku’nun kendisinden sonra veliaht ilan edilen I.Murşili’nin tahta çıkışının onaylanması istenmiştir. Ancak Reyhan, Panku’nun kralın seçimini hukuki hale getiren bir özelliğe sahip olmasına karşın sonraki dönemde Panku’nun rızasına başvurulduğuna yönelik belirsizlikler olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla ilgili meclisin yetki gücü de tam anlamıyla bilinmemektedir¹³⁸. Telipinu Fermanı’nda (CTH 19¹³⁹) “*Panku Meclisi*” üyeleri şu şekilde geçmektedir:

“*Şimdi bugünden itibaren Hattuşa’da siz saray oğlanları, korumacılar (zıpkıncılar), (savaş arabalarının) altın (seçkin) savaşçıları, sakiler, sofracılar, aşçılar, asadamları, araba savaşçıları (?), savaş alanı binbaşlıları bu konuyu arkadan bilin! Tanuwa, Tahurwaili ve Taruhşu sizin önünüzde (bir) işaret olsun! Eğer bir kimse tekrar kötülük yaparsa, ister “evin babası”, ister saray oğlanlarının başı (ya da) “şarabın başı”, (ya da) koruma kıtasının (zıpkıncılar kıtasının) başı, (ya da) savaş alanı binbaşlılarının başı, ister arkadaki (ya da) öndeki (biri olsun), siz de (asiller) meclisi olarak (onu) yakalayın ve onu dişiniz ile kemirin!*¹⁴⁰”

Telipinu Fermanı’nda görüldüğü üzere Hitit kralları egemenliklerini bir takım aracı kurumlara danışarak yürütmektedir. MÖ 1500’lerden sonra ise devlet sınırlarının genişlemesi ile yönetimde köklü değişiklikler yapılmıştır. İmparatorluk Dönemi ile beraber Panku Meclisi yönetimde pasifleşmiş, Hitit kralları ise mutlak egemenlik hakkına sahip yönetici konumuna gelmişlerdir¹⁴¹. Bu durumun nedeni tam olarak bilinmese de araştırmacılar; hâkim olunan arazilerin genişlemesi ile bölgesel yönetimlerin ön plana çıkması, Hurrilerle temaslardan öğrenilen Mezopotamya krallık anlayışının Anadolu’da

¹³⁷E. Reyhan, 2007, s.12, 13; J. G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, çev. E. Davutoğlu, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2015, s.83, 84

¹³⁸E. Reyhan, 1996, s.189; E. Reyhan, 2007, s.3-7

¹³⁹Akkadça ve Hititçe olmak üzere iki nüsha halinde Laroche, Collins ve Kayak-Müller’in çalışmalarıyla CTH 19 kataloğunda toplanan Telipinu Fermanı, çağının siyasi olaylarını kronolojik olarak vermenin yanında Hitit idari kurumlarına da ışık tutmaktadır. Fermanın Hititçe metinleri; KBo III 1+KBoXII5+KBo III 68, + KBo XII 12 (=BoTU 23 A; KUB XI 1(BoTU 23 B) + KBo XIX 96; KBo III 67 (=BoTU 23 C) + KUB XXXI 2 (=BoTU 23 G) + KUB XXXI 17; KUB XI 5 (=BoTU 23 D); KUB XI 6(=BoTU 23 E); KUB XI 2 (=BoTU 23 F)+ IBoT III 84 + KBo XIX 97; KBo VOO 15(+) KBo XII 4; KBo XII 6; VBoT107 dir. Akadça dört metni ise; KUB III 85 (+) KBo XXVIII 124 (+) KBo I 27 ve KUB III 89 olup, bütünlüğü bulunmamaktadır. Bu nedenle Akadça metnin bazı kısımları Hititçe metinden tamamlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. O. Karadağ, *Erken Öncüler-2 Hititler ve Diğer Anadolu Kavimleri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2014, s.353; A. Kuhrt, *Eskiçağ’da Yakınoğu I*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.320; I. Hoffmann, *Der Erlab Telipinus*, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1984, s.12-55

¹⁴⁰CTH19; KBo III 1+ KBo XII 5+ KBo III 68 + KBo XII 7 (=BoTU 23 A); I. Hoffmann, 1984, s.30-33; S. Alp, 2011a, s.62; G. Karauğuz, 2019a, s.104

¹⁴¹E. Reyhan, 2007, s.13

da kabul görmesi ve Mısır uygarlığıyla daha yakın ilişkiler kurulmasının etkisi olabileceğini düşünmektedirler¹⁴².

Hitit krallığının kurucusu kabul edilen I.Hattuşili'ye ait vasiyetnamede¹⁴³ (CTH 6) ise kendisinden sonra kral olacak kişinin hangi vasıflara sahip olması gerektiği söylenmiştir¹⁴⁴. Hitit krallarının idareci tarifleri derlendiğinde aslında “siyasetname” kavramının ilk örnekleri niteliği taşıdığı düşünülebilir. Belgede bir kralın otoritesini nasıl sağlayacağı, hangi niteliklere sahip olması gerektiği ve refah içinde egemenlik sağlama-sı için nelere dikkat etmesi gerektiği açıklanmıştır. Buna göre başa geçecek kişinin halk tarafından kabul görmesi son derece önemlidir. Ayrıca hanedan üyelerinin de kral olacak kişiyi desteklemesi iktidarlığını güçlendirecektir. Hizmetkarların da krala karşı en önemli sorumlulukları sadakattir¹⁴⁵. Bu kapsamda başta I. Hattuşili'nin Vasiyeti ve Te-lipinu Fermanı olmak üzere birçok Hitit kaynağında sadakat üzerine durulmuştur. Vasi-yette hizmetkarların kral olacak kişiye daha prensken saygı göstermeleri ve yardımcı olmaları şu ifadelerle anlatılır;

“... Üç [y]ıl [geçince], savaşa gitsin! Şi[mdiden onu kahraman bir kra]l yapacağım! O henüz (kral olmasa da) şim[diden ona bir kral gibi saygı gösterilsin' Sizin için] o Majestelerinin oğludur! Onu kahra[man bir kral olarak y]etiştirin! [Eğ]er [onu delikanlı iken] savaşa götürürsen[iz, onu salimen] geri getirin! Soyunuz wetna-hayvanı sürüsü (kurdunki (?) gibi) [birlik] olsun! Artık [düşmanlık] olmasın! Onun hizmetkarları bir [ann]eden doğdular!¹⁴⁶”

Hizmetkarlar ve kral arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğini gösteren paragrafta *wetna-hayvanı* (kurt¹⁴⁷) benzetmesi dikkat çekicidir. Kurt sembolik olarak birden çok anlam içermektedir. Bu anlamlar birbirleri ile çelişerek hem iyi hem de kötüyü nite-lendirebilir. Buna göre kurt bir yandan terör ve yıkıma neden olan bir varlıkken, diğer taraftan güç ve cesareti simgeler. Kurt, antik Yunan inancında ışık ve aydınlık tanrısı Apollon'a, Roma'da ise cesaret ve güçle ilişkilendirilen Mars'a adanmıştır¹⁴⁸. Hititlerde de genellikle olumsuz durumlarda kullanılan kurt sembolü¹⁴⁹, birliğin simgesi ya da

¹⁴²J. G. Macqueen, 2015, s.85

¹⁴³ Belge Akkadça-Hititçe olarak kaleme alınmış olup 1938 de Almanca'ya tercüme edilmiştir. 2011 yılında ise Sedat Alp'in kitabında yayınlanmıştır. Bkz. G. Karauğuz, 2019a, s.34, 35;

¹⁴⁴F. Sommer, A. Falkenstein, 1938, s.2-17; E. Reyhan, T. Bozkurt Cengiz, 2018, s.17

¹⁴⁵ E. Reyhan, 2017, s.47, 48

¹⁴⁶ CTH6; KUB 1.16 II 42-47; S. Alp, 2011a, s.69; E. Reyhan, T. Bozkurt Cengiz, 2018, s.24; G. Karauğuz, 2019a, s.62

¹⁴⁷ A. Ünal, 2016a, s.594

¹⁴⁸ N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.213

¹⁴⁹ Olumsuz durumlara örnek olarak Hitit yasalarının otuz yedinci paragrafında bir kadının kaçırılması vakasında suçlu olan kişiye “*sen bir kurt oldun*” ifadesi kullanılır. Buradaki ifade de Collins kurt simge-

insanın zarar görmesini engelleyen bir araç gibi iyi anlamlar da içermektedir¹⁵⁰. Ege-menlikte birlik, Eski Krallık Dönemi'nde kraliyet cinayetlerini sonlandırmak için tahta çıkış kurallarının belirlendiği CTH 19 nolu Telipinu Fermanı'nda da vurgulanmıştır. İlgili metinde;

“...Gelecekte kim benden sonra kral olursa, kardeşleri, oğulları, hısımları, ak-rabaları ve askerleri birlik olsunlar! Geleceksin, düşman ülkesini, (güçlü) el(in) ile (omuzun ile) yenik tutacaksın. (Şöyle) deme: “Tamamen temizleyeceğim”. Fakat hiçbir şey temizleyemezsin. Daha çok sıkıntıya sokarsın. Kral ailesinden hiç kimseyi öldürme. (Bu) iyi değil(dir)...¹⁵¹”

Hitit belgelerinden öğrendiğimize göre sadakat her şeyin önündedir. I.Hattuşili, tahta I.Murşili'den önce varis olarak belirlediği kız kardeşi Haştayar'ın oğlu Labar-na'nın (Huzziya) azledilme nedeni de nankörlüğüdür. Buna göre Labarna, kralın kendi-sine gösterdiği sevgiye ihanet etmiştir. Annesi ve kardeşlerinin dedikodularını dinleye-rek krala karşı davranışlarını belirlemiştir. Kral da Labarna'nın kalbinde sevgi ve iyilik görememiştir. Dolayısıyla I.Hattuşili, bu karakterdeki bir kişinin kral olduğunda ülkenin huzurunu bozacağını düşünmektedir. Çünkü kalbinde iyilik barındırmayan Hattuşa'yı da sevemez. Bu nedenle I.Murşili tahtın yeni adayı olmuş, devlet büyüklerine de ona biat edip, eğitmelerini emretmiştir¹⁵². Tasvirli eserlerde de tanrıların krallara iyilik sem-bolü (uçgen) vermesi, “iyi olmak” kavramının ne denli önemli olduğunu göstermekte-dir.

Vasiyetnameden hareketle Collins Hitit imparatorluğunun krallık ideolojisini oluşturan I.Hattuşili'nin bu tutumunun düşmanlar üzerinde insan üstü güçlere sahip bir imaj çizmek istemesinden kaynaklandığını savunmaktadır¹⁵³. Bryce da bu görüşü des-tekleyerek I.Hattuşili'nin Kuzey Suriye'ye yaptığı askeri seferlerin amacının efsanevi Akkad kralı Sargon'un da önüne geçerek düşmanlarını bir aslan gibi yok eden kral imajı çizmeye çalıştığını belirtmektedir¹⁵⁴. I.Hattuşili'nin “iyi bir kralın niteliklerini” anlattı-

sinin yasa tanımazlığın simgesi olduğuna işaret eder. Bkz. S. Çilingir Cesur, “Hitit Kültüründe Kurt ve Kurt Adamlar”, *Tarih İnceleme Dergisi*, C.36, S.2, 2021, s.471; F. İmparati, *Hitit Yasaları*, çev. E. Özba-yoğlu, İtalyan Kültür Heyeti Arkeoloji Araştırmaları Bölümü, Ankara, 1992, s.57; B. J. Collins, *A History of The Animal World In The Ancient Near East*, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2002, s.241

¹⁵⁰ S. Çilingir Cesur, 2021, s.471

¹⁵¹ CTH19; KBo III 1+ KBo XII 5+ KBo III 68 + KBo XII 7 (=BoTU 23); I. Hoffmann, 1984, s.32, 33; S. Alp, 2011a, s.61; E. Reyhan, 2017, s.44; G. Karauğuz, 2019a, s.103

¹⁵² S. Alp, 2011a, s.68, 69; E. Reyhan, T. Bozkurt Cengiz, 2018, s.20-22; E. Reyhan, 2017, s.33-36; G. Karauğuz, 2019a, s.61

¹⁵³ B. J. Collins, *The Hittites and Their World*, Society of Biblical Literature, Atlanta, 2007, s.92

¹⁵⁴ T. Bryce, *The Kingdom of The Hittites*, Oxford University Press, New York, 2005, s.83

ğı ifadeler belki de asaletiyle simgeleştirilen aslanın özellikleriyle benzerdir. Hitit öncesinde de aslan figürünün önemini Anitta Metni'nden öğrenmekteyiz. İlgili metinde;

“... Kim benden sonra kral olursa, [...]’yı ve Harkiuna’yı Ne[ša’dan] tekrar hiç kimse iskân etmesin. Ne[ša] onun düşmanı olsun. Ve bütün ülkenin [düşmanı] olsun. Ve (bir) aslan gibi [bütün] ülke [onu yensin?]...”¹⁵⁵”

Aslan figürüne, egemenlikteki yerini gösteren bu iki metin dışında başka belgelere de rastlanmaktadır. Konu aşağıda daha ayrıntılı ele alınacağından belgelere burada tek tek değinilmeyecektir. Ancak örnek olarak sayılabilecek birkaç metin; CTH 4 I.Hattušili'nin icraatlarının anlatıldığı metin¹⁵⁶, İmparatorluk Dönemi krallarından Urhi-Tešup'un Asur kralı I. Adad-nirari'ye gönderdiği KUB 23.102 II 6-8 nolu mektup, III. Hattušili'nin Asur kralı I. Adad-nirari'ye gönderdiği KBo 1ç14 obv. 18-19 nolu mektuptur¹⁵⁷.

Hitit krallarına ait kaynakları genel olarak değerlendirdiğimizde Reyhan'a göre Hititlerde ideal idareci; merhametli, affedici ve koruyucu olarak tarif edilmektedir. Bu vasıflar kral dışında saray görevlilerinden de beklenmektedir. İdeal kral profilini çizen Hitit belgeleri, söz konusu özellikleri krallığın erken dönemlerinden İmparatorluk Dönemi'ne kadar geçen sürede vurgulamaktadır. Hukuki açıdan da kralın koruyuculuğu, affediciliği ve merhametli oluşu yasalarda görülmektedir. Bu uygulamayla halkın gönüllü hoş tutularak düzenin korunması amaçlanmıştır¹⁵⁸. Örnek bir yasada;

“§ 166 Eğer bir tohum üzerine başka bir tohum serperse onun ensesi saban üzerine koyulsun [(iki)] koşum öküzü bağlansın, birinin (onun) yüzü bu tarafa doğru, diğerrinin (onun) yüzü o tarafa doğru çevrilsin; adam ölsün ve öküzler ölsünler o zaman o kendisi için onu alsın. Eskiden böyle yapılyordu;

§ 167 ve şimdi bir koyun adamın (onun) yerine çekilsin, iki koyun öküzlerin (onun) yerine çekilsin , otuz ekmek üç iyi cins bira versin ve yeniden arınsın ve alanı daha önce ekmiş olan kimse o zaman onu kendisi için onu biçsin¹⁵⁹.”

İmparatorluk Dönemi krallarından III.Hattušili'nin tahtı yeğeninden gaspla alışı-na hukuki dayanak oluşturduğu CTH81 nolu belgede de merhametli bir kral kişiliği çizilmeye çalışılmıştır. Kral Muwatalli'nin ölümünün ardından III.Hattušili, Muwatal-

¹⁵⁵ CTH1; KUB 36.98 Ön 22-26; S. Alp, 2011a, s.53, 54; E. Neu, 1974, s.10; G. Karauğuz, 2019a, s.54

¹⁵⁶S. Alp, 2011a, s.65-67; G. Karauğuz, 2019a, s.57-60

¹⁵⁷ E. Reyhan, 2018, s.24

¹⁵⁸ E. Reyhan, 2017, s.82

¹⁵⁹KUB 29.30 Arka III 34-45; F. İmparati, 1992, s.155-157; G. Karauğuz, *Hitit Yasaları*, Çizgi Kitapevi, Konya, 2018b, s.91

li'nin kanuna uygun oğlu olmadığı ve kardeşine duyduğu saygı gereği cariyeden olma prens Urhi-Tešup'u tahtta oturttuğun ifade etmektedir. Burada “*cariye*” vurgusu aslında Urhi-Tešup'un taht hakkı olmadığı manası taşımaktadır. Fakat Urhi-Tešup, amcasının değimi ile III.Hattušili'nin merhametli kişiliğini kıskanarak saldırıya geçmiştir. Metnin ilgili kısmı;

“... *Urhi-Tešup tanrının bana karşı böyle iyiliğini görünce, beni kıskandı. Bana acı vermeye çalıştı. Yönetimim altında olan insanların hepsini benden aldı. (Eskiden) boş olan ve yeniden iskân ettiğim ülkeleri, onların hepsini benden aldı. Beni küçük düşürdü. Tanrının buyruğu üzerine (yalnız) Hakpiš'i benden almadı.*

Nerik'in Fırtına Tanrısı'nın rahibi olduğumdan o nedenle onu da benden almadı. Kardeşime (duyduğum) saygıya sadık olduğumdan bir şey yapmadım...¹⁶⁰ ”

Metnin devamında Urhi-Tešup'un Hakpiš ve Nerik'i de III.Hattušili'den alması ile amca yeğen arasında savaş çıktığından bahsedilmektedir. Savaşın galibi olan III.Hattušili kral olduktan sonra yeğenine kötülük yapmadan sürgüne gönderdiğini söyleyerek affediciliğine vurgu yapmıştır:

“*İštar'ın tanrısal adaletini o zaman da çok gördüm: Urhi-Tešup'u başka hiçbir yere bırakmayarak onu Šamuha'da bir domuz gibi ahırına tekrar kapattı. Bana (eskiden) düşman olan Kaşkalılar bana yardım ettiler, Bütün Hattuša'da bana destek oldu. Kardeşime (duyduğum) saygıya sağdık olduğumdan (ona) hiçbir (kötülük) yapmadım. Urhi-Tešup'un yanına tekrar gittiğimde onu bir tutsak gibi aşağıya getirdim. Ona Nuhašši ülkesinde müstahkem kentler verdim¹⁶¹. ”*

Bir yandan affedici bir kişilik sergileyen Hitit kralları diğer yandan saray kapısındaki bir mızrağın çalınması vakasında suçluya ölüm cezası verebilmektedir¹⁶². Ölüm, Hitit hukuku incelendiğinde nadir başvuru bir ceza türüdür. Saray kapısından çalınan mızrağa böyle bir yaptırım uygulanması da Reyhan'a göre mızrağın siyasal iktidarın gücünü sembolize eden bir anlamı olmasındandır. Dolayısıyla bu objeye yapılan saygısızlık doğrudan siyasal otoriteye ve sembolik değerlerine saygısızlıktır¹⁶³. Mızrak simgesi sembol alanında çalışan ilim insanlarına göre erkeğe ait bir imgedir. Yunan ve Roma mitolojilerinde de görülmekle beraber sahibini göğe taşıyan eksensel bir imge olarak

¹⁶⁰CTH81; S. Alp, 2011a, s.139; H. Otten, *Die Apologie Hattušiliš III*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1981, s.20-23; G. Karauğuz, 2019a, s.95, 96

¹⁶¹CTH81; S. Alp, 2011a, s.140

¹⁶²F. İmparati, 1992, s.135; G. Karauğuz, 2018b, s.91

¹⁶³E. Reyhan, 2017, s.83

düşünülmektedir¹⁶⁴. Bu iki örnekten Hitit krallarının halk üzerinde hem merhametli hem de en ağır cezaları vermekten çekinmeyen bir kişiliğe büründükleri anlaşılmaktadır. Belki de Hitit kralları sevilen ve korkulan bir görünüm elde etmeye çalışmaktadır. Çünkü her iki kavram da siyasal iktidarın onaylanması ve isyanların önüne geçme amaçlıdır.

Hitit kralları daha prensken idarecilik yönünde eğitilen kişilerdir. Krallığın en üst görevlilerinden GAL MEŠEDĪ'ye kadar birçok görevler alabilirler. GAL MEŠEDĪ Hitit sarayında “Baş Saray Muhafızı” konumunda bir memurluktur. Asıl görevi ise kralın güvenliğini sağlamaktır. Bu vazifeye Hitit prenslerinden getirilenler olduğu bilinmektedir. Hitit prenslerinin kraldan sonra tahta geçeceği düşünüldüğünde bu vazifenin onlara idarecilikte tecrübe kazandırdığı anlaşılmaktadır. GAL MEŠEDĪ görevi dışında da prens eğitimlerine önem verilmiştir¹⁶⁵. Prensler babalarının veya diğer komutanların yanında askeri seferlere katılmışlardır. Bunun yanı sıra Hitit prensleri idarecilik yönünden de eğitim almışlar ve valilik görevlerine getirilmişlerdir¹⁶⁶. Belgelerde prensler iki farklı isimle anılmışlardır. Bunlardan ilki DUMU.LUGAL (Kral çocuğu), ikincisi ise Tuhkanti (veliaht prens)¹⁶⁷. CTH 81 nolu III.Hattušili'nin otobiyografisi Hitit prenslerinin kral olmadan önceki fonksiyonlarını görmemizde yardımcı olmaktadır. İlgili merinde;

“....Ben henüz çocuk iken dizgin tutucu idim. Hakimem tanrıça İstar babam Muršili'ye kardeşim Muwatalli'yi rüyada gönderdi (ve ona şöyle dedi): “Hattušili'nin yılları kısadır (Uzun zaman) yaşamayacak! Onu bana teslim et! O benim rahibim olsun! Böylece hayatta (kalabilir.)” Babam beni çocuğu yukarı kaldırdı. Beni tanrıçanın hizmetine verdi. Tanrıçaya rahip olarak kurban sundum. Hakimem tanrıça İstar'ın elinden iyilik gördüm. Hakimem Tanrıça İstar beni elimden tuttu ve beni tanrısal düzen içine koydu.

Babam Muršili tanrı olunca (ölünce), kardeşim Muwatalli babasının tahtına oturdu. Ben de kardeşimin huzurunda ordu kumandanı oldum. Kardeşim beni koruma kıtasının başına (zıpkıncı başılığı) atadı. Yukarı ülkeyi de yönetimime verdi. Benden önce orasını Zida'nın oğlu Arma-Tarhunta yönetiyordu. Hakimem tanrıça İstar beni beğendiğinden Muwatalli de beni iyi tuttu¹⁶⁸.”

¹⁶⁴N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.431, 432

¹⁶⁵E. Reyhan, 2017, s.138

¹⁶⁶A. Ünal, 2005, s.109

¹⁶⁷A. P. Orozco, “The Hittite Title Tuhkanti Revisited”, *Anatolian Studies*, S.67, 2017, s.117-119

¹⁶⁸CTH81; S. Alp, 2011a, 134; H. Otten, 1981, s.6-9

Yukarıdaki metinden de görüleceği üzere III.Hattuşili daha küçük yaştan itibaren birtakım görevler alarak idarede tecrübe kazanmaya başlamıştır. Daha çocukken *dizgin tutucu* olmuş, ardından kendisinin koruyucu tanrıçası *İstar*'ın rahipliğine getirilmiştir. Kardeşi Muwatalli'nin krallığı döneminde ise önce ordu komutanı sonra ise Yukarı Ülke valisi olmuştur¹⁶⁹. III.Hattuşili'nin oğlu IV.Tudhaliya'nın da babasıyla askeri seferlere çıktığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra IV.Tudhaliya prenslik döneminde babası tarafından Nerik kentinin Fırtına Tanrısı'nın kültürüne rahip olarak atanmıştır¹⁷⁰. Bu uygulamalarla kral olacak prensler hem idarecilik hem de kültürel yönden gelişerek halk üzerinde sembollerini nasıl kullanacaklarını öğrenmişlerdir. Tasvirli eserlerde görüleceği üzere prensler de krallar gibi idareci oldukları bölgelerde anıt gibi eserlerle sembollerini kullanmışlardır. Özellikle IV.Tudhaliya Dönemi'nde Aşağı Ülke idarecisi prens Kurunta (Ulmi-Teşup)'nın sembol kullanımını kralla yarışır düzeydedir. Konu aşağıda ayrıntıları ile ele alınacaktır.

Hitit prenslerinin idareci olarak görevlendirilmelerine Eski Krallık Dönemi'ne tarihlenen KUB I 16 II 63-64, KBo III 38 öy. 21-23 nolu metinler de örnek verilmektedir. Krallığın henüz geniş sınırlara ulaşmadığı bu zamanlarda bu uygulama bir devlet geleneği haline gelmiştir. Ancak Hitit egemenlik alanının genişlemesiyle Hitit idari sisteminde de değişiklikler yapılmıştır. Eldeki bulgular prenslerin İmparatorluk Dönemi'nde de vali olarak gönderildiğini gösterse de vasal statüdeki birçok ülkeye Hitit krallarına yakın yerel yöneticiler atanmıştır¹⁷¹. Ele geçen yazılı ve tasvirli eserlerden anlaşıldığına göre Hitit kralları bu idarecilerle iletişim kurarken sembolik unsurları sürekli kullanmışlardır. Hatta kaya anıtlarına bakılırsa Hitit sili eserlerin imparatorluğun her yerine yayıldığı görülmektedir. Bu da bize Hitit krallarının kültürel simgeleri ile egemenlikleri altındaki coğrafyalarda varlıklarını hissettirdiklerini ve etkilediklerini göstermektedir.

Hitit prenslerinin idareciliğini kanıtlayan en güzel örnek Kayseri ilinin Tomarza ilçesindeki İmamkulu Kaya Kabartması'nda görülmektedir¹⁷². Burada bir yerel idareci

¹⁶⁹II. Muwatalli Dönemi'nde Hitit devleti Yukarı ve Aşağı ülke olarak ikiye ayrılmış, başkent Hattuşa'dan Tarhundaşsa'ya taşınmıştır. Yukarı ülke Yeşilirmak havzasını içine aldığı ve başkentinin de günümüzdeki Amasya ili sınırları içerisinde olduğu düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. T. Yiğit, "Hitit Kral Ailesi Üyelerinin Siyasal Etkinliği Üzerine", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.18, S.29, 1996, s.236; A. Dinçol, "Hitit Siyasal Tarihinin Ana Hatları" M. Alparlan(ed.), *Hititoloji'ye Giriş*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2009, s.100

¹⁷⁰ İ. Taş, *Hitit Kralı IV.Tudhaliya Asur Devleti'ne ve Suriyedeki Vassal Krallıklara Yönelik Politikası*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s.28, 29

¹⁷¹ T. Yiğit, "Hitit Krallığı'nda Yönetim Sistemi Üzerine Bir Not", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.23, S.35, 2004, s.220

¹⁷² T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.171

tasviri bulunan kabartmanın başının üzerindeki işaret nedeniyle bir Hitit prensi olduğu düşünülmüştür¹⁷³. Başlangıçta II.Muwatalli'nin prenslik dönemi ile eşlenmek istense de daha sonra "Kuwalanamuwa" olarak okunmuştur. Kuwalanamuwa kabartmada mızrak ve yay ile tasvir edilmiştir.¹⁷⁴. Eser genel olarak incelendiğinde Hitit egemenlik sembolleri ile yukarıda bahsedilen kral-tanrı ilişkisini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Yerel kral ya da prens olarak tanımlanan ikonun yanında Fırtına Tanrısı, dağ tanrıları, aslan başlı demonlar, kartal olduğu düşünülen kuş, çift başlı kartal ve Fırtına Tanrısı'nın kut-sal hayvanı olan iki boğanın sembolleri bulunmaktadır. Fırtına Tanrısı, tanrılık sembolü olan boynuzlu başlığı ile savaşır vaziyette arabasının üzerinde elinde topuzu ile tasvir edilmektedir. Aracın üzerinde ise kartal olduğu sanılan bir kuş resmedilmiştir¹⁷⁵. (Resim 1)

Tuhkanti unvanına sahip prensler kralın elçisi olarak da görevlendirilmişlerdir. Devletlerarası ilişkilerde diplomatik ilişkileri öğrenen tuhkantiler, kralın egemenliğinin temsilcileri olarak görülmüşlerdir¹⁷⁶. Bu sayede prensler belki de kral olduktan sonra siyasi dili nasıl kullanacakları konusunda bilgi sahibi olmuşlardır. Ayrıca prenslerin gittikleri yerlerdeki idarecilerle geliştirdikleri ilişkiler olası bir taht kavgası durumunda destekçi bulmalarını da kolaylaştırmış olmalıdır. Çünkü krallar için biat mevzusu oldukça mühimdir. Tawagalawa Mektubu buna güzel bir örnektir;

"Sonra oraya gitti ve Attarimma kasabasını yıktı ve kraliyet akropolünün surlarını içine alarak yıktı. Lukka'nın adamları Tawagalawa'ya haber verince o bu ülkeye geldi. Onlar benzer şekilde bana duyurunca ben de bu ülkeye indim. Şallapa kasabasına ulaştığım zaman o (Piyama-radu) benimle buluşması için birini gönderdi. "beni vassalın olarak al. Bana veliaht prensi gönder. Böylece bana majestelerine kadar eşlik edebilir." Dolayısıyla ben de ona veliaht prensi gönderdim. "Git ona arabada kendin yanında dur ve buraya kadar eşlik et." Ama o (Piyama-radu) veliaht prensi küçümsedi. "hayır" dedi. Yine de veliaht prens kralla eş değer değil mi? Veliaht prens elinden tutarak "hayır" dedi ve toprağında onu küçük düşürdü. Ve (Eğer bu yeterli değilse) ekleyerek devam etti: "Burada krallığımı bana geri ver. Eğer vermezsen Hatti'ye gelmeyeceğim"¹⁷⁷. ""

¹⁷³T. Yiğit, 2021, s.282

¹⁷⁴T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.172

¹⁷⁵M. Darga, *Hitit Sanatı*, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları: 56, İstanbul, 1992, s.179-181

¹⁷⁶A. P. Orozco, 2017, s.110

¹⁷⁷KUB 14. 3 I 1-15; H. A. Hoffner, *Letters From The Hittite Kingdom*, Society of Biblical Literature, Atlanta, 2009, s.302; G. Karauğuz, *Hittitlerde Haberleşme Diplomatik Muhaberat ve Diğer Kil Mektuplar*, Çizgi Kitapevi, Konya, 2019b, s.122

CTH181 numaralı metinde ve önceki belgelerde de görüleceği üzere Hititlerde tahta çıkacak prensler egemenlikte Hitit kralları ile neredeyse eş görülmüşlerdir. Krallar yeri geldikçe oğullarına bir takım idari, askeri ve diplomatik görevler vererek onları yetiştirmişlerdir. Panku'ya da onlara yardımcı olmaları için talimat vermişlerdir. Böylece tahta geçmeden önce ideal kral vasıflarını sağlamada güçlü bir temel atılacaktır.

Eldeki belgelerde Hititlerde ideal kral kavramı adil, güçlü, merhametli, sefî tarafından önerilmiş, Panku meclisi tarafından onaylanmış, tanrıların ve akrabalarının desteğini almış, koruyucu özelliklere sahip, çıktığı seferlerde başarılı, idarecilerinin ve vasallarının itaatini sağlamış, halkın sevgisini ve sadakatini kazanmış, ülkesini huzur, refah, barış içerisinde tutan, ekonomiyi iyileştirmiş, devletlerarası düzeyde otorite sağlamış, sınırlarını genişletmiş ve düşmanlarına boyun eğdiren bir kişilik olarak tanımlanmaktadır¹⁷⁸. Hitit krallarının egemenliklerini halk üzerinde hissettirmek için kullandıkları semboller de bu özelliklerini nitelendirmektedir. Böylece krallık ideolojisi ülke sınırları içerisinde daha kolay kabul görecektir.

1.1.2.2. Hitit Krallarının Egemenlik İdeolojisi

“İdeoloji”¹⁷⁹ kelimesinin tanımı en az “kültür” kavramını tanımlamak kadar zordur. 20. yy ilim insanları bu kavram üzerine yoğunlaşarak bir çok tanım ve açıklama yapmışlardır. Ancak ideolojinin ne olduğu ve hangi işlevde kullanıldığı hakkında fikir birliği yoktur. İdeoloji epistemolojik olarak insanların kendi dünyalarını bilme biçimi olarak düşünülmektedir. Sistematik değerler, normlar ve inançlar olarak ritüel, törensel inançlar, uygulamalar dahilinde kültürle bütün olarak görülmektedir. İlim insanları, siyasal iktidarların ideolojiyi halkı şaşırtmak ve sömürülmesini engellemek için ortaya attıkları bir araç olarak düşünmektedir. Dolayısıyla sadece sınıflı toplumlarda var olabilir. Kavramın içerisindeki derin anlam toplumların kimlik bilincini anlamamıza da yardımcı olmaktadır. Yani bir uygarlığın oluşturduğu ideolojik yapı aynı zamanda o toplumun kültürü ile bir bütündür. İnançlarına göre şekillenmektedir¹⁸⁰.

Hitit İmparatorluğu'nda krallık imajı krallığı bir kurum olarak temsil etmektedir. Egemen krallar aslında krallığın soyut ve anonim niteliklerini vurgulamaktadır. Söz konusu durum kral mühürlerinde de gözlemlenmektedir. İmparatorluk Dönemi'nde Hitit kralları kaya anıtlarıyla kendilerini görsel olarak ön plana çıkarmaktadırlar. Bir diğer ifadeyle krallar da aslında bir sembol olarak düşünülebilir. Dönemde taş kabartmalar ve

¹⁷⁸E. Reyhan, 2017, s.86

¹⁷⁹“ideoloji” kavramının modern kullanımının farkındayız fakat; biz burada bu kelimeyi ilkçağda toplum üzerindeki araç kapsamında kullanıyoruz.

¹⁸⁰A. Cohen, “Politik Symbolism”, *Annual Review of Anthropology*, S.8, 1979, s.90

kralların hiyeroglif ismi, siyasal iktidar temsilinin aracı konumuna gelmiştir¹⁸¹. Bu tür yapıların temel amacı Hitit egemenliğini veya doğrudan Hattuša'ya bağlı yerel yöneticilerin otoritelerini bölge halkına hissettirmektir. Söz konusu yapıların çalışmamız açısından önemi ise dönemde kullanılan siyasal iktidar sembollerinin halk üzerindeki etkisini anlamamıza yardımcı olmasıdır¹⁸². Çünkü Hititler Anadolu'ya geldiklerinde bölgeye yerel krallıkları yıkarak değil, yerli halk ile zamanla kaynaşarak yerleşmişlerdir. Bu süreçte Hititler, Anadolu ve çevre kültürlerinin özelliklerini öğrenmişlerdir. Akabinde de yerel otorite boşluğundan yararlanarak kendi krallıklarını kurmuşlardır¹⁸³. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Bryce, Hititçe çivi yazılı metinlerde geçen kral zaferlerinden ayrıntılı şekilde bahsedilmesine karşın, Hitit kabartmalarında Hitit krallarının savaş ikonografisinin ender görüldüğünü söylemektedir¹⁸⁴.

Hitit krallarının krallık ideolojileri incelendiğinde dinî inançlarını politikada etkili biçimde kullandıkları görülmektedir. Dönemde Hitit, Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarına bakıldığında coğrafi şartlarla paralel olarak inanç olgusunun siyasette uygulanma biçiminde değişimler geçirdiği anlaşılmaktadır. Öyle ki Mısır toplumunda yaşamın Nil Nehri'ne bağlı olmasının da etkisiyle yönetim, üretim devamlılığına dayalı olarak şekillenmiştir. Mezopotamya'da ise yerleşik hayattan kent devrimine ve sonucunda krallıkların oluşumuyla şekillenen toplum yaşantısına göre bir yönetim anlayışı açığa çıkmıştır. Hititlerde ise temelde Mısır ve Mezopotamya karakterine bağlı kalarak kendine özgü bir idare biçimi gelişmiştir. Hitit krallığının kuruluşundan yıkılışına kadar olan süre içerisindeki fermanlar, talimatnameler, kanunlar vb. kaynaklara bakıldığında karşılaşılan sorunlara çözüm ve egemenliği korumaya yönelik bir yapılanma olduğu öğrenilmektedir¹⁸⁵. Bu vesikalardan Hitit krallarının mutlak otoriteye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Tabii bu durum Hitit krallığının gücünün artması ile doğru orantılıdır. Eski Krallık Dönemi'nde I. Hattuşili'nin Vasiyetnamesi, Telipinu Fermanı gibi önemli Hitit vesikalarından da anlaşılacağı üzere Pankuş Meclisi'nin yönetimde etkisi olmuştur. Ancak devletin genişlemesi ile Hitit kralları askeri, dinî ve hukuki yetkilerini arttırmışlardır. Fırtına Tanrısı'nın yer yüzündeki temsilcisi konumunda olan Hitit kralları, bu aşamadan sonra egemenlik ideolojilerini de bu fikir çevresinde oluşturmuşlardır. Merkezde

¹⁸¹S. Aro, 2022, s.510, 511

¹⁸²T. Yiğit, 2021, s.272

¹⁸³A. Ersoy, E. Reyhan, *Hitit Devleti'nin Siyasi Gücü ve Ekonomik Kurumları Arasındaki İlişkiler*, IV. Uluslararası Hititoloji Kongresinde Sunuldu, Wiesbaden, 2001, s.116

¹⁸⁴T. Bryce, *Hititler Anadolu Savaşçıları*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2019, s.101

¹⁸⁵E. Yıldırım, "Hitit Krallarının İnanç Yapısındaki Yerinin Yönetim Anlayışına Etkisi", G. Gökçek, E. Yıldırım, O. Pekşen(ed.), *Anadolu'nun Eskiçağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, Değişim Yayınları, İstanbul, 2021, s.288

ve taşrada güvendikleri aile bireylerini veya akrabalık ilişkisi kurdukları yöneticileri de kendilerine bağlı, ideolojilerini destekleyen idareciler olarak atamışlardır¹⁸⁶.

Hitit krallarının krallık ideolojilerinde iki ana unsur vardır. Birincisi güç, ikincisi ise adalettir. İlkinde Hitit kralları savaş meydanlarında becerilerini göstererek “*kuvvetliyim*” imajı çizmektedir. Prensler de küçük yaştan itibaren askeri eğitimler alarak muharebelerde tecrübe kazanmaktadırlar. Elde edilen zaferlerden sonra başarı ve güç sembolü olan ganimetler ise kralların halk üzerinde etkisini arttırmak için kullandıkları somut araçlardır¹⁸⁷. Krallara ait belgelerin birçoğunda da ele geçirilen ganimetler ve yenilen devletler tek tek sayılarak siyasi güç gösterisi unsuru haline getirilmiştir. I.Hattuşili'nin icraatlarının anlatıldığı CTH 4 nolu metinden bir kesitte;

“(Ben) Büyük Kral Tabarna Zippašna'ya yürüdüm ve Hahhu kentini bir arslan gibi (yere serdim). Zippašna kentini imha ettim ve tanrılarını (tanrı heykellerini) Arinnanın Güneş Tanrıçasına yukarıya getirdim. (Sonra) Hahhu'ya karşı gittim ve savaşı üç kez kent kapısına karşı taşıdım ve (kenti) tahrip ettim. (Ganimet) mallarını (baş) kentim Hattuša'ya getirdim. İki yük arabası altın, iki gümüşten mayaltum-arabası, altın bir masa, gümüşten bir masa. Hahhu'nun tanrıları, bir tane gümüşten güçlü bir boğa, ön kısmı gümüşten bir gemi. (Bunları) Büyük Kral Tabarna Hahhu kentinden aldı ve (Arinna'nın) Güneş Tanrıçasına yukarıya getirdi¹⁸⁸.”

Metinden de görüleceği üzere Hitit kralları kendilerini aslana benzeterek savaş meydanlarında karşılarına çıkan düşmanları bertaraf edişlerini belirgin bir şekilde anlatmaktadır. Galibiyetten sonra mağlup devletlerin tanrılarını Hitit tanrılarının kutsal mekanlarına getirmeleri ise rakiplerine üstün geldiklerini ifade eden sembolik bir anlam taşımaktadır. Sayılan ganimetler ise elde edilen başarıların somut kanıtları olarak gösterilmektedir. Bu anlatılarda aşağıda ayrıntıları ile ele alınacağı gibi aslan, kartal, boğa vb. varlıklar simgeleştirilerek yazılı ve görsel olarak kullanılmışlardır. Aynı tutum krallığın erken zamanlarında kral Anitta zamanında da sergilenmiştir.

Hitit krallarının egemenlik ideolojilerinde kullandıkları bir diğer unsur halkın gözünde adaleti sağlayan kişilikleridir. Kralların kabartmalarda taşıdıkları ucu kıvrık asa bunun sembolü olarak kullanılmaktadır. Hitit kralları kaya kabartmalarında çoğu zaman bu asayı tutar vaziyette rahip olarak gösterilmektedir. Literatürde kral asaları “*çoban sopası*” olarak yorumlanmaktadır. Genel anlamda Hitit kralları, “*korunmaya muhtaç*

¹⁸⁶ A. Ersoy, E. Reyhan, 2001, s.117

¹⁸⁷ T. Bryce, 2019, s.100

¹⁸⁸ CTH4; KBo 10.1 III 1-24; H. M. Kümmel, 1985, s.458; S. Alp, 2011a, s.66; G. Karauğuz, 2019a, s.59, 60

olanları koruyan halkın çobanı” şeklinde simgeleştirilmişlerdir. Bu sembol Mezopotamya uygarlıklarından Babil kralı Hammurabi tarafından Hammurabi Yasaları’nda da kullanılmıştır. Kanunlarda Babil kralı kendisini adalet uygulayıcısı ilan etmiştir. Hititlere bakıldığında Bryce göre “*çoban sopası*” baş yargıç olan kralın halkın koruyucusu olduğu manasına gelmektedir. Ancak Mezopotamya krallarından farklı olarak Hitit kültüründe yöneticiler “*çoban*” kelimesini egemenlik unvanı olarak kullanmamışlardır. “*Çoban*” ifadesi sadece Güneş Tanrısı’nı “*insanlığın çobanı*” olarak tanımlamaktadır¹⁸⁹. Hitit kralı Muwatalli’ye ait olduğu düşünülen bir dua metninde şu şekilde geçmektedir;

“Göklerin güneş tanrısı, benim rabbim, beşeriyetin çobanı! Sana sığınırım. Ey göğün tanrısı, denizden göğe yükselen, ey göğün güneş tanrısı, rabbim, kırlardaki vahşi hayvanlar, domuz, köpek ve insanı her zaman yargılayan bir komutansın¹⁹⁰.”

Yukarıdaki metinden anlaşılacağı üzere Hititlerde Güneş Tanrısı tıpkı bir çobanın sürüsünü idare ettiği gibi koruyup gözetmektedir. Hitit kralları da doğadaki canlıların üzerindeki bu kozmik varlığa itaat etmektedir. Kral asaları aşağıda daha ayrıntılı işleneceğinden burada sadece ideolojik yönüne giriş yapılmıştır.

Hitit kralları saltanatları süresince kendisini ve ülkesini güçlü, huzurlu ve sağlıklı, iktidarlığının ise daimî olmasını amaçlamışlardır. Dolayısıyla ülkeyi verimli, halkı da refah dolu yaşatmak temel hedefleri olmuştur¹⁹¹. Çünkü halk ne kadar iyi yaşarsa devlette o kadar güç sahibi olacaktır. Aksi takdirde tanrıların ülkeyi verimsizlik ile cezalandıracağından korkulmaktadır. II.Murşili’ye ait veba dualarını içeren CTH 378.1 nolu metin konuya örnektir. Belgede kralın babası I.Şuppiluliuma ve ağabeyi II.Arnuwanda dönemlerinde Anadolu’daki veba hastalığının imparatorluğa verdiği zararlar ele alınmıştır. Hanedan üyeleri ve halkın büyük çoğunluğunun ölümüyle sonuçlanan veba salgının nedeni olarak selefi I.Şuppiluliuma’nın suçlarını görmektedir. Bunları itiraf eden II. Murşili, tanrıların da bu durumdan zarar göreceğini belirterek, salgınlara son vermelerini istemektedir. Veba Duaları’na göre I.Şuppiluliuma, hukuken egemenlikte hakkı olan Genç Tuthaliya’nın krallığını tanımayarak onu tahttan indirmiştir. Bunun üzerine de Fırtına Tanrısı veba hastalığını Hitit topraklarına göndermiştir. Fallar ve rüyalar aracılığı ile tanrılarla iletişim kurduğunu iddia eden II.Murşili, babasının suçlarını itiraf etmektedir. Böylece efendisi olan tanrıların, II.Murşili’nin dürüstlüğü ve pişmanlığı

¹⁸⁹ T. Bryce, 2019, s.101

¹⁹⁰ A. Ersoy, E. Reyhan, 2001, s.121; O. R. Gurney, *The Hittites*, Penguin Books, Baltimore, 1952, s.115

¹⁹¹E. Reyhan, 2017, s.82

nedeniyle vebayı sonlandıracağını ummaktadır¹⁹². Bu sayede tanrılarla anlaşarak egemenliğini devam ettirebilecektir. Vesika genel olarak değerlendirildiğinde II. Murşili'nin bir yandan dualar vasıtası ile tanrılarla olan ilişkisini gösterirken, diğer taraftan egemenliğin tanrılar tarafından verildiği ve buna karşı çıkılması durumunda tanrı gazabının yıkıcı gücüyle karşılaşıldığı vurgusu yapılmaktadır. Böyle düşünmemizin nedeni II.Murşili'nin küçük yaşta tahta çıkarak egemenlik sağlamada çektiği güçlüklerdir. Konuyla ilgili CTH 61 nolu II.Murşili'nin İcraatlarını içeren metinde;

“Kahraman Büyük Kral Šuppiluliuma'nın oğlu Hatti ülkesinin kralı kahraman Büyük Kral (Majes)te Murşili şöyle der:

Babamın tahtına henüz oturmadan önce etraftaki bütün düşman ülkeleri savaştılar. Babam tanrı olduğu (öldüğü) zaman kardeşim Arnuwanda babasının tahtına oturdu. Arkadan o da hastalandı. Düşman ülkeleri kardeşim Arnuwanda'nın hasta (olduğunu) işitince aynı düşman ülkeleri savaşmaya başladılar.

Kardeşim Arnuwanda tanrı olunca (ölünce), (o zamana kadar) savaşmayan düşman ülkeleri, o düşman ülkeleri de savaştılar. Etraftaki düşman ülkeleri şöyle dediler: “Hatti ülkesinin kralı olan babası kahraman bir kral idi. O, düşman ülkelerini yendi. O, tanrı oldu (öldü). Babasının tahtına oturan oğlu, o da eskiden bir kahramandı. O, hastalandı. O da tanrı oldu (öldü).

Şimdi babasının tahtına oturan ise, o (bir) çocuktur. Hatti ülkesinin topraklarını ve Hatti ülkesini koruyamayacak.”

Babam Mitanni ülkesinde oturarak kaldığında o, oturmasını geciktirdi. (Bu yüzden) hâkimem Arinnanın Güneş Tanrıçasının bayramları bakakaldılar (ihmal edildiler).

Ben Majeste babamın tahtına oturunca, bana karşı savaşan etraftaki düşman ülkelerinin hiçbirine karşı henüz sefere gitmeden (önce) Hakimem Arinna'nın Güneş Tanrıçasının sabit bayramları ile ilgilendim ve onları yaptım. Hakimem Arinna'nın Güneş Tanrıçasına elime kaldırdım ve şöyle dedim: “Hakimem Arinna'nın Güneş Tanrıçası, beni çocuk (diye) çağıran, beni küçük gören ve senin Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın topraklarını almaya kalkışan etraftaki düşman ülkelere karşı benim yanıma aşağıya gel ve o etraftaki düşman ülkelerini benim önümde öldür!” Arinna'nın Güneş Tanrıçası sözlerimi işitti ve benim yanıma aşağıya geldi. Babamın tahtına oturduğum zamandan

¹⁹² G. Beckman, “Plague Prayers of Murşili II”, ed. W. W. Hallo(ed.), *The Context of Scripture Volume I Canonical Compositions From The Biblical World*, Brill, Leiden-Newyork-Köln, 1997, s.156-160; S. Alp, 2011a, s.128-134; G. Karauğuz, 2020, s.121-132

*itibaren etraftaki bu düşman memleketlerini on yıl içinde yendim ve onları imha ettim*¹⁹³. ”

CTH 61 nolu metindeki ifadelerden II.Murşili'nin galibiyetlerinin ardından bir nevi egemenlik telkini yaptığı görülmektedir. İlim insanları II.Murşili'nin babasının tahtına oturduğunu belirtmesinden iktidarlığın yasal sahibi olduğunu; çocuk yaşta olmasından yararlanarak ülkesine saldıran düşmanlara karşı koyabilmek için tanrıları kendi yanına çekmeye çalıştığını; kendine Arinna'nın Güneş Tanrıçasını koruyucu tanrı olarak seçtiğini; Tanrılara karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirerek onların onayını aldığı; bu sayede rakiplerine karşı galip geldiğini belirtmektedir. Metnin devamında yapacağı icraatların Arinna'nın Güneş Tanrısı'nın istekleri olacağını belirterek faaliyetlerine kutsallık kazandırmıştır¹⁹⁴.

II.Murşili'nin Veba Duaları'na dönersek yıllıklarıyla bağlantılı olarak bizim dikkatimizi çeken II.Murşili'nin kendisini bir kuşa benzeterek yuvası gördüğü tanrıların kendisini korumasını ummasıdır¹⁹⁵. Kuş, yeryüzü ile gökyüzü arasındaki iletişimi sağlayan masumiyeti ve özgürlüğü simgeleyen bir semboldür¹⁹⁶. Ruh ile bağdaştırılan kuş figürü, birçok kültürde dünyevi hayatta fiziksel sınırları aşma manasında kullanılmaktadır¹⁹⁷. Anadolu ikonografisinde başta Hititler olmak üzere Urartu, Lidya ve Bergama gibi medeniyetlerde önemli bir semboldür¹⁹⁸. II.Murşili'nin Veba Duaları'nda kendisini tanrılarla iletişim sağlayan bir ulak olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Burada “*Kuş yuvaya girer. Yuvası onu korur*¹⁹⁹.” ifadesiyle tanrı himayesinde olduğu vurgusu yapıldığını düşünmekteyiz. Tanrı himayesi fikrini yukarıda bir kısmı zikredilen CTH 61 nolu metin de doğrulamaktadır. İlgili belgede sembolik ifade de kuştur. Aşağıda “*kartal*” başlığında kuşlar arasında en öne çıkan simgenin de kartal olduğu yazılı ve görsel belgelerle açıklanmaya çalışılacaktır.

Hitit kralları için en ideal olan ülkedeki kimsenin sefalet çekmemesidir. Yapılan çalışmalarda ele geçirilen Eski Hitit Dönemi'ne yönelik bir kararnamede kralın görevlilerine, mülklerinde çalışanlara iyi bakmaları tembihlenmiştir. İlgili metinde;

¹⁹³ CTH61; KBo 3.4 I 1-29; M. Alparşlan, *II. Murşili ve Dönemi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı Hititoloji Bilim Dalı, İstanbul, 2006, s.105,106; S. Alp, 2011a, s.125; G. Karauğuz, 2019a, s.76, 77

¹⁹⁴ M. Alparşlan, 2006, s.107

¹⁹⁵ S. Alp, 2011a, s.132

¹⁹⁶ N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.384

¹⁹⁷ S. Toksoy, *Semboller ve İşaretler*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2021, s.58

¹⁹⁸ N. Ersoy, 2000, s.466

¹⁹⁹ S. Alp, 2011a, s.132

“Onların eline ekmek ver ve onlara merhem sür, hastalara bak, onlara ekmek ve su ver; eğer sıcak onu çarparsa, onu serin bir yere al; eğer soğuk çarparsa sığağa al. Ayrıca kralın hizmetkarları zulüm altında ölmesinler, kadın köle ve erkek kölelere yapılan cinayetleri cezasız bırakma, sakinin evinde her şey düzgün olsun, çatı asla damlatmasın, çanak çömleklere dikkat et. Açlara ekmek ver, çıplaklara giysi ver²⁰⁰.”

Hitit idaresinin sosyal sorunlarla ilgilenip halkın problemlerine çözüm bulması, Hititlerin Anadolu’daki diğer uygarlıklara göre daha uzun süre egemen güç olmalarını sağlamıştır. Adil davranmayan yöneticiler cezalandırılmış, muhtaçların korunması devletin ana görevi haline gelmiştir²⁰¹. Bu kapsamda Teokratik-Monarşi ile yönetilen Hitit devletinde kralların; başkomutan, başrahip ve başyargıç olmak üzere üç temel vazifesi vardır²⁰².

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı üzere Hitit kralları koruyucu, merhametli, güçlü ve tanrısal kişilikleriyle halkın gözünde ergisel bir yer edinmeye çabalamaktadır. Bu sayede egemen olduğu birden fazla halkı yönlendirebilecektir. Bunun için etkili bir sembol yaratıcısı olmalıdır. İktidar ve semboller arasındaki ilişki de burada ön plana çıkmaktadır. Çünkü Hitit krallarının tebaasını yönlendirmek için seçeceği iletişim araçları evrensel nitelik taşımalıdır. Halkın okuma yazma oranının düşük olması göz önünde bulundurulduğunda sembol olarak kullanılan ikonografiler genellikle görsele hitap eden kaya anıtları, kabartmalar, mühürler ve ortostatlardır. Bu eserler üzerindeki güneş, aslan, boğa, kartal, kuş, geyik gibi unsurlar çivi yazılı belgelerdeki anlatımlar sayesinde devlet arşivlerinde de görülmektedir.

Aşağıda ayrıntıları ile değinilecek olan Hitit egemenliğinde kullanılan semboller, Hitit krallarının iktidarlıklarını resmileştirmede etkili bir güce sahiptir. Hitit idarecilerinin sembollerini siyasette kullanma becerisi, Hititlerin Anadolu’da çok kültürlü bir biçimde uzun süre ayakta kalmalarını sağlamıştır. Sembolizm siyaseti sadece Hititlerde değil yukarıda görüldüğü üzere Hitit öncesi Anadolu krallıkları, Grek, Roma, Mezopotamya ve Mısır gibi Eskiçağ toplumları ile sonraki çağlarda liderlerin egemenliklerini pekiştirip gelecek nesillere aktarmalarında etkin bir role sahiptir. Günümüzde de başkan olan karakterler siyasette bölgelerindeki en usta sembol yaratıcılarıdır. Bu nedenle bazı araştırmacılar politikayı *“toplumu şekillendiren sembollerini anlama ve bunları nasıl eyleme*

²⁰⁰KBo 3.23 Ay. 7-8; E. Reyhan, 2017, s.82; A. Ünal, 2005, s.107

²⁰¹A. Ersoy, E. Reyhan, 2001, s.117, 118

²⁰²E. Reyhan, 1996, s.194

geçireceğini öğrenme sanatı” olarak tanımlamaktadırlar²⁰³. Tanıma gerekçe olarak etkili liderlerin uygun semboller vasıtası ile hitap ettikleri toplumlara politize ederek, siyasi gücü kullanıp koruduklarını belirtmektedirler. Sonrasında ise bu kudreti gelecek nesillere aktararak bilgi ve duyguları aynı anda daha kolay güdülemektedirler. Buradan da politikanın sembollerle yürütüldüğü kanısı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla simgeler sosyopolitik birimler olarak egemenlikte en önemli araçlardandır²⁰⁴. Sembolizm sayesinde kimin güçlü kimin zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Simgelerin manipülasyon özelliği sayesinde güçlüler otoritelerini sağlamaktadır. Araştırmacılar siyasi gerçekliğin sembolik araçlarla yaratıldığını belirtmektedir. Yöneticiler de bunu kabul etmektedir. Çünkü bir sembol oluşturmak veya popüler bir simgeye kendini adanmak güç kazanmanın ve korumanın etkili yollarından birisidir²⁰⁵.

Egemenliğin sağlanmasında önemli bir yeri olan siyasal sembolizmi kullanan insan, politik ve sembolik olarak iki boyutlu düşünülmektedir. Etkili bir lider duygularını semboller aracılığıyla açığa vurur ve uygular. Dolayısıyla egemen gücün kudreti sembolik formlara dönüşür. Bu formlar bir araç olarak geliştirilerek somutlaştırılır. Halk üzerinde etkili bir ifade biçimine dönüştüğünde ise siyasal iktidarlık, süreklilik hali alır²⁰⁶. Bunun en güzel örneği Hitit krallarının kendilerini aslana benzetmeleridir. Ancak aslan kadar güçlü olan kimseler düşmanlarına kolaylıkla diz çöktürebileceklerdir. Aslanın hem doğada güçlü bir varlık olması hem de tanrıların kutsal hayvanlarından sayılması ona ilahi bir mana katmasının yanı sıra dünyevi anlam da kazandırmaktadır. Dolayısıyla devasa anıtlar, şöenler, mitolojik ve destansı anlatımlar Hitit krallarının siyasi kudretini halkın gözünde büyütmesini sağlamaktadır. Özellikle kutsal bayram törenlerinde uygulanan seremoniler ve ziyafetler kralların tanrılar ile ilişkilerini göstererek güç gösterisi yaptıkları yerlerdir. Konuyla ilgili örnek bir metninde geçen kral ve kraliçenin savaş tanrısı ZABABA onuruna tertiplediği eğlence örnek verilebilir.

“Kral ve kraliçe oturarak dört ayağı üzerinde duran arslan şeklindeki bir kaptan (BIBRU) tanrı ZABABA şerefine içerler. Saki, lapadan yapılmış bir ‘ısırmalı/lokma’ (wageššar) ekmeği dışarıdan getirir ve krala verir. Kral ısırır. Büyük harp para (arkammi galgalturi) sürekli olarak çalınır. Dansözler oynayarak cambaza şarapla dolu bir kadehi verir. O (cambaz) diz çökerek (kral ve kraliçeye) yaklaşır. Kral ve kraliçe oturarak kırların İstar’ı şerefine içerler; saki dışardan mayalı (ekşi) bir somun alır ge-

²⁰³D. I. Kertzer, *Ritual, Politics and Power*, Yale University Press, New Haven and London, 1988, s.5, 6; S. Ateş Durç, 2020, s.381

²⁰⁴S. Ateş Durç, 2020, s.381

²⁰⁵D. I. Kertzer, 1988, s.5

²⁰⁶S. Ateş Durç, 2020, s.383

tirir ve onu krala verir; kral onu parçalar. Şarkıcılar Hurrice söylerler. Cambaz (şarkı) söyler, şakşakçı el çırparak (ve) çömelerek gelir, kral ve kraliçeye diz bezini (peçete?) (verir). Kral ve kraliçe ayakta ve madenden bir kaptan güneş tanrısı şerefine ler²⁰⁷.”

Yukarıda örneği verilen belgede krallar tanrılar şerefine verdikleri şölende “*tanrılara yakınım, onların hizmetkariyim*” imajı çizmektedir. Mitolojik hikayelerde geçen tanrı toplantılarında verilen ziyafetlere benzer eğlenceler tertiplenmeleri ise dikkat çekicidir. Bu durum belki de Hitit krallarının tanrılarla olan temaslarını halkın gözünde somutlaştırma çabasından kaynaklanmaktadır. Bu istek Purulliya (toprak) Bayramı’nda gerçekleşen ziyafet ve seremoniler de de görülmektedir. Kutlamaların temel amacı kraliyet tacını takan kralın egemenliğini meşrulaştırmaktır. Ayrıca Hititçe çivi yazılı metinlerden öğrenildiğine göre ilkbahar bayramında tanrılar bir araya gelip düzenledikleri toplantıda Hitit krallarının başarılı, sağlıklı ve ülkelerine bereket getirmesini diledikleri belirtilmektedir. Buradaki ifadelerde tanrılar yukarıdaki metinde anlatılan şölenlere benzer bir uygulama yaptıkları görülmektedir²⁰⁸. İlgili metinde;

“Tüm tanrılar Fırtına Tanrısının evinde bir araya geldiler. Öfkelenerek gelmiş olanlar öfkelerini bir yana bıraksınlar! (Ey tanrılar) bu ziyafette yiyin için, susuzluğunuzu giderin ve memnun olun! Kral ve kraliçenin adlarını (iyilikle) ağzınıza alın, gök ve yerin hayatını (iyilikle) ağzınıza alın, [hububat] bolluğunu da (iyilikle) ağzınıza alın²⁰⁹.”

İki metinde de görüldüğü üzere Hitit kralları kullanacakları sembolleri oluşturmadan önce kutsi alt yapısını oluşturmaktadır. Sonrasında ise ilahi güçleri de kullanmaktadır. Böylece halk gözünde siyasi görüntüsünü güçlendirecek sembolleri seçmektedirler. Konuyla ilgili araştırma yapan Kertzer, siyaset ve ritüelin iç içe olduğunu belirtmektedir. Ona göre ritüeller ve seçilen semboller aracılığıyla hitap edilen kitle siyasetçinin yarattığı düzene inanmaya yönlendirilmektedir. Bu misyon ile ritüeller inanan kişilerin eleştirel düşünceden caymalarını sağlamaktadır. Böylece hitap edilen kitleye resmi bir eylem planı sunmaktadır²¹⁰. Hititler için söz konusu eylem planı ise “*kralların ilahi güçlerle desteklenen, bu yüzden onlara itaat edilmesinin tanrılarının isteği*” olduğu

²⁰⁷ KUB 10.89 i 20-37; A. Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu 2. Kitap*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s.142

²⁰⁸ A. Ünal, *Hititlerde ve Eski Anadolu Toplumlarında Din, Devlet, Halk ve Eğlence Müzik, Dans, Spor, Akrobasi, Sirk ve Gladyatör Oyunları*, Bilgin Kültür Sanat, Ankara, 2016b, s.111

²⁰⁹ KUB 36.97 Öy. 6-19; A. Ünal, 2016b, s.111

²¹⁰ D. I. Kertzer, 1988, s.84, 85

düşünülebilir. Aşağıda da sıklıkla verilecek örneklerden görüleceği üzere Hitit kültüründe de ritüel ve semboller Kertzer'in fikirlerine destek vermektedir.

Siyasal semboller üzerine çalışma yapan ilim insanları sembol ve ritüellerin ait oldukları toplumun siyaset sistemini anlamada yardımcı olduklarını savunurlar. Düşünceye göre simgeler, insanın dünyayı algılamasını kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla imgeler bir nevi ideoloji aracı sayılmaktadır. Günümüzde de ideoloji için en etkin araçlar sembollerdir. Yani bir ideoloji anlatmak istiyorsanız öyle bir sembol seçmelisiniz ki fikirlerinizi tek cümle kurmadan en iyi biçimde aktarabilmelisiniz²¹¹. Yukarıda kanunların 126. maddesinde geçen "*bronz mızrak*" figürü de Hitit krallarının cümle kurmadan sembollerle kendilerini anlatma biçimine güzel bir örnektir. Normalde ölüm cezasını nadir tercih eden Hititler, burada saray kapısından bronz mızrak çalmaya ölüm cezası vermişlerdir. Buradaki sembol, kral için "*burada otorite benim, güç benim elimde*" anlamı katmaktadır. Objeyi çalmak ise çalan kişinin krala "*seni tanımıyorum*" demesiyle aynı şeydir²¹². Dolayısıyla kralın siyasi gücünü korumak, siyasi iktidarlığına yapılacak saygısızlıkların önüne geçebilmek için böyle bir cezaya başvurusu gayet doğal bir eylemdir.

1.1.3. Hitit Egemenlik Anlayışında Sembollerin Psikolojik İşlevi

Sembollerle ilgili yapılan araştırmalarda sembol ile siyasi iktidar arasında güçlü bir bağ olduğu anlaşılmıştır. Bunun temel sebebi hükümdarın gücünü kullanıp, korumada simgeleri bir araç olarak kullanmasıdır. Dolayısıyla siyasi semboller idarecilerin otoritelerinin pekiştirilmesi, gücünün sonraki kuşaklara aktarımı ve egemenlik sınırlarının netleştirilmesinde önemli bir unsur olmuştur. Krallar, bu argümanı kullanarak kendilerine özgü semboller belirlemişlerdir. Bu sayede tebaasına "*gücümü temsil edene bak, onu gör ve bana itaat et*" demektedir. İlim insanları, siyasi iktidarların söz konusu eylemlerini sembollerini kullanarak yönetilenleri yönetenle sürekli olarak yüzleştirmek istediklerini belirtmektedir. Böylece idarecilerin psikolojik olarak semboller vasıtasıyla itaat duygusunu kişiye hissettirmeden yerleştirdikleri düşünülmektedir²¹³. Hititler için de İzmir'in Kemal Paşa ilçesinde bulunan Karabel Kabartması buna güzel bir örnektir. Yiğit, eserin Hititlerin dönemde siyasi anlamda kendilerini ve egemenliklerini sergileme alışkanlığıyla bırakılan Hitit kaya anıtı tarzını yansıttığını söylemektedir. İlaveten anıtın su kenarına inşa edilişi yine Hitit gelenekleri ile örtüşmektedir. Yüksekliği 2, 5

²¹¹ S. Ateş Durç, 2020, s.384

²¹² E. Reyhan, 2017, s.83

²¹³ S. Ateş Durç, 2020, s.387

metre, genişliği 1,5 metre olan Karabel Kaya Anıtı, bir adet erkek figürü ile hiyeroglif yazıttan oluşmaktadır. Anıtın detayları aşağıda ele alınacaktır²¹⁴. (Resim 2)

Anıtta bulunan hiyeroglifin tercümesi;

“(Kral) Tarkasnawa, Mira ülkesi kralı, Mira ülkesinin kralı BIRD-Lİ(?)’nin oğlu, Mira ülkesi kralı [...]nın torunu²¹⁵.”

Hawkins hiyeroglifte okuduğu “Tarkasnawa” isminin Tarkondemos Mührü ve bazı Boğazköy mühürlerindeki isimlerle aynı olduğunu savunmaktadır²¹⁶. Hawkins, Günterbock ve Bossert’in çalışmalarına dayanarak Karabel Anıtı’nın yakınlarındaki C1 ve C2 yazıtlarında okunan “Tarkasnalli” adının II.Murşili’nin Arzawa seferlerinden sonra kurduğu Hallapa Ülkesi’nin başına geçirilen kralın ismi olduğunu belirtmektedir²¹⁷. Buradaki verilerden Karabel Anıtı’nın Geç Tunç Çağı Anadolu kaya anıtları geleneğine yönelik önemli bilgiler sunduğu savunulmaktadır. Böyle yapılar sanat tarihi ve filoloji gibi çalışmaların ilgi odağı olurken, eserlere yönelik tartışmalar tarihi coğrafya, ikonografi ve görsel özelliklerine yöneliktir. Kaya anıtlarının dikiliş amaçlarının devlet egemenliğinin toprak sınırlarını belirlemek için stratejik konumlara inşa edildiği ise bazı ilim insanlarının kabul ettikleri bir tezdır. Böylece siyasi iktidar olan kişiler anıtlar vasıtasıyla egemenliklerini görselleştirip, törenselleştirerek halk üzerinde psikolojik bir varlık hissettirmektedirler²¹⁸.

Kaya anıtlarının halk üzerindeki psikolojik etkisi tasvirdeki sembolik araçlarda oldukça net bir şekilde görünmektedir. Buradaki siyasi iktidar motifleri kıyafetleri, duruşları, mimikleri, taşıdıkları silah ya da tören araç-gereçleri ile tanrısal bir özellik kazanmaktadır. Kral ve tanrı betimlemelerinin birbirlerine yakınlaşmalarını konu alan bu yapılar, tahta geçen kişilerin egemenliklerini tanrıdan aldıklarını gösteren ikonografik araçlardır. Karabel Anıtı gibi, Hatip, Hanyeri ve İmamkulu anıtlarında da bu durum oldukça net bir şekilde görülmektedir²¹⁹.

²¹⁴ T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.108-111

²¹⁵ J. D. Hawkins, “Tarkasnawa King of Mira ‘Tarkondemos’, Boğazköy and Karabel”, *Anatolian Studies*, S.48, 1998, s.4

²¹⁶ D. J. Hawkins, 1998, s.2

²¹⁷ D. J. Hawkins, 1998, s.8

²¹⁸ Ö. Harmanşah, “Taşa Oyulmuş Suretler Hitit Kaya Anıtları”, M. Doğan-Alparslan, M. Alparslan(ed.), *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s.308, 309

²¹⁹ Ö. Harmanşah, 2019, s.309

Hitit krallarının anıtsal semboller vasıtasıyla halk üzerinde psikolojik etki yaratmaları II.Muwatalli Dönemi ve sonrasında daha net bir şekilde gözlemlenmektedir²²⁰. Bazı araştırmacılar Anadolu kaya anıtlarının kökenini Luvilere dayandırmaktadır. Luvi etkisinin özellikle Hitit İmparatorluk kültüründe net bir şekilde görüldüğü bilinmekle beraber kaya kabartmalarının Hitit kültüründe ortaya çıkışı ve gelişimi fazla tartışılmamıştır. Aro'nun da belirttiği gibi bu anıtlar sadece Hitit sanatının gelişkinliğinin değil aynı zamanda Hitit gücünün ve yerel yönetimler üzerindeki etkisinin de bir göstergesidir. Karabel Kaya Anıtı'nın uzun süredir Hitit krallarından birine ait olduğuna inanılmasının yanında kaynaklardan hareketle bu tür anıtların Arzawa ve Mira'nın Luvili hükümdarlarınca da yapıldığı bilinmektedir. Aro'nun incelemelerinde Hitit kaya anıtlarının ilk olarak II.Muwatalli Dönemi'nde (MÖ 1295-1272) başladığı düşüncesine karşın kronolojik sıra oluşturulamamaktadır. Aro, tartışmalara bir de Hitit egemenliği altında yapılan anıtların Hititlere mi yoksa Luvilere mi ait sayılması gerektiğini sorgulamaktadır. Çünkü bu anıtlar Tarhuntaşşa örneğinde olduğu gibi Hitit soyundan gelen krallarca dikilse de Sirkeli ve Kilise Tepe yapılarının mimari özelliklerine bakılarak Luvi izi taşımaktadır²²¹. Ancak de Martino, II.Muwatalli Dönemi'nin siyasi olayları göz önünde tutulduğunda Mısır'ın egemenlik ideolojilerini yaymada kullandığı sembolik malzemelerden etkilenmiş olabileceğini savunmaktadır. Özellikle Kadeş Savaşı'ndan sonra Hititler için kral ve tanrılar arasındaki ilişkinin önemi artmıştır. Mısır kraliyet ideolojilerine karşı koyabilmek için II.Muwatalli siyasi argümanların yanında kültürel araçlar da kullanma ihtiyacı duymuştur²²².

Simgesel olarak kral tasvirlerinde Sirkeli Kabartması da siyasi iktidarların egemenlik telkinlerine önemli bir örnek gösterilmektedir. II.Muwatalli'nin Kadeş Savaşı'ndan dönüşünde ölümünden sonra oğlu III.Murşili (Urhi-Teşup)'nin yaptırdığı düşünülen anıt, kralların sembolik giyimlerini oldukça iyi işlemiştir. Söz konusu eser ayrıca kaya anıtlarının en eski örneği konumundadır. Eser Adana'nın Ceyhan ilçesine bağlı Sirkeli Köyü yakınlarında bulunmaktadır. Kaya üzerindeki tasvirlerde II.Muwatalli olduğu belirlenen şahıs iri ve belirgin göz ile kulak, kulağında küpe, omuzlarından yere kadar uzanan bol beden bir giysiyle bu kıyafet üzerinde bant bulunmaktadır. Ayaklarına

²²⁰S. Hutter-Braunsar, "Some Thoughts About The Iconography Of Hittite Gods and Kings", E. Reyhan, L. Karakurt, T. Bozkurt Cengiz(ed.), *Şapinuva'ya Adanmış Hayatlar Aygül Süel ve Mustafa Süel Armağan Kitabı*, Bilgin Kültür Sanat, 2024, s.173

²²¹S. Aro, "Art and Architecture", H. C. Melchert(ed.), *The Luwians*, Brill, Leiden-Boston, 2003, s.287,288

²²² S. de Martino, "Symbols of Power in the Late Hittite Kingdom" Y. Cohen, A. Gilan, J. L. Miller(ed.), *Pax Hethitica Studies on The Hittites and their Neighbours in Honour of Itamar Singer*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2010, s.88

yine Hitit tarzı ucu kıvrık ayakkabı tasviri yapılmıştır. Sağ eli dua pozisyonunda dururken sol elinde ise ucu kıvrık asasını (lituus/^{GIS}kalmuş) tutmaktadır. Kral figürünün hemen arkasında ise bir hiyeroglif yazı mevcuttur²²³. (Resim 3) Yazının tercümesi;

“*Büyük kral kahraman Muwatalli, büyük kral kahraman Murşili'nin oğlu, [Şup-piluliuma(?)]'nın oğlu*²²⁴.”

Kralın sağ eliyle dua eder pozisyonunda oluşunu II.Murşili'ye ait bir metinde geçen ifadeler de doğrulamaktadır. Buna göre;

“*Ve hâkimem Arinna'nın Güneş Tanrıçasına elimi kaldırdım*²²⁵.”

Kral kıyafeti tasvirlerinin en önemli örneği olan Sirkeli Kabartmalarını doğrulayan metinde;

“*...Kral, dışarıya için yakasız beyaz gömlek ve kralın (harfiyen 'pürüzlü, sert, uzun havlu') kumaştan sepahi adı verilen elbise giyerdi. Kral altın küpeler takar, kara ayakkabı giyer ve kraliyet simgeleri olan eşyaları eline alırdı*²²⁶.”

Sirkeli anıtına ek olarak II.Muwatalli Dönemi'ne tarihlenen mühürler de krallığın sembolik tanımlarına yönelik değerli bilgiler içermektedir. İlgili bir örnekte mühür üzerinde sahibi ve koruyucu tanrısının kimlikleri bulunmaktadır. Burada Fırtına Tanrısı'nın kralı kucaklar vaziyette pozisyon aldığı görülmektedir. Mührün sahibi olduğu belirlenen II.Muwatalli ise uzun elbise ile yuvarlak bir başlık takmaktadır. Elinde ise ucu kıvrık asa (lituus/^{GIS}kalmuş) taşımaktadır. II.Muwatalli'nin Sirkeli Kabartmasında da aynı kıyafeti giydiğini belirten de Martino bunun aslında Güneş Tanrısı'nın kıyafetinin aynısı olduğunu savunmaktadır. Anlatılan ikonografi ile Hitit kralları tapınmadaki kralların özel rolünü vurgulayarak halk üzerinde psikolojik bir etki yaratmayı amaçlamaktadırlar. Kral da tanrıya yanaşmak için onunla benzer kıyafetle gösterilmektedir. Bu bir nevi kral ve kraliçelerin ayrıcalığıdır²²⁷. Konuyla ilgili en güzel örneklerden biri Yazılıkaya Tapınağı'NİN B Galerisi'nde tanrı Şarruma ve IV.Tuthaliya sahnesi verilebilir. Benzer şekilde birçok tanrı ve kral tasvirlerinde kıyafetlerin benzerliği dikkat çekicidir. (Resim 4)

²²³T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.185-189

²²⁴A. Ünal, K. S. Girginer, *Kilikya-Çukurova İlk Çağlardan Osmanlı Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, Homer Kitapevi, İstanbul, 2007, s.150

²²⁵KBo III 4 Öy. 22; T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.188

²²⁶KBo 10.23 I 15-33; V. Ardzinba, *Eskiçağ Anadolu Ayinleri ve Mitleri*, çev. O. Uravelli, Kafkas Bilimsel Araştırma Merkezi ve Yayıncılık İşletmesi, Ankara, 2010, s.40, 41; T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.189

²²⁷S. de Martino, 2010, s.88

II.Muwatalli ile başlayan ikonografinin egemenlikte belirgin şekilde görünüşünün ardında aslında devletin içte ve dışta yaşadığı siyasi, ekonomik ve askeri sebepler yatmaktadır. Mısır ile girilen Kadeş Savaşı, Mısır firavunlarının simgelerle sağladığı güç ve kardeşi III.Hattuşili'nin iktidarlığına karşı tehdit oluşu, belki de buna bağlı olarak tüm tanrıların kültürel merkezi olan başkent Hattuşa'nın Tarhundašša'ya taşınması, II.Muwatalli'yi dinî reformlar yapmaya itmiştir. Çünkü toplumun köklü kültürüne meydan okuyan ve değişmeye başlayan güç dengesine karşı yenilikçi hareketler ancak güçlü bir siyasi kimlik ve ilahi atamalarla yapılabilirdi²²⁸. Uygulanan ritüeller ve semboller de kralın en etkili araçlarıydı.

II.Muwatalli'nin siyasal iktidarlığını temsilinde başlattığı görsel unsurlar kendisinden sonra oğlu III.Murşili (Urhi-Teşup) ve onun haleflerinde de artarak devam etmiştir. Özellikle Nişantepe'de ele geçirilen Urhi-Teşup'un varis tayin edildiği mühür ve Urhi-Teşup'un tuhkanti olarak atandığını ifade eden başka bir mühürde Urhi-Teşup'un koruyucu tanrısı Şarruma tarafından kucaklanması tasvir edilmektedir. Burada Şarruma tanrılık sembolü olan boynuzun bulunduğu tacı takarken Urhi-Teşup'da aynı şekilde sahip fakat önünde bir boynuz bulunan sivri uçlu şapka takmaktadır²²⁹. Bununla Hitit kraliyet ailesi üyelerinden birisi ilk kez boynuzlu başlık ile görülmektedir. De Martino bu duruma neden olarak Urhi-Teşup'un siyasal iktidarlığının zayıflığı ve bazı saray mensupları tarafından meşruluğunun sorgulandığının farkında oluşu olarak göstermektedir. Dolayısıyla Urhi-Teşup tanrı arasındaki güçlü bağı vurgulayarak egemenliğine muhalif olanlara tepki koymaktadır²³⁰. III.Hattuşili'nin de otobiyografisinde Urhi-Teşup'un meşru hükümdar olmadığını vurgulamak için “*cariyeden olma*” ifadesini kullanması ve sonrasında yeğeni ile giriştiği mücadele²³¹, bu tezin doğru olabileceğini düşünmemize neden olmaktadır. Benzer durum doğuda güçlenen Asur tehdidine çaresiz kalan IV.Tuhaliya için de geçerlidir. IV.Tuhaliya ve Puduhepa'ya ait olduğu düşünülen mühürde kral boynuzlu başlık takmaktadır²³². Kralların boynuzlu başlık takması köklü bir değişikliktir. Buna sebep olabilecek olay da ancak siyasal iktidarın gücünü sarsacak kadar kuvvetli olmalıdır. Gerek Asur ve III.Hattuşili tehdidi gerekse Kurunta'nın faaliyetleri söz konusu durumu etkileyebilecek kudrettedir. (Resim 5)

²²⁸S. de Martino, 2010, s.88, 89

²²⁹D. Hawkins, “Urhi-Teşup, *tuhkanti*”, G. Wilhem(ed.), *Akten des IV. Internationalen Kongresses Für Hethitologie*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2001, s.168-172

²³⁰S. de Martino, 2010, s.89

²³¹S. Alp, 2011a, s.134, 135

²³²S. Hutter-Braunsar, 2024, s.174, 175

Krallığı boyunca amcası III.Hattuşili ile iktidarlık mücadelesine giren Urhi-Teşup, bu dönem mühürlerinde de boynuzlu şapkasının bulunduğu simgesel motifler kullanmıştır. Urhi-Teşup'a ait kral mühürlerinin birinde Halep'in Fırtına Tanrısı boğalar tarafından çekilen kartal arabasında ayakta tasvir edilmiştir. Sol tarafta III.Murşili (Urhi-Teşup) omzunda bir yay ile boynuzlu şapkasını giyerek durmaktadır. Başka bir mühürde ise Urhi-Teşup Fırtına Tanrısı tarafından kucaklanır vaziyette gösterilmiştir. Burada Sirkeli Kabartması'nda babası II.Muwatalli'nin giydiği Güneş Tanrısı'nın giysisine benzeyen uzun kaftan ve yuvarlak bir takke takmaktadır. De Martino'ya göre bu ikonografilerde Urhi-Teşup babasının motiflerini takip etse de boynuzlu şapka takıyor olması Hitit kültüründe önemli bir yeniliktir. Urhi-Teşup'un boynuzlu şapka takmasından kendisini yaşarken tanrı mı ilan etti? Sorusu ise yazar tarafından pek olası görünmemektedir. Gerekçesi ise sonraki dönem kaynaklarının hiçbirinde böyle bir atıf bulunmamasıdır. Ayrıca III.Hattuşili'nin de yaptığı darbeden sonra bu konuya muhakkak değineceğini belirtmektedir²³³.

De Martino gibi Alp de Hitit krallarının Güneş Tanrısı ile aynı kıyafetler giydiğini savunmaktadır. Yazılıkaya Anıtı'nın A bölümündeki 34 numaralı ikonografide görünen Güneş Tanrısı giysisi ile yine A galerisindeki 64 ve B galerisindeki 81 numaralı kral kıyafetleri karşılaştırıldığında şapkasından uzun cübbesine ve kral sembolü olan ucu kıvrık esasına kadar kral ve Güneş Tanrısının giyimlerinin aynı olduğu anlaşılmaktadır. III.Hattuşili'nin Hitit-Mısır anlaşmasının yazıldığı gümüş tablet üzerindeki mührünün deneme çizimlerinde de kralı ve tanrı kıyafetleri örnekleri mevcuttur²³⁴. Goetze kralların törenlerde giydikleri elbiselerin rahip elbisesi olarak değerlendirmesine karşın²³⁵, Alp kral giysisi ile Güneş Tanrısı'nın kıyafetleri arasında bir fark olmadığını savunmaktadır. Tören giysilerine ilaveten kralların giydikleri savaş kıyafetleri de tanrı elbiseleri ile aynıdır²³⁶. Görüşe Hutter-Braunsar da katılmaktadır²³⁷. Fraktin Anıtında kısa etekli savaş kıyafeti giymiş vaziyette tasvir edilen III.Hattuşili'nin Boğazköy Kral Kapısı'ndaki tanrı ikonografisi ve Amasya'da Doğantepe'de ele geçen bronz heykelde de net bir şekilde gözlemlenmektedir²³⁸. (Resim 6)

²³³S. de Martino, 2010, s.89

²³⁴S. Alp, *Hitit Güneşi*, TÜBİTAK, Ankara, 2002, s.17

²³⁵ Hitit kral ve kraliçelerin kutsal törenlerde giydikleri kıyafetler ve isimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. Goetze, "The Priestly Dress of The Hittite King", *Journal of Cuneiform Studies*, C.1, S.2, 1947a, s.176, 177

²³⁶S. Alp, 2002, s.21-22

²³⁷S. Hutter-Braunsar, 2024, s.173

²³⁸S. Alp, 2002, s.21-22

III.Hattušili'nin oğlu IV.Tuthaliya Dönemi'nde de Urhi-Tešup ile benzer şekilde boynuzlu başlıklı kral ikonografisi mevcuttur. Hitit devletinin siyasi tarihine bakıldığında araştırmacılar bu sürecin devletin zayıfladığı ve kralların egemenlik gücünü korumak amacıyla monarşiyi güçlendirmeye çalıştıklarını savunmaktadırlar²³⁹. Dönem de yaptırılan tasvirler genel olarak değerlendirildiğinde bir çeşit tanrılık sembolü olan boynuzun bazı kral ikonografilerinde görülmesi, kral tasvirlerinin boynuzlu ve boynuzsuz başlık takan krallar olarak iki gruba ayrılmasına neden olmuştur. Özellikler 13. yy kral tasvirlerine bakıldığında Fraktin Kabartması'nda III.Hattušili'nin; IV.Tuthaliya'nın Šaušgamuwa Anlaşması üzerindeki mühründe ve Konya ili sınırlarında bulunan Tarhuntašša kralı Kurunta'ya ait olan Hatıp Kabartması üzerinde krallar boynuzlu başlıkları ile gösterilmiştir²⁴⁰. Hititler burada kralları tanrısız sembollerle göstererek "*görünmeden varlığını hissettirmek*" anlayışı ile monarşik güçlerini arttırmaya çabalamaktadırlar. Bu amaçla oluşturulan mühürler, dinî tasvirlerdeki kral figürleri, tanrı-kral arasındaki benzetmeler ile tanrıları ve onların kutsal hayvanlarını sembollerinde kullanarak görünmeden geniş coğrafyalara hükmedebilmişlerdir. Dolayısıyla Hitit kralları halkının gözünde resmi bir şekilde efsaneleşmiştir²⁴¹. Bu durum özellikle III.Hattušili, Urhi-Tešup, IV.Tuthaliya, III.Arnwanda ve Kurunta'nın iktidarlık dönemleri incelendiğinde daha net anlaşılacaktır. Söz konusu süreçte yaşanan siyasi olaylar tahta çıkan kralların sembol seçimlerine ve anlatılarına da etki etmiştir. Çünkü özellikle Urhi-Tešup, IV.Tuthaliya ve Kurunta'ya ait aşağıdaki görsel-yazılı sembol örneklerinin varlığı yaşadıkları olaylarla ilgili olmalıdır.

Bilindiği üzere Hitit krallığı I.Šuppiluliuma ile birlikte imparatorluk düzeyinde bir devlet konumuna erişmiş ve hakimiyet alanı genişlemiştir. Ancak I.Šuppiluliuma'nın Mısır seferinden sonra vebadan ölüşü, krallığın egemenlik alanlarında isyanların başlamasını tetiklemiştir²⁴². I.Šuppiluliuma'nın ardından kral olan oğlu II.Arnwanda da Anadolu'da büyük bir salgın konumuna gelen vebadan ölünce taht çocuk yaştaki II.Muršili'ye kalmıştır. II.Muršili'ye ait CTH 61 nolu metinde krallığının ilk yıllarında Hitit vasal krallarının egemenliğini tanımayarak isyan ettiklerini söylemektedir. Metnin devamından anlaşıldığına göre başta Arzawa olmak üzere isyancıların üzerinde tekrar hakimiyet sağlanmıştır²⁴³. Veba ve savaş süreci kuşkusuz Hitit devletini ekonomik ve

²³⁹S. de Martino, 2010, s.91

²⁴⁰T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.146-149; S. de Martino, 2010, s.91

²⁴¹S. Ateş Durç, 2020, s.388

²⁴²A. Ünal, 2018, s.586-609

²⁴³M. Alparslan, 2006, s.107

askeri manada yıpratmıştır. II.Murşili'den sonra tahta geçen II.Muwatalli Dönemi'nde de iç ve dış olaylar devlet düzenini olumsuz etkilemiştir.

II.Muwatalli Dönemi'nde kuzeyde Kaşka, güneyde Mısır ile mücadele edilirken içeride ise kardeşi III.Hattuşili'nin kralın egemenlik haklarına karşı artan tehdidiyle uğraşmıştır. Dönemde III.Hattuşili'nin otobiyografisinde de anlatıldığı üzere Hitit devleti Yukarı ve Aşağı Ülke olarak ikiye bölünmüştür²⁴⁴. Yukarı Ülke prens III.Hattuşili'ye verilirken, II.Muwatalli Hattuşa'daki tanrıları da yanına alarak başkenti Tarhuntaşša'ya taşımıştır. Hattuşa'nın idaresi ise başkatip Mitannamuwa'ya verilmiştir. Murat bu durumun asıl sebebinin II.Muwatalli'nin Mısır ile gerilen ilişkiler nedeniyle çıkması muhtemel olan bir savaşı daha yakından idare edebileceği bir merkez seçmesine bağlamaktadır²⁴⁵. Ünal'a göre ise bu durumun asıl sebebi III.Hattuşili'nin Kaşkalara karşı başarısı ve yeniden iskan ettiği şehirlerde siyasi kudretini arttırarak II.Muwatalli'nin egemenliğine tehdit oluşudur. Ülkenin ikiye bölünüşü de iki kardeş arasında devletin fiili paylaşımı olarak değerlendirilmektedir²⁴⁶. Satır aralarında kalan bilgilere göre Muwatalli egemenliğine tehdit olan kardeşi III.Hattuşili'ye karşı zor kullanmayı denemiştir. Ancak durumu fark eden III.Hattuşili, kralın Yukarı ülke merkezi Hakmiş'e varmadan önlemini almıştır. Bunun üzerine II.Muwatalli Anziliya ve Tapikka kentlerinde bir takım savunma önlemleri olarak Tarhundaşša'ya geri çekilmiştir²⁴⁷.

II.Muwatalli'nin Mısır seferi dönüşü sonrası ölümünden sonra ise Hitit tahtına Urhi-Teşup geçmiş, onun zamanında da amcası III.Hattuşili ile iktidarlık mücadelesi verilmiştir²⁴⁸. İçeride amcasıyla uğraşırken dışarıda Asur kralı I.Adad-Nirari'nin Hitit vasalı olan Hurri ülkesini zaptı Hitit devletini zor durumda bırakmıştır²⁴⁹. Diğer taraftan III.Hattuşili otobiyografisinde yeğenine iyi davrandığını, onu Aşağı Ülke kralı yaptığını ancak bir cariyeden olma Urhi-Teşup'un buna karşı kendisine savaş açtığını belirterek tanrıça İstar'ın desteğiyle yeğenini yendikten sonra sürgüne gönderdiğini belirtmektedir²⁵⁰. Buradaki ifadelerle III.Hattuşili merhametiyle aslında yukarıda değindiğimiz “*ideal kral*” yönünü ortaya çıkarmaktadır.

²⁴⁴A. Dinçol, 1982, s.45; S. Alp, 2011a, s.134

²⁴⁵L. Murat, “Hitit Coğrafyasında Yukarı Ülke ve Tarihi Önemi”, *Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelişimi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sempozyumu*, Ankara, 1996, s.179-186

²⁴⁶A. Ünal, 2002, s.80

²⁴⁷A. Ünal, *Eskiçağ Anadolu Toplumlarında Puduhepa ve Zamanı Kadın Anayanlı Bir Hitit Kraliçesi*, Çorum Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Çorum, 2014, s.222

²⁴⁸S. Alp, 2011a, s.139-141; T. Yiğit, 1996, s.241

²⁴⁹G. Beckman, 1996, s.138; G. Karauğuz, 2019b, s.108

²⁵⁰S. Alp, 2011a, s.139-141; T. Yiğit, 1996, s.241

III.Hattuşili tahta geçer geçmez tahtın yasal varisi olan Ulmi-Teşup (Kurunta) ile anlaşma yaparak onu Tarhundaşa kralı yapmış, böylece siyasal iktidar olmasında kendine engel kalmamıştır²⁵¹. Döneminde Urhi-Teşup zamanında doğuda güçlenen Asur tehdidine karşı eski düşman Mısır ile yakınlaşma olmuş ve sonucunda Hitit-Mısır anlaşması yapılmıştır²⁵². Mezopotamya’da ise Asur’un en büyük rakibi Babil ile müttefik olunmuştur²⁵³.

IV.Tudhaliya Dönemi’nde Asur tehlikesinin büyümesi Hititlerin acilen önlem alma ihtiyacı duymalarına sebebiyet vermiştir. Asur kaynaklarından öğrenildiğine göre Asur’un başta Suriye ve Doğu Anadolu’daki Hitit vasalları üzerindeki ilerleyişi Hititleri oldukça güç durumda bırakmıştır²⁵⁴. Asur kralı Adadnirari ve I. Salmanezer’e Mitanni toprakları ve Doğu Anadolu bakır yataklarının kaybı Hitit ekonomisi ve siyasi otoritesine büyük darbe vurmuştur²⁵⁵. Batıda ise Hitit vasali Madduwatta’nın Hititlerin zor durumunu fırsat bilip isyan etmesi batı topraklarının büyük bir kısmının elden çıkmasına neden olmuştur. III.Arnwanda’nın kısa iktidarında da Madduwatta olayı Hititlerin önemli problemlerinden sayılmaktadır²⁵⁶. Tarhundaşa’da ise III.Hattuşili ve IV.Tudhaliya ile yapılan anlaşmalar neticesi kral olan Kurunta (Ulmi-Teşup)²⁵⁷, bölgede kral gibi davranmaktadır. Hatip Kabartmalarındaki tasvirler de bunu doğrulamaktadır²⁵⁸. Böylesine kaos dolu bir ortamda II.Muwatalli Dönemi’nden itibaren iktidar da sembollerin kullanımı ve tanrı-kral ilişkilerinin net bir şekilde vurgulanması kralların egemenliklerini hissettirmek için imgeler aracılığıyla neden halk üzerinde etki yaratmaya çalıştıklarını açıklamaktadır. Askeri ve ekonomik güçleri zayıflayan Hititler devletlerini bir arada tutmak için kendilerine kutsiyet kazandırarak ikonografiyi politika aracı haline getirmişlerdir. Ulmi-Teşup Dönemi’ndeki boynuzlu başlık simgesi konunun en uç örneklerindedir.

Hitit krallarının özellikle İmparatorluk Dönemi’nden itibaren ikonografiyi siyasette kullanmaları akla bir *“imgeyi siyasal sembol yapan özelliğin ne olduğu”* sorusunu getirmektedir. Çünkü semboller genel olarak değerlendirildiğinde ekonomiden, politikaya birçok alanda gruplandırılabilir. Konumuzun belli bir odakta kalması adına burada siya-

²⁵¹S. Alp, 2011a, s.140

²⁵²E. Akurgal 2005, s.98-100

²⁵³A. Ünal, 2018, s.825, 826

²⁵⁴İ. Taş, “Hitit Kralı IV.Tudhaliya’nın Suriye Politikası”, 38. İCANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 2012, s.3030

²⁵⁵J. G. Macqueen, 2015, s.55

²⁵⁶G. Karauğuz, 2019a, s.75

²⁵⁷ Kurunta ile yapılan sınır anlaşmaları için bkz. G. Beckman, 1996, s.103-118

²⁵⁸T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.146-149

sal sembollerin sınırlarını belirlemek gerekmektedir. Literatüre göre semboller iktidarın gücünü etkiliyor ya da iktidardan etkilenerek ortaya çıkıyorsa böyle işaretler siyasal sembol sayılmaktadır. Bunun temel nedeni devleti ayakta tutmak için üretilen, dağıtılan ve geri dönüşü beklenen unsurların semboller aracılığıyla somutlaştırma, geliştirme, ifade edilme, sürdürülme ve kamuflesinde kullanımıdır²⁵⁹. Ayrıca “güç” kelimesinin kavramsal anlamı da siyasal sembol tanımlarının hemen hemen hepsinde yer almaktadır. Araştırmacıların “*siyasal sembol nedir?*” sorusuna verdikleri cevaplarda da güç ile karşılaştırma yapılmaktadır. Dolayısıyla siyasal sembollerle siyasal iktidarlar, simgelerin ifade gücünü kullanarak toplumun içsel çeşitliliğini birlik altında tutmaktadırlar²⁶⁰. Sonuç olarak güç ve sembolizm tüm sosyal ilişkilerde mevcuttur diyebiliriz. Ancak literatürde geniş bir politik sembolizm algısının varlığı, Cohen’in siyasal sembolizmin basitçe siyasal antropolojinin sosyal antropolojiden yüksek derecede soyutlanmasıyla oluşturulduğunu düşünmesine neden olmaktadır. Hemen burada şunu belirtmek gerekir ki Cohen’in bu teorisi ilim camiasında büyük eleştiri almıştır. Bu eleştirilerin gerekçesi ise Cohen’in belirttiği gibi sosyal antropolojinin içerdiği birçok sembolün güç ilişkileriyle etkilenemeyecek kadar geniş alana yayılışıdır. Yani statü sembolleri ve hayati olaylar sadece güç sembolleri ile etkileşerek ortaya çıkmaz²⁶¹. Bizim tezimizin kapsamı da sadece güç ve siyasal iktidar ilişkileriyle oluşan semboller ve işlevleridir.

Toplumun bir arada tutulmasında önemli bir rol oynayan siyasal semboller, birçok araştırmacı tarafından “*manipülasyon*” kavramı ile açıklanmaktadır. Sembolleri etkili bir şekilde kullanan yöneticiler imgelerin her birinin insan üzerindeki epistemolojik ve duygusal etkilerinin bilincindedir. Bu kapsamda siyasal sembollerin en önemli iki işlevi beklenti yaratmaları ve düzeni korumalarıdır. Bunu yaparken de sembol yaratıcısının amacını herhangi bir olayı bağlamsal bir belirtme olmaksızın hitap ettiği kitleye anlatmalıdır. Simgelerin çağrıştırmacı gücü önermelerin betimleyici doğruluğunu geçersiz kılarak imgelerin gücünü ön plana çıkarır²⁶². Dolayısıyla siyasi iktidarlar egemenliklerini korumada insanları kolayca tekelleştirerek duygu ve bilgilerini semboller aracılığıyla manipüle edebilmektedirler. Ancak bu şekilde siyasi iktidarlığını yasallaştırıp sağlama alabilirler. Araştırmacılara göre yöneticiler semboller vasıtasıyla düzeni korumak istiyorlarsa aşağıdaki dört sembol niteliğine dikkat etmek zorundadırlar;

²⁵⁹A. Cohen, 1979, s.88, 89

²⁶⁰S. Ateş Durç, 2020, s.385

²⁶¹A. Cohen, 1979, s.91

²⁶²E. Choudhury, The Politics of Symbols and the Symbolization of 9/11, *American Journal Of Islamic Social Sciences*, C.21, S.1, 2004, s.78-89

- İktidarlığı ve menfaatlerini meşrulaştırmak için bir araya getirdiği argümanların yararlılığı ve onlar arasında doğru ilişkinin kurulması
- Halkı ilgilendiren bir problem belirleme
- Problemin kusurlu olduğuna ikna etme ve istikrarı sağlamada politika üretme
- Üretilen politikayla halkı rahatlatma²⁶³.

Yukarıda sayılan dört niteliği göz ardı etmeyen iktidarlar siyasal imgeleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmada başarılı olurlar²⁶⁴. Siyaseti “birleştirme sanatı” olarak tanımlayan ilim insanları, sembolik eylemi hitap edilenleri bir araya toplamada önemli bir yol olarak görmektedirler. Sembol ile siyaseti birbirlerine bağlayan “birleştirme” kavramı bireyselliğin üstesinden gelmeyi sağlamaktadır. Bu kapsamda siyasal semboller, insanı toplum ve tanrı gibi kendisinden daha büyük kavramlarla bir araya getirir. Devletse burada görünmez bir yapı olarak halkı tarafından görülmeden kişileştirilir, sevilmeden önce sembolleştirilir, tasavvur edilmeden önce de hayal edilmesi gerekmektedir²⁶⁵.

Sembol ve sembolik materyallerin yönetici ve idari kurumlar tarafından kullanılması devlet ile halk arasında görünmez bir diyaloga sebep olur. Bu diyalog sayesinde siyasal iktidar meşruiyet kazanmaktadır. Araştırmacılar bunun, siyasal iktidar olan kişinin sembol seçerken hedef kitlenin duygularını harekete geçirebilecek semboller tercih etmeleriyle mümkün olacağını belirtmektedir. Böylece kitleye söz söylemeden semboller aracılığıyla “bak, gör ve itaat et” demektir. Kullanılan sembolün halk tarafından kabul görmesi durumunda ise “bakıyorum, görüyorum ve itaat ediyorum” yanıtı alınacaktır²⁶⁶. Konuyla ilgili en güzel örnek CTH 81 envanter numaralı III.Hattuşili’nin otobiyografisinde görülmektedir. Belgede tahtın sürekli yasal varisi olduğunu söyleyen III.Hattuşili, vesikanın giriş kısmında da kendisinin Kuşşar kralı Hattuşili ile I.Şuppiluliuma’nın torunu ve II.Murşili’nin oğlu olduğunu vurgulayarak tahtta doğuştan hakkı olduğu düşüncesini dolaylı yoldan söylemektedir. Metnin devamında kendisinin dört kardeşten en küçüğü olduğunu ve çocukken ölümcül bir hastalık nedeniyle günlerinin kısa görüldüğünü ifade etmektedir. Buradan sonra III.Hattuşili’nin tanrılarla ilişkileri ve sembolik özellikleri açık şekilde gösterilmektedir. Babası Murşili’nin rüyasında

²⁶³C. Choudhury, 2004, s.79, 80

²⁶⁴S. Ateş Durç, 2020, s.385

²⁶⁵ M. Walzer, “On the Role of Symbolism in Political Thought,” Political Science Quarterly, C.82, S.2, 1967, s.194

²⁶⁶S. Ateş Durç, 2020, s.388

kendisiyle ilgili bir takım ilahi işaretlerden bahsetmektedir. Buna göre sonradan kral olan kardeşi Muwatalli, Tanrıça İstar'ın emriyle gönderilerek III.Hattuşili'nin kendisine rahip olarak verilmesini istemiştir. Bunun üzerine İstar rahibi olan III.Hattuşili, tanrıçaya sürekli kurbanlar sunduğunu, buna karşılık İstar'dan iyilik görerek tanrısal düzenin içerisine dahil edildiğini belirtmektedir. Babasının ölümünün ardından kardeşi II.Muwatalli'nin krallığı boyunca da herhangi bir isyan girişiminde bulunmadığını, ordu kumandanlığına getirilerek kardeşi ile uyum içerisinde yaşadığını ve buna karşılık Yukarı Ülke'de Hakpiş'te idareci yapıldığı bilgisini vermektedir. Yukarı Ülke'den idaresini haksız yere aldığı Zida'nın oğlu Arma-Tarhunta ile de kendisinin kıskanıldığı için mahkemelik olduklarını iddia edilmektedir. Davanın devamında III.Hattuşili, Tanrıça İstar'ın koruması ile aklandığını söylemektedir²⁶⁷. III.Hattuşili otobiyografisindeki söylemlerinde Yukarı Ülke idareciliğini ve menfaatlerini meşrulaştırmak için önce kendini masum göstermiş, daha sonra da karşı tarafı kötülemiştir. Rakibi gördüğü Arma-Tarhunta, karısı ve çocuğunu büyü yaptıkları gerekçesiyle de sürgüne göndererek bölgedeki hakimiyetini kesinleştirmiştir. Böylece kendisi için oluşan problemi, büyü aracılığıyla halkın da gözü önünde büyük bir kusur durumuna getirmiştir. Arma-Tarhunta ve ailesini sürgün ettikten sonra ise Durmitta, Zippalanda, Hattena, Hakpiş ve İstahara gibi boş olan kentleri iskân etmeyi bir politika haline getirerek bölge halkını rahatlatmıştır. Daha sonra ise düşman ülkeleri ile girdiği savaşları kazandığını, tanrılara kurbanlar sunduğunu ve sınırları genişlettiğini belirterek halkın gözünde siyasi kişiliğini yükseltmiştir²⁶⁸. III.Hattuşili ifadeleri aslında çalışmamızın başında “ideal kral algısını” ele aldığımız kısım ile uyum sağlamaktadır. Hatırlanacağı üzere I.Hattuşili'nin ideal kral tarifinde merhametli, tanrılar tarafından onaylanmış, cömert ve üstün askeri yönleri III.Hattuşili tarafından olaylar üzerinden anlatılmıştır.

III.Hattuşili, Arma-Tarhunta'dan sonra siyasal iktidarlığını ve menfaatlerini meşrulaştırmak amacıyla kral olan yeğeni Urhi-Teşup'a da aynı politikayla müdahale etmiştir. Genç kralın meşruluğunu düşürmek için önce II.Muwatalli'nin Hitit kanunlarına uygun meşru bir oğlu olmadığını ifade ederek cariyeden olma Urhi-Teşup'u kral yaptığını belirtmektedir. Ancak yeğenin kendisini kıskandığını söyleyerek koruyucu tanrıçasının yardımları ile Urhi-Teşup'u yenerek kral olduğunu belirtmektedir. Buradaki anlatımların tamamı kendisini bir isyancı gibi değil tahtın yasal varisi olarak göstermek

²⁶⁷S. Alp, 2011a, s.134, 135

²⁶⁸S. Alp, 2011a, s.138

içindir. Tanrı desteği vurgusu ise sembolik olarak korunduğu algısı yaratma isteğindedir²⁶⁹.

Hitit krallarının kullandıkları retorik, araştırmacılar için bilgelik ve belagat örneğidir. Bu durum sadece İmparatorluk Dönemi kralları için değil, Eski Krallık Dönemi yöneticilerinin de kullandığı bir yöntemdir. Özellikle hayvan benzetmeleri, tanrı-kral ilişkileri ve güç vurgusu, resmi metinler ve devletlerarası yazışmalarda sıkça karşımıza çıkmaktadır. Hoffner'e göre Hitit idarecilerinin güzel konuşma yetenekleri kraliyetle sınırlandırılmamakla birlikte kral ve kraliçelerin diğer kişilerden üstün olması gerekmektedir. Konuşma sanatı Hitit krallığının egemenlik ideolojisinde yönetilenlerin psikolojisine yer edinmek için önemli bir parçadır. Krallar bu sayede şüpheli ve düzensiz haleflik durumlarında tahttaki haklarını korumak, doğru devlet politikası uygulamak, yabancı krallarla ilişkilerinde eylemlerini savunmak, halkının davranışlarını düzeltmek, düşmanlarını korkutmak ve moralini bozmak için kullanmışlardır. Söz konusu yönleri ile kral halkın gözünde *“en bilge, en anlamlı ve ikna edici konuşan”* imajı çizmeye çalışmaktadır. I.Hattuşili'nin Vasiyetnamesi'nde (KUB 1. 16/ CTH6²⁷⁰) kralın bilgeliğini kabul eden Pankuş Meclisi'ne ölümünden sonra I.Murşili'yi tahta geçirip, bu bilgeliği öğretmeleri ve her ay vasiyetini okumalarını emretmektedir²⁷¹. Vasiyetin konumuz açısından önemi içerisinde kral olacak kişinin niteliğine ilaveten sembolik (aslanın yerine aslanın kral olabileceği gibi) ifadelerle verdiği kararların doğruluğunu Pankuş Meclisi'ne anlatmasıdır. Örneğin ilk veliaht prens olan kız kardeşinin oğlu Labarna'nın kötü niteliklerini anlatırken annesinden aldığı talimatlarla hareket ettiğini belirterek, annesini bir yılanla benzetmektedir. I.Hattuşili'nin ifadeleri;

“Annesi bir yilandır! Gelecekte o annesinin, erkek kardeşlerinin ve kız kardeşlerinin sözlerini her zaman dinleyecek! Sonra yaklaşacak! İntikam almaya yaklaşacak! Kralın tarafında bulunan askerlere, önemli kişilere ve hizmetkarlara yemin edecek (ve şöyle diyecek): “İşte onlar kral yüzünden ölüyorlar!” Ve öyle olacak ki, o onları bitirecek ve sık sık kan dökmeye başlayacak! Ve o, (hiçbir şeyden) korkmayacak!”²⁷²”

I.Hattuşili'nin buradaki ifadelerinden izleyici konumunda olan sarayın büyüklerini halefte yapılan değişikliğin doğruluğuna ikna edilmeye çalıştığını düşündürmektedir. Metinde geçen “MUŞ=illuyanka” “yılan” ifadesi de Hitit kültüründe hoş karşılanan

²⁶⁹S. Alp, 2011a, s.138, 139

²⁷⁰F. Sommer, A. Falkenstein, 1938, s.2-11

²⁷¹H. A. Hoffner, “The King's Speech” Royal Rhetorical Language”, B. J. Collins, P. Michalowski, *Beyond Hatti A Tribute To Gary Beckman*, Lockwood Press, Atlanta, 2013, s.137, 138

²⁷²KUB 1. 16 II 20-25; S. Alp, 2011a, s.68; F. Sommer, A. Falkenstein, 1938, s.4; G. Karauğuz, 2019a, s.61, 62

bir sembol değildir²⁷³. Yılan simgesi hayvan sembolizminde aslanla birlikte ilk sırayı paylaşmaktadır. Hem iyi hem kötü manaları olan yılan sembolü, yaratılış, ölümsüzlük ve yenilenme gibi iyi anlamlarının dışında mutlak kötülük, ölüm ve gerçeği gizleme manaları da bulunmaktadır²⁷⁴. Hitit mitolojisinde de illuyanka²⁷⁵ isminde bir yılanla Fırtına tanrısının uğraştığı bilinmektedir²⁷⁶.

Hitit Devleti'nde “*merkezi krallık*” olma fikri I.Hattuşili'den itibaren tüm kralların uygulaması gereken bir zorunluluk olarak görülmüştür. I.Hattuşili'nin Vasiyetnamesi'nde sembolik olarak *wetna-hayvan sürüsü* (kurt?)²⁷⁷ örneği verilmiştir. Buradaki retorik birlik vurgusudur²⁷⁸. Benzer şekilde CTH 19 numaralı Telipinu Fermanı'nda “*birlik*” vurgusuna yönelik anlatılar, yöneten ve yönetilenler üzerinde söz konusu kavramı düşündürücü ifadeler kullanılmaktadır. Buna göre Labarna, I.Hattuşili ve I.Murşili zamanında ülke birlik olduğundan sınırlarını denizlere kadar genişletebilmiştir. Birlik bozulup kan dökmeler çoğaldığında ise isyanlar ve düşman saldırıları ile ülke harap olmuştur²⁷⁹. Bazı araştırmacılar “*kan dökmek*” eylemi ile kutsal sayılan hanedan kanın akmasını Hitit krallarının halk üzerinde psikolojik etki yaratmak amacıyla kullandığını belirtmektedir²⁸⁰. Yani hanedan kanı da burada sembolik değere sahiptir. Kutsal kan dökülürse ülkenin harap olacağı düşüncesi vardır. Böylece kral ve mahiyetinin korunması beklenmektedir. Gerçekten de Telipinu'nun I.Murşili'yi öldüren Hantili ve sonraki kan dökme olayları hakkında söyledikleri, söz konusu düşünceyi destekler niteliktedir. CTH 19'dan ilgi bölümün bir kısmı şöyledir:

“.....(O zaman) Hantili saki idi. Murşili'nin kız kardeşi Harapşeli'yi karı(sı) olarak tutuyordu. Zidanta, Hantili ile birleşti. Kötü bir iş yaptılar ve Murşili'yi öldürdüler. Kan döktüler (cinayet işlediler).

²⁷³H. A. Hoffner, 2013, s.139

²⁷⁴N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.650; Yılan sembolleri Yakınoğu'da Neolitik Dönem'den itibaren mevcut olup yeraltı tanrıları ile ilişkilendirilir. Deri değiştirme özelliği ile doğum, ölüm ve yeniden dirilme; kuyruklarını ısırma çabalarında oluşturdukları dairesel pozisyon ile de sonsuz döngü denetleyicisi olarak da görülmektedir. Özellikle Mezopotamya'da mevsimsel döngü, doğum tanrıçası Nintu gibi kutsal figürlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. S. Dönmez, “Eski Yakınoğu'da Yılanlı Tanrıça Kültü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tarih İnceleme Dergisi*, C.XXXII, S.2, 2017, s.408-419

²⁷⁵ İlluyanka Mitoloji iki versiyonlu olup ilk versiyonunda Fırtına Tanrısı İlluyanka'ya yenildikten sonra tüm tanrılarla birlik olarak İlluyanka'yı yenecek gücü elde etmek için bir festival düzenler. Festivale yılan İlluyanka ve ailesi de davet edilmiştir. Burada Tanrıça İnara ve Hupaşia'nın yardımıyla yılanı yenmiştir. Mitosun birinci ve ikinci versiyonlarının tercümelemleri için bkz. G. Karauğuz, 2015, s.51-56

²⁷⁶N. Ersoy, 2000, s.443

²⁷⁷Sembolle ilgili ayrıntılı bilgi yukarıda verildiğinden burada detaya inilmemiş, birlik algısına yönelik verilmeye çalışılan anlam üzerinde durulmuştur.

²⁷⁸S. Alp, 2011a, s.69; F. Sommer, A. Falkenstein, 1938, s.8, 9; H. A. Hoffner, 2013, s.140

²⁷⁹I. Hoffmann, 1984, s.12-55; S. Alp, 2011a, s.59-64

²⁸⁰H. A. Hoffner, 2013, s.141

[Han]tili korktu (ve şöyle dedi): Korunacak mıyım? [Tan]rılar onu ko[rudu]lar. [...] o nereye gitti ise, ülke halkı [onu tutmadı (?)]. Aş[tata], [Şukzi]ya, Hurpana, Kargemi[ş] [asker vermeme]ye başladılar ve askerler[i.....] [H]antili Tegarama'ya var[ınca şöyle de]meye [başladı: b]unu neden yaptım? Ne[den damadım] Zidan[ta'nın] sözlerini dinledim? [.....]tı. Tanrılar [Murşili'nin kanının intikamını aldılar²⁸¹.]”

Telipinu fermanının devamında kendisine yapılacak bir suikastı erken fark ederek tahta geçtiğini belirtmesinin yanında kan dökmeyi reddettiği de vurgulanmaktadır. Sonrasında ise aşağıda daha ayrıntılı değinilecek olan veraset sisteminde düzenlemeler yapmıştır²⁸². Böylece I.Hattuşili'nin de öğütlediği gibi birlik ve barışı sağlamak amaçlanmıştır. Çünkü Hitit gücünün temeli kaynaklarda sıklıkla vurgulandığı gibi ülke içerisindeki birlikten doğmaktadır. “Wetna-hayvan sürüsü” olarak geçen ve “kurt sürüsü” ile eşitlenen kelime de burada birlik olmayı birlik olunduğu takdirde ülkenin güçlü ve refah içerisinde yaşamını sürdüreceğini belirtilmektedir. Aksi takdirde Hitit devleti varlığını devam ettiremeyecektir.

1.1.4. Hitit İktidar-Sembol İlişkisinde Ritüellerin İşlevi

Egemenlik sembollerinin etkili bir siyasal araç olabilmesi için temsiliyet güzergahı son derece kıymetlidir. Bunu sağlayan yöntemin kusursuz kullanılması durumunda imgelerin halk üzerindeki tesiri artacaktır. Yönetenlerin yönetilenler gözünde erdemliliğini güçlendiren en önemli eylem ise siyasal dramaturji olarak kullanılan ritüel ve sembollerdir. Şu unutulmamalıdır ki egemenliğe yönelik etkinlikler sembollerle ayrılmaz bir bütündür²⁸³. Araştırmacılar söz konusu fikre gerekçe olarak: siyasal iktidar olan kişilerin simgeleri harekete geçirmesi durumunda hitap ettikleri toplulukların siyasal teslimiyetini alacaklarını ve yönetim organizasyonunu oluşturabileceklerini belirtmektedir. Bunun için de siyasal olanın sahnelenmesi ihtiyacı oluşmaktadır. Hemen hemen her toplumda siyasal olaylar bir şekilde sahneleştirilmiştir. Böylece idareciler, gösteri ve yönetme sanatının hammaddesi kabul edilen “mesafe” kavramını yaratmaktadırlar²⁸⁴.

Hitit kraliyet dramaturjisinde ritüel uygulamalar ve siyasal iktidar arasındaki ilişkiler kralların egemenlik ideolojilerini anlamamızda yardımcı olmaktadır. Bunun yanı sıra bu törenlerde kullanılan egemenlikle alakalı semboller tezimizin ikinci kıs-

²⁸¹CTH 19; KBo 3.1 + KBo 12.5+ KBo 3.68 + KBo 12.7 (=BoTU 23A) Öy I 32-42; S. Alp, 2011a, s.59, 60; I. Hoffmann, 1984, s.18-21; G. Karauğuz, 2019a, s.100

²⁸²S. Alp, 2011a, s.59, 60; I. Hoffmann, 1984, s.18-21

²⁸³D. I. Kertzer, 1988, s.5

²⁸⁴S. Ateş Durç, 2020, s.387

mında açıklanacağından burada sadece ritüellerin ve sembollerin güç gösterilerindeki önemine değinilecektir.

Bilindiği gibi Hitit kralları galibiyetle döndükleri savaşlardan sonra bazı ritüel uygulamalarla bilinçli bir şekilde güç gösterisinde bulunmaktadır. Ritüel pratiklerin siyasi araçlara dönüştürülmesi metinsel anlatıların yanında ritüel-siyaset arasındaki ilişkileri de dikkat çekici kılmaktadır. Yani Hitit kralları bir yandan metinsel anlatılarla yazılı olarak, diğer taraftan da ritüel uygulamalarla görsel olarak güç/egemenlik vurgusu yapmaktadır. Devletin büyümesi, Eski Krallık Dönemi'nden itibaren gördüğümüz I.Hattuşili'nin Vasiyeti, I.Hattuşili Yıllıkları, Telipinu Fermanı gibi vesikalardaki galibiyet anlatılarına yeni kültürel ve edebi gelenekler eklemiştir²⁸⁵.

MÖ 15. yüzyılda I.Tudhalia'dan itibaren Hitit dininde ve edebiyatında rönesans niteliğinde reformlar yapılmaya başlanmıştır. Burada Kuzey Suriye bölgesinden Kizuwatna kökenli Hurri dilindeki edebi metinlerin Hitit kültürüne dahil edilişi, başta Hitit dinî yapısı olmak üzere birçok alanda yeniliklere sebep olmuştur²⁸⁶. Hitit kültürüne dahil edilen yeni uygulamalar hiç şüphesiz kralın monarşisini destekleyen yeni araçlardır. Çünkü Hitit krallarının siyasi, askeri ve adli sorumluluklarının yanında başrahip olarak dinî vazifeleri de vardır²⁸⁷.

Hitit krallarının dinî görevleri arasında “*dinî törenlere katılmak*” en kutsal ve önemli sorumluluğudur. Öyle ki II.Murşili'nin tanrıça Lelwani'ye yapılacak şenliğe katılmak için bir askeri seferi erteleyişi, söz konusu düşünceyi desteklemektedir. Ayrıca kraliyet arşivindeki en büyük vesika gruplarından biri de dinî törenlerin icrasını içermektedir. Belgelerden öğrenildiğine göre festivallerin çoğu başkentte yapılsa da birçok tören için kral ve maiyeti çeşitli şehirlerde düzenlenen törenlere katılmakla yükümlüdür. Kral kült törenlerine iştirak ederek taşradaki idari işlerle de ilgilenebilmektedir²⁸⁸. Din ve siyasetin aslında iç içe olduğu bu şölenlerin amacı ise tanrıları onurlandırarak tanrı-kral ilişkilerini devam ettirmek, hanedanın ihtiyaç duyduğu tanrı korumasını sağlamak, ülke verimliliğini arttırmak, askeri seferlerde başarılı olmak ve ülke birliğini güvence altına almak şeklinde tanımlanmaktadır²⁸⁹. Arkeolojik çalışmalarda ele geçirilen bayram kutlamalarına yönelik çivi yazılı metinlerde törenlerde okunan dualar, mitoslar; kutlama kuralları ve katılımcıların rol dağılımları gibi bilgiler yer almaktadır. Belgelerde geçen

²⁸⁵A. Gilan, 2011, s.285

²⁸⁶A. Gilan, 2011, s.285

²⁸⁷G. Beckman, 1995, s.532, 533

²⁸⁸G. Beckman, 1995, s.532

²⁸⁹S. de Martino, “Hitit İmparatorluğu'nda Kült ve Bayram Kutlamaları Din-Devlet Bağımlılığının Aleni İfadesi”, W. Jacop(ed.), *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*, Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, Bonn, 2002, s.445

sembolik unsurlar din-siyaset arasındaki ilişkileri anlamamızda yardımcı olmaktadır. Özellikle kutlamalara katılan kral ve maiyetinin tanrılara sunduğu kurbanlar, yapılan libasyonlar ve “tanrı içme” eylemleri tanrılarla kralların arasındaki bağları doruk noktasına ulaştırmaktadır²⁹⁰. Kaynaklardaki “Tanrı içme” ifadesi bilim camiasında “tanrıya içmek” veya “tanrıların şerefine içmek” şeklindeki tercümelerinin de yapılabileceği tartışmalarına sebebiyet vermesine²⁹¹ rağmen de Martino ilk transkripsiyonun daha doğru olduğu kanısındadır. “Tanrı içme” fiiliyatının sembolik anlamı ise sıvı içerek tanrının olağanüstü varlıklarının paylaşılmasıdır²⁹². Reyhan da de Martino’ya katılarak tanrılara adanan veya onları temsil eden bir kaptan, kutsal sayılan bir sıvının kral tarafından içilmesiyle tanrı-kral bütünleşmesinin sembolize edilebileceği yorumunu yapmaktadır²⁹³. Kült yemekleri ise tanrı ve insanın birleşmesini temsil etmesi bakımından kutlamaların kilit noktası olarak görülmektedir²⁹⁴. Eski Krallık Dönemi’ne ait olduğu düşünülen İnandık Kült Vazosu, Hüseyindede Vazoları ve Alacahöyük kabartmaları festival görsellerini içermektedir²⁹⁵.

Hitit metinlerinde geçen bayram kutlamaları literatürde şu şekilde sayılmaktadır; yılın belli zamanlarında kutlanılan sabit bayramlar, altı veya dokuz yılda bir kutlanan bayramlar, mevsimsel bayramlar²⁹⁶, tarımsal faaliyetlere bağlı bayramlar, törensel bölümlere göre bayramlar ve belirli insan gruplarına yönelik bayramlar olarak gruplandırılmışlardır²⁹⁷. Bayramlardan AN.TAH.SUM^{ŞAR} (Çiğdem Bayramı) ve nuntariyasha (Hız Bayramı) kutlamalarında kral, kraliçe ve saray erkanı birçok şehre yıllık kült gezisi yapmaktadır. Bu uygulamayla Hitit kralları, bir yandan sınır kentlerdeki yerel tanrıları da festivallere katarak birlik duygusunu güçlendirirken, diğer taraftan kralın hakimiyet alanındaki kentler üzerinde egemenliğini tanrılar katında pekiştirmektedir. Ancak imparatorluğun son dönemlerinde kült gezilerinde yapılan şölenler başkent Hattuša’daki tüm tanrıların bir araya getirildiği Yukarı Şehir tapınak mahallesinde kutlanmıştır²⁹⁸.

²⁹⁰ V. Haas, “Hitit Dini”, W. Jacop(ed.), *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanırlı Halk*, Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, Bonn, 2002, s.441

²⁹¹Ritüel tanrıları üç kez içmek şeklinde yapılmaktadır. İlk olarak Gögün Güneş Tanrısı’na, ardından Fırtına Tanrısına ve en son da koruyucu ilaha içilir. İlgili kısımlar KUB 9. 32 rev. 30-32 (CTH 394, NH); KUB 12. 11 İV 17-20 (CTH 628, MH/NS); VBoT 24 v 27-31; CTH 393, NH; KBo 15. 25 REV. 14-17 (CTH 396, MH/NS) numaralı metin yerlerinde mevcuttur. Collins “tanrı içmek” fiilinin “tanrıyı iç, tanrıya iç, tanrıya içmesi için ver” şeklinde çevirisinin yapılabileceğini belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. B. J. Collins, “Ritual Meals In The Hittite Cult”, M. Meyer, P. Mirecki(ed.), *Ancient Magic and Ritual Power*, Brill Academic Publishers, Boston, Leiden, 2001, s.85, 86

²⁹²S. de Martino, 2002, s.446

²⁹³ E. Reyhan, “Hitit Kültür Dünyasında Bayram Ritüelleri”, *Turkish Studies*, C.11, S.16, 2016a, s.106

²⁹⁴S. de Martino, 2002, s.446; B. J. Collins, 2001, s.77-92

²⁹⁵ E. Reyhan, 2016a, s.97

²⁹⁶S. de Martino, 2002, s.445

²⁹⁷E. Reyhan, 2016a, s.95

²⁹⁸S. de Martino, 2016, s.446

AN.TAH.SUM^{SAR} (Çiğdem Bayramı) ve nuntariyasha (Hız Bayramı) törenlerinin Hitit egemenliği ve kullanılan semboller açısından önemine yönelik KUB 10.3, 1, 26-37; KUB 10.3, II, 4,-5, 9,10 ve KBo 4. 9 envanter numaralı vesikalar bilgi vermektedir. Buna göre söz konusu festivallerdeki bayram ayinleri “*Büyük Meclis*” adında bir isimle genellikle halentuvada yapılırdı. Başlangıçta ayinsel tahta oturan kral ve kraliçelerin yanına elinde hakimiyet sembolü olan mızrak, ^{GIŞ}kalmuş ve mızrak kumaşı ile saray oğlanı gelirdi. Krala mızrak kumaşı verildikten sonra ^{GIŞ}kalmuş taht üzerine bırakılmaktaydı. Akabinde saray oğlanı mızrağı tutarak çekilmekteydi. İlim insanları kral ve kraliçenin ayin tahtındaki seremonilerinin cülusları ile benzerlik gösterdiğini savunmaktadır. Bunlara ilaveten kraliyet çiftinin cenaze törenlerinde naaşlarının taht ya da sandalye üzerine konulma ayinleri de benzer niteliktedir²⁹⁹. Örnek metinde;

“Kral ve kraliçe (tahta) otururlar. Saray oğlanı içeri girer ve elinde mızrak, asa ve (mızrak) asa kumaşı vardır. O kumaşı krala verir ve asayı taht üzerine koyar³⁰⁰.”

Büyük meclisin sonunda yine saray oğlanı törenin başında kralın yanına bıraktığı hakimiyet sembollerini almaktadır³⁰¹. İlgili belgede;

“Ve saray oğlanı asayı ve mızrağı tahtın üzerinden alır ve saray oğlanı asayı krala verir ve “büyük meclis” sona erer³⁰².”

Yukarıdaki belgelerde de görüleceği üzere Hitit kutsal bayramları sadece dinî amaca değil siyasi ve ekonomik ihtiyaçlara da hitap etmektedir. Törenler sırasında dağıtılan yemekler, kabul edilen hediyeler; düzenlenen yarışmalar, savaş sahneleri ve sahne oyunları gibi birçok etkinlik ile hem tanrılarla yakınlık kurma bahanesi ile siyasi otorite tasdiklenmiş, hem de ekonomik sirkülasyon sağlanmıştır³⁰³.

Hitit krallarının festivallerde düzenlemiş oldukları savaş oyunları düşman ülkeleri nasıl yendiklerini izleyicilere anlatarak krallığın askeri gücünü anlatmaktadır. Ayrıca bu oyunlar Hitit toplumunda bir tarih bilinci de oluşturmaktadır. Örnek olarak Maşalılar ile Hattiler arasındaki savaşı anlatan CTH525.2, NH numaralı vesikada;

“Hazgara kadınları tanrıları eğlendirirken kupa tutarlar. Gençleri ikiye bölerek onları isimlendirirler. Bir yarısını “Hatti adamları” şeklinde çağırırlar. Diğer yarısını “Maşa adamları” şeklinde çağırırlar. Maşa adamları kamy silaha sahipken, Hatti adamları bronz silaha sahiptir. Ve onlar savaşır. Hatti adamları Maşa adamlarının üstesinden gelerek mahkûm ederler ve tanrıya verirler. Tanrıyı alırlar ve tapınağa ta-

²⁹⁹V. Ardzinba, 2010, s.76

³⁰⁰KUB 10.3 I 22.26; E. Reyhan, 2016a, s.106

³⁰¹V. Ardzinba, 2010, s.76

³⁰²KUB 11.34 VI 35-38; E. Reyhan, 2016a, s.105

³⁰³Törenler ve kutlamalar hakkında detaylı bilgi için bkz. A. Dinçol, 1982, s.87

şırlar ve sunağın üzerine koyarlar. Bir avuç dolusu birayı kırarlar ve lambaları kapatırlar³⁰⁴. ”

Hatti adamları ile Maşa adamlarının silahları arasındaki fark Reyhan’a göre Hititlerin askeri bakımdan güçlü olduğunu sembolize etmektedir³⁰⁵. Burada bizim dikkatimizi çeken Hititlerin Maşalıları yendikten sonra tanrılarını tapınağa taşıma hadisesidir. Yukarıda başta Anitta Metni olmak üzere Hitit Devleti’nin erken dönemlerindeki tanrı taşıma anlatıları muhtemelen burada sahneye uyarlanmıştır. Böyle bir uygulamanın varlığı, kralların güç vurgusunu festivaller yoluyla sürekli hatırlatmak istediğini aklımıza getirmektedir. Aynı uygulama sonraki yıllarda bilindiği gibi Roma İmparatorluğunda kolezyumlarda da yapılmaktadır. Benzer şekilde Grek uygarlığında da oyunlar vardır. Hititler belki de sahneledikleri bu oyunlarla Anadolu’daki tiyatroların en erken örneklerini vermektedir.

AN.TAH.SUM^{ŞAR} ile hemen hemen aynı coğrafyayı kapsayan nuntariyasha (Hız Bayramı) daki kutlamalar da birbirine benzemektedir. Sonbaharda kralın askeri seferlerden dönüşünden sonra yapılan törenlerde yine büyük oturma gibi egemenliği vurgulamaya yönelik ritüeller yapılırdı³⁰⁶. Konuyla ilgili metinde;

“Beşinci tablet: Eğer kral sonbahar [s]eferden (sonra) Arinna [ş]ehrenden nuntariyashaş bayramı için Hattuşa [ş]ehrine gelirse, Fırtına tanrısının tapınağında [bo]ğalar kesildiği zaman bütün toprakları dolaşır. [So]nra halentuwa’da [büy]ük toplanti yapılır. [So]nra tekrar Fırtına Tanrısı’nın tapınağına [gel]ir³⁰⁷. ”

Metinden görüleceği üzere Hitit kralları sefer dönüşlerinde büyük oturmelerde önce tahta çıkış seremonilerine katılmaktadır. Ardından Fırtına Tanrısı’nın tapınağına gitmektedir. Bu uygulamayla her siyasal iktidar gibi Hitit krallarının da seferlerden sonra egemenliği altındaki coğrafyalarda güç gösterisi yaptığı belgelerden açıkça anlaşılmaktadır. Tahta geçişin bir tür simgesi haline gelen büyük oturmelerde tüm kentlerde tekrar tekrar tahta oturması egemen kuvvet olduğunun vurgusudur. Ayrıca başta Anitta Metni olmak üzere en eski Hitit vesikalarında yapılan Fırtına Tanrısı-Hitit kralı birliği vurgusu tekrar karşımıza çıkmaktadır. Biz burada yukarıda “Ülkenin yönetiminin Hitit kralına Fırtına Tanrısı tarafından verildiği” ifademizi tekrar hatırlatmak isteriz. Çünkü yapılan şöenlerdeki uygulamalar tanrı-kral ilişkilerini göstermeye yöneliktir. Ancak bu

³⁰⁴KUB 17.35 III 8-17; B. J. Collins, 2001, s.83

³⁰⁵E. Reyhan, 2016a, s.108

³⁰⁶A. Ünal, 2016b, s.158-160

³⁰⁷KUB 25 12 Öy VI 1-22; M. Nakamura, *Das Hethitische nuntariyasha-Fest*, Nederlands Instituut Voor Het Nabue Oosten, Leiden, 2002, s.246, 247; Ö. Sir Gavaz, *Ayinler, Ziyaret Merkezleri, Yollar ve Lokalizasyonla ilgili Yeni Gözlemler Hitit Krallarının Kült Gezileri*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, 2012a, s.108

sayede farklı milletler Hitit krallarının egemenliğini kabul edeceklerdir. Eskiçağ uygarlıklarında kentleşme ve otorite konuları incelendiğinde basit yaşamdan toplumsal düzene geçişte dinsel gücün birleştiriciliğinin önemi sık sık karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle araştırmacılar dini; “*güce ulaşan yol*” olarak görmektedirler. Dolayısıyla da Eskiçağ dünyasında dinin desteği olmadan siyasi otoritenin varlığı düşünülemez³⁰⁸. Düzenlenen şölenler, yapılan kaya anıtları, ortostatlar, kült nesnelere, törenler ve mühürler gibi araçlarda kullanılan sembollerde bu amaca hizmet etmektedir. Literatürde özellikle siyasi anlam içeren ritüeller, devlet kurumlarının gücü ile halkın siyasi çıkarlarını inşa eden, sergileyen ve teşvik eden uygulamalar olarak görülmektedir³⁰⁹.

Hititlerde siyasi otoriteyi sağlamada din kavramının önemini anlamamıza AN.TAH.SUM^{ŞAR} ve nuntariyasha törenleri dışında bir de KILAM Bayramı yardımcı olmaktadır. Anlamı tartışma konusu olsa da “*kapı yapısı, Pazar yeri*” tercümelemleri genel kabul görmektedir. Baharda başkent Hattuša’da başlayarak ilk üç günü burada kutlanmaktadır³¹⁰. Ritüellere kral ailesi dışında üst düzey devlet memurları ile Ankuwa, Kati-la, Karahna, Tuwanuwa, Nenašša, Hupišna, Kiliššara, Lumanahila, Tiššaruliya ve Tawiniya’dan elçiler adaklarıyla katılmışlardır³¹¹. Festival süresince Hitit kralı kapı kapı dolaşarak halka verdiği hediyeler ve bağışları karşılığında armağanlar kabul etmektedir³¹². Bu süreçte birçok hayvan, yiyecek ve hokkabazlar imparatorluğun zenginliğini gösterircesine geçit törenleri ile sergilenmektedir³¹³. Şölenlerin devamında Zippalanda ve Arinna kentlerine geçilerek gösterilere devam edilmiştir³¹⁴. Bayramın başlangıç ve bitiş noktasında diğer örneklerde olduğu gibi büyük meclis toplantısı yapılmıştır. Burada kralın taç giyme töreni tekrarlandıktan sonra biat ve yeminler kabul edilmiştir³¹⁵. Törenlerde kral, kaftan, beyaz elbise, çoban mantosu, altın küpe, siyah ayakkabı gibi kıyafetlerini giydikten sonra tahta oturmuştur. Sonrasında egemenlik sembollerinden olan mızrak önüne getirilmiştir³¹⁶. Törenlerin ekonomik ve dinî boyutlarının dışında birçok kentten gelen temsilcilerin aslında krala biat ederek egemenliğini tanıdıkları belirtilmektedir. Yapılan geçitler ve gösteriler aslında bir nevi kralın zenginliğinin ve kudre-

³⁰⁸ Ö. Çevik, *Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci Kuramsal Bir Değerlendirme*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s.16; Kentlerin sosyal tabakalaşma süreci ve rahip-kral çatışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. G. Childe, “The Urban Revolution”, *The Town Planning Review*, C.21, S.1, 1950, s.3-17

³⁰⁹C. Bell, *Ritual Perspectives and Dimensions*, Oxford University Press, New York, Oxford, 1997, s.128, 129

³¹⁰E. Reyhan, 2016a, s.97

³¹¹A. Ünal, 2016b, s.140, 141

³¹²V. Ardzinba, 2010, s.53

³¹³E. Reyhan, 2016a, s.97

³¹⁴A. Ünal, 2016b, s.139, 140

³¹⁵V. Ardzinba, 2010, s.53

³¹⁶A. Ünal, 2016, s.141

tinin bir göstergesidir. Taç giyme törenlerinde ise siyasal iktidar, biat edenlere meşru kral olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu uygulamalarda siyasetle ilgili semboller tek tek tespit edilerek diğer bölümlerde ayrıntılarıyla incelenmiştir.

Ritüellerdeki uygulamalar Bell'e göre siyasal iktidarın gücünü inşa etmesini sağlamaktadır. Kral bu şekilde kendi kültürünü yaratarak egemenliğini tanımlayıp başını çektiği hiyerarşinin doğal ve doğru olarak algılandığı kozmik bir sınır oluşturmaktadır. Siyasi ayinlerse gücü iki boyutlu olarak kullanır. İlkinde bir grup insanı ortak değer ve hedeflere dayanan düzenli bir topluluk haline getirmek için semboller ve sembolik eylemlerden yardım alır. İkincisinde ise evrenin algılanan değerleri ve düzeniyle ikonografiyi birleştirerek krallığına ve hedeflerine meşrutiyet kazandırır. Bu özellikleri ile ritüeller zor kullanma ve tehditten farklı bir yapıdadır. Dolayısıyla iktidarlıkta hakkı olduğunu savunanlar bunu fiziksel güç ve ritüeller sayesinde elde edebilirler. Yani egemen güçler tebaasına törenler ve simgeler aracılığıyla kendilerini gerekli ve gerçek yöneticiler olarak işaret ederler. Ritüellerin düzenli yapılmasıyla meşru güç "teşhir" yoluyla halka gösterilmektedir. Zenginlik, kitlesel onay ve üretkenlik sergileri sosyal liderin kudretinin somut kanıtıdır³¹⁷. Hitit krallarının buraya kadar anlatılan bayram kutlamaları ve devlet kültüründeki inançları siyasal iktidara meşruluk kazandırarak egemenlikleri altındaki uygarlıkları birlikte harekete geçirmeyi sağlamıştır. Yani Eski krallık Dönemi idarecilerinin vurguladığı "wetna-hayvan sürüsü (kurt sürüsü)" gibi olma eylemini gerçekleştirmişlerdir. Hitit festivalleri sadece kralın gücünü simgelemek ve göstermekle kalmaz. Aynı zamanda Hitit krallığının anlamını da ifade eder. Törenlerde kralın görünüşü sadece iktidarlığını temsil etmez, egemenliğini meşru kılar, kralı sembolleştirir³¹⁸.

³¹⁷C. Bell, 1997, s.129

³¹⁸A. Gilan, 2011, s.281

2. BÖLÜM

2.1. TAHTA ÇIKIŞ SEMBOLLERİ

Araştırmamızın ilk bölümünde Hitit krallarının ideal yönetici algısı ve devletin egemenlik ideolojisi arasındaki ilişkiyi değerlendirdik. Bunu yaparken de sonraki bölümlerde seçilen egemenlik sembolleri ve kullanımlarının halk üzerindeki psikolojik etkiyi açıklamaya çalıştık. Burada ise Hitit krallarının tahta çıktıktan sonra kullandıkları meşruluk sembollerini ele alacağız. Seçtiğimiz taht, asa, küpe, mızrak, araba ve mühür gibi simgeleri Hitit kralları hem diplomatik ve kültürel metinlerde hem de tasvirli eserlerde sıklıkla kullanmışlardır. Biz bu kısımda ilgili sembollerin tanımları, metinlerdeki karşılıkları ile tasvirli eserlerdeki yorumları üzerinde duracağız.

2.1.1. ^{GIŠ}Halmašuit

Hitit kaynaklarında ^{GIŠ}kešhi/gešhi, kišhi/kiški/hehšhi/hišhi, KI.GAL, ^{GIŠ}GU.ZA/^{GIŠ}Halmašuit ya da ^{GIŠ}ŠÚ.A olarak geçen Hitit krallarının hükümdar olduktan sonra oturdukları araç³¹⁹, sözlüklerde “yatmak veya oturmak maksadıyla zeminden yüksekte hazırlanan yer” olarak tanımlanan “taht” kelimesine karşılık gelmektedir. Köken itibarıyla Farsçadan Türkçe ’ye geçen “taht” ifadesi, egemenlik alameti olarak görülmektedir³²⁰. Araştırmacılara göre bir nesnenin taht olarak kabul edilebilmesi için üzerinde tanrı, kral, kraliçe, prens ya da prenses gibi rütbece yüksek olan kişilerin oturması, değerli ağaç veya madenlerden imal edilmiş, üzeri süslü ya da sade, arkalıklı-arkalıksız, kol dayanaklı-dayanaksız, sandalye, koltuk ve tabure gibi eşya olması gerekmektedir³²¹. Yapılan araştırmalardan öğrenildiği üzere “Halmašuit” kelimesi Hititçe’ye Hattice’den aktarılmıştır. Hatticesi “Hanwašuit” iken Hititçesi “Halmašuitta/i” “oturmak” manasında tercüme edilmiştir. Kelimenin başındaki “^{GIŠ}” ideogramı ile beraber oluşan “^{GIŠ}Halmašuit” kavramı da “taht” nesnesini işaret etmektedir. Benzer şekilde “taht” ın Sümercesi ise “^{GIŠ}DAG” dır³²². Kaynaklarda “kral olmak, tahta çıkmak” gibi eylemlere karşılık gelen Hititçe fiiller ise “haššuwai, haššuwizziya ve haššuwiznatar” dir³²³.

“Taht” kelimesinin tercümesiyle ilgili yaptığımız çalışmalarda rastladığımız ilmî bir tartışmaya da değinmek yerinde olacaktır. Hitit yasalarının 126. maddesinde geçen

³¹⁹A. Ünal, 2016a, s.838; H. G. Güterbock, H., A. Hoffner, *The Hittite Dictionary of The Oriental Institute of The University of Chicago*, The Oriental Institute of The University of Chicago, Chicago, 1997, s.244

³²⁰E. Merçil, “Taht”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2010, s.434

³²¹K. S. Girginer, *Geç Hitit Dönemi Tasvir Sanatında Mobilyalar*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2018, s.19

³²²E. Laroche, “Recherches Sur Les Noms Des Dieux Hittites”, *Revue Hittite Et Asianique*, C.VII, S.Ek Sayı 46, 1946, s.21, 22

³²³A. Ünal, 2016a, s.176

^{GIŠ} za-ḥur-ti kelimesi Hoffner tarafından “*tahta sandalye, koltuk*” olarak çevrilmiştir. Burada geçen “DUMU^{MEŠ} É.GAL ^{GIŠ}ŠÚ.A BABBAR ^{GIŠ} zaḥurtin BABBAR” ifadelerinde ^{GIŠ} za-ḥur-ti kelimesinin ^{GIŠ}ŠÚ.A ile birlikte kullanıldığını ve ilgili yasada ^{GIŠ} za-ḥur-ti’nin saray kapısından çalınması durumunda 6 şekellik bir ceza ücretinin olduğunu belirtilmektedir. Hoffner ayrıca “^{GIŠ} za-ḥur-ti” ifadesinin başka metinlerde görülmediğini söylemektedir³²⁴. “^{GIŠ} za-ḥur-ti”nin başka metinlerde kullanılmaması ve kanunlarda egemenlikte son derece önemli bir sembol olan tahtın çalınması durumunda ölüm cezası verilmemesi, nesnenin “*taht*” olamayacağını göstermektedir. Çünkü siyasal iktidarlığın diğer bir alameti mızrağın çalınması durumunda ölüm cezası verilirken hükümdarın oturduğu daha büyük öneme sahip bir nesneye karşı işlenen aynı suçta verilen 6 şekel gümüşlük ceza buradaki nesnenin önemini düşürmektedir.

2.1.1.1. Yazılı Metinlerde ^{GIŠ}Halmašuit

^{GIŠ}ŠÚ.A/^{GIŠ}Halmašuit Hitit metinlerinde ve tasvirli sanat eserlerinde sıklıkla gördüğümüz bir nesnedir. Krallar için önemli bir egemenlik sembolü olan taht, kutsal varlıklarla ilgili mitolojilerde de işlenmektedir. Birçok eskiçağ uygarlıkları inandıkları tanrılar arasından birinin en yüce olduğuna inanmaktadır. Bu yüzden diğer tanrıları himaye eden baş tanrı taht üzerinde oturmaktadır. Hitit mitolojisine bakıldığında da tahtın tanrısal güçlerden krala verilen bir simge olduğu anlaşılmaktadır.

Hitit egemenliğinde önemli bir sembol konumundaki ^{GIŠ}ŠÚ.A/^{GIŠ}Halmašuit’in Hitit inancına göre tanrıçası vardır. Hatti kökenli olan tanrıça Halmašuit, Eski Krallık Dönemi’nde kralın sarayı için dağlardaki ağaçların kesimine izin veren, krala egemenlik hakkı sağlayan kraliyet nişanını sunan ilahi güçtür. Hitit krallarının hayatının ve saltanatlarının uzun sürmesini sağlayan tanrıça Halmašuit, kralın arkadaşı şeklinde tanımlanmaktadır. Halmašuit, Hitit krallarının katıldığı kült törenlerinde de genelde adakların alıcısı konumundadır. Dolayısıyla kült mekanlarda taht, kapı sürgüsü, ocak, sunak ve pencere gibi yerler standart kutsal alanlardan biri kabul edilmektedir³²⁵. Ayrıca Hitit arşivlerinde tanrıça Halmašuit isminin Sümerce “^DDAG” şeklinde ifade edildiği de görülmektedir³²⁶. Konuyla ilgili bir saray inşaatı ayin metni ve Anitta Metni (CTH 1) gibi vesikalardan Tanrıça Halmašuit’in Hatti ve Hitit panteonunun önemli tanrıçalarından sayıldığı anlaşılmaktadır. CTH 1 nolu belge kutsal tahtın, halkın iç dünyasını, gücünü

³²⁴H. A. Hoffner, *The Laws Of The Hittites*, Brill, Leiden-New York- Köln, 1997b, s.203; F. İmparati, 1992, s.134

³²⁵D. Schwemer, “Religion and Power”, S. de Martino(ed.), *Handbook Hittite Empire Power Structures*, Walter de Gruyter GmbH, Berlin-Boston, 2022, s.380

³²⁶G. Karauğuz, 2020, s.37

ve verimliliğini simgesel olarak anlatması bakımından oldukça özel bir yere sahiptir³²⁷. CTH1 de Anitta'nın Zalpuwa'yı fethinden sonra yürüttüğü Hattuša seferinde taht tanrıçası ilk kez karşımıza çıkmaktadır. İlgili metinde;

“...Onu (bir yana) bıraktım. O sonra aç kalınca, onu tanrı Šiušmi taht tanrısına teslim etti. Onu geceleyin güçlü (bir saldırı) ile aldım, yerine üzerlik otu (?) ekdim. Kim benden sonra kral olursa ve Hattuša'yı tekrar iskân ederse, Göğün Tanrısı onu ezsin!”³²⁸”

Metinden anlaşılacağı üzere Anitta bir ülkeyi ele geçirmek istediğinde en başta taht tanrısının rızasını alması gerekmektedir. Bunun nedeni egemenlik hakkında krallara destek olan Halmašuit'e Anadolu'daki diğer devletlerin de tapınmasıdır. Çünkü taht tanrıçası diğer idareciler için de kutsal görüldüğünden bir insanın onun izni olmadan bu hakkı alması düşünülemez. Bu bilgilerden hareketle Halmašuit'in krallık makamını sembolize eden tacı temsil ettiği düşünülmektedir. Anitta'nın Kaniš ve Zalpa gibi seferlerden galip çıkmasını sağlayan da taht tanrısıdır. Kral Anitta'da bu lütfâ karşılık ona tapınaklar yaptırmıştır³²⁹. Kralların bıraktıkları metinlerde sıklıkla iktidarlık dönemlerinde “*taht tanrıçasının müsaadesi*” vurgusu da “*gücümü temsil edene bak, gör ve itaat et*” düşüncesiyle uyusmaktadır.

Anitta Metni'nin devamında Šalatiwara seferi sonunda Neša'ya dönen Anitta, Fırtına Tanrısı, Tanrı Šiunašummi ile beraber taht tanrısına tapınaklar yaptırarak ganimetlerle doldurmuştur. Buradaki anlatılardan taht tanrısının da en az Fırtına Tanrısı kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. İlgili metinde;

“...Neša'da surlar inşa ettim. Şehir (surlarından) sonra Göğün Fırtına Tanrısının Tapınağını ve Tanrı Šiunašummi'nin tapınağını inşa ettim. Taht tanrısının tapınağını, efendim Fırtına Tanrısının tapınağını ve Tanrı Šiunašummi'nin tapınağını inşa ettim. Seferden getirdiğim ganimetle [onları] donattım”³³⁰.”

Belgenin buradaki satırlarında halka görsel olarak hitap edilmektedir. Tanrılara tapınaklar yaptırılarak bir yandan tanrılar memnun edilip devletin ömrünün uzatılması amaçlanmış, diğer taraftan içlerine doldurulan ganimetlerle güç gösterisi yapılmıştır. Konuyla ilgili bir inşaat ritüelinde;

“Ne vakit ki yeni bir tapınak veya yeni evler el değmemiş bir yerde inşa edilse, temeller atıldığı zaman temel taşlarının altına şunlar yerleştirilir: 1 mina dannanuvant bakırı, 4 bronz çivi/kazık ve demirden küçük bir çekiç. Ortada ağaç direğin yerinde top-

³²⁷V. Ardzinba, 2010, s.111

³²⁸CTH1; S. Alp, 2011a, s.54; E. Neu, 1974, s.12, 13; G. Karauğuz, 2019a, s.55

³²⁹O. R. Gurney, *Some Aspects Of Hittite Religion*, Oxford University Press, London, 1977, s.9

³³⁰CTH1; S. Alp, 2011a, s.55; E. Neu, 1974, s.12-15; G. Karauğuz, 2019a, s.56

rağı kazarlar ve içerisine bakır koyarlar ve sonra etrafına çiviler/kazıklar çakılır ve sonra demir çekiçe vurulur ve orada içeriye doğru şöyle söylenir: Bak! Bakır dayanıklı ve de ölümsüz olduğu gibi bu tapınak da öyle dayanıklı olsun ve orada kara topraklar üzerinde ölümsüz olsun. Kurban sahibinin adı çağırılır: Kim ki bu tapınağı inşa etti ve o da tanrılarının önünde aynı şekilde ölümsüz olsun! Gelecekte tanrılarının önünde bu tapınak hayat ve zenginlikle doyurulsun (sağlık ve zenginliğe gark edilsin!). Bir evin 4 köşesi toprağın üzerinde ölümsüz/sağlam olduğu gibi ve onlar yerlerinden döndürülmediği gibi, gelecek günlerde, tanrılarının önünde, Kurban sahibinin varlığı aynı şekilde değişmesin/yerinden oynamasın! Ve bu tapınak, tanrılarının önünde, Hatti memleketinin hükümlerini için ve krallığın tahtı için, hayat, sağlık ve kudret ile doyurulsun/garkedilsin³³¹. ”

Anitta Metni ve buradaki inşaat metni örnekleri bütün olarak düşünüldüğünde kralın yaptığı her eylemin aslında sembolik bir anlamı olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Fırtına Tanrısı, Taht Tanrısı ve Tanrı Şiunaşummi adına yaptırılan tapınaklar aslında kralın tahtını güvenceye almaya yönelik ritüellerdir. Tapınaklara bağışlanan ganimetlerse bir yandan krallığın gücünü ve refahının sembolü olmuş, diğer taraftan inşaat aşamasında kullanılan bakır gibi madenler dayanıklılığı ve ölümsüzlüğü simgelemiştir. Şu hâlde Hitit krallarının tanrılar adına yaptıkları seferler ve kutsal yapılar krallığın daimî, güçlü ve hanedanın sürekliliğini sembolize etmektedir. Yine başta yukarıda örnekleri verilen Hitit metinlerinde görülen kral-taht ilişkisi aynı zamanda tanrı-taht ilişkileri ile de benzer niteliklidir. Örnek bir metinde;

“Teşub çıkıp Allani’ye gitti (ve) sarayın içine girdi. Bir taht koydu ve ona oturdu. Kral Teşub dışarıdan içeriye girince, uzun boylu ağaç Teşub büyük bir fersah boyundaki tahta oturdu. Ayaklarını (gene) bir fersah boyundaki bir sehpanın üzerine uzattı³³². ”

Metinden de görüleceği üzere tanrılarının ve krallarının egemenlik anlayışı Hitit dünyasında benzer özellikte düşünülmüştür. Tanrılar saraylarda taht üzerinde oturan varlıklar olarak hayal edilmiştir. Dolayısıyla Fırtına Tanrısı’ndan ülkeyi yönetme yetkisini alan Hitit kralları da onlar gibi yaşamış ve naib olarak halkı idare etmişlerdir. Ayrıca yukarıdaki belgede devasa boyuttaki taht tarifi aynı zamanda kralın arkasındaki ilahi gücün büyüklüğünü açıklamaya çalışmaktadır.

Hitit çivi yazılı arşivlerinde özellikle saray inşası ritüeli olan CTH 414 katalog numaralı belgede taht tanrıçası Halmašuit ile Hitit kralı arasındaki diyalog son derece

³³¹KBo 4.1 Öy. I 1-18; M. Darga, 1985, s.33-39

³³²KBo 32.1 3 Öy. I 1 vdd: A. Ünal, S. K. Girginer, 2007, s.96

önemlidir. Burada “*kudret, güç*” vurgusu yapıldığı net bir şekilde görülmektedir. Darga, egemenliğin önemli sembollerinden sayılan kutsal tahtın gücünün dağların doruğundaki doğal kayalardan geldiğini belirtmektedir. Kralın yanında duran taht tanrıçası, Hitit krallığının gücünü simgelemektedir. Dinî şöenlerde tahtların kült malzemesi olarak merasimlerde yer almasının temel sebebi kudretle alakasıdır. Özellikle Hişuva Bayramlarında uygulanan ritüellerde kayadan yapılmış tahtlar kutsanarak burada ekmek ve ciğer kurbanları sunulmaktadır. Araştırmacılar başkent Hattuşa’da doğal kayalık üzerine imar edilmiş Büyükkale’nin Hitit kralının bağımsızlık, egemenlik, güç ve merkezi otoritesinin simgesi olduğunu savunmaktadır. Taht tanrıçası Halmaşuit’in görevi ise kralın gücü ve egemenliğini diğer krallıklara kabul ettirmede dinsel ideolojiyi temsil etmektir. Eski Hitit Krallığı Dönemi’ne tarihlenen vesikalarda “*güç ve kudret*” in kral ve tanrıça Halmaşuit arasında bölündüğü anlaşılmaktadır³³³. Ancak dinsel içerikli metinlerde kralın tanrıça Halmaşuit ile bir müttefiklik ilişkisi olduğu da bilinmektedir. İlgili metinde;

“Sonra Kral/Tahta dedi: Gel! (Seninle) gideceğiz. Dağların ardına yürü! Sen benim soyumdan bir insan olmayacaksın. Müttefikim (arkadaşım), müttefikim de olacaksın. Gel buraya! Dağa doğru gideceğiz. Ve ben kral olarak sana cam kabı vereceğim. Ve biz cam kaptan yiyeceğiz. Dağın içinde sen koruma yap! Bana, krala ise tanrılar- Güneş tanrısı ve Fırtına tanrısı ülkeyi ve evimi sundular. Ve ben kral (olarak) ülkemi ve evimi koruyorum. Sen benim evime gelme (ve) ben senin evine gelmem.”³³⁴

Kral ve taht tanrısı arasında geçen başka bir diyalogda;

“Gökyüzünün altında siz (ağaçlar) yeşilleniyorsunuz. Aslan sizinle yatıyordu, leopar sizinle yatıyordu, ayı ise üzerinize çıkıyordu. Ve babam Fırtına Tanrısı kötülüğü sizden uzaklaştırdı. Boğalar sizin altınızda otluyorlardı, koyunlar altınızda otluyorlardı. Şimdi ben kral denize (?) size geldim ve tahta müttefik dedim. Sen (Taht) ben kralın müttefikisi değil misin? Bu ağacı bana ver ve ben onu keseceğim! Güneş Tanrısı ve Fırtına Tanrısı onları sana sundular³³⁵.”

Taht tanrıçası Halmaşuit’in Hitit kralına egemenlik hakkı tanıdığına ifade edildiği belgede tanrıça tarafından bir takım hükümdarlık sembolleri verildiği de anlaşılmaktadır;

³³³M. Darga, 1992, s.29

³³⁴CTH414; KUB 29.1+ I 28-31; V. Ardzinba, 2010, s.111, 112

³³⁵CTH414; KUB 29.1+ I 28-31; V. Ardzinba, 2010, s.112; Ayrıca bkz. J. V. G. Trabazo, “Zur “Baumanrufung” des Rituals für den Aufbau eines Neuen Palastes (CTH 414, KUB 29.1+ I 28-31). Schamanistische Züge in der Hethitischen Religion? ”, H. Marquardt, S. Reichmuth, J. V. G. Trabazo(ed.), *Anatolica Et Indogermanica Studia Linguistica in Honorem Johannis Tischler Septuagenarii Dedicata*, V. G. Innsbruck, 2016, s.81-86

“Bana krala Halmašuit yönetimi ve arabayı denizden getirdi. Annemin ülkesini açtılar. Ve beni, kralı, Labarna olarak çağırdılar³³⁶.”

Metinde taht tanrıçası Halmašuit'in krala denizden verdiği araba, kaynaklarda GIŠ₁huluganni olarak geçmektedir. Büyük kral Tuthaliya'nın yerine geçme ritüellerinde de gördüğümüz GIŠ₁huluganni ile ülkenin egemenlik haklarının temsiliyeti arasında ilişki kurulmaktadır³³⁷. Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki Darga “güç-kudret” alanlarının kral ve taht tanrıçası Halmašuit arasında bölündüğünü söylemektedir. Belgelere göre tanrıça Halmašuit, Karadeniz kıyısında olduğu düşünülen Zalpa kentinde ikamet etmektedir. Zalpa şehrinin Hitit başkenti Hattuša'dan üstün oluşu, Hitit Krallık Dönemi arşivlerinde okunan bilgilerden de teyit edilmiştir. Ancak sonraki süreçte kral Zalpa'dan ayrılıp bağımsızlığını ilan etmiştir. Ardından Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrısı'nın da desteği ile Hatti ülkesinin egemenlik haklarını eline almıştır. Kralın bağımsızlığı meşurlaştırıldıktan sonra krallığın en üst unvanı kabul edilen “Güneşim” sıfatı kullanılmıştır. Kült törenlerinde de “Güneşim” unvanına atfen Güneş Tanrısı'nın giysileri Hitit krallarınca giyilmiştir³³⁸.

Hitit metinlerinde kral ve taht arasındaki ilişkilerde bir de kartal figürü dikkatimizi çekmektedir. Burada kartalla ilgili aşağıda ayrıntılı bilgi verileceğinden sembolik anlamı üzerinde durulmayacaktır. Fakat kralın saraya girdikten sonra taht ile kartal arasında geçtiği öne sürülen mitolojik belge önemlidir. İlgili vesikada taht, kartalı denize göndererek tanrılardan haber getirmesini rica etmektedir. Kartal ise yapmış olduğu gözlemlerde eski tanrıçaların kralın ömrünü uzatmaya çalıştığı haberini getirmektedir. İlgili belgede;

“.... Gel! Seni denize gönderiyorum. Uçtuğun zaman ise yeşil koruya göz at ve orada kim bulunduğuna (bak)! Ve kartal ona cevap verir: ‘Ben göz attım. Yeraltı (dünyasının) eski tanrıçaları İstustaya ve Papaiya... diz üstünde duruyorlar’ (Taht) sorar: ‘Peki orada ne yapıyorlar? (Kartal) yanıtlar: ‘(Biri çıkrık tutuyor (ve ikisinde de) dolu iş var. Onlar kralın yıllarını eğiyorlar). Ve kralın yıllarının ne sonu ne hesabı var³³⁹.”

Yukarıda verilen Hitit çivi yazılı belgelerdeki ifadelerden hareketle Ardzinba, kralı evini ve devletini koruyan tanrıların naibi olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle Hitit

³³⁶ KUB 29.1 Öy. I 23-25; S. Çilingir Cesur, M. Cammarosano, “Hitit Büyü Ritüellerinde Deniz”, Ed. İ. Taş(ed.), *Hititler'den Günümüze Anadolu'da Dini Törenler ve Tören Mekanları*, Ege Yayınları, İstanbul, 2022, s.68

³³⁷S. Çilingir Cesur, *Hititlerde Ritüel ve Büyü*, Vakıf Bank Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s.305, 306

³³⁸M. Darga, 1992, s.29, 30; V. Haas, *Hethitische Berggötter Und Hurritische Steindamonen Riten, Kulte und Mythen*, Verlag Philipp Von Zabern, Mainz, 1982, s.68, 69

³³⁹KUB 29.1 Öy, I 50-53; Öy. II 1-10; V. Ardzinba, 2010, s.112; H. Tuncer, “Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Tanrı ile Kartal İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *SADAB 8 th International Online Conferance on Social Researches and Behavioral Sciences*, Tuzla, Bosnia, Herzegovina, 2021, s.193-194

tanrıları ona “Labarna” unvanı vererek egemenlik hakkı vermişlerdir. İktidar ve ^{GIŠ}huluganni krala aittir. Hitit kralı ağaçları denizden kurtarır, keser ve tahtı kovar. Buradaki “*tahtı kovmak*” çevirisi krallığın taht tanrısı ile paylaşımıyla alakalı olabilir. Çünkü kral Zalpa’dan bağımsızlığını ilan etmişti. Taht ise kralın müttefiki konumundadır. Kral için denizden iktidarlık ve ^{GIŠ}huluganni temin etmiştir. Ancak kral onu dağların içerisine kovmuştur³⁴⁰. Buradaki ifade belki de Zalpa’ kentinin ormanlık alan içerisinde olduğu içindir. Böylece Zalpa’yı Karadeniz’de düşünürsek merkez Anadolu’da hakimiyet Hititlere ait sayılacaktır. Bu eylemle bizce kralın güçlü olduğu algısı yaratılmak istenmektedir.

Hitit krallarının tahta çıkışı ve egemenlik telkinleri birçok Hitit bayramında sembolize edilmiştir. Özellikle AN.TAH.SUM^{ŠAR} ve nuntariyasha gibi bayramların anlatıldığı KUB 10.3, I, 26-37; KBo 4.6 ve KUB 10.3, II 4-5 gibi metinlerde kutlama ayinlerinin gerçekleştirildiği *halentuva*’da (Büyük Meclis) kral ve kraliçe gittikleri kentlerde sembolik olarak tahta oturmuşlardır. Akabinde hakimiyet alametleri olan ^{GIŠ}kalmuş, mızrak ve mızrak kumaşı gibi simgeler görevlilerce temsili olarak kendilerine verilmiştir³⁴¹. Bahar aylarında 38 gün süren AN.TAH.SUM^{ŠAR} bayramının anlatıldığı KUB 30.39, KUB 10.94, KUB 25.27 gibi metinlerde Hitit kralının festivaller boyunca Hattuša, Arinna, Tawiniya, Zippalanda, Tahurpa gibi birçok kente giderek *halentuva* oturumlarını tekrarladığı anlaşılmaktadır. Böylece Hitit kralları törenler sırasında gittikleri her kentte uyguladığı seremonilerle hakimiyet gösterisi gerçekleştirmişlerdir³⁴². CTH 612 envanter numaralı bir metinde taht tanrısı ve kral arasındaki ritüel uygulamalara yönelik bir kesit konuyu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

“... *Aşçıların başı üç kez taht tanrısının huzuruna üç kez de Tanrı ZABABA’ya sunar. Aşçıların başı ve sofracıların başı içeriği temizlerler. Aşçıların başı ocağı bir kez sunar. Taht tanrısına bir kez, pencereye bir kez, kapı sürgüsüne bir kez, ayrıca ocağın yanına bir kez sunar. Ve Hattušili’nin heykeline bir kez sunar. Kral reverans yapar. Hokkabaz söyler, kita-rahibi bağırır. Kral ayakta iki kez taht tanrısı ve tanrı ZABABA için içer. Kral huppar-kabından içki sunar, halliyarri-müzisyenleri inanna müzik aleti ile şarkı söyler. Sonra hokkabazlar, palwatalla-görevlileri ve kita-rahipleri dışarıya çıkarlar. Kral ve kraliçe tahta otururlar ve sonra saray oğlanı altın mızrak kılıfını ve asayı içeri getirir. Altın mızrağın kılıfını krala verir. Asayı kralın sağına, tahtın üzerine koyar. O geri gelir ve o taršanzipa’nın yanında durur. Altın mızrağı tutar ve ‘kašmiša’*

³⁴⁰V. Ardzinba, 2010, s.112, 113

³⁴¹V. Ardzinba, 2010, s.76

³⁴²H. G. Günterbock, “An Outline of the Hittite AN.TAH.ŠUM Festival”, *Journal of Near Eastern Studies*, C.19, S.2, 1960, s.80-89

diye bağıır. Sonra saray muhafızlarının başı içeri girer ve altın mızrağı tutar. Ayrıca şuruhha-ağacından yapılmış asayı da tutar ve o kralın karşısına geçer. İki saray oğlanı kral ve kraliçeye altından huppar-kabı ile el suyunu getirirler. Saray oğlanlarının başı havluyu tekrar onlara sunar...³⁴³”

AN.TAH.SUM^{ŞAR} bayramı gibi bahar aylarında kutlanan ve kelime anlamı “Pazar yeri” olan KILAM festivallerinde de benzer sembolik uygulamalar görülmektedir. Buna göre törenler yine Hitit kralının *halentuva*’ya girişi ile başlamaktadır. Burada tören kıyafetleri olan beyaz elbise, kaftan, çoban mantosu, siyah ayakkabı ve merasim elbisesini giyen Hitit hükümdarı altın küpelerini taktıktan sonra tahta oturmaktadır. Ardından saray görevlileri demirden bir mızrağı krala vererek hemen geri alır. Bu sembolik uygulamadan sonra diğer törenlere benzer şekilde başta Fırtına Tanrısı, Güneş Tanrısı ve Taht Tanrısı gibi önemli tanrılara kurbanlar sunulurak şöenler devam eder³⁴⁴. Törenler ve kral giysilerine yönelik başta Alacahöyük ortostatları olmak üzere pek çok kabartma örnekleri de görsel bilgiler sunmaktadır. Alacahöyük vesikalarında kral tipik rahip cübbesi içerisinde uzun bir ceket, lituus adı verilen hakimiyet asası ile tasvir edilmektedir. Buradaki görsellerde Hitit kralı pençelerinde iki tavşan tutan çift başlı bir kartalın üzerinde tasvir edilmiştir³⁴⁵. Sembolik dilde tavşan verimlilik ve hızı temsil etmektedir. Gece aktif olmaları ise onların birçok kültürde “Ay” ile ilişkilendirilmesine sebep olmuştur³⁴⁶. Hitit tasvirli sanat eserlerinde tavşan ve kartal genellikle birlikte kullanılmıştır. Kartal-kral ilişkisi aşağıda detayıyla ele alındığından burada detay verilmemiştir.

Hitit dinî törenlerde tahtın geçtiği bir diğer bölüm dua çağrılarında ve subayların içki içme seremonilerinde karşımıza çıkmaktadır. Burada subaylar sıraya durarak çeşitli tanrılara yakarılırlar. Dualarında tanrılar, Hitit ülkesini ve kraliyet çiftini kutsamaları için Hattuša’ya davet edilir. Akabinde Hitit kral ve kraliçelerinin korunduklarına yönelik sembollerini demir tahta oturduklarında almaları istenir. Sonrasında ise Hitit ülkesinde kraliyet çiftinin neşeyle hüküm sürmeleri dilenir³⁴⁷. Benzer uygulamalar bölgede sonraki çağlarda da karşımıza çıkmaktadır. Bunun sebebi belki de Anadolu coğrafyasındaki kültürel devamlılıkla açıklanabilir.

Hitit krallarının tahta çıkış törenleri hakkında bilgi sunan birçok vesikada egemenlik sembollerine yönelik veriler bulunmaktadır. Özellikle tahta çıkış ritüellerinin

³⁴³KBo 4.9 III 1-42; E. Reyhan, 2016a, s.102, 103

³⁴⁴A. Ünal, 2016b, s.138-156

³⁴⁵A. Ünal, “Weitere Deutungsversuche Der Orthostatenreliefs Am Sphinxort Von Alaca Höyük Aus Philologischer Sicht: Zur Identität Des Nackten Menschen Auf Dem Westfries”, III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum, 1998, s.595

³⁴⁶N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.593

³⁴⁷V. Haas, 1994, s.824, 825

bölümlerinde taç ve cübbe giyme, isim okuma ve kutsama gibi uygulamalardaki unsurlar bunlara örnektir³⁴⁸. Yapılan ayinlerin büyük çoğunluğu büyüsel özelliklere sahiptir. Tahta çıkış seremonileri süresince bütün yüksek rütbeli devlet memurları, vasal ve mütefik ülkelerin elçileri hazır bulunarak yeni krala bağlılıklarını bildirmişlerdir. Kutlamaların en önemli kısmında ise krala egemenliğini sembolize eden kıyafetler giydirilip, iktidarlık sembolü olan araçlar ile silahlar verilmektedir. Akabinde bir tellal tarafından resmi kral ilan sözlü olarak da beyan edilmiştir³⁴⁹. Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki Hititler tahta çıkarttıkları yeni krallarını kötü güçlerden korumak için bir çeşit “*vekil kral ritüeli*” yapmaktadır. Seremonide genellikle bir esir, vekil kral seçilerek sembolik olarak kralın yerine geçirilmiştir. Ünal söz konusu uygulamanın bir örneğinde vekil kralın tıpkı hakiki kral gibi uzun pelerin giyip küpe taktığını belirtmektedir. Gerçeğinden farkı ise krallık esasını taşıyor oluşudur³⁵⁰. Konuyla ilgili bilgi veren KUB 24.5 + 9.13 envanter numaralı belge vekil kral uygulamasını anlamamıza yardım etmektedir. İlgili metinde Kümmel’in çevirisinde kral başına gelecek kötü olayları kehanetlerden öğrenmektedir. Hemen Ay Tanrısı huzuruna giden Hitit kralı, yerine bir vekil kral seçerek kötülüklerin kendisinden uzak tutulmasını istemektedir. Ardından temsili kral ilan edilen esire ince bir yağ sürülerek tanrılara seslenilir³⁵¹. İnce yağ ile mesh etme çağdaş Yakındoğu toplumlarında tahta çıkış törenlerinin vaz geçilmez bir sembolik uygulamasıdır. III.Hattuşili’ye ait olduğu düşünülen bir belgede bir kralın yeni kral ilan edilen bir kişiye kıymetli hediyeler, krallık giysisi ve mesh için ince yağ göndermenin görev niteliği taşıdığı belirtilmektedir³⁵². Hititlere ait “*Vekil kral ritüelinde*” kral seçilen kişiye ince yağ sürüldükten sonra tanrılara şu ifadelerle yakarılır;

“*Bak! Bu kraldır! Krallık adını ben onun üzerine koydum, krallık giysisini ona giydirdim, tacını başına koydum. İşte onu, uğursuzluk getiren, ömrünü kısaltan, günlerini kısaltan işaretle işaretleyin! Ve bu değişikliğe yönelin*³⁵³!”

Belgede kralın bir çeşit krallık giysisi giyişi ve taç takışı, Hitit krallarının tahta çıkışından sonraki görünümünü gözler önüne sermektedir. Şu hâlde Hitit kralları resmi bir şekilde kral ilan edildikten sonra egemenlik sembolü olarak bir taht üzerinde oturarak taç ve bir çeşit egemenliği simgeleyen kıyafet giyen kişilerdir. Beckman Hitit çivi yazılı arşivlerinde Hitit krallarının ulusal bir törenle tahta çıkışına yönelik net bir belge

³⁴⁸E. Reyhan, 2017, s.60; A. Goetze, 1957, s.90

³⁴⁹A. Ünal, 2005, s.106

³⁵⁰A. Ünal, 1998, s.601

³⁵¹H. M. Kümmel, *Ersatzrituale Für Den Hethitischen Köning, Studien zu den Boğazköy-Texten 3*, Wiesbaden, 1967, s.8-11

³⁵²G. Beckman, 1995, s.536

³⁵³KUB 24.5+IX, 13 Öy. 20-24; Çeviri için bkz. E. Reyhan, 2017, s.60;H. M. Kümmel, 1967, s.10-11

olmadığını söylemektedir. Ancak örnek olarak verilen ritüel metni konu hakkında bilgi sahibi olmamıza yardım etmektedir. KUB 24.5 + 9 13 numaralı metinde okunan “*kral-lık giysisi ve tacı*” ifadesi Hitit krallarının tipik kıyafet betimlemesidir. Kral ilan edilen kişiler ayak bileklerine kadar uzun bir elbise ile başlarına takke takarlar. Ek olarak ucu yukarı kıvrık ayakkabı giyerek kulaklarında küpe bulundururlar. Ellerinde ise ucu kıvrık asa tutarlar. Bu giysilerin sembolik anlamı doğrudan tanrılarla bağlantılıdır. Yazılıkaya Tapınağı’nda da görüleceği üzere Hitit krallarının kıyafetleri Güneş tanrısınıninkilerle benzer özelliktedir³⁵⁴. (Resim 4)

Tahta geçiş ritüellerinin en önemlileri kötü güçlere karşı korunma bölümüdür. Hitit kralları tanrılara vekil kral olarak verdikleri kişilerin ardından şu sözleri sarf etmektedirler;

“Bakın! Göğlerin güneş tanrısına ve toprağın tanrılarına ben kendi yerime başkasını vekil verdim. Siz onu alın ve beni bırakın³⁵⁵!”

İlim insanları Hitit krallarının vekillerini tanrılara sunduktan sonra başlarına gelecek felaketten kurtulmak için çırlıçıplak saklandığını belirtmektedir. Ünal, Hitit krallarının çıplak saklanma olgularının sadece vekil kral ritüellerinde yapıldığını söylemektedir³⁵⁶. Uygulama esnasında sahte kralın gerçek kralın ismini dahi aldığı belgelerde okunmaktadır. Törenin sonunda ise sahte kral öldürülerek kötü ruhların gerçek kralın peşini bırakması umulmuştur³⁵⁷.

Tahta çıkış ritüellerinin temel amacı, Hitit kralını gerekli tanrısal ruhlarla donatmaktır. Böylece Hitit kralı meşru kral olacaktır. Meşrulaştırma işlemi ise yeni yıl törenlerinde gerçekleştirilmektedir. Burada tanrılardan gelen yönetme yetkisinin bayram sırasında tüm tanrıların Fırtına Tanrısı’nın evinde bir araya geldikten sonra Hitit kralına verildiği inancı hakimdir³⁵⁸.

Hitit krallarının tahta çıkışı her şeyden önce tanrıların rızasıyla olabilecek bir eylemdir. Krallar yer yüzünde bir çeşit tanrı temsilcisidir. Bu durum birçok Hitit çivi yazılı vesikaya da yansımaktadır. Konuyla ilgili II.Muwatalli’nin bir dizi tanrıya dua ettiği metinde;

*“.... Arkadan kral şöyle söyler: Efendim Şimşeğin Fırtına Tanrısı (ben) bir insan-
noğlu idim. Babam (ise), Arinna’nın Güneş Tanrıçasının ve bütün tanrıların rahibi idi.
Beni babam yaptı (baba olarak dünyaya getirdi). (Sen) Şimşeğin Fırtına Tanrısı beni*

³⁵⁴G. Beckman, 1995, s.536

³⁵⁵KUB 24.5 + IX, 13 Öy. 33-35; E. Reyhan, 2017, s.60 ; H. M. Kümmel, 1967, s.10-11

³⁵⁶A. Ünal, 1998, s.601

³⁵⁷A. Ünal, 2005, s.106

³⁵⁸H. K. Ensart, “RS 17.159 Nolu IV. Tuthaliya’nın Mühür Baskısındaki Küçük Tanrı Figürü II.Murşili Midir?”, *Anadolu*, S.30, 2006, s.89, 90

*annemden aldın. Beni büyüttün. Beni Arinna'nın Güneş Tanrıçasına ve bütün tanrılara rahip yaptın! Hatti ülkesinde (de) beni krallığa koydun! (Tahta oturtun!)*³⁵⁹”

II.Muwatalli'nin duasından da anlaşılacağı üzere Hitit kralları her şeyden önce tanrıların rahibi konumundadır. Dolayısıyla ilahi güçlere en yakın varlık olarak onlarla sürekli iletişim içerisinde bulunmaktadır. Hitit kralları egemenlik yetkilerini ilahi güçleri araç olarak kullanarak tebaasına kabul ettirmeyi bir krallık ideolojisi olarak uygulamışlardır.

Hitit egemenliğinin kutsal tahtı aslında Hitit krallarına değil tanrılara aittir. Hitit kralının buradaki görevi tanrıların vekili olmaktır. Bu nedenle kralın egemenliğine insan düzeyinde meşru bir meydan okuma olamaz. Aksi durumda tanrı gazabıyla karşılaşılacaktır. Söz konusu düşünce aslında çok zekice yapılmış bir kurgudur. Çünkü Hitit kralları her şeyden önce faniliğin eksilerini kabullenmiş kişilerdir. Çağdaşı Mısır uygarlığıyla karşılaştırıldığında tanrı-kralın ölümü ya da faniliğin verdiği eksiler farklı kültürlerdeki halkının onu kabullenmesini güçleştirebilirdi. Tanrı-kral yönetimi yerine her kültürün kabullenebileceği tanrı vekilliği daha kabul edilebilir bir tercihtir. Konuyla ilgili örnek metinde;

“Tabarna, kral, tanrıların sevgilisi olsun! Toprak yalnız Fırtına Tanrısına aittir. Cennet, yer ve insanlar yalnız Fırtına Tanrısına aittir. O (Fırtına Tanrısı) Labarnayı kral yaptı ve Hatti ülkesinin tamamını ona (krala) verdi. Labarna tüm ülkeyi eli ile yönetmeye devam edecek. Fırtına Tanrısı Hatti sınırlarına ve krala (kötü niyetle) yaklaşanları helak etsin”³⁶⁰.”

Hitit dua metinleri gibi bir fal metninde de tahtın Hitit idaresi açısından değeri gözler önüne serilmektedir. Belge genel olarak değerlendirildiğinde tanrılar tarafından Hitit kralına verilen tahtın aslında tanrı-kral arasında iletişimi sağlayan başka bir sembolik değeri olduğu anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili IV.Tuthaliya Dönemi'nde Aruşna Kenti tanrısıyla iletişim kurmaya çalışılan bir et falında veriler bulunmaktadır. Buna göre;

“Aruşna kenti tanrısının majesteme (olan) kızgınlığını fal vasıtasıyla tespit etmeye gelince, (majeste), kraliçe Ammattalla'yı Aruşna kenti tanrısına lanetle(miş)ti. Ammattalla (da) tanrının gözlerini tut(muş)tu (ve) onunla birlikte hareket etmişti. Ammattalla'nın oğlu annesinin elbiselerini giymişti ve o (bu vaziyette) saraya çağırılmıştı.

³⁵⁹CTH381; S. Alp, 2011a, s.106; I. Singer, 2002, s.91; G. Karauğuz, 2020, s.146

³⁶⁰G. Beckman, 1995, s.530

(Ey) tanrı bu meseleden dolayı kızmışsan, et alametleri olumsuz olsun. Taht (da) sol da olumsuzdur³⁶¹. ”

Yukarıdaki fal metnindeki ifadelerden Aruşna kenti tanrısıyla iletişime geçmeye çalışan IV.Tuthaliya'nın tanrılar tarafından kendisine verilen tahtı bir iletişim aracı olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Burada hemen birinci bölümde verdiğimiz Anitta Metni'ni hatırlatmak isteriz. Anitta orta Anadolu seferleri sırasında yanına demir taht ve asa ile gelerek biat eden Puruşhanda kralını Neşa kentinde sadakati nedeniyle tahtının sağına oturtmuştu³⁶². Bu durum dönemde sağ tarafın günümüzde olduğu gibi samimiyet ve sadakati sembolize etmesinden kaynaklanmaktaydı³⁶³. Yukarıdaki metinde tahtın sol tarafının olumsuzluğu sembolize ettiğini göstermektedir. İki durum göz önüne alındığında tahtın yönlerinin de sembolik anlamı olduğunu düşünmemizi sağlamıştır.

Hitit krallarının tahttaki egemenlik haklarının ilahi boyutu dışında bir de dünyada tasdiki meselesi vardır. Burada karşımıza çıkan kavram krala biattır. Konuyla ilgili başta CTH 1 (Anitta Metni), CTH 6 (I.Hattuşili'nin Vasiyetnamesi), CTH 19 (Telipinu Fermanı) olmak üzere resmi yazışmalar, törensel içerikli vesikalar ve anlaşma metinlerinden bilgi edinmekteyiz. Belgelerden ilk olarak tahta çıkış törenlerinde bütün yüksek rütbeli devlet memurları ile vasal ve müttefik ülkelerin temsilcilerinin yeni krala biat ettikleri görülmüştür³⁶⁴. Benzer durumu Hitit krallığının ilk yılları hakkında bilgi veren Anitta Metni (CTH1) ve Hattuşili'nin Vasiyetnamesi'nden de (CTH6) okumaktayız. Anitta Metni'nde Anitta, kendine karşı gelen başta Hattuşa olmak üzere birçok kenti cezalandırırken Puruşhanda gibi biat eden kentleri de ödüllendirmeyi ihmal etmemiştir. Burada Hitit egemenliğini tanıyan Puruşhanda yöneticisinin Hitit kralına hediye olarak verdiği demir taht ve asa sembollerine karşın kral biatın karşılığında kabul salonunda vasalını sağ tarafında oturarak ödüllendirici yanını göstermiştir³⁶⁵.

Hitit krallığının erken dönemlerinde dahi taht önemli bir egemenlik sembolü olmuştur. Anitta Metni'nden örnek verilen satırlar konuya kanıt niteliğindedir. Benzer şekilde literatürde ilk Hitit kralı kabul edilen I.Hattuşili de vasiyetinde Panku meclisine tuhkanti ilan ettiği I.Murşili'ye biat etmelerini ve biatinin gereği olan görevleri yerine getirmelerini emretmektedir. İlgili metinde;

³⁶¹KUB 22.70 Öy. 7-10; G. Karauğuz, *Hititlerde Fal ve Kehanet Kuş, Yılan, Karaciğer, Talih Falı ile Kehanet Kil Kitapları*, Çizgi Kitapevi, Konya, 2021b, s.100; A. Ünal, *Hitit Sarayındaki Entrikalar Hakkında Bir Fal Metni (KUB XXII 70=Bo 2011)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1983, s.57, 58

³⁶²S. Alp, 2011a, s.55; E. Neu, 1974, s.14, 15; G. Karauğuz, 2019a, s.56

³⁶³N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.521

³⁶⁴A. Ünal, 2005, s.106

³⁶⁵KUB 36.98B Ar. 74-78; S. Alp, 2011a, s.55; E. Neu, 1974, s.14-15; G. Karauğuz, 2019a, s.56

“İşte Murşili benim oğlum[*dur*]. On[*u tanıyın!*] Onu (tahta) oturtun! [Tanrı tarafından onun yüreğine iyilik] verilmiştir. [Tanrı] ancak ars[*lanı*] arslanın yerine [koyar. N]e [za]man bir savaş sözü olu[rsa, ya da] bir [isyan sözü ağırlık ka]zanırsa, hizmetkarlarım ve büyükler(im) [oğluma yardımcı o]lsun!³⁶⁶”

I.Hattuşili'nin kendisinden sonra kral olacak kişiyi tayin ettikten sonra Panku Meclisi üyelerine biat etmelerini emretmiştir. Akabinde savaşta ya da iç isyan çıkması durumunda yeni kralın yanında olmaları söylenmiştir. Panku Meclisi'nin Hitit idari teşkilatı içerisinde özellik itibari ile Suriye ve Mezopotamya gelenekleriyle benzerlik gösterdiği düşünülmektedir. Eski Krallık Dönemi'nde yönetimde kralların söylevlerinden belirli sınırlar çerçevesinde yetki sahipleri oldukları anlaşılmaktadır. Ancak Orta Krallık ve İmparatorluk Çağı belgelerinde zamanla isimlerinin geçme sıklığının azaldığı görülmektedir. Eski Krallık Dönemi'nde de Panku Meclisi'nin kralın istediği zaman toplandığı düşünülmektedir. Bunların yanı sıra yargı ve idari yetkilerinin de sınırlı olduğu Panku Meclisi'nin verdiği kararların gerektiğinde kral tarafından iptal edildiği de bilinmektedir³⁶⁷. Reyhan, Hitit çivi yazılı belgelerden hareketle Panku Meclisi'nin yasama, yürütme ve yargı yetkilerinde söz sahibi olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla Panku üyeleri biçimsel yönden Hitit krallığının erken dönemlerinde egemenlikte kraldan sonra gelen en güçlü sınıftır³⁶⁸. Kralların anlatımlarında ve görsellerinde kullandıkları sembollerin onları yönetimde söz sahibi olan diğer memurlardan ayırdığı da düşünülebilir. Çünkü tüm Hitit memurlarının da asa ve taht gibi sembolik unsurların önünde krala bağlılıklarını bildirmeleri gerekmektedir. CTH19'da (Telipinu Fermanı) krala biat etmesi gereken Panku üyeleri şu şekilde sayılmaktadır; saray oğlanlarının başı, zıpkıncı başı, savaşçıların başı, şarabın başı ve ordu müfettişlerinin başı³⁶⁹. Bu kişilerin krala biat ederek sağdık olmaları kralın da gücünü arttırmaktadır.

Hitit krallarının taht üzerindeki haklarına tehdit oluşturabilecek etkenlere karşı fermanlar dışında müttefikleriyle yaptıkları anlaşmalarda da tedbir maddeleri bulunmaktadır. Konuyla ilgili Mısır firavunu Ramses ile Hitit kralı III.Hattuşili arasında imzalanan anlaşma örnek verilebilir³⁷⁰. Hitit-Mısır arasında yapılan anlaşmada (CTH91) III.Hattuşili, kendisi ve soyundan gelenlerin taht üzerindeki haklarını savunmak için II.Ramses ile iş birliği yaptığı görülmektedir. İlgili kısım;

³⁶⁶KUB 1. 16 II 37-41; S. Alp, 2011a, s.69; F. Sommer, A. Falkenstein, 1938, s.6, 7; G. Karauğuz, 2019a, s.62

³⁶⁷C. Burney, *Historical Dictionary of the Hittites*, The Scarecrow Press, Lanham, 2004, s.35, 36

³⁶⁸E. Reyhan, 1996, s.191

³⁶⁹S. Alp, 2011a, s.62; I. Hoffman, 1984, s.38, 39; G. Karauğuz, 2019a, s.104

³⁷⁰H. Otten, 1981, s.20-25; S. Alp, 2011a, s.139, 140

“Hatti'nin kralı Hattuşili'nin oğlu Hatti [kralı] Hattuşili'nin uzun yıllarından sonra babası Hattuşili'nin yerine Hatti kralı olacaktır. Eğer Hatti'nin [halkı] ona karşı suç işlerse Amon'un gözdesi [Ramses] onlardan intikam almak için [piyade] ve savaş arabalarını göndermeli³⁷¹.”

Anlaşmadaki ifadelerden anlaşılacağı üzere III.Hattuşili hem kendi hem de kendinden sonra gelecek varisi için tahttaki egemenlik haklarını güvenceye almaya çabalamaktadır. II.Ramses gibi güçlü bir kralın desteğini vurgulaması ise egemenliğin tanınmaması durumunda isyancılara bir göz dağıdır. Benzer şekilde yine III.Hattuşili'nin Asur kralı I.Adad-Nirari'ye gönderdiği bir mektupta tahta çıkan kralın beklentileri ve gönderilen sembolik hediyeler hakkında bilgi edinilmektedir. İlgili metinde;

“...Kardeşim uygun selamlama hediyesi göndermedi mi? Fakat krallığı ben üzere rime aldığım da sen bana bir elçi göndermedin. Kralların tahta çıktığında rütbece eşit olan (etraftaki diğer) kralların ona selamlama hediyesi, krallığa uygun elbise ve sü-rünmesi için güzel hoş kokulu yağ göndermesi âdettendir. Fakat sen bugün bunları yapmayı (ihmal ettin.)³⁷².”

Hitit krallığında tahta çıkıp biat alabilmek için önemli bir husus da soy meselesidir. Hitit çivi yazılı vesikalara bakıldığında birçok kralın hükümdarlıklarını meşrulaştırmak için soylarını belirtme ihtiyacı duydukları görülmektedir. Hititlerin ilk kralı kabul edilen I.Hattuşili'nin³⁷³ otobiyografisinde de tahta çıktıktan sonra kendisini Tawananna'nın erkek kardeşinin oğlu olarak tanıttığı bilinmektedir³⁷⁴. Konuyla ilgili örnekler çoğaltılabilir. Bu tür vesikalarda soy kütükleri vurgusu sıklıkla yapılmaktadır. Temel amaç ise hakimiyet simgesi olan tahtın miras alındığı ve hakkı olduğunu karşı tarafa kabul ettirmektir. Beckman tahta çıkışın yaygın terminolojisinin “*oturmak/babanın/krallığın tahtına çıkmak*” ifadelerinden “*babanın tahtı*” ya da “*krallığın tahtı*” şeklinde kullanıldığını belirtmektedir. Krallık görevi özeldir ve kuşaktan kuşağa aktarılan bir çeşit mülkiyettir. Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki krallık mülkiyeti bölünemez³⁷⁵. Dolayısıyla tahta çıkan krallar taht üzerinde hak iddia edebilecek kişilerin meşruluk iddialarını çürütmek zorundadır. Akabinde meşru iktidarın kendileri olduğunu

³⁷¹CTH91; metnin çevirisi için bkz. G. Beckman, 1996, s.93; A. Ünal, 2018, s.831; G. Karauğuz, 2018a, s.191

³⁷²KBo 1.14 Ay. 2-10; G. Karauğuz, 2019b, s.109; G. Beckman, 1996, s.140

³⁷³T. Yiğit, “Hitit Krallığı'nın Kuruluş Dönemindeki İç Olayların Sırası”, *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, C.6, S.2, 2003b, s.143

³⁷⁴S. Alp, 2011a, s.65; T. Yiğit, “Hitit Krallığı'nda Veliahdın Belirlenmesi Üzerine”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.22, S.34, 2003c, s.144

³⁷⁵G. Beckman, “Inheritance And Royal Succession Among The Hittites”, H. Hoffner, H., G. Beckman(ed.), *Kanişuwar a Tribute to Hans G. Günterbock on His Seventy-Fifth Birthday*, Chicago, 1983, s.15

halkına kabul ettirmelidirler. Kendilerine seçtikleri semboller ve anlatılar aracılığıyla da yönetilen kitleyi manipüle etmelidir. Bu durum Telipinu Fermanı ve III.Hattuşili'nin otobiyografisi gibi belgelerde daha iyi görülmektedir. Telipinu Fermanı'nın giriş kısmında Hititlerin başlangıçta birlik içerisinde olduğu belirtilmektedir. Buna gerekçe olarak ise hanedan üyeleri ve üst düzey idarecilerin krala bağlılığı gösterilmektedir. Ancak krala ihanet edilip taht için gayri resmi hak iddia edenler çıktığında Hitit devleti büyük bir kaos içerisine düşmüştür. Fermanında bu kaosu ortadan kaldırmak için ise bir çeşit tahta geçiş sırası belirlenmiştir. Buna göre;

“Yalnız öndeki (en büyük erkek) çocuk, prens, kral olsun! Eğer öndeki (bir prens) yok ise, kim ikinci sıradaki oğul ise, kral o olsun! Eğer varis (olacak) bir prens yok ise, hangi kız çocuk önde ise, ona bir iç güveysi alsınlar, o kral olsun³⁷⁶.”

Telipinu, fermanındaki bu ifadelerle tahta çıkışta çevresindeki soyluların hak iddia etmesini engellemiştir. Kendisi de saraya damat olarak girdiğinden taht hakkını eşinden almaktadır. Düzenleme sayesinde ise kendinden sonra yaşanabilecek iktidar mücadelelerini engelleyerek sadece kral çocuklarının tahta çıkışı sağlanmaya çalışılmıştır³⁷⁷. Dolayısıyla başta I.Hattuşili olmak üzere birçok Hitit kralı taht kavgalarının önüne geçmek için “*veliaht prens*” seçme eğilimi göstermişlerdir. Kaynaklarda bir prensin veliaht ilan edilmesi durumunda hanedanın diğer üyeleri ile devlet erkanının bunu tanınması beklenmektedir³⁷⁸.

Hitit çivi yazılı belgeler üzerinde yapılan incelemelerde veliaht prensler kral olduktan sonra Hattice/Hititçe isimler almışlardır. Bu durum ilim insanlarının “prenslerin kral olduktan sonra bir çeşit taht ismi kullandıkları” yorumu yapmalarına neden olmuştur. Ancak burada şunu da belirtmek gerekir ki bazı Hitit kralları taht isimlerinin yanında Hurrice isimler de taşımaktadır. Taht ismi almak, Hititlerde krallığın kuruluşundan yıkılışına kadar uygulanan bir gelenektir. Erken dönemlerde Hititlerin kurucusu kabul edilen Hattuşili buna ilk örnektir. Aslında Hattuşa'yı baş kent yaptığı için “*Hattuşali*” manasına gelen taht ismi ilk etapta lakaptır. Sonradan özel ada dönüşmüştür. Verilen unvanlar ve lakaplar kralların başarılarını ve kimliklerini yücelten sembolik ifadelerdir. Benzer şekilde İmparatorluk Dönemi yöneticilerinden I.Şuppiluliuma'da şuppi (saf, temiz), luli (kaynak), uma (ek) birleşiminden *saf kaynaklı* manasına gelmektedir³⁷⁹. Ammuna, Huzziya, Telipinu, Muvatalli gibi isimler ise Hatti kökenli tanrı isimlerinden

³⁷⁶CTH19; S. Alp, 2011a, s.61; G. Karauğuz, 2019a, s.103

³⁷⁷E. Reyhan, 1996, s.191

³⁷⁸O. R. Gurney, “The Hittite Title Tuhkanti”, *Anatolian Studies*, S.33, 1983, s.97-101

³⁷⁹A. Dinçol, 1982, s.33

alıntıdır³⁸⁰. Hitit krallarının iki isim taşıdığını gösteren en büyük kanıt ise Urhi-Teşup Dönemi gösterilmektedir. Cammarosano 2009 yılında yaptığı bir çalışmada Hitit krallarının Anadolu kökenli taht ismi taşımalarının hanedana özel bir prestij kazandırdığını savunmaktadır. Urhi-Teşup'un taht ismi ise III.Murşili'dir. Ancak kaynaklarda III.Murşili adı sürekli Urhi-Teşup olarak geçmektedir³⁸¹. Bunun temel sebebi Urhi-Teşup'un amcası III.Hattuşili'nin onu "cariyeden olma" olarak nitelendirerek gerçek kral kabul etmemesidir³⁸². Unutulmalıdır ki Hitit kralları tahta çıktıktan sonra ilk olarak haklılıklarını kanıtlamak zorundadırlar. Konumuz itibariyle değerlendirilen egemenlik sembolleri kralların meşruluğunu ifade eden araçlardır. Söz konusu isimler önemli bir egemenlik sembolü olan kral mühürlerinde sürekli vurgulanmakta ve isimler hiyeroglif simgeler haline getirilmiştir. Dolayısıyla taht isimlerinin de bir nevi egemenlik alameti olarak sembolleştirildiği düşünülebilir.

IV.Tuthaliya'nın da iki isminin varlığı konusunda tartışmalar vardır. Tuthaliya gerçekte Hattice kökenli olup, kutsal dağ adıdır³⁸³. RS 17.159 nolu mühürden hareketle Laroche tarafından IV.Tuthaliya'nın Hurice Hişmi-şarruma şeklinde ikinci bir isim taşıdığı düşünülmüştür³⁸⁴. Egemenlikte önemli bir sembol olan mühürler kralların bir çeşit imzası konumundadır. Mühürlerin üzerindeki ifadelerin sembolik anlamları aşağıda ayrıntıları ile işlenecektir. (Resim 7)

Hitit siyasi tarihinde taht kavgaları Eski Krallık Dönemi'nden imparatorluk çağına kadar sürekli karşımıza çıkan bir durumdur. I.Hattuşili'nin Vasiyetnamesi'nden öğrenildiğine göre krallığın erken dönemlerinde kral Puşarrumma'nın ölümünden sonra oğulları Labarna ve Papahdilmah arasında taht kavgası çıktığı bilinmektedir. Normal

³⁸⁰E. Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Phoenix, Ankara, 2017, s.59-77

³⁸¹ Urhi-Teşup isminin III.Murşili olduğu Nişantepe mühürlerince de kanıtlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Cammarosano, "A Coregency for Murşili III?", *Altoriental. Forsh., Akademie Verlag*, C.36, S.1, 2009, s.175-195

³⁸²A. Ünal, 2018, s.748; A. Archi, "The Propoganda of Hattusilis III", *SMEA 14*, 1971, s.201-203; R. H. Beal, "The Hurrian Dynasty And The Double Names Of Hittite Kings", S. de Martino, F. P. Daddi(ed.), *Anatolia Antica Studi In Memoria Di Fiorella Imparati*, LoGisma Editore, Firenze, 2002, s.55-56

³⁸³E. Akurgal, 2017, s.65

³⁸⁴ E. Laroche, *Les Noms Des Hittites*, Librairie C. Klincksieck, Paris, 1966, s.69; Alp ise bu görüşe katılmayarak IV.Tuthaliya'nın Hurrice isminin Taşmi-şarruma olduğunu savunmaktadır. Bunun gerekçesi de Hişmi-şarruma adının IV.Tuthaliya ve Tarhundaşa kralı Kurunta arasında yapılan anlaşmada şahit olarak görülmesidir. Alp, IV.Tuthaliya'nın kendisine şahitlik yapamayacağına göre Hişmi-şarruma'nın IV.Tuthaliya olamayacağını söylemektedir. Diğer yandan IV.Tuthaliya'ya ait Şahurumuwa belgesinde (CTH225) Taşmi-şarruma'nın tanıklar arasında bulunmaması ve III.Hattuşili ile Mısır firavunu II. Ramses'in yazışmalarını içeren mektupta (KBo XXVIII 44) Taşmi-şarruma'yı "Hatti ülkesinin büyük kralının oğlu" olarak tanımlaması Alp'in tezine kanıt gösterilmektedir. Ancak İlknur Taş kesin olmamakla birlikte IV.Tuthaliya'nın prenslik ve krallık isimlerinin aynı olabileceğini belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. S. Alp, "IV.Tuthaliya'nın Tahta Çıkmadan Önceki Diğer Adı", *III.Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1998, s.22-24; S. Heinhold-Krahmer, "Zur Diskussion Um Einen Zweiten Namen Tuthaliyas IV.", G. Wilhem, *Akten des IV. Internationalen Kongresses Für Hethitologie*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2001, s.182-186; İ. Taş, 2008, s.29

şartlarda tuhkanti seçilen Labarna'nın kral olması gerekirken Panku'nun sürece dahil olması ile Papahdilmah tahta çıkarılmıştır. Bunun sonucunda çıkan iç isyan sonrasında Labarna hakkı olan tahtı ele geçirebilmiştir³⁸⁵. Tahta çıkan kralların mühürlerde anlaşma maddelerinde soylarını beyan etmesinin sebebi de meşru kral olduklarını kabul ettirmeye çalışmalarından kaynaklanır. Gerek kaya anıtları olsun gerekse mühürler olsun egemenlik esnasında kullanılan sembollerde kral-tanrı ilişkileri ve köken meselelerinin göz önünde tutulma amacı taht hakkının savunulması içindir. Taht kavgalarında çekişmeler Urhi-Teşup-III.Hattuşili, IV.Tuthaliya-Kurunta örneklerinde olduğu gibi kralların kullandıkları sembollerde de bir çeşit yarışa girmelerine sebebiyet vermiştir. Özellikle Urhi-Teşup Dönemi'nde boynuzlu başlık sembolü kullanmıştır. IV.Tuthaliya ve Kurunta arasındaki yarışta ise benzer semboller ve ifadeler vurgulanmıştır. Bu dönemde özellikle "geyik" sembolü ön plana çıkmıştır. Konunun örnekleri sonraki bölümlerde irdelenecektir.

2.1.1.2. Tasvirli Eserlerde ^{GİŞ}Halmaşuit

Egemenlikte önemli bir sembol olan taht, yazılı ve arkeolojik kaynaklarda da sürekli karşımıza çıkan bir unsurdur. Ele geçirilen kült nesnelere, mühürler ve anıtsal yapılarda taht ve yönetim yetkisinin tanrıdan alındığına yönelik betimlemeler mevcuttur. Özellikle kazılarda çıkarılan tasvir sahnelerini içeren materyaller üzerindeki görsellerde din-kral ve egemenlik ilişkilerinin anlatıldığı anlaşılmaktadır. Bu tür eserlerin dinî bayram kutlamalarında kullanıldığı ilim camiasında kabul görmektedir. Betimlemeler dikkatle incelendiğinde bayram gibi dinî etkinliklerde halk ve soyluların bir araya geldiği düşünülmektedir. Kralın görevi ise insanlarını himaye ederek sosyal bağlarını güçlendirmektir. İlim insanları Hitit betim dilinin homojen özelliği sayesinde ortak konuları işleyerek müşterek bir Hitit kimliği oluşturulmaya çalışıldığını savunmaktadırlar³⁸⁶.

Hititlerin tanrılarla olan ilişkileri ve bayram törenlerinin içeriğine yönelik en kıymetli görsellerden birisi Alacahöyük'te bulunan kabartmalardır. Hitit başkenti Hattuşa'ya yaklaşık 36 km uzaklıkta olan Alacahöyük, MÖ 3. ve 2. binyılının önemli kentlerindedir. Şehirde yürütülen çalışmalarda Hitit İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen anıtsal yapılar, kabartmalar ve kabartma özelliği taşıyan ikonografiler sayesinde yerleşkenin kült merkezi olduğu düşünülmektedir³⁸⁷. Alacahöyük'ün başlığımız açısından önemi Hitit kralının Fırtına Tanrısı ile betimlenmesi ve iki adet taht tasvirini barındır-

³⁸⁵S. Alp, 2011a, s.71

³⁸⁶A. Schachner, "Hitit Sanatının Gelişimi ve Toplumsal İşlevlerine Dair", M. Doğan-Alparslan, Alparslan(ed.), *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s.285

³⁸⁷T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.73

masıdır. Alacahöyük dışında Yağrı Steli, Gavurkale Kabartmaları, Fraktin Anıtı; Eflatun Pınar Anıtı, Metropolitan Müzesi'nde sergilenen geyik ritonu ve bazı mühür baskı örnekleri “*taht*” tasvirleri içermektedir. Söz konusu arkeolojik veriler çivi yazılı Hitit tabletleri ile de desteklendiğinde Hitit tahtının sembolik önemi oldukça net anlaşılacaktır.

Alacahöyük'ün batı kulesindeki kabartmalarda Hititlerin çağdaşları Mısır ve Mezopotamyalılar gibi birbirini izleyen olayları frizler halinde anlatılmaktadır. Mellink'e göre söz konusu ikonografinin en eski örnekleri MÖ 16-15. yüzyıllarda rölyef vazolarda tespit edilmiştir³⁸⁸. Sfenksli Kapı'nın iki tarafını süsleyen kabartmaların sağında kült faaliyetlerinin betimleri, sol tarafında ise bir dizi anlatılar ile devam eden sahneler vardır³⁸⁹. (Resim 8)

Hitit kral ve kraliçelerinin tanrılara saygı göstererek selamlamaları ikili ilişkilerin ne derece iyi olduğunun görsele vurulmuş halidir. Nihayetinde Hititli krallar ülkeyi Fırtına Tanrısından aldığı yetkiyle idare etmektedir. Yiğit, kral ve kraliçelerinin tanrılarını selamlama şekillerinin oturan tanrılara ayakta durarak yaptıkları gibi bazı bayram seremonilerinde oturduklarını da ifade etmektedir. Bunu en büyük kanıtı ise KUB 10.89 I 11 ve KUB 2.5 I 2 gösterilmektedir³⁹⁰.

“Kral Fırtına Tanrısı'nın taş dikmesine yönelir (ve) taş dikmeye eğilerek selam verir³⁹¹.”

Başka bir çivi yazılı Hitit metninde Hitit kralının Fırtına Tanrısı ile tanrı Wašezi-li'ye eğilerek selam verirken Güneş Tanrısı ve tanrıça Mezulla'ya ayakta durmadığı ifade edilir. İlgili metinde;

“Kral ayakta durmuş vaziyette Fırtına Tanrısı'na ve tanrı Wašezi-li'ye eğilerek selam verir. (fakat) o, Güneş Tanrısı'na ve tanrıça Mezulla'ya ayakta durarak selam vermez³⁹².”

Literatüre göre heykelcilikte ayakta olma durumu hareket ve potansiyeli temsil eden aktifliği, oturma eylemi ise pasifliği sembolize etmektedir³⁹³. Hitit krallarının yetkilerini Fırtına Tanrısı'ndan aldığı düşünüldüğünde tanrı-kral ilişkisinin aktif olarak gerçekleştiği vurgusunun birçok Hitit ikonografisinde işlenmesi gayet doğaldır³⁹⁴. Taht

³⁸⁸M. J. Mellink, “Observations on the Sculptures of Alaca Hüyük”, *Anadolu*, S14, 1970, s.18

³⁸⁹A. Schachner, 2019, s.286

³⁹⁰T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.79

³⁹¹KUB 2.3 II 32-34: Metnin orijinali için bkz. V. Artzinba, 2010, s.246; Çevirisi için bkz. T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.79

³⁹²KBo 20.33 Öy. 2-3: Metnin orijinali için bkz. V. Artzinba, 2010, s.246; Çevirisi için bkz. T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.79

³⁹³V. Artzinba, 2010, s.246

³⁹⁴T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.79

üstünde oturan kral motifleri taht üstünde oturan tanrı betimlemeleri ile karşılaştırıldığında benzerlikler olduğu hemen fark edilmektedir. Söz konusu durum Hititli kralların güçlerinin arkasındaki kaynağı halkına göstermeyi, siyasi ideoloji haline getirmesinden kaynaklanmaktadır. Böylece farklı dil konuşan insanları bir arada tutmak kolaylaşmış olmalıdır. Konuyla ilgili yazılı belgeler düşüncemizi destekler niteliktedir. Vesikalarda krala karşı gelinmesi durumunda Fırtına Tanrısı'nın gazabına uğranacağı özellikle ifade edilmektedir. İlgili metinde;

“Kral tanrılara tapmaya başlarken kâhin şöyle dua eder: ‘Kral işte tanrılara yaransın! Ülke Fırtına Tanrısı’na (aittir). Gök, yer, askerler, Fırtına Tanrısı’nındır. Ve Fırtına Tanrısı kralı naip yaptı ve bütün Hatti ülkesini ona verdi. Ve işte kral bütün ülkeyi elinde tutuyor! Her kim ki kralın bedenine ve sınıra yaklaşırsa, onu Fırtına Tanrısı vursun³⁹⁵!”

Belgedeki ifadelerden de görüleceği üzere Hitit kralı elindeki toprakları Fırtına Tanrısı adına idare etmektedir. Dolayısıyla kralın egemenliğini tanımamak tanrıların iradesini kabullenmemektir. Hitit ikonografisinde tanrı-kral ilişkilerine yönelik betimlemeler ile yazılı vesikalarda okunan ifadeler halka ve soylulara sürekli bu düşüncüyü aşlamaktadır. Hitit krallarının oturdukları taht betimlemeleri ve yukarıda bahsedilen tanrıların tahtları ile alakalı çivi yazılı belgeler ile görseller karşılaştırıldığında aslında Hitit krallarının eylemlerinin tanrıları taklit niteliği taşıyor olabilir. Çünkü kralların tahta oturmaları, gerçekleştirilen seremoniler mitolojik uygulamalarla benzerdir. Dolayısıyla taht-kral görselleri “tanrı adına ülkeyi yöneten kral” düşüncesinin sembolleşmiş hali olduğunu düşünmekteyiz.

Alacahöyük'te bulunan ortostatlarda iki farklı taht figürü daha bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde tahtında oturan tanrıça ile ona tapan görevliler betimlenmiştir³⁹⁶. Yiğit, buradaki tanrıça figürünün diğer kabartmaların yardımıyla Hitit panteonunun üst mevkisinde bulunan Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na ait olabileceğini söylemektedir³⁹⁷. Yazılı kaynaklarda Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın baş tanrı Fırtına Tanrısı'nın eşi sıfatı taşıdığı öğrenilmektedir. Aynı tanrıçanın isminin Hurrice hali ise Hepattır³⁹⁸. (Resim 9) Konuyla ilgili en güzel bilgiyi III.Hattuşili'nin eşi Puduhepa'ya ait dua metni vermektedir;

³⁹⁵IBoT 1.30 Öy. 1-8: Çeviri için bkz. T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.79

³⁹⁶K. Emre, “Kaya Kabartmaları, Steller, Ortostatlar Görsel Sanat: Devletin ve Dinin Anıtsal İfadesi”, W. Jacop, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*, Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, Bonn, 2002, s.488

³⁹⁷T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.92

³⁹⁸Ö. Sir Gavaz, Ü. Yalçın, “Alacahöyük İTÇ Zanaatkarları ve Arinna'lı Ustalar”, *IX. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, T.C. Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Çorum, 2019, s.930

“Arinna'nın Güneş Tanrıçası, sahibem, sen bütün ülkelerin kraliçesisin. Sen kendine Hatti ülkesinde Arinna kentinin Güneş Tanrıçası adını taktın. Ayrıca sedir ülkesi yaptığın (ülkede) kendine Hepat adını koydun. Ben Puduhepa ise eskiden beri senin hizmetkarınım³⁹⁹.”

Alacahöyük kabartmalarının bir diğesinde tahta oturmuş Fırtına Tanrısı'na tapınan kral betimlemesi bulunmaktadır⁴⁰⁰. Buradaki görsel Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın tasviriyle paraleldir. Baş tanrı Teşup, tahtında otururken Hitit kralı dua pozisyonunda karşısında durmaktadır. Tanrının başında sivri başlığı ve üç adet boynuz sembolü vardır. Saçları sırtına kadar düşmekte, belirgin kulakları, sakalı ve küpeleri göze çarpmaktadır. Oturduğu taht kısa ve arkalıklıdır. Elinde ise bir çeşit kap tutmaktadır. Kafasının hizasında görselin Fırtına Tanrısı'na ait olduğunu anlamamızı sağlayan hiyeroglif yazı okunmaktadır. Yiğit'e göre Fırtına Tanrısı'nın karşısındaki kişi yuvarlak başlık, küpe, belirgin kulak, uzun elbise ve dua eder pozisyonda olması nedeniyle kral ikonografisiyle uyuşmaktadır⁴⁰¹. (Resim 10) Ünal buraya kadar anlatılan sahnelerde Fırtına Tanrısı kültü olduğunu belirtmektedir. Ayrıca frizlerin bayramların sistematik anlatımından ziyade kült sahnelerinden kesitleri yansıttığını savunmaktadır. Alacahöyük Sfenks Kapı'daki anlatılar ise Yazılıkaya'daki ana sahne ile benzerdir. İki eserde de baş tanrı ve tanrıçanın ön plana çıkarıldığı anlaşılmaktadır⁴⁰². Bu durum törenlerde kral ve kraliçenin ön plana çıkarılış biçimleri ile karşılaştırılabilir.

Hitit egemenliği altında olduğu anlaşılan Eskişehir'in Yağrı mevkinde tespit edilen başka bir stel üzerindeki tasvirler de konu hakkında bilgi vermektedir⁴⁰³. Burada bir sunak etrafında karşılıklı oturan iki figür bulunmaktadır⁴⁰⁴. “Tanrıların Yemeği” olarak adlandırılan eser, MÖ 14. yüzyıl dolaylarına tarihlenmektedir. Darga, Yağrı Steli'nin soylu bir çiftte ait mezar steli olduğunu düşünmektedir⁴⁰⁵. Ancak stel üzerindeki motiflerin iki tanrıyı ya da kraliyet ziyafetini tasvir ettiğine yönelik tezler de mevcuttur. Özcan ikonografi üzerindeki sembollerden hareketle burada oturan ikilinin tanrı olabileceklerini belirtmektedir⁴⁰⁶. (Resim 11)

³⁹⁹KUB 21.27 I 3-7; S. Erkut, “Hitit Çağının Önemli Kült Kenti Arinna'nın Yeri”, G. Masalcı-Şahin, F. Sevinç-Erbaş, Ö. Sir-Gavaz(ed.), *Dr. E. Sedat Erkut Toplu Eserleri Ölümünün Birinci Yılı Anısına*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2017, s.25

⁴⁰⁰K. Emre, 2002, s.488

⁴⁰¹T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.93

⁴⁰²A. Ünal, “The Textual Illustration of the ‘Jester Scene’ on the Sculptures of Alaca Höyük”, *Anatolian Studies*, S.44, 1994, s.216, 217

⁴⁰³M. Darga, 1992, s.192

⁴⁰⁴K. Emre, 2002, s.490

⁴⁰⁵M. Darga, 1992, s.193

⁴⁰⁶A. Özcan, “Yağrı Steli”, T. Yiğit, M. A. Kaya, A. Sina(ed.), *Ömer Çapar'a Armağan*, Hel Yayıncılık, Ankara, 2012, s.222

Yağrı Steli üzerindeki betimlemenin sağ tarafındaki kişi tabure üzerinde otururken sol taraftaki figürün tabure veya taht üzerinde mi oturduğu tam anlamıyla çıkarılamamıştır. Oturaklar bir çeşit kürsü üzerine konumlandırılmıştır. Kadın ve erkek kabartmalarının ortasında sunak ve üzerinde kuş bulunmaktadır. İkilinin ayaklarında ucu kıvrık ayakkabı bulunurken, soldaki sağ elinde GAL kabı, sol elinde üçgen biçimli “*sağlık, iyilik, sıhhat*” sembolü tutmaktadır. Üzerinde ayaklarına kadar uzanan giysisi, küpesi ve omuzlarında saçları gözlemlenmektedir⁴⁰⁷. Özcan buradaki anlatının Yazılıkaya’daki A galerisindeki ziyafet sahnesine benzediğini söylemektedir. Yazılıkaya Anıtının ilgili bölümünde de iki tanrı figürü bulunmaktadır. İlim insanları Yazılıkaya’daki 65 ve 66 nolu figürler ve buradaki hiyeroglif yazılar ile Yağrı Steli’ni karşılaştırarak iki eserde de aynı tanrısal sahnenin canlandırıldığını düşünmektedir⁴⁰⁸. Buradaki ziyafet sahnesi hakkında Hitit çivi yazılı belgeler de bilgi vermektedir. Buna göre;

“Teşup [bu sözleri] işittiğinde, öfkesinden görüntüsü değişti. Ve Teşup, [Göğün Güneş Tanrıçası’na tekrar] (şöyle) söylemeye başladı: [Sofranın üzerindeki [lezzetli yiyecekler [senin] iştahını açsın! Ve [şimdi] ye! [Kasedeki şarap senin] iştahını açsın! Ve şimdi [doyasıya ye!] iç ve susuzluğunu gider! Sonra kalk ve gökyüzüne çık! Gökyüzünün Güneş Tanrıçası [bu sözleri işittiğinde] memnun oldu. [yiyecekler] hoştur [ve] O ye[di.] [Kasedeki şarap hoştur] ve o içti. [Güneş Tanrıçası] kalktı ve gökyüzüne [çıktı.]”⁴⁰⁹

Taht tasvirlerinin saptandığı bir diğer kaya kabartması Ankara’nın batı ilçesi Haymana bölgesindeki yüksek kayalık bir tepede bulunan Gavurkale kabartmalarıdır. Yapılan incelemelerde tepenin az korunmuş surlarla çevrelendiği görülmüştür. Tepe üzerindeki kayalıkların dikdörtgen palanına uygun tarzda kısmen çevrildiği anlaşılmaktadır. Kayalığın dış kısmında üç kabartma figürlü sahne bulunmaktadır⁴¹⁰. Konuyla ilgili araştırma yapan Bittel, eseri 14-13. yüzyıla⁴¹¹, Akurgal ise 13. yüzyıla tarihlemektedir⁴¹². Yapının 1930’lu yıllara kadar Anadolu’daki bir Hitit kalesi olduğu düşünülmüştür. Arkeolojik çalışmalar sonrasında ise tapınma merkezi amacıyla kullanıldığı anlaşılmıştır. 1861’de Gavurkale’nin keşfini yapan Perrot ve Guillaume buradaki kabartma-

⁴⁰⁷T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.116

⁴⁰⁸Yağrı Steli’nin tahrip olmasından dolayı sahnelerin genel görünümü tam olarak bilinmemektedir. Bu yüzden İlim insanları benzer motifler üzerinde karşılaştırma yaparak tahminde bulunmaktadır. Yazılıkaya’daki 65, 66 nolu figürler ile Yağrı Steli’nin karşılaştırılması için bkz. A. Özcan, 2012, s.223-226

⁴⁰⁹KUB 33.87 + 113+ KUB 36.12 + 14 + KBo 26.64 2-13: H. G. Güterbock, “The Song of Ullikummi Revised Text of the Hittite Version of A Hurrian Myth (Continued)”, Journal Of Cuneiform Studies, C.6, S.1, 1952, s.10,11; Çeviri için bkz. T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.117; A. Özcan, 2012, s.126-227

⁴¹⁰K. Emre, 2002, s.490

⁴¹¹K. Bittel, *Die Hethiter*, Verlag C.H. Beck, München, 1976, s.178, 179

⁴¹²E. Akurgal, 2015, s.81

ların bir Hitit kralı ve oğlu olduğunu düşünmüşlerdir. Ancak Von Der Osten, Garstag ve Meyer bu görüşü reddederek figürleri tanrı tasviri olarak nitelendirdiğini söylemektedir⁴¹³.

Gavurkale'nin zirvesindeki dik kayalığın sol tarafında oturur vaziyette tanrı/tanrıça tasviri bulunmaktadır⁴¹⁴. Von Der Osten bu figürü tanrıça olarak nitelendirmiş, karşısında kendisine dönük tasvirlerin de kral ya da tanrı olabileceğini düşünmektedir⁴¹⁵. Bir çeşit taht üzerinde oturan tanrıçanın vücudu cepheden gösterilmiştir. Baş ve ayakları profilden verilen görsel uzun elbise giymiş, ileri doğru uzanan sol elinde üçgen biçimli iyilik sembolünü tutmaktadır⁴¹⁶. İyilik sembolünün Hitit inancında devletin uzun ömürlü olması için iyilik, sağlık ve selamet getirdiği düşünülmektedir. Dolayısıyla kutsal içerikli kabartmalar ve kral mühürleri gibi devletin egemenliği ile alakalı birçok araçta karşımıza çıkmaktadır. Çivi yazılı Hitit belgelerinde de Sümerce SIG₅ Hititçe "aššu" kelimeleri ile ifade edilmektedir⁴¹⁷. Buradaki kabartmalarda sağ elinde GAL kabı bulunan tanrıçanın başında boynuzsuz kısa başlık vardır. Saçları beline kadar uzanmış ve bel hizasında kıvrılmıştır. Kulağı ve badem şekilli gözleri cepheden verilmiştir. Tahtının ve ayaklarının altında kürsü bulunmaktadır⁴¹⁸. Görseldeki sembollerden krala tanrı tarafından uzun ve sağlıklı bir yönetim bahşedildiği düşünülebilir. (Resim 12)

Özcan'ın yaptığı incelemelerde tanrıçanın oturduğu tahtın iki yanındaki hatların aynı uzunlukta olmadığı görülmüştür. Tahtın arkasındaki boşluk tanrının bacakları ile oturduğu kısım arasındaki mesafeden daha uzundur. Şu haliyle Gavurkale'daki taht motifinin biçimi dörtgen biçimli, kısa arkalıklıdır⁴¹⁹. Darga Hitit kabartma sanatında gösterilen kısa arkalıklı taht ve altındaki dikdörtgen tabanın Mısır sanatına özgü olduğunu söylemektedir⁴²⁰. Hitit çivi yazılı metinlerde görülen "taht üzerinde oturan tanrı" anlatıları konu hakkındaki bilgilerimizi güçlendirecektir. Söz konusu belgelerden *Kumarbi Efsanesi*'nin "Gökteki Krallık" kısmında ^DAlalu, ^DAnu ve ^DKumarbi'nin tahttaki konumları hakkında bilgi edinmekteyiz. İlgili metin;

⁴¹³H. H. Von Der Osten, *Discoveries in Anatolia*, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, 1933, s.60-64

⁴¹⁴T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.119

⁴¹⁵H. H. Von Der Osten, 1933, s.64

⁴¹⁶T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.119, 120

⁴¹⁷Ö. Sir Gavaz, M. Süel, "Ortaköy Kazılarında Bulunan Üçgen Malzemeler ve Ritüel Dünya İle İlişkileri", *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, cilt: 2, Çorum Valiliği, Çorum, 2010, s.741-744

⁴¹⁸T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.119, 120

⁴¹⁹A. Özcan, "Gavurkale Hitit Kaya Kaya Kabartmaları", *Belleten*, C.LXXVIII, S.282, 2014, s.375

⁴²⁰M. Darga, 1992, s.145, 146

“... vaktiyle, eski yıllar(da) ^DAlalu gökte kral idi. ^DAlalu tahtı(nda) oturur, tanrıların önde geleni (birinci) kudretli ^DAnu önde dururdu. Ayaklarının altında (önünde) eğilir, içmek için GAL kaplarını eline verirdi. Dokuz sayılı yılda ^DAlalu gökte kral idi. Dokuzuncu yılda ^DAnu ^DAlalu'ya karşı muharebe açtı. Onu, ^DAlalu'yu yendi. Ve o, onun önünden kaçtı, aşağıya karanlık yere...? Gitti, aşağıya karanlık yere, fakat tahta ^DAnu oturdu. ^DAnu tahtında oturur, kudretli ^DKumarbi ona yiyecek (veya içecek) verirdi. Ayaklarının altında eğilir, içmek için GAL kaplarını eline koyardı⁴²¹.”

Ullikummi Destanı'nda da taht anlatısı mevcuttur. İlgili vesikada;

“Bunları konuştukları esnada Güneş Tanrısı [x-x-]x geçti (geldi). Oturmak için iskemle (taht) koydular, o oturmadı. Yemek için ona sofrası süslediler (düzenlediler), o yanaşmadı. Kadehi verdiler; o dudağını (bile) koymadı (değdirmeydi). Fırtına Tanrısı, Güneş Tanrısı'na tekrar (şöyle) söylemeye başladı: 'hangi kötü mabeyinci iskemle (taht) koydu (da) oturmadın! Hangi kötü sofracı masayı koydu (da) yemedin! Hangi kötü içki sunucu kadehi verdi (de) içmedin!⁴²²”

Yukarıdaki ifadeler Hitit krallarının tahta çıkış ritüelleri ile ziyafet metinleri ile karşılaştırıldığında benzerlikler görülmektedir. Buradan hareketle Hitit krallarının eylemlerinin aslında tanrıları taklit eden sembolik unsurlar olduğu düşünülebilir. Söz konusu eylemler kült mekanlarda ise sürekli tekrarlanarak kralın otoritesinin canlı tutulması amaçlanmaktadır.

Gavurkale'de yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen bilgiler yerleşimin kale olmadığını ortaya çıkarmıştır. Burada tespit edilen oda üzerinde yapılan incelemelerde yapının bir kült yeri olarak kullanıldığını düşündürmektedir⁴²³. Söz konusu tezin en büyük dayanak noktası ise kayalığın tam karşısındaki tanrı kabartmaları gösterilmiştir. Ayrıca bu noktada sur ya da kale yapısının bir parçası olduğuna yönelik veriye de rastlanmamıştır⁴²⁴. Konuyla ilgili incelemelerde bulunan ilim insanları yapının É.NA₄ (taş ev), hekur, 4hekur (kaya zirvesi/ dağ tepesi), mezar yapısı ve mozele/türbe olabileceğine yönelik yorumlar yapmaktadırlar⁴²⁵. Özcan ise Von Der Osten gibi odanın bir kült yeri olabileceğini düşünmektedir. Düşüncesinin en büyük dayanak noktası yapının mezar/türbe gibi bir mimariye sahip olması durumunda Yazılıkaya A ve B sahnelerinde

⁴²¹KUB 33.120 I 7-17: Y. Coşkun, “Boğazköy Metinlerinde Geçen Başlıca Libasyon Kapları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.XXVII, S.3-4, 1969, s.31-32; A. Özcan, 2014, s.377

⁴²²CTH345; Y. Coşkun, 1969, s.32, 33; A. Özcan, 2014, s.378; H. Güterbock, “The Song of Ullikummi Revised Text of The Hittite Version of a Hurrian Myth”, *Journal of Cuneiform Studies*, C.5, S.4, 1951, s.160, 161

⁴²³H. H. Von der Osten, *Gavurkale Kılavuzu*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937, s.7-10

⁴²⁴H. H. Von Der Osten, 1933, s.73-75

⁴²⁵T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.124

gördüğümüz IV.Tuthaliya ile II.Şuppšuliuma'nın isimlerinin yazıldığı kartuşlar gibi yazıların olması gerektiğini belirtmektedir. Gavurkale'deki kabartmalar bir kral ya da prensi niteleyecek herhangi bir ikonografi içermemektedir. Tam aksine kabartmaların “tanrı” olduklarına yönelik kanıtlar mevcuttur. Dolayısıyla Gavurkale odasındaki tahtta oturan tanrı kabartması, filolojik belgelerden hareketle ^DHepat'a yapılmış ^ÉNA₄hekur olduğu ve bayram törenlerinde ritüellerin gerçekleştiği bir mekân olarak düşünülmektedir⁴²⁶. Bu yapılar sayesinde Hitit kralları bayram şölenleri aracılığıyla idaresindeki bölgelerde Hitit tanrıları adına ziyaretlerde bulunarak hem kutsal vazifesini yerine getirmekte hem de bölgeyi kontrol ederek egemenliğini halka hissettirmektedir. Ayrıca burada gerçekleştirdikleri törenlerde tahta çıkarak meşru hükümdar olduklarını göstermeye çabalamışlardır.

Kayseri iline yaklaşık 78 km uzaklıkta bulunan⁴²⁷ Fraktin Kaya Anıtı da diğer kabartmalarda olduğu gibi Hitit kutsal taht tasvirlerini barındıran esere örnektir. Yapı, Fırtına tanrısı ve Güneş tanrıçasına III.Hattušili ile eşi Puduhepa'nın libasyonlarını içeren sahneleri barındırmaktadır⁴²⁸. A, B ve C olarak üçe bölünen anıtta, B sahnesinde taht üzerinde oturan Güneş Tanrıçası Hepat tasvirlenmiştir⁴²⁹. Hepatın silüeti ile teçhizatları açıkça görülmektedir. Burada oturur vaziyetteki Hepat, ileri doğru uzattığı iki elinden birisinde kap, diğerinde üçgen şekilli iyilik sembolü tutarak Hitit kraliçesini makamında karşılamaktadır⁴³⁰. Tanrıçanın başının hemen önünde ise “Tanrıça Hepat” yazısı okunmaktadır⁴³¹. Hepat'ın önünde tasviri bulunan Puduhepa ise bir eliyle önündeki kaba içki dökerken diğerini hayranlık hareketi yapmak amacıyla yüzünün önünde tutmaktadır⁴³². (Resim 13)

A ve B sütunlarındaki libasyon sahneleri aslında Hitit kral ve kraliçesinin kendilerine egemenlik hakkı veren ilahi güçlere yaptıkları şükürler anlatılmaktadır. Buradaki sahnede anlatılanlar çivi yazılı belgelerde de okunmaktadır. İlgili vesikada;

“*[Kral?] Krallığı için Fırtına Tanrısına ve kraliçelik için [Hepat'a] bir libasyon yapar*⁴³³.”

⁴²⁶A. Özcan, 2014, s.389-396

⁴²⁷T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.158

⁴²⁸K. Emre, 2002, s.489; L. Murat, “Hititlerde Su Kültü”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.31, S.51, 2012, s.137

⁴²⁹T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.158

⁴³⁰R. L. Alexander, “The Singne Royal At Fraktin”, *Journal of Near Eastern Studies*, S.36, 1977, s.205

⁴³¹T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.159

⁴³²R. L. Alexander, 1977, s.205

⁴³³KBo 15.43 II 7 vd. (karş. KBo 10.34 I 1 vd.): A. Goetze, “Hittite Šipant”, *Journal Of Cuneiform Studies*, C.23, S.3, 1971, s.78

Fraktin Kabartması'nda kralın ayakta durur vaziyette tanrılara libasyon yaptığını anlatan bir diğer metinde taht tanrısı ve ZABABA için 2 kere huppar kabına sıvı döküldüğü belirtilir. Akabinde ise müzik eşliğinde kutlamalar yapılmaktadır. İlgili metin;

“Kral ayakta durur (vaziyette) taht tanrısı (için) (ve) tanrı ZABABA (için) 2 kez içer. Kral huppar kabına libasyon yapar. Küçük ^{GIŠ}INANNA (müzik) enstrümanı çalınır, halliyari-adamları şarkı söyler⁴³⁴.”

Taht tasvirlerini gördüğümüz bir diğer Hitit anıtı da Konya sınırları içerisindeki Beyşehir Gölü'nün doğu kıyısındaki Eflatunpınar Anıtı'dır. IV.Tuthaliya Dönemi'ne tarihlenen yapı, doğal kayalara oyulmadan insan eliyle inşası bakımından Hitit anıtları içerisinde özel bir yere sahiptir⁴³⁵. Hitit Dönemi baraj yapılarının güzel bir örneği olan Eflatunpınar, bir bent ile göletten oluşmaktadır. Buradaki kabartmalar incelendiğinde üç kanatlı güneş kursunun bulunduğu ana sahnenin altında beş dağ tanrısı ile anıtın kenarına konumlandırılan tahta oturan tanrıça figürleri bulunmaktadır⁴³⁶. İlim insanları taht üzerindeki tanrıça figürlerinin aslında Fırtına Tanrısı ile Güneş Tanrıçası'nı sembolize ettiğini belirtmektedir⁴³⁷. Konuyla ilgili olduğu düşünülen *“Çakıl Taşlarının Sözleri”* olarak adlandırılan çivi yazılı Hitit belgesinde betimlenen kaynak çeşmesi ile Eflatunpınar anıtı arasında bağ kurulmaktadır. Vesikada ifade edilen iki kaynak çeşmesinin birisi Güneş Tanrıçasına diğeri ise Fırtına Tanrısına adanmıştır. Buradaki bahsi geçen leopar heykellerinin Eflatunpınar kazılarında çıkarılan heykelleri anlattığı düşünülmektedir. Bu kanıtlar ışığında da ilgili çivi yazılı Hitit duasının Eflatunpınar'ı anlattığı tahmin edilmektedir. İlgili metinde;

“Güneş Tanrıçası'nın bir kaynağı fişkırmaktaydı. Ve şimdi [Nasıl yapılmış?] Aşağısı (ve) yukarısı taştan yapılmış, ... kaplı onu leopar koruyor. Suyu [...] bir havuz[dan] akıyor. Çakıl taşları Büyük Kral Labarna'yı korusun. Ve o Güneş Tanrıçası'nın demiri olsun! ... Hava Tanrısının vattaru kaynağını yapıyorlar. Kaynak nasıl yapılmış? O bakırdan? inşa edilmiş, harç? ile sıvanmış, üstüne demir sürülmüş [boyanmış]⁴³⁸.”

Buradaki ifadelerle yukarıda verilen inşaat ritüeli (CTH 413) arasında benzerlik bulunmaktadır. Her iki metinde de kralın korunması amacıyla tanrılara anıt yapılmıştır. Bakır, demir gibi madenlerin sembolik olarak kullanımları ise devletin devamlılığı ve güçlü kalması ile alakalı olmalıdır. Ana anıtın tam karşısında Güneş Tanrıçasına inşa

⁴³⁴KBo 4.9 III 16-19: T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.162, 163

⁴³⁵M. Darga, 1992, s.186

⁴³⁶K. Emre, 2002, s.490

⁴³⁷M. Darga, 1992, s.186; A. Özcan, 2014, s.380; T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.138, 139

⁴³⁸Haas burada metin numarası vermemiştir. Bkz. V. Haas, 2002, s.442

edildiği düşünölen bir tapınak kalıntısıyla bu oda yapısının önünde açıkça görünmemekle beraber taht üzerinde oturur vaziyette tanrı ve tanrıça kabarmaları bulunduğu sanılmaktadır⁴³⁹. (Resim 14)

Hitit kaya anıtlarına oyulan sahneler araştırmacılara, siyasal iktidarların otoritelerini “*sarsılmaz ve güçlü*” göstermek amacıyla yapıldığını düşöndürmüştür. Çünkü taşın işlenmesi ateşin keşfi kadar insan hayatında önemli bir olaydır. Dolayısıyla taş eserler zamanla toplumlarca kutsiyet kazanmıştır. şu hâlde taş, var olanları geleceğe taşıması, koruması, huşu uyandırması, insan hayatını kolaylaştırması ve heybetli görünüşüyle kişileri ve toplulukları güçlü kılan önemli sembolik malzemelerdendir. Bu nedenle Hitit krallarının ve tanrıların suretleri kayalara işlenerek egemenliği altındaki bölgelere yerleştirilmiştir⁴⁴⁰.

Hitit kaya kabartmaları siyasal sembolizmle ilişkilendirildiğinde işlenen motiflerin her birinin bir anlamı olduğu literatürde kabul edilmektedir. Giydikleri giysiler, tuttukları araçlar ve betimlenme şekilleri “*güç ve otorite*” ile doğrudan alakalıdır. Örneğin Hitit tasvir sanatında sıklıkla gördüğümüz “*sakal*” verimlilik, erkeklik ve gücü simgelediği; “*büyük kulak*” görselinin ise “*her şeyi işiten*” manalarına geldiği bilinmektedir⁴⁴¹. Politik ve dinsel anlamları barındıran kaya anıtlarının buldukları konum ve işlendikleri kaya çıkıntıları da simgesel anlam açısından oldukça önemlidir. Hitit kültüründe sembol olarak kayalar, tılsımsal gücü ve ölümsüz dayanıklılığı ifade etmesi bakımından Hitit Krallığı’nın egemenlik iradesinin somutlaştırılmış örnekleridir. Tuthaliya, Hişmi-Şarruma, Arnuvanda, gibi Hitit krallarının isimlerinde tanrı adlarının yer alması, IV.Tuthaliya gibi bazı kralların koruyucu tanrılarının Şarruma örneğinde görüleceği üzere dağ tanrıları olmasının sebebi de söz konusu istençten kaynaklanmaktadır. Hitit kaya anıtları sayılan gerekçeler nedeniyle Hitit Krallığı’nın hâkimi Fırtına Tanrısı ile onun naibi Hitit kralının yeryüzündeki devlet damgalarıdır⁴⁴².

Hitit devletinin iradesini simgeleyen tahtın tasvirlerini gördüğümüz bir diğer önemli Hitit bulgusu Gümüş Geyik Ritonu’dur. New York Metropolitan Müzesi’nde sergilenen riton, Hitit kralları tarafından tanrı ve tanrıçalar onuruna gerçekleştirilen bayram törenlerinin özel bölümlerinde kutsal içki kabı olarak işlev görmektedir⁴⁴³. Kabın

⁴³⁹A. Özcan, 2014, s.380; T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.139, 140

⁴⁴⁰Ö. Sir Gavaz, “Hititlerden Günümüze Anadolu Halk İnanışlarına Yansıyan Taş Kültü”, S. Dalkılıç, B. Gür(ed.), *Anadolu Prehistoryasına Adanmış Bir Yaklaşım: Jak Yakar’a Armağan*, Bilgin Kültür Sanat, Ankara, 2020, s.177

⁴⁴¹A. Özcan, 2014, s.387, 388

⁴⁴²M. Darga, 1992, s.187

⁴⁴³Ö. Sir Gavaz, “M.Ö. 2. Bin Yıl Bazı Gelenek ve Halk Motiflerinin Günümüze Yansıyan Örnekleri”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, S.19, 2016, s.85

içi boş olmakla beraber baş kısmının ağzında herhangi bir delik bulunmamaktadır⁴⁴⁴. Eserin kaynaklarda tespit edilen Hititçe karşılığı ise BIBRU ya da GAL lulayamaş'tır⁴⁴⁵. MÖ 14-13. yüzyıllara tarihlenen eser, baş ve kıvrılmış ön bacaklardan oluşan gövde kısmı ile iki parçadan oluşmaktadır. Baş kısmı ayrıntılı işlenmiş geyik kafası şeklinde olup, boynunda bir çeşit boyun bandı bulunmaktadır. Kabın ağzı ise konumuz içinde önemli olan bir frizle süslenmiştir. Araştırmacılar eserin gerçekliği, frizde bulunan görsellerin silindirik şekilli olması sebebiyle nereden başladığı, neyi anlattığı ve hiyeroglif yazıların okunuşu hakkında tartışmışlardır⁴⁴⁶. Bununla beraber buradaki sahneler Alacahöyük kabartmalarında da görülmekle beraber Hititçe çivi yazılı metinlerle de bağlantı kurulmuştur⁴⁴⁷. Ancak Taracha, buradaki benzerliklerden geyik ritonunun Alacahöyük civarından geldiğine kanıt gösterilemeyeceğini söylemektedir⁴⁴⁸.

Gümüş Geyik Ritonu üzerindeki frizin sol tarafında bir ağaç bulunmaktadır. Erkut bu ağacın Hitit metinlerinde geçen "eya ağacı" olduğunu söylemektedir. Ağacın yazılı kaynaklardaki tasvirleri değerlendirildiğinde yaz-kış yeşil kalan ardıç ağacı olabileceğini savunmaktadır. Ağacın sembolik anlamı ise uzun ömür ile eşleştirilmektedir⁴⁴⁹. Ağaç imgesi ayrıca yaşam, gelişme, yenilenme, yeryüzü ile gökyüzü arasındaki bağ ve tanrı-insan arasındaki ilişkinin de merkezi simgesi konumundadır⁴⁵⁰. Konuyla ilgili bir çivi yazılı metinde;

"*GIŠ*eya'yu aynı şekilde koyarlar. *GIŠ*eya nasıl ebedi yetişmiş ve yaprakları(nı) dökmezse kral ve kraliçe de böyle yetişmiş olsunlar! Onların sözü böyle ebedi sun⁴⁵¹!"

Metindeki ifadeler ile yukarıda tapınak inşası ile alakalı tercümesi verilen belgede (CTH 413=KBo IV 1) yapılan "ölümsüzlük" vurgusu dikkat çekicidir. Şu ana kadar incelediğimiz birçok Hitit çivi yazılı belgede krallığın sürekliliği, ölümsüzlüğü ve gücünün ilahiliği gibi konular hem tüm Hitit halkının hem de üst düzey grupların ortak algılayabileceği işaretlerle simgeleştirilmiş gibi görülmektedir. Geyik ritonunun devamında eya ağacının hemen önünde geyik, üstünde sadak ve tulum/av çantası ve yere saplı iki

⁴⁴⁴M. Darga, 1992, s.39

⁴⁴⁵S. Alp, *Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans. Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap*, Kavaklıdere Kültür Yayınları, Ankara, 1999, s.71

⁴⁴⁶H.G. Güterbock, "A Note on The Frieze of The Satag Rhyton In The Schimmel Collection", *Anatolia*, S.22, 1981, s.1

⁴⁴⁷K. Kıymet, "Anadolu'da M.Ö. 2. Binde Üretilen Çivi Yazılı ve Hiyeroglifli Madeni Eserler", *OAN-NEŞ*, C.3, S.1, 2021, s.196

⁴⁴⁸P. Taracha, "Two Spears on the Stag Rhyton in the Schimmel Collection", *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, S.2, 1996, s.72

⁴⁴⁹S. Erkut, "Hititçe *GIŠ*Eya- ve Onun Türkçe Karşılığı Hakkında", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 2002, s.37-41

⁴⁵⁰N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.20

⁴⁵¹KUB 29 ay. IV 17-21: S. Erkut, 2002, s.38

mızrak bulunmaktadır⁴⁵². Bu sahnenin hemen önünde çarpı biçimli bir tabure/taht üzerinde oturan tanrı motifi mevcuttur. Tanrı sol elinde kartala benzeyen kuş, sağ elinde ise kap tutmaktadır⁴⁵³. Oturur vaziyetteki tanrının kim olduğu sorusu ilim insanlarının kafasını kurcalayan bir konudur. Bazı ilim insanları buradaki işaretlerden taht üzerindeki tanrının Hurri savaş tanrısı AŞhabi olabileceğini düşünmüşlerdir. Fakat bazı akademisyenler ise ritonun geyik biçimli oluşu, üzerindeki geyikli tanrı simgeleri ve kült betimlemelerinden hareketle Kırkların/Savaş Alanlarının Koruyucu Tanrısı ^DKAL/LAMMA'yı işaret ettiğini belirtmektedir⁴⁵⁴. Yine burada tanrı adının altın malzeme ile yazılması sonsuz, saf ve gücün sembolü olarak görülmektedir⁴⁵⁵. (Resim 15)

Ritonda görülen av çantası da kralın ömrü ile alakalı bir sembol olmalıdır. Çünkü Hitit tanrısı Telipinu'nun kayboluşunu konu alan mitolojik bir belgede çantanın içerisine somut nesnelere sembollemlerinin konulduğuna dair kayıtlar mevcuttur. Söz konusu nesnelere kralın hayatını sürdürebilmesi için gerekli araçlardır. Buradaki amaç kralın uzun yıllar tahtta kalarak neslinin de devamlılığının dilenmesidir. Konuyla ilgili bir metinde geçenler gümüş geyik ritonu'ndaki sahneler hakkında bilgi sunmaktadır;

“Telipinu kralı düşündü. Telepinu'nun önünde eia ağacı durur. Eia ağacından koyun derisinden yapılmış bir avcı çantası asılıdır. Çanta(da) besili koyun (sembolü) bulunur. Onda üzüm (şarap) ve hububat bulunur. Onda sığır ve koyun (sembolleri) bulunur. Onda uzun yıllar ve çocuk nesilleri bulunur⁴⁵⁶.”

Norbert Schimmel koleksiyonundaki gümüş geyik ritonundaki frizleri düzgün şekilde düzenleyen ilk kişi Güterbock'tur. Buradaki sahneler British Museum, BM115655, Dresden, Albertinum, ZV 1769 ve Adana'daki ritonlar ve bazı Hitit damga mühürlerle karşılaştırılmıştır. Bu çalışma sonrasında ise sivri başlığıyla oturan tanrı, kuş ve kap tutar pozisyonda geyik, mızrak, sadak gibi unsurların tasvirleri ile benzerlikler görülmüştür⁴⁵⁷. Eski Hitit Krallık Dönemi'ne tarihlenen mühürler üzerinde de taht tasvirleri tespit edilmiştir. Özellikle eski Suriye mühürcülük sanatından etkilenen Aydın Mührü buna bir örnektir. Eserin üzerine dikkatli bakıldığında hayvan ayaklı arkalıklı bir taht üzerinde oturan tanrı E.A, iki yüzlü tanrı Uşmu, balık ve sular arasındaki nude bir figür ile kartal başlı sfenksler ve çift taraflı balta gözlemlenmektedir. Benzer şekilde

⁴⁵²P. Taracha, 1996, s.72

⁴⁵³K. Kıymet, 2021, s.196; Ayrıntılı bilgi için bkz. O. W. Muscarella, *Ancient Art The Norbert Schimmel Collection*, Verlag Philipp Von Zabern, Mainz, 1974, 123 numaralı eser.; O. W. Muscarella, “Ancient Art Gifts From The Norbert Schimmel Collection”, *The Metropolitan Museum Of Art Bulletin*, C.49, S.4, 1992, 6, 7

⁴⁵⁴M. Darga, 1992, s.39; P. Taracha, 1996, s.73, 74; K. Kıymet, 2021, s.197

⁴⁵⁵K. Kıymet, 2021, s.197

⁴⁵⁶KUB 17.10 Ay. IV 27-31: Ö. Sir Gavaz, M. Süel, 2010, s.744

⁴⁵⁷H. G. Güterbock, 1981, s.1, 2; P. Taracha, 1996, s.72

literatüre “*Tarsus Mührü*” olarak geçen birbirinden bağımsız beş sahneyi içeren çekiç başlı mühürde de taht figürü görülmektedir. Burada da taht üzerinde oturan tanrıya tapınan kral/rahip yer almaktadır. Kült törenlerini anlattığı düşünülen belgenin diğer dört yüzünde tanrılara libasyon yapan kişiler vardır. Tanrılar üzerlerine birinci bölümde de-ğindiğimiz tanrılık sembolü olan ucu sivri boynuzlu başlıklar ile ucu kalkık ayakkabılar giymişlerdir. Alacahöyük kazılarının Orta Hitit katında ele geçirilen dikdörtgen mühür de Tarsus mührüne benzer niteliktedir. Mühür üzerinde yine taht üzerinde oturan tanrı, sunak ve kuş başlı sfenksler sahnelenmiştir. Darga buradaki figürlerin Tarsus mührü gibi Hititlere özgü ikonografik özellikler taşıdığını söylemektedir⁴⁵⁸. (Resim 16)

Taht tasvirine yönelik Borowski Koleksiyonu’nda da çekiç başlı mühürler bulunmaktadır. Burada da Tarsus mührüne benzer şekilde çekiç başlı mühürde dinsel motifler işlenmiştir. Mühür üzerinde taht üzerinde oturan tanrı, iyilik ve hayat sembolü kartal betimlemeleri bulunmaktadır⁴⁵⁹. (Resim 17)

Eski Hitit Dönemi’ne tarihlenen Tyskiewicz silindir mührü de taht betimlemeleri barındıran önemli eserlerden biridir. Günümüzde Boston Güzel Sanatlar Müzesi’nde sergilenen mührün ilk sahnesinde bilgelik tanrısı E.A. tahtında oturmaktadır. Buradaki görsellerde de diğer örneklerde olduğu gibi tanrı sağ elinde kadeh, sol elinde üç adet asa tutmaktadır. Tam karşısında ise veziri Usmu gaga ağızlı testiden şarap sunmaktadır⁴⁶⁰. (Resim 18)

2.1.2. ^{Giş}kalmuş

Literatürde “*asa*” ya da “*baston*” olarak geçen nesnenin farklı sembolik açıklamaları vardır. “*Baston/asa*” bir kimsenin yürürken dayanak olarak kullandığı araçtır⁴⁶¹. Ayrıca bir nesneye/bir canlıya vurma amaçlı da kullanılmaktadır. Destek maksadıyla kullanıldığında zayıflık değil güç unsuru şeklinde algılanmaktadır. Araştırmacılar asanın erki sembolize ettiğini belirterek, ağırbaşlılık ve doğurganlık anlamlarının da olduğunu söylemektedir⁴⁶². İmgesel olarak asa, eskiçağdan günümüze genellikle ilahi bir simge şeklinde kullanılmıştır. Özellikle Hitit kültürünü etkileyen Mezopotamya uygarlıklarında topuz; aslan, koç ve keçi gibi hayvan başlıklı asaların varlığı tespit edilmiştir. Birçok tanrı motifinin elinde gözlemlenen asaların gücü sembolize ettiği literatür kabul görmüştür⁴⁶³. Asaya sahip olmak, yeryüzünde ilahi ve entelektüel şartları yerine

⁴⁵⁸M. Darga, 1992, s.71, 72; K. Bittel, 1976, s.149, 150

⁴⁵⁹M. Poetto, S. Salvatori, *La Collezione Anatolica Di E. Borowski*, gJes Edizioni, Pavia, 1981, s.100

⁴⁶⁰S. Alp, 1999, s.43

⁴⁶¹N. Ersoy, 2000, s.322

⁴⁶²N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019,s.103

⁴⁶³J. Black, A. Green, 2017, s.280-283

getirmektir. Mezopotamya uygarlıkları gibi Hititlerin çağdaşı olan Mısır'da da firavunların taşıdığı erkil bir nesnedir. Hiyeroglif yazıda “yönetmek” kavramının karşılığıdır. Firavunlar çoğunlukla uzun veya kısa asaları resmî törenlerde sağ ellerinde tutmuşlardır⁴⁶⁴. Asaların çobanlarla da ilintili anlamları vardır. Çobanın elinde bulunan değnek, aslında ona yürüme kolaylığı sağlamak için değil, sürüsünü yönetmesinde yardımcı olmak amacıyla kullanılmaktadır⁴⁶⁵.

Hitit literatüründeki yazılı ve görsel materyaller incelendiğinde asaların varlığına sıklıkla rastlanmaktadır. Özellikle tanrılar ve kralların ellerindeki asalar dinî törenlerde bir egemenlik sembolü olarak göze çarpmaktadır⁴⁶⁶. Dünyevi bir güç olarak asa, Hititlerde hem ulu hem de ilahi olana hizmet eden bir araçtır⁴⁶⁷. Belgelerde Hitit asalarının ^{Giš}kalmuş olarak yazıldığı görülmüştür⁴⁶⁸. Sözlükte ^{Giš}kalmuş kelimesinin karşılığı “eğri uçlu asa, baston” şeklinde ifade edilmektedir⁴⁶⁹. ^{Giš}kalmuş, çoğunlukla bayram törenlerinin anlatıldığı kaynaklarda geçmektedir⁴⁷⁰. Bunun yanı sıra metinlerde baston veya asa olarak düşünülen ^{Giš}PA adında bir nesnenin daha varlığı tespit edilmiştir⁴⁷¹. Sumerce bir kelime olan ^{Giš}PA, “asa, sopa, çoban değneği” olarak anlamlandırılmıştır⁴⁷². Kaynaklarda ^{Giš}/URUDU ^{Giš}GIDRU haliyle yazıldığı da görülen ^{Giš}PA, Hitit kültüründe tanrılarla ilgili bölümleri içeren belgelerde ^{Giš}GIDRU DINGIR^{LIM} şekliyle okunmaktadır⁴⁷³.

Hititlerde bir çeşit egemenlik sembolü olan ^{Giš}kalmuş, Fırtına Tanrısıyla da özleştirilmektedir. Ayrıca Hint kökenli tanrılar kralı İndra'nın kuraklık şeytani Vritira ile savaşında kullandığı “vacra” adlı silahına da benzetilmektedir. Bunun yanı sıra İran kökenli tanrı Miltra'nın da benzer silahı bulunmaktadır. Araştırmacılar “vacrat” dan rahip asası olarak yararlandığını belirterek ilk zamanlarda askeri silah, sonradan mitolojide tanrı silahı olarak kullanıldığını söylemektedir. Bunlara ilaveten mitolojide “vacra”, yağmur ile de ilişkilendirilmektedir⁴⁷⁴.

⁴⁶⁴N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.103

⁴⁶⁵N. Ersoy, 2000, s.322

⁴⁶⁶S. Alp, “Hitit Metinlerinde ^{Giš}kalmuş <Lituus> ve HUB.Bİ <Küpe>”, *Belleten*, C.XII, S.46, 1948, s.301, 302

⁴⁶⁷K. Bittel, R. Naumann, , H. Otto, *Yazılıkaya Architektur, Felsbilder Inschriften Und Kleinfunde*, J.C Hinrichs Verlag, Leipzig, 1941, s.123

⁴⁶⁸S. Alp, 1948, s.301, 302

⁴⁶⁹A. Ünal, 2016a, s.251

⁴⁷⁰S. Alp. “La Désignation Du Lituus En Hittite”, *Journal of Cuneiform Studies*, C.1, S.2, 1947, s.164

⁴⁷¹S. Alp, 1948, s.302

⁴⁷²J. Siegelova, “Gewinnung und Verarbeitung von Eisenim Hethitischen Reich im 2. Jahrtausend v. u. Z. *Annals of the Náprstek Museum Prague National Museum*, C.12, S.1, Prague, 1984, s.143

⁴⁷³H. Baltacıoğlu, “Alaca Höyük Anıtsal Hitit Heykeli”, A. Erkanal, E. Erkanal Vd(ed.), *İ. Metin Akyurt Bahattin Devam Anı Kitabı Eski Yakındoğu Kültürleri Üzerine İncelemeler*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul, 1995a, s.44

⁴⁷⁴V. Ardzinba, 2010, s.130

Hitit kültüründe tanrı nesnesi ^{Giš}PA ve kralın asası olan ^{Giš}kalmuş arasında biçimsel farklılıklar bulunmaktadır. İki arasında ayrımın yapılması konusunda çivi yazılı Hitit belgeleri araştırmacılara yardımcı olmaktadır. İlgili metinlerde tanrıların ^{Giš}kalmuş taşıdığına dair henüz veri bulunmazken, birçok tanrıya ait ^{Giš}PA'dan söz edilmektedir. Alp, özellikle Kumarbi Efsanesi'nde yolculuğa çıkan tanrıların ellerine kralın asısından farklı bir asa aldıklarını savunmaktadır. Ancak Alp, çalışmasında arkeolojik tasvirlerde tanrıların ellerinde gözlemlenen asaların ^{Giš}PA ile eşlenip eşlenmeyeceği sorusunu açık bırakmaktadır⁴⁷⁵. Baltacıoğlu ise Alp'in daha sonra tanrı asasına ^{Giš}mari önermesi getirdiğini belirterek, ^{Giš}PA'nın tasvirlerdeki hangi asayı nitelediği sorusunun cevaplanamadığını söylemektedir⁴⁷⁶.

Tanrıların asalarının geçtiği belgelere Kumarbi'nin hikayesinin devamı niteliğindeki Ullikummi Şarkısı'nın anlatıldığı metin örnek verilebilir. Burada Kumarbi, veziri Mukişanu, İmpaluri ve Takiti gibi tanrıların ellerine asa/^{Giš}PA aldıkları belirtilmektedir⁴⁷⁷. İlgili metnin bir kısmında;

“...Kumarbi [ruhundan önce] bilgeliğini [aldığı]nda, o hemen sandalyesinden kalk(ıp) eline bir asa aldı. [Ayaklarına ayakkabı olarak] hızlı rüzgarları (koyup) giydi. O, Urkiş Kenti'nden yola çıktı ve soğuk pınara vardı⁴⁷⁸.”

Hitit çivi yazılı metinlerinde ^{Giš}PA'ya sahip olan tanrıların bazıları Maraş şehrinin Fırtına Tanrısı, Fırtına Tanrısı, ZABABA, Hilaşşi, Zali(ia)nu, Katahziuuri, Şuualiat ve tanrıça Liaiya'dır⁴⁷⁹.

Belgelerde geçen egemenlik sembolü niteliğindeki asaların ham maddesi ahşap olabildiği gibi demir, tunç, bakır, altın ve gümüş gibi değerli madenlerin de kullanıldığı anlaşılmaktadır⁴⁸⁰. Tanrı asalarını içeren envanter listelerinin birinde;

“Kunkuniia kenti (için) güçlü fırtına tanrısının tanrılığı, dört ayak üzerinde duran, gümüş kaplı ağaçtan dört ayağı üzerinde duran sığır şeklinde bir kap (mevcuttur). Onun yüksekliği bir karıştır. Onun altında gümüşle kaplı ağaçtan bir kaide (durur.) Demirden bir libasyon (kabi), gümüşten bir testi, üzerinde güçlü fırtına tanrısının ismi(nin) kazındığı gümüşten bir çelenk, saray nazırı(ndan) küçük bir çanak, iki yeri gü-

⁴⁷⁵S. Alp, 1948, s.309, 310

⁴⁷⁶H. Baltacıoğlu, 1995a, s.44

⁴⁷⁷Kumarbi Efsanesi'nin Tercümelere için bkz. H. G. Güterbock, *Kumarbi Mythen Vom Churritischen Kronos Aus Den Hethitischen Fragmenten Zusammengestellt Übersetzt Und Erklärt*, Europaverlag, Zurich-Newyork, 1946, s.13-28; G. Karauğuz, 2015, s.131-146

⁴⁷⁸H. G. Güterbock, 1946, s.13, 14; G. Karauğuz, 2015, s.132

⁴⁷⁹KBO 2.41 I 40,31; KUB 20.80 III 16; KUB 33.102; KUB 20.80 III 17; KUB 30 III 96 113 KUB 10.11 III 12 IV 16; KUB 10 68-47; KUB 33 102: Alp, 1948: 310; H. Baltacıoğlu, 1995a, s.44; İ. Coşkun, “Hitit İmparatorluk Dönemi Krallık Asası”, *The Journal of Social Sciences Institute*, S.40, 2018, s.14

⁴⁸⁰J. Siegelova, 1984, s.144; H. Baltacıoğlu, 1995a, s.44

müşle kaplı (şofar şeklinde) bir boynuz, sap(ları) gümüşle kaplı tanrının üç asası (mevcuttur.)⁴⁸¹”

Lapana kenti tanrıçasının bakırdan asalarının olduğunu yine aynı metnin devamından öğrenmekteyiz. İlgili kısım;

“Lapana kenti tanrıçası İiarri’ni tanrılığı, yüksekliği bir karış (olan) başörtülü, ağaçtan bir kadın heykel(cığı)dir. Başu altınla kaplı(dır), tahtı (da) kurşunla kaplıdır. Kurşunla kaplı ağaçtan iki dağ koyunu tanrının altında sağında ve solunda durur. Kurşunla kaplı bir kartal, bakır iki asa, tanrının boynuz aletleri (vardır.) Tapınağı yeni(dir). Rahip (ve) arabacı(sı) eskidir⁴⁸².”

Arkeolojik kazılarda ele geçen asaların boyları ve ağırlıkları hakkında bilgiler de mevcuttur. Buna göre Koşay’ın Alacahöyük kazılarında çıkardığı K25, K26 ve K27 numaralı lituusların lleri yaklaşık 19-27 cm arasında değişmektedir. Alp bu ölülerin asaların iki ucu arasındaki kısa mesafeyi ifade ettiğini belirtmektedir. Alp’in asaların kavis boyunca aldığı ller 38-50 cm arasındadır. Ağırlıkları ise 680-1580 gram arasında deđiřmektedir⁴⁸³. Bunlara ilaveten Darga’nın önerisiyle asaların ucunun kıvrıklığı Hat-tuša’daki Aslanlı Kapı, Alacahöyük, Yazılıkaya, başka başkent aslan ikonografileri ve mühürlerdeki örneklerden hareketle aslan kuyruğuna benzetilmektedir⁴⁸⁴. Bizce de bu durum muhtemeldir. nk Hitit krallarının kullandığı sembollerin tanrılarıyı taklit etmesi, ilahi ile siyasi olanın ilişkisi böyle dşunmemizi sağlamaktadır. Siyasi iktidarların seçtikleri egemenlik sembolleri her Őeyden önce hitap ettiği kitleyi “gücümü temsil edene bak” mantığına yöneltmektedir.

2.1.2.1. Yazılı Metinlerde ^{Giş}kalmuş

Hitit ivi yazılı metinlerden gördüğümüz ^{Giş}kalmuş ile ^{Giş}PA münasebeti taht bölümünde anlattığımız tanrı tahtı ile krallık tahtı arasındaki ilişkiye benzerdir. İlahi varlıkları anlatan belgelerde gözlemlenen g sembollerinin yeryüzünde fani kişilerde bulunan kudret imgelerinden ufak farklılıkları vardır. Bu simgeler törenlerde tanrı-kral ilişkilerinin anlatıldığı kesitlerde vurgulanarak ilahi gücün yönetimde temsil edildiği algısı yaratılmaktadır. Belgelerden ^{Giş}kalmuş’un sadece kral tarafından din törenlerde elde taşındığı anlaşılmaktadır. Tapınaklarda kral tahtına oturduğunda sağ tarafına konulmakta ve bir görevli tarafından kendisine törensel bir seremoni ile sunulmaktadır. Bu

⁴⁸¹KUB 38.1 n. Kol 1. 29-35; G. Karauğuz, *Hitit Kült Envanteri Kil Kitapları*, izgi Kitapevi, Konya, 2021a, s.54

⁴⁸²KUB 38.1 Ay. Kol 4. 29-35; G. Karauğuz, 2021a, s.55

⁴⁸³Ayrıntılı bilgi için bkz. S. Alp, 1948, s.317

⁴⁸⁴M. Darga, 1992, s.117

açıdan ^{Giš}kalmuş, kralı halktan ayıran araçtır. Dolayısıyla tasvirlerde ön plana çıkarılması doğaldır ⁴⁸⁵. Asa sadece taşıyıcısının işareti değil aynı zamanda tanrı ile krallar arasındaki bağlantıyı sağlayan kutsal bir semboldür ⁴⁸⁶. Bryce'a göre asa, Hitit kralının Güneş Tanrısı adına kullandığı yargı gücünü sembolize etmektedir ⁴⁸⁷.

^{Giš}kalmuş'un bir liderlik sembolü olarak Hitit kültürüne yerleşmesi krallığın en erken dönemlerine kadar uzanmaktadır. Fakat dönem hakkındaki kaynaklar oldukça kısıtlıdır ⁴⁸⁸. İmparatorluk Dönemi'nde sadece krala ait egemenlik sembolü haline gelecek prenslerin dahi taşımadığı anlaşılmıştır. Hititlerin yıkılmasından sonra kurulan geç Hitit devletlerinde de kullanılmaya devam etmiştir ⁴⁸⁹.

Hitit metinlerinde asanın egemenlik sembolü olarak kullanıldığını gösteren ilk kayıtlardan biri Anitta Metni'dir. Burada Anitta merkez Anadolu'da bir dizi sefere çıkmış başarıları neticesi kendisiyle savaşa girmeye çekinen Puruşhanda kralı, Anitta'ya demirden bir taht ile asa getirerek biat etmiştir ⁴⁹⁰. Anitta metni dışında diğer çivi yazılı metinler incelendiğinde egemenlik simgesi olan asalar ile ilgili bilgiler çoğunlukla törensel metinler, envanterler ve görevlilere gönderilen talimatnamelerde karşımıza çıkmaktadır.

Kraliyet muhafız askerlerine verilen talimatlar incelendiğinde askeri komutanların tanrılara ait asaları taşıdıkları anlaşılmaktadır. Ancak bu metindeki asaların Hititçe çivi yazılı versiyonunda ^{Giš}GIDRU veya ^{Giš}ŞUKUR olarak geçtiği görülmektedir. İlgili belgede koruyucu tanrının güç simgesi olan asaya saygı duyulması ve hangi askerlerin tutması gerektiği belirtilir ⁴⁹¹. İlgili metin;

“Muhafız askerlerinin komutanı (ve) on muhafız askerlerinin komutanı yukarı geldiğinde, muhafız askerlerinin komutanı bir asa tutar. Koruyucu tanrının asası (huzurunda saygıyla) eğilince önde gelen muhafız askerleri ondan (orada) asayı alır ve (asayı) altın gerisinde (bir yere) yerleştirir. On muhafız askerleri komutanı asayı tutar. Ve onu ötede muhafız askerlerine verir. Ve onu (orada) muhafız askerleri tutar.

Muhafız askerleri asaların tümünü []. Onlar yukarı geldiğinde onlar asaları [kapıcıya...] verir. Kral []. (Kral) saray nazırı, muhafız askerleri ve altın mızrakçı öte-

⁴⁸⁵S. Alp, 1948, s.306, 307

⁴⁸⁶K. Bittel, R. Naumann, H. Otto, 1941, s.124

⁴⁸⁷T. Bryce, 2003, s.204

⁴⁸⁸C. Burney, 2004, s.179

⁴⁸⁹S. Alp, 1948, s.309

⁴⁹⁰S. Alp, 2011a, s.55; E. Neu, 1974, s.14, 15; G. Karauğuz, 2019a, s.56

⁴⁹¹J. L. Miller, *Royal Hittite Instructions And Related Administrative Texts*, Society of Biblical Literature, Atalanta, 2013, s.104, 105

ye gönderir. Kral çağırır ve onu dışarıya gönderir. Eğer bir adam [] onu isteği ile dışarı göndermez⁴⁹².”

Yukarıdaki metinden anlaşıldığına göre Hitit sarayında koruyucu tanrının güç alameti olan asası rütbeli memurlarca taşınmaktadır. Belgenin devamında asa tutan askerlerin kralın önünden yürüdükleri belirtilir.

“... Daha sonra aralarında 10 metre mesafe kalacak şekilde yerlerini alırlar ve mızraklarını tutarlar. Ve ordu komutanları yerlerini alır. Asalarını tutar ve kralın önünde yürürler⁴⁹³.”

Koruyucu tanrının asası ile krala eşlik eden görevliler kuşkusuz tanrısal gücün kralın yanında olduğu vurgusunu yapmaktadırlar. Talimatların devamında kralın tören arabasıyla yaptığı seyahatlerde ve dinî törenlerde siyasi iktidara eşlik eden askerlerin tanrı asaları ile nasıl pozisyon almaları gerektiği ayrıntıları ile verilmiştir⁴⁹⁴. Buradan çıkan sonuç ise kralın seyahatlerinde ziyaret ettiği bölgelerde halka, koruyucu tanrının yanında olduğunu vurguladığıdır. Diğer taraftan Hitit kralı bayram törenlerinde krallık asası ^{Giš}kalmuş'u egemenlik simgesi olarak kullanmaktadır.

Alp, çivi yazılı belgelerde ^{Giš}kalmuş'a çoğunlukla bayram merasimlerinde karşılaştığını belirtmektedir. Törenlerde kralın elinde taşınan asanın ise büyük ebatlı olduğu düşünülmektedir. Kurban ve içki içme ritüelleri boyunca kral tarafından taşınmayan ^{Giš}kalmuş, seremonilerin bu kısımlarından sonra krala takdim edilmiştir. Kral ayrıca bayram seyahatleri boyunca arabada ikamet ederken de krallık asasını taşımamaktadır⁴⁹⁵. İlgili metin;

“... Kral arabayı ister. Muhafız askerleri tahtı getirir ve onu koyar. Kral arabayı tutar. Merasim sonunda krala refakat eden muhafız askeri asayı tutar. Arabayı başka biri tutar ve onu devirmez⁴⁹⁶.”

Başka bir vesika örneğinde de kralın arabaya binerken asasını yanında taşımadığı okunmaktadır.

“Fakat kral, (tapınakta) içki sunmayı bitirince, saray ağası ona altın kalmuş'u verir. Saraylı kralın önünden gider. Kral dışarıya çıkar. Ve saraylı ağası ondan ^{Giš}kalmuş'u alır. Kral arabaya oturur ve yola çıkar. Fakat arkadan talişa diye seslenirler. Kral arabadan aşağı iner. Saraylı ağası krala ^{Giš}kalmuş'u verir. Saraylı kralın önünden gider. Kral halentuva evinin içine girer. Saraylı ağası kraldan ^{Giš}kalmuş'u alır. Kral ve

⁴⁹²CTH262; IBoT 1.36 Ön. Kol I. 22-32; G. Karauğuz, 2019a, s.123, 124; J. L. Miller, 2013, s.104, 105

⁴⁹³CTH262; IBoT 1.36 Ön. Kol II. 9-14; J. L. Miller, 2013, s.108, 109; G. Karauğuz, 2019a, s.126

⁴⁹⁴J. L. Miller, 2013, s.109-116

⁴⁹⁵S. Alp, 1948, s.302

⁴⁹⁶IBoT 1.36 Ay. Kol III. 55-59; G. Karauğuz, 2019a, s.130; J. L. Miller, 2013, s.116, 117

kraliçe tahta otururlar. İki saraylı mızrağı, ^{Giš}kalmuş'u ve havluyu içeriye getirirler. Ve havluyu krala verir. ^{Giš}kalmuş'u ise tahtın sağ tarafına koyarlar⁴⁹⁷.”

Belgeden anlaşılacağı üzere kral esasını göz önünde olduğu yerlerde eline almaktadır. Tahtına otururken sağ tarafında bulundurduğu asası diğer güç sembolleri ile birlikte iktidarlığının meşruluğunu temsil etmektedir. Bunun yanı sıra farklı belgelerde kral ile kraliçe tahtlarına oturduktan sonra bir saray oğlanının elinde asa, mızrak ve bir kumaşla gelerek asayı taht üzerine koyduğu belirtilmektedir⁴⁹⁸. Ayrıca kralın tören esnasında ^{Giš}kalmuş'u elinde tutup, tören bittiğinde bizzat kendisi esasını taht üzerine koymaktadır⁴⁹⁹. Törenlerin bitiminde de yine saray oğlanı asayı alarak krala takdim etmektedir⁵⁰⁰.

Merasimlerde asaların sağ tarafta konumlandırılması yukarıda bahsedildiği gibi sağ tarafın vatan sever, sadakat ve içtenlik gibi kavramları temsil etmesinden kaynaklanabilir. Kabartmalarda gözlemlenen kral veya tanrı sahnelerinde de genellikle sağ elde asa tutar vaziyette tasvir edilmiştir. Bu durum yukarıdaki metinlerde ^{Giš}kalmuş'un tahtın sağına konulması ile karşılaştırılmıştır. Alp, bazı kabartmalarda asanın kralın sol elinde görünmesini izleyiciye kralın bu tür eserde soldan sahnelenmesi sebebiyle “asa” simgesini vurgulamak amacından kaynaklandığını düşünmektedir⁵⁰¹. Tanrıların ise asalarını tutuş biçimleri kralinkinden farklıdır. Araştırmacılar tanrıların asalarını kralların tutuş istikametinin tersine, kıvrık ucu yukarıya gelecek şekilde dikey tuttıklarını ya da omuzlandıklarını belirtmektedir⁵⁰².

Çivi yazılı Hititçe belgelerde bayram törenlerinde ^{Giš}kalmuş kadar tanrı asası ^{Giš}PA'da yerini almıştır. Hişuwa Bayramı esnasında Hitit kralının ^{Giš}PA ile sırtına vurulmaktadır. Kral bu işlemin ardından ^{Giš}PA'yı öpmektedir. Buradaki öpme eylemi itaat ederek tabii olunduğu anlamına gelmektedir. Söz konusu uygulamada Hitit kralı tanrının gücünü temsil eden ^{Giš}PA'yı öperek ilgili tanrıya “*senin otoriteni tanıyorum ve mutlak suretle sana itaat ediyorum*” demektedir. Genel olarak Hitit krallarının çivi yazılı metinlerde “*güneşim, efendim*” gibi hitaplarda bulunmaları da itaat vurgusudur. Seremonilerde öpme fiilini gerçekleştiren kişiler sadece EN.SISKUR, rahip, rahibe, alhuitra-rahibesesi ve kraldır. Öpülenler ise mızrak, ^{Giš}PA, insan eli, ayağı, ağzı, cesedi ve kurban etidir⁵⁰³.

⁴⁹⁷KUB 10.21 I 1-20; S. Alp, 1948, s.302, 303; S. Alp, 1947, s.166

⁴⁹⁸E. Reyhan, 2016a, s.106

⁴⁹⁹KUB 2.10 III 9 v.d.; S. Alp, 1948, s.304

⁵⁰⁰KUB 11.34 VI 35-38; V. Ardzinba, 2010, s.76; E. Reyhan, 2016a, s.105

⁵⁰¹S. Alp, 1948, s.307

⁵⁰²S. Alp, 1948, s.309, 310

⁵⁰³A. Ünal, 2003, s.98

^{Giš}kalmuş'un törenlerde görüldüğü bir başka kesit ise taparvasu ekmeği ile yapılan ayinlerdir. ^{Giš}kalmuş burada phallos⁵⁰⁴ işlevi ile kullanılarak kralların yağmur yağdırma ve verimliliği özendirme amacına hizmet eden bir simge konumundadır⁵⁰⁵.

2.1.2.2. Tasvirli Eserlerde ^{Giš}kalmuş

Hitit kralları için önemli bir güç sembolü olan asalar yazılı belgeler dışında kabartma, vazolar, riton ve mühür gibi görsel malzemelerde de karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Boğazköy, Alacahöyük, Fraktin, İmamkulu, Yazılıkaya, Sirkeli, Yeniköy kabartmaları, İnandık ile Bititk Vazoları, gümüş geyik ritonu, Boğazköy'deki Kil Bulla ve mühürlerdeki betimlemeler çivi yazılı belgelerle paralellik göstermektedir.

Hitit kabartmalarında asa örneklerine rastladığımız mekanlardan birisi Çorum ili sınırlarında bulunan Hitit başkenti Hattuša/Boğazköy'dür. Buradaki Hiyeroglifli Oda'nın dip kısmında sağ elinde yaşam sembolü, sol elinde ise asa taşıyan bir kabartma Yazılıkaya 34 nolu figürle benzer niteliktedir. Özcan figürün üzerinde kanatlı güneş kursu olması sebebiyle tanrıyı nitelediğini ima etmektedir⁵⁰⁶.

Alacahöyük Sfenksli Kapı'daki orthostatta kral ve kraliçe iki görevli eşliğinde bir tanrıçaya ibadet etmektedir. Buradaki tasvirlerde arkalıksız taht üzerinde oturan tanrıçanın karşısında tören elbiselerini giymiş kral ve kraliçe bulunmaktadır. Kral sağ elinde figürün büyük krala ait olduğunu anlamamızı sağlayan ucu yukarı doğru kıvrılmış ^{Giš}kalmuş'u tutmaktadır. Sol eli ile de gaga ağızlı testi vasıtasıyla tanrıçanın ayaklarına doğru libasyon yapmaktadır. Alaca Höyük kral mezarlarında ele geçen nesnelere kabartmalarda gözlemlediğimiz ^{Giš}kalmuş'un alt parçalarına ait olduğu anlaşılmıştır. Baltacıoğlu buradaki bulguların çivi yazılı belgeler ile görsel materyallerde tespit edilen asaların ilk somut örnekleri olduğunu savunmaktadır⁵⁰⁷. (Resim 19)

Alacahöyük orthostatlarında gördüğümüz bir diğer ^{Giš}kalmuş tasviri de Fırtına Tanrısını temsil eden boğanın karşısındaki Hitit kral ve kraliçesinin bulunduğu kabartmadır. Burada kral sağ elinde büyük krallığın simgesi olan asayı tutarken, diğer eliyle

⁵⁰⁴ Phallos: Eskiçağlarda birçok uygarlığın düzenlediği dinî törenlerde bereket simgesi olarak kullanılan erkek cinsel organıdır. Tören alaylarında taşındığı sıklıkla görülen phallosun amacı insanda, toprakta ve sürülerde verimliliği uyandırmaktır. Bu sayede türlerin güçsüzleşmesi önlenecektir. Yunan ve Roma geleneklerinde de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. C. Howatson, *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, çev. F. Ersöz, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013, s.724

⁵⁰⁵V. Ardzinba, 2010, s.129

⁵⁰⁶T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.13,14

⁵⁰⁷ H. Baltacıoğlu, *Alaca Höyük Sfenksli Kapıya Ait Tanrıçaya Tapınma Konulu Kabartmaya İlişkin Gözlemler*, Ankara, 1995b, s.1, 2

Fırtına Tanrısına dua jesti yapmaktadır⁵⁰⁸. Tasvirdeki asa sarmal şekilli olarak gözlemlenmektedir⁵⁰⁹. (Resim 8)

Hitit kralının egemenliğini gösteren karakteristik nesnesi kabul edilen ^{Giş}kalmuş görseli, Alacahöyük dışında birçok Hitit eserlerinde karşımıza çıkmaktadır⁵¹⁰. Fraktin Kaya Anıtı'nın A bölümünde III.Hattuşili olduğu anlaşılan Hitit kralının Fırtına Tanrısı'na libasyon yapışının anlatıldığı sahnede Teşup sağ elinde asasını, krala doğru uzattığı sol elinde ise iyilik sembolünü tutmaktadır⁵¹¹. Burada Teşup ve III.Hattuşili'nin tanrı kıyafeti ile yüz yüze betimlenmesi dikkat çekici bir husustur. Alexander, görseldeki tanrı ile insan arasındaki yüz yüze teması ve ilahi seçimin vurgusunun yapıldığı yorumunu yapmaktadır. Diğer bir deyişle III.Hattuşili'nin otobiyografisinde savunduğu tanrılarla ilişkilerinin ikonografik temsilidir⁵¹². Yiğit, III.Hattuşili'nin tanrı kıyafetleri ile tasvirinin sebebini anıtın III.Hattuşili öldükten sonra yapılmış olabileceğinden kaynaklandığının belirtmektedir. Çünkü Hititlerde kralların yaşarken insan olarak yer yüzünde tanrının temsilcisi, öldükten sonra ise tanrı oldukları düşünülmektedir⁵¹³. Fraktindeki sahnede Teşup tüm heybetiyle Hitit kralının karşısında durmaktadır. Elindeki asa onun gücünün simgesiysen, III.Hattuşili'ye uzattığı iyilik sembolü onu desteklediği anlamına gelmektedir. (Resim 13)

Lituus/asa tasvirlerine rastladığımız bir diğer kaya kabartmaları başkent Hat-tuşa'nın 2 kilometre kuzeydoğusunda yaklaşık 180 metre yüksekliğe inşa edilmiş Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı'nda bulunmaktadır⁵¹⁴. Burada A ve B galerilerinde yer alan 34, 64 ve 81 numaralı figürler örnek olarak verilebilir. 64 ile 81 numaralı betimlemelerde asanın sol elde tutulduğu gözlemlenmektedir⁵¹⁵.

A galerisinde yer alan 34 numaralı figürde kral giysisini giymiştir. Sağa dönük pozisyonda duran kral, alttan kıvrımlı bir başlık ile uzun manto içinde tasvir edilmektedir⁵¹⁶. Burnu, kulağı ve küpesi net bir şekilde gözlemlenen eser, IV.Tuthaliya ve Sirkeli kabartmalarıyla benzerdir⁵¹⁷. Kabartmadaki kralın başının üzerinde güneş kursu, sağ

⁵⁰⁸S. Alp, 1999, s.14; T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.78, 79

⁵⁰⁹V. Ardzinba, 2010, s.67

⁵¹⁰V. Ardzinba, 2010, s.127

⁵¹¹T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.158

⁵¹²R. L. Alexander, "Contributions To The Interpretation of The Fraktin Reliefs", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi*, Ankara, 1998, s.17

⁵¹³T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.158

⁵¹⁴E. Unger, "Yazılıkayadaki Kabartmaların İzahı", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, S.2, 1937, s.168-169

⁵¹⁵S. Alp, 1947, s.170

⁵¹⁶İ. Coşkun, *Hitit Sanatında Lituus Tasvirleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Hatay, 2007, s.27

⁵¹⁷T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.42, 43

elinde ^{Giš}kalmuş'u bulunmaktadır⁵¹⁸. Selamlama pozisyonunda uzattığı sol elinde ise adının ifade edildiği üçgen biçimli bir işaret mevcuttur⁵¹⁹. Alp, buradaki kral figürünü Hitit krallarının hayattayken “*güneşim*” unvanı kullanarak tanrı ile birleşmeye çalıştıklarından diğer tasvirlerden ayırt etmenin mümkün olmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla 34 numaralı kabartma öldükten sonra tanrısallaşan bir kral mı yoksa doğrudan güneş tanrısını mı işaret ettiğinin belirsiz olduğu ifade edilmektedir⁵²⁰. (Resim 20)

Yazılıkaya'nın yine A galerisindeki IV.Tuthaliya'ya ait olan 64 numaralı figürde Hitit krallarının egemenlik sembolü ^{Giš}kalmuş'u elinde taşıdığını betimleyen görsel belgelerdendir. Buradaki kabartma, A galerisindeki baş tanrı ve tanrıçanın tasvir edildiği ana sahnenin tam karşısında tüm betimlemelerden daha büyük boyutludur⁵²¹. Sağ elindeki kartuşta “*Büyük kral Tuthaliya*” yazmaktadır⁵²². Sol elinde ise diğer betimlemelerden farklı olarak egemenlik simgesi ^{Giš}kalmuş'u tutmaktadır. Akurgal, iki dağ tanrısı üzerinde canlandırılan 64 numaralı figürün öldükten sonra tanrısallaşan kralın anlatılmaya çalışıldığını belirtmektedir⁵²³. (Resim 21)

Yazılıkaya B odasındaki 81 numaralı figür de asa tasvirlerine örnektir⁵²⁴. IV.Tuthaliya, koruyucu tanrısı Şarruma'nın koltuğunun altında himaye altına alınmıştır. Tanrının sol eli Hitit kralının sağ bileğini tutmaktadır⁵²⁵. Altı boynuzlu şapkası ile tanrı kıyafeti giyen Şarruma'nın ileri uzattığı sağ elinde adının yazılı olduğu kartuş bulunmaktadır. Sarılma hareketi ilk kez II.Muvatalli zamanındaki mühürlerde gözlemlenmiştir⁵²⁶. Tanrı himayesi altında olduğu vurgusu yapılan IV.Tuthaliya sol elinde ^{Giš}kalmuş'u tutmaktadır. Tanrının kavradığı sağ eli ise dua pozisyonundadır⁵²⁷. Şarruma'nın IV.Tuthaliya'yı kucaklama hareketinin onur verme ve korumayı simgelediği düşünülmektedir⁵²⁸. Böylece IV.Tuthaliya tanrının himayesi altında krallık simgesi esasını tutabilmektedir. (Resim 4)

⁵¹⁸A. Kahraman Çınar, *Hitit İnanç Sistemi İçerisinde Yazılıkaya Tanrı Tasvirlerinin Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara, 2012, s.109, 110

⁵¹⁹T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.43

⁵²⁰S. Alp, 1948, s.308; H. K. Ensert, “Is “The Figure No. 34 At Yazılıkaya” The Sungod or a King?”, *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 2005a, s.297

⁵²¹T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.60

⁵²²İ. Coşkun, 2018, s.16

⁵²³Hitit krallarının öldükten sonra tanrı olduklarına inanılırdı. Ancak IV. Tuthaliya'nın Ras Shamra'daki bir mühründe tanrılık simgesi boynuz ve sivri başlık taktığı gözlemlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Akurgal, 2017, s.434

⁵²⁴İ. Coşkun, 2007, s.28

⁵²⁵S. Alp, 1948, s.307

⁵²⁶M. Darga, 1992, s.167

⁵²⁷T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.70

⁵²⁸E. Akurgal, 2017, s.434

Adana ilinin Ceyhan ilçesine bağlı Sirkeli köyünde bulunan Sirkeli kabartması da Hitit egemenliğinin simgesi konumuna gelen asanın tasvirlerinin bulunduğu anıtlar arasındadır⁵²⁹. Yazılıkaya'daki kral kıyafetleri ile uyuşan betimlemenin Hitit İmparatorluk Dönemi krallarından II.Muvatalli'ye ait olduğu düşünülmektedir⁵³⁰. Tezin dayanak noktası ise kabartmanın üzerindeki yazıttır. İlgili yazıtta:

“*Büyük Kral kahraman Muwatalli, büyük kral kahraman Murşili'nin oğlu, [Šuppiluliuma(?)]'nın oğlu*⁵³¹.”

Sirkeli'de Hitit kralı diğer kabartma örneklerinde de gördüğümüz gibi tören giysilerini giymiştir. Sağ eli yüzünün hizasında dua pozisyonundayken sol elinde egemenlik simgesi ^{Giš}kalmuş'u tutmaktadır. Tarihlenmiş en eski kaya kabartması niteliğinde olan Sirkeli Anıtı, aynı zamanda II.Muvatalli'nin mühürlerdeki betimleriyle birlikte tanınmış ilk Hitit kralıdır⁵³². (Resim 3)

Çorum ilinin Yeniköy mevkiinde tespit edilen Yeniköy Steli de asa tasvirlerine örnek gösterilebilir⁵³³. Rastlantı eseri bulunan eser, yapılan incelemelerde MÖ 13-14. yüzyıllara tarihlenmekte olup, Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde sergilenmektedir. Geyik üzerinde duran tanrı betimlemesi tanrılara özgü kıyafetlerini giymiş durumdadır. Sol elinde omuzuna dayadığı ucu kıvrık asası, sağ elinde ise şahin ya da kartala benzeyen bir kuş tutmaktadır⁵³⁴. (Resim 22)

Boston müzesinde 1977 de Kendall tarafından incelenen bir erkek eli boyutunda yumruk biçimli gümüş tören kupası da lituus/asa tasvirine rastlanılan görsel materyallerdendir. Buradaki kral betimlemesinin başının solunda “*Tudhaliya, Büyük Kral*” yazısı okunmaktadır. Kabın bilek kısmında bilezik görünümünde kabartma bir bant bulunmaktadır. İlim insanları friz konusunun kült sahnesi olduğunu belirtmektedirler. İlk figür adak masasına doğru bakan tanrısal kıyafetlerini giymiş, bir eliyle boğanın dizginlerini tutarken, diğerinde tuttuğu topuz silahını havaya kaldırmış tanrıyı canlandırmaktadır⁵³⁵. Fırtına Tanrısı olduğu anlaşılan tanrının önündeki kurban masasında kurban ekmeği ve tanrıya sunulmuş yiyecekler gözlemlenmektedir. III.Tudhaliya olduğu düşünülen kralın sol elinde büyük krallığın sembolü ucu kıvrık ^{Giš}kalmuş'u tutmaktadır. Sağ

⁵²⁹T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.185

⁵³⁰S. Alp, 1947, s.170; S. Alp, 1948, s.308

⁵³¹A. Ünal, S. K. Girginer, 2007, s.150

⁵³²M. Darga, 1992, s.174, 175

⁵³³S. Alp, 1948, s.310; R. O. Arık, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alacahöyük Hafriyatı 1935'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1937, s.26

⁵³⁴E. Akurgal, 2015, s.259

⁵³⁵H. G. Güterbock, T. Kendall, “A Hittite Silver Vessel In The Form Of A Fist”, J. B. Carter, S. P. Morris, (ed.), *The Ages Of Homer A Tribute To Emily Townsend Vermeule*, University Of Texas Press, Austin, 1995, s.45-48

elindeki gaga ağızlı testi ile Fırtına Tanrısına libasyon yapmaktadır. Eserdeki sahneler gümüş geyik ritonunu anımsatmaktadır⁵³⁶. (Resim 23)

New York Metropolitan Müzesi'ndeki Gümüş Geyik Ritonu da Hitit krallığının egemenlik simgesi ^{Giş}kalmuş'u gözlemlediğimiz görsel kaynaklardandır. Eserde bir çeşit taht üzerinde oturan tanrının hemen önünde bulunan boynuzları belirgin geyiğin üzerinde genç tanrı tasviri bulunmaktadır. Tanrı sol elinde atmaca, sağ elinde ise yukarı doğru kaldırılmış vaziyette asa tutmaktadır⁵³⁷. (Resim 15)

Çankırı ilinin İnandık Köyü'nde bulunan Hitit devletinin erken dönemine tarihlenen kabartmalı vazolar üzerindeki tasvirlerde de bereket ve Fırtına Tanrısı'nın gücünü anlatan simgeler kullanılmıştır⁵³⁸. İnandık Vazosu olarak adlandırılan eserin üzerindeki sahnelerin ikinci sıradaki kutsal evlilik töreni geçidinin bir bölümünde tanrı evi olarak adlandırılan yapıda asa betimlemesi görülmektedir. En soldan dördüncü tasvir ^{LÚ}SAN-GA (rahip)'nin elinde ucu kıvrık asa bulunmaktadır⁵³⁹. Burada rahipler kralın baş rahip olarak katıldığı seremonilerde olduğu gibi tanrı gücünü simgeleyen asa ile törenleri yönetmektedir. Ankara'nın Kahraman Kazan ilçesine bağlı Bitik köyünde bulunan Bitik Vazosu da tanrısal asa tasvirlerine örnek niteliğindedir. İnandık Vazosu gibi kutsal evliliğin anlatıldığı eserin orta sahnesinin beşinci ve altıncı figürleri kısmen görünmekte olup, omuzlarında ucu kıvrık asa taşımaktadır⁵⁴⁰.

Çorum ili Hüseyindedede mevkilerinde keşfedilen Hüseyindedede 1 ve Hüseyindedede 2 Vazoları da tanrıların gücünü simgeleyen asa tasvirlerine örnek gösterilmektedir. Ancak Hüseyindedede 1 vazosunda gözlemlenen değneğin asa mı yoksa müzikal yönlendirme için kullanılan obje mi olduğu tartışılmaktadır. Buradaki figür Fırtına Tanrısını simgeleyen boğanın karşısında kaldırılmış vaziyette tutulmaktadır. Çorum Müzesi'nde sergilenen Hüseyindedede 2 Vazosu ise İnandık Vazosuna benzetilmektedir. Kült törenleri esnasında kullanılan asa, altların üçüncü figüründedir⁵⁴¹.

Amit, riton, stel ve vaso gibi görsel bilgiler içeren eserlerde tasvir edilen asa örnekleri Hitit çivi yazılı belgelerle karşılaştırıldığında daha çok kralların törensel faaliyetlerde kullandıkları anlaşılmaktadır. Hitit krallarının güçlerini tanrıdan aldıkları düşünüldüğünde tanrıların asalarına benzer objeler ile kutsal seremonilerde halka güç ve

⁵³⁶S. Alp 1999, s.28-29

⁵³⁷M. Darga, 1992, s.39; E. Akurgal, 2014, s.136; S. Alp, 2002, s.14

⁵³⁸İ. T. Sipahi, "Son Yıllardaki Çalışmaların ve Buluntuların Işığında Eski Hitit Kabartmalı Vazoları Üzerine Değerlendirmeler", *Anadolu*, S.40, 2014, s.23

⁵³⁹S. Alp, 1999, s.18-20

⁵⁴⁰T. Özgüç, "Bitik Vazosu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.XVI, S.1-2, 1958, s.3-5

⁵⁴¹İ. Coşkun, 2007, s.19-20; T. Yıldırım, "Hüseyindedede Tepesinde Bulunan Yeni Bir Kült Vazosu", *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum, 2005, s.763-766

egemenlik vurgusu yaptıkları anlaşılmaktadır. Hitit krallarının tahta oturdukları sırada asaları törenle almaları ve tanrı huzurunda sürekli asaları ile gösterilmeleri gibi davranışlar egemenlik hakkının meşruluğunu kabul ettirmeye yönelik çabalardır.

Asa tasvirleri egemenlikte önemli bir sembol olan mühürler üzerinde de mevcuttur. Mühür konusu bir egemenlik sembolü olarak ayrı başlıkta inceleneceği için burada sadece örnekler verilecektir. Hitit Eski Krallık ve İmparatorluk Dönemleri mühürlerine bakıldığında kral ve tanrı figürlerinin ellerinde lituus bulunduğu anlaşılmaktadır. Hitit Eski Krallık Dönemi'nde konuya en iyi örnek Tyskiewicz ve Aydın mühürleridir. Boston Güzel Sanatlar Müzesinde sergilenen Tyskiewicz mühründe tahtı üzerinde oturan bir tanrı sağ elinde kadeh sol elinde ise egemenlik sembolü üç asa tutmaktadır. Aydın mühründe de bilgelik tanrısı EA tahtında otururken sol elinde üç asa, sağ elinde orak tutmaktadır. Hemen karşısında veziri Tanrı Usmu ise ona libasyon yapmaktadır⁵⁴². İmparatorluk Dönemi krallarından II.Muwatalli'ye ait bir mühründe de kendisinin sağ elinde bir ^{GiŞ}kalmuş bulunmaktadır⁵⁴³. Burada tanrı ve kralların egemenlik simgeleri arasında “*ayrıcılıklı egemen güç*” vurgusu vardır. Genel olarak mühürler incelendiğinde siyasal iktidarın oturduğu taht, tuttıkları asa gibi semboller egemen gücün önemini vurgulama amacı taşımaktadır⁵⁴⁴. Benzer şekilde Urhi-Teşup (III.Murşili)'a ait Tarkandemos mührü olarak adlandırılan bir mühründe de Hitit kralı tanrının koltuğunun altında asası ile tasvir edilmiştir⁵⁴⁵. Yine İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi'nde sergilenen bir küp üzerindeki Hitit mühründe kral Fırtına Tanrısının karşısında lituus ile durmaktadır. Buradaki görselin diğer asa kabartmalarından farkı kıvrık ucunun içe doğru olmasıdır⁵⁴⁶. İmparatorluk Dönemi görsel kaynaklarında kral ve Fırtına Tanrısı'nın giyim ve güç sembolü esasının tasvirleri çoğunlukla birbirlerine benzemektedir⁵⁴⁷. (Resim 24)

2.1.3. HUB.BI

Küpe, Hitit tasvirli eserler ve çivi yazılı metinlerde kral ve tanrı giysileri içerisinde sürekli işlenen bir takıdır. Metinlerde altın gibi tanrılarla ilişkilendirilen madenlerden yapıldığı anlatılmaktadır. Tasvirli eserlerde ise kral ve tanrılarının sembol sayılan kulaklarında belirgin bir şekilde görülmektedir. Yazılı belgelerde ise törenlere çıkacak kralların tören kıyafetleri ile birlikte küpelerini taktıkları da vurgulanmaktadır. Bu du-

⁵⁴²S. Alp, 1999, s.43-49

⁵⁴³S. Alp 1948, s.308; S. Alp, 1947, s.170,171

⁵⁴⁴H. Gonnet, “II. Muwatalli'nin Mühürleri Üzerine Gözlemler”, *Bulleten*, C.54, S.209, 1990, s.11

⁵⁴⁵S. Alp, 2011a, s.174

⁵⁴⁶E. Uzunoğlu, “Küp Üzerinde Bir Hitit Silindir Mühür Baskısı”, *Anadolu Araştırmaları*, S.6, 1979, s.181

⁵⁴⁷R. L. Alexander, “A Hittite Cylinder Seal in The Fitzwilliam Museum”, *Anatolian Studies*, S.25, 1975, s.112

rum belki de Hitit krallarının tanrıları taklit etmesinden kaynaklanmaktadır. Sembolizmde “küpe”, cinsel sembolizm konusuna dahil edilerek kadın cinsel organı ile ilişkilendirilmektedir. Dişil unsur olarak nitelendirilen küpe, doğum ve çoğalmayı temsil etmektedir⁵⁴⁸. Genellikle halka biçiminde olan küpe, toka ve yüzük gibi takılar dairesellikleri ile hayatıyeti simgeleştirmektedir⁵⁴⁹.

Küpe birçok kültürde dinî ve siyasi araçların içerisinde yer almıştır. Genelde statü belirten küpe, kral-tanrı tasvirlerinde sürekli kullanılmaktadır. Sade yuvarlak bir formda görünebildiği gibi farklı eklentileri de mevcuttur. Ayrıca yerine göre altın ve gümüşle kullanılarak tanrı kral arasındaki hem temsiliyeti hem de statü farkını göstermektedir. Bu durum Hitit kültürünü etkileyen Mezopotamya ve Mısır gibi uygarlıklarda da benzerdir. Mezopotamya da Ur Kraliyet mezarlarında değerli madenlerden yapılmış küpeler ele geçirilmiştir. Benzer şekilde II.Sargo’ a ait betimlerde tören kıyafetleri ve kral başlığı ile birlikte küpe taktığı anlaşılmaktadır⁵⁵⁰. Mısır firavunlarına ait küpeler de değerli maden ve çeşitli sembollerle süslenmiştir. Buradaki fark ise küpelerde firavun isimleri yazıyor olmasıdır. Konuya II.Setos ve II.Ramses’e ait küpeler örnek verilebilir⁵⁵¹.

Hitit plastik sanat eserlerinde tanrıların ve kralların küpe taktıkları net bir biçimde gözlemlenmektedir. Yapılan incelemelerde küpe takan Hitit tanrılarının sakallı, kralların sakalsız ve her ikisinin de bıyiksız tasvir edildiği anlaşılmıştır. Akurgal bıyiksız canlandırmaların Hitit üslubunu yansıttığını belirtmektedir. Hitit Eski Krallık Dönemi plastik eserlerinde tanrı-kral tiplerinin tam olarak gelişmediği tespit edilirken, Hitit İmparatorluk Dönemi yapılarında belirgin bir ilerleme kaydedildiği görülmüştür⁵⁵². Özellikle III.Tuthaliya’ya ait olduğu anlaşılan Boğazköy rölyefi setli Hitit plastik sanatında bir kralın kulağına taktığı küpeyi betimlemesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Burada III.Tuthaliya kulağına oldukça iri boyutlu halka biçiminde küpe takmıştır. Arkeolojik kazılarda ele geçirilen küpe örnekleri de halka biçiminde olup, kıymetli bir mezar hediyesi sayılmaktadır⁵⁵³. Hitit İmparatorluk Dönemi kraliyet ikonografisinde tanrı, kral ve kraliçelerin taktıkları halka küpeler törensel giysilerin parçası konumuna

⁵⁴⁸Ü. Y. Yeşildal, “Küpe Motifinin Kültür Değişim Kuramları Bağlamındaki Yolculuğu”, *Milli Folklor*, C.16, S.124, 2019, s.193, 194

⁵⁴⁹N. Ersoy, 2000, s.331

⁵⁵⁰E. Mandacı, “Arkeolojik Bulgular ve Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Eski Mezopotamya’da Giyim Kültürü”, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyalbilimler Dergisi*, C.41, S.2, 2017, s.61-63

⁵⁵¹A. İnan, *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 2018, s.355-357

⁵⁵²E. Akurgal, *Die Kunst Der Hethiter*, Hirmer Verlag München, München, 1961, s.77,78

⁵⁵³E. Mandacı, “Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve Hititler Devrinde Anadolu’da Kuyumculuk”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.8, 2016, s.3200,3201

gelmiştir⁵⁵⁴. Çivi yazılı belgeler dikkate alındığında da küpenin aslında kralların statüsünü gösterdiği anlaşılmaktadır. Farklı kültürlerde de tanrılarla bağlantılı olduğuna inanılan küpe, Hitit kralları için de güç otorite ve tanrısal bir sembol sayıldığını düşünmekteyiz. Çünkü belgeler değerlendirildiğinde Hitit krallarının taht, asa, mızrak, araba gibi sembollerle birlikte küpe kullanarak tanrılarla bağlantılarını göstermeye çalıştıkları sonucu çıkmaktadır. Kralların törenlerde halkın karşısına çıkmadan önce gerçekleştirdiği uygulamalar ve kralın tanrıyı taklidi kıyaslarımız da düşüncemize destek niteliğindedir. Ayrıca Mezopotamya ve Mısır kültürlerinde de olduğu gibi tasvirli Hitit kaynaklarında da küpe sürekli tanrılar ve kralların giyimlerinde ön plana çıkarılmaktadır. Aşağıda değindiğimiz örneklerden hareketle küpenin ilahi güçlerle ilişkisi olduğunu düşünmekteyiz. Kralın elindeki asanın eril bir sembol olarak Fırtına Tanrısı ile ilişkilendirildiği düşünülrse küpenin de dişil bir sembol olarak Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile alakalı olabilir. Çünkü Hitit kralına egemenlik yetkisi söz konusu iki tanrı tarafından verilmektedir. Krallar da temsilcisi oldukları tanrılarını taklit ederek sembolleştirme yapmaktadırlar.

Tanrısal gücün simgesi olarak küpe, genellikle kutsal bayram ve dinî törenlerde güneş tanrısının giydiği bir aksesuar olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁵⁵. Hitit kralları tanrılarının temsilcisi olduğundan kıyafetleri Güneş tanrısınıninkilerle aynıdır⁵⁵⁶. Kutsal seremonileri anlatan metinlerde ve Hitit plastik eserlerinde gözlemlediğiniz küpenin Akkadça ismi sözlükte “HUB, HUB.BÍ” (küpe, halka) olarak geçmektedir. Hititçesi ise “ıştamahura” (küpe) şeklinde okunmaktadır. İştamahura isminin kökü “ıştamaš” fiili de dinlemek, kulak vermek, duymak, kulak asmak, almak ve itaat etmek manalarına gelmektedir⁵⁵⁷. Ancak HUB, HUB.BÍ kelimesinin ilk tespit edildiği dönemlerde neyi ifade ettiği konusu araştırmacılar arasında tartışılmıştır. Goetze'ye göre HUB, HUB.BÍ'yi “kamış/kamış direğini” ifade etmektedir⁵⁵⁸. Alp ise HUB.BÍ kelimesinin önünde (^{GIŠ}) determinatifinin kullanılmaması, metinlerde çift nesne olarak geçmesi, çivi yazılı Hitit metinlerinde kralların süs olarak üzerine almaları ve KUB XVII 14 IV 5 metninde “*Bir şıqlu ağırlığında iki çift gümüş HUB.*” şeklinde ifade edilmesinden HUB.BÍ'nin küpeden başka bir nesne olamayacağını söylemektedir⁵⁵⁹.

⁵⁵⁴M. Darga, 1992, s.97

⁵⁵⁵H. K. Ensert, “M.Ö. İkinci Binde ‘Kanatlı Güneş Kursu’ ile Taçlandırılmış Anadolu Hitit Figürleri”, *Anadolu*, S.28, 2005b, s.29,30

⁵⁵⁶S. Alp, 2002, s.20

⁵⁵⁷A. Ünal, 2016a, s.191, 236; S. Alp, 1948, s.319

⁵⁵⁸A. Goetze, 1947a, s.179-181

⁵⁵⁹S. Alp, 1948, s.315, 316

2.1.3.1. Yazılı Metinlerde HUB.BI

Arkeolojik kazılar ve çivi yazılı metinlerden öğrenildiğine göre HUB.BI altın, gümüş ve bronz gibi madenlerden imal edilip değerli taşlarla da süslenmektedir⁵⁶⁰. Konuyla ilgili Tiliura ve Lahzina Kentleri Fırtına Tanrısının tapınaklarındaki malzemeleri içeren bir listede değerli taşlarla süslenen üç çift küpeden bahsedilmektedir;

“Tiliura kenti tanrıçası İşhaşhuria(nın) tanrısallığı hasırdan (örölmüş) oturur vaziyette gümüş kaplı bir kadın heykel(cığ)i-(dir). Onun yüksekliği 1 ½ karış(tır). Gümüş bir çelenk, altından beş meyve, altından sekiz kolye(nin) üçü boynunda(dir). Onun göğsündeki altından sekiz güneş kursunun ikisi gümüştedir. Üç çift küpe(nin) iki tanesi parlayan (değerli bir) taştan olup kulakları üzerinde(dir)”⁵⁶¹ ...”

Başka bir envanter listesinde altından yapılan küpelerden bahsedilmektedir. Bu metinden ayrıca erkek küpelerinin ayrı olduğu sonucu çıkmaktadır. İlgili metinde;

“Altından dört çift erkek HUB.BI’si; bunlardan [üç çift altın HUB.BI] (kıymetli) taş(lar ile tutturulmuştur (?)) iki iştamahuruş (yalnız?) altın (dandır) [X?]. Altından bir takım kadın HUB.BI’si, (kıymetli) taş (ile) tutturulmuş(tur)”⁵⁶².

Hitit krallarının tanrılar gibi giyinişinin ardında tanrılarla olan ilişkilerini gösterme fikri yatmaktadır. Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden hareketle tanrıların ve kralların taktıkları küpelerden hayatiyeti ve bereketi sembolize eden tanrısal bir imge olarak faydalandıklarını düşünmekteyiz. Bu açıdan küpe, Hitit krallarının tanrılar ile benzediklerini vurgulamalarına aracı olan ilahi/güç sembollerinden birisi gibi görölmektedir. Ancak taht, asa, mızrak ve mühürler gibi somut simgelerden farklıdır. Hitit çivi yazılı belgelerdeki anlatımlara göre Hitit kralları küpe imgesini egemenlik ilanı ya da meşru iktidarlıklarını tasdik ettirdikleri törenlerde taht, asa ve mızrak sembolleri ile birlikte kullanmışlardır. Dolayısıyla çeşitli madenlerden imal edilen küpeler kutsal törenlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Hitit krallarının tasvirlerini içeren plastik eser ve tören belgelerinde de asa, mızrak, taht ve araba gibi sembolik unsurlarla birlikte sürekli görölmesi, kralların küpe takmadan önemli törenlere çıkmaması ve tanrılara görsel olarak benzemeye çalışmaları tezimize dayanak oluşturmaktadır.

Hitit törenlerinin anlatıldığı metinlerde küpe, kralın tören kıyafetlerinde bir çeşit süs aksesuarıdır⁵⁶³. Bayramları anlatan Hitit çivi yazılı belgelerde kralların yıkandıktan sonra yakasız beyaz gömlek ile sepahi adı verilen beyaz elbisesini giydiği belirtilmekte-

⁵⁶⁰E. Mandacı, 2016, s.3200, 3201; S. Alp, 1948, s.318, 319

⁵⁶¹KUB 38 3 Ön 9-13; G. Karauğuz, 2021a, s.56

⁵⁶²KUB 12.1 37-39; S. Alp, 1948, s.318-319

⁵⁶³S. Alp, 1948, s.316

dir. Akabinde küpeler takılıp ayakkabılar giyildikten sonra kraliyet imgesi olan araçların eline alındığı yazılmaktadır⁵⁶⁴. Benzer şekilde Hitit krallarının bir başka egemenlik simgesi olan tahta oturmadan önce de altın küpe taktıkları yazılı vesikalardan öğrendiğimiz bilgilerdendir⁵⁶⁵. Bunun yanı sıra Güneş Tanrısı/Tanrıçası onuruna yapılan kış bayramında Hitit kralları gümüş küpe takmaktadır⁵⁶⁶. Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki altın sembolik olarak tanrılarla ilişkilendirilir. Güneş Tanrısı/Tanrıçası'nın altın küpe taktığı düşünülecek olursa Hitit kralının da tanrılarla eşit olmaması gerekmektedir. Ancak tahta çıkış gibi doğrudan tanrı vekili olunan durumlarda tanrı adına altın küpeler takıldığı düşünülebilir. Hitit krallarının resmi bayram törenlerinde de küpe taktıkları çivi yazılı belgelerden okunmaktadır. İlgili bir belgede;

“Kralın resmi [] krallığın bayram kıyafetlerini giyer başında kalot vardır. Kullaklarında küpe vardır. Ve o ayaklarına Hatti sitilinde ayakkabı giyer⁵⁶⁷.”

Hititçe çivi yazılı belgelerde Tippuva ve Hattuša'da gerçekleştirilen törenlerde küpe hükümdarlık simgeleri ile beraber anılmaktadır. İlgili metin;

“Kral baharda Antahşum Bayramı'nda Tahurpa kentinden Hattuša'ya giderken Tippuva'ya vardığında çadır ve stel artık aşağı indirilmiş olur. Ve Kral arabasından inerek yüzünü Hattuša'ya doğru tutar ve dua eder. Sonra o çadıra girer ve ellerini yıkar. Ardından kral çadırdan çıkar ve stel/dikili taş önünde şarap akıtır. Sonra kral arabasına biner ve yukarıdaki stele (dikili taş) doğru tırmanış başlar. Ve o sırada birbirleri ile hız yarışına giren hizmetçiler de oraya koşarlar ve önce varıp kazanan, altın başını tutar ve kral arabadan iner. Ve o dikme taş önünde iri ekmeği krar ve sunuda bulunur, ardından ikinci taş yönelir. (Ve) orada da iri ekmeği krar ve sunar. Daha sonra kral arabasına biner ve stelden uzaklaşır. Kral büyük ana yola çıktığında, diğer bir at arabası (artık) koşulmuş ve hazırlanmış olur. Kral arabaya biner ve halentuvaya yönelir. Kral, tarnu mekanına yaklaştığında 'Tunna kesna' diye seslenilir. Sonra kral yıkanır ve hükümdarlık simgelerini (KIN.HI.A-ta, Hititçe aniyatta-) ve küpelerini eline alır.....⁵⁶⁸”

Yazılı belgelerde okuduğumuz kral küpelerinin kralların egemenlik vurgusu yaptığı törenlerde, kutsal simge sayılan kıyafetlerde kullanmaları ve tanrı/tanrıçalarla birlikte anılması dikkat çekicidir. Bu tür anlatılara konu olan nesnelere ayrıcalıklı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Hitit krallarının sembolik anlamları olan madenler-

⁵⁶⁴V. Ardzinba, 2010, s.40, 41

⁵⁶⁵A. Ünal, 2016b, s.141

⁵⁶⁶KUB 2.6 III, 24-27; V. Ardzinba, 2010, s.70

⁵⁶⁷KBo 15.15 Ay. 3-7; T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.148; H. M. Kümmel, 1967, s.136, 137

⁵⁶⁸V. Ardzinba, 2010, s.16

den yapılan küpeleri takmaları ve buna dikkat çekici eylemlerde bulunmaları küpeleri konumuz açısından önemli kılmaktadır. Belki de Hitit kralları diğer tanrı sembolleri gibi küpeleri de ilahi ya da güçle alakalı sembol olarak kullanmışlardır. Tarihte bunun çeşitli örnekleri vardır.

2.1.3.2. Tasvirli Eserlerde HUB.BI

Hitit kaya anıtları incelendiğinde metinlerde anlatılan yuvarlak biçimli küpe tasvirlerinin tanrı ve kral aksesuarı olarak kullanıldığı gözlemlenmektedir. Burada tanrılar ve krallar kimi zaman “*her şeyi işiten*” anlamına gelen “*büyük kulak*” betimlerine⁵⁶⁹ yuvarlak iri küpeler taktıkları anlaşılmaktadır⁵⁷⁰. Yazılıkaya, Alaca Höyük, Yağrı, Gezbeli ve Hemite anıtları buna örnek niteliğindedir.

Yazılıkaya’daki tasvirler halka küpe betimlemesine en güzel örnekleri içermektedir. Burada 15 nolu figürden başlayarak birçok tanrı ve tanrıçanın kulağındaki küpe detayları gözlemlenmektedir. Ancak küpe simgesi bütün tanrı tasvirlerinde bulunmamaktadır. Tapınaktaki kral ve tanrı giyimleri ise Hitit belgelerinde anlatılanlarla tutarlıdır⁵⁷¹. Darga, Yazılıkaya’daki tanrı ve kral küpelerinin süs aksesuarı olmaktan öte büyümlü bir anlamı olduğunu söylemektedir. Özellikle Güneş Tanrısı’nın kulağında görülen halka küpe bazı tanrıların kulaklarında da mevcuttur. Hitit krallarının küpe takıyor olmasının sebebi ise baş rahiplik görevinden kaynaklanmaktadır. Tanrılarla iletişimi sağlayan Hitit kralları sıradan halktan farklıdır. Doğasıyla ayrıcalıklı olduğunu anlatan birtakım sembollere ihtiyaç duymaktadır. Burada tanrılara benzemeye çalışan kral, onlar gibi giyinmektedir. Kabartmalarda işlenen konular ise seyirciyi mistik bir havaya sürüklemek içindir⁵⁷². Yazılıkaya’daki kral figürleri; giydikleri pelerin, ayakkabı ve küpeleri ile adeta bir tanrı görünümündedir⁵⁷³. Törenler boyunca kralların üzerinde bulunan küpe gibi birtakım unsurlar da ilahi güç olan tanrılarla kralların benzerliklerini vurgulayan sembollerdir.

Yazılıkaya’da HUB.BÍ sembolüne rastladığımız ilk görsel 15 nolu figürdür. Burada sakallı bir erkek dağ tanrısı resmedilmiştir⁵⁷⁴. 16 numaralı figür ise dağ tanrılarında olmakla birlikte dağ tanrısı olduğunu gösteren eteği yoktur. Sakallı bir erkek tanrı olduğu anlaşılan görselin kulağında halka biçiminde küpe vardır⁵⁷⁵.

⁵⁶⁹A. Özcan, 2014, s.387, 388

⁵⁷⁰V. Ardzinba, 2010, s.67

⁵⁷¹J. Seeher, *Taşa Yontulu Tanrılar Hitit Kaya Tapınağı Yazılıkaya*, Ege Yayınları, İstanbul, 2011, s.37-45

⁵⁷²M. Darga, 1992, s.156

⁵⁷³K. Bittel, R. Naumann, H. Otto, 1941, s.120

⁵⁷⁴Seeher, 2011: 37

⁵⁷⁵Yiğit, Özcan, Kıymet, 2016: 50

18-21 numaralı kabartmalardaki erkek tanrı figürlerinin tamamında büyük halka küpeler vardır⁵⁷⁶. 34 numaralı figür ise başında güneş kursu, asa ve belirgin küpeleri ile egemen gücü anlatan önemli görsellerdendir⁵⁷⁷. Seeher kabartmanın başındaki güneş sembolü ve yuvarlak takke sebebiyle gökyüzünün Güneş Tanrısı'nın canlandırması olduğunu savunmaktadır⁵⁷⁸. Akurgal ise yuvarlak başlık ve pelerin canlandırmalarından hareketle ölümden sonra tanrısallaştırılan herhangi bir kral olabileceğini söylemektedir⁵⁷⁹. Eser genel olarak incelendiğinde Yazılıkaya'daki 64 ve 81 numaralı IV.Tuthaliya tasvirlerine benzemektedir⁵⁸⁰. Omzundan ayağına kadar şeritlerle süslenen tek parça giysi, sağ elinde ^{GIŠ}kalmuş, başlığı, kulağı ve küpesi belirgindir. Benzer şekilde Ay Tanrısı olduğu anlaşılan 35 numaralı kabartmada da küpe mevcuttur⁵⁸¹. (Resim 20)

Babil kökenli Šauška/Ištar'ın canlandırıldığı 38 numaralı figür⁵⁸² de halka biçimli küpe motifine rastladığımız görsellerdendir⁵⁸³. Mitolojide Fırtına Tanrısı Tešup'un kız kardeşi olarak da bilinen Šauška⁵⁸⁴, hem tanrı hem de tanrıça olarak tasvir edilmektedir. Genelde dişi formunda canlandırılırsa da görselde tanrı olarak betimlenmiştir. 39 numaralı Bilgelik Tanrısı Ea'nın da kulağında küpe simgesi mevcuttur⁵⁸⁵.

Yazılıkaya'daki ana sahnede Fırtına Tanrısı'nın karşısında 43 numaralı figürde Fırtına Tanrısı'nın eşi Hepat'ın⁵⁸⁶ da kulağındaki küpe motifi net bir biçimde gözlemlenmektedir. Baş tanrı ve tanrıçanın aile üyelerinin canlandırması olan 45 ve 46 numaralı figürlerin kulaklarında da küpeler mevcuttur⁵⁸⁷.

Yazılıkaya A galerisinde Hitit krallarının egemenlik sembollerini seyirci gösterdikleri en güzel örneklerden biri de 64 nolu figürdür⁵⁸⁸. IV.Tuthaliya giyimi ve egemenlik sembolleri olan nesnelere ile Güneş Tanrısı'na benzemektedir⁵⁸⁹. Yuvarlak başlık, ayak bileklerine kadar uzanan giysisi, ucu kıvrık ayakkabıları, sol elinde ^{GIŠ}kalmuş'u ve kulağında küpeleri ile tanrı tasvirlerindeki gibi dağ tanrısı sembolleri üzerinde durmaktadır⁵⁹⁰. Buradaki tasvir çivi yazılı metinlerdeki tariflerin görselini yansıtmaktadır.

⁵⁷⁶J. Seeher, 2011, s.40

⁵⁷⁷E. Akurgal, 2017, s.432

⁵⁷⁸J. Seeher, 2011, s.57

⁵⁷⁹E. Akurgal, 2017, s.432

⁵⁸⁰J. Seeher, 2011, s.57

⁵⁸¹T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.41-43

⁵⁸²E. Akurgal, 2017, s.432

⁵⁸³T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.39

⁵⁸⁴E. Akurgal, 2017, s.432

⁵⁸⁵T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.38, 39; J. Seeher, 2011, s.60

⁵⁸⁶M. Darga, 1992, s.161

⁵⁸⁷T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.34,36

⁵⁸⁸E. Akurgal, 2017, s.434

⁵⁸⁹J. Seeher, 2011, s.83

⁵⁹⁰T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.60, 61

B galerisinde 82. figürde IV.Tuthaliya ve koruyucu tanrısı Şarruma canlandırmasında tanrının sarıldığı IV.Tuthaliya'nın giyimi 34 ve 64 numaralı figürlerle aynıdır⁵⁹¹. 82 nolu kılıç tanrısı Nergal'a ait kabartmada da büyük halka küpeler mevcuttur⁵⁹².

Alacahöyük ortostatlarında da Fırtına tanrısını temsil eden sembolün önünde ve tahtında oturan tanrılara ibadet eden kralların kulağındaki halka küpelerde belirgindir⁵⁹³. Yağrı Steli'nde de ziyafet sahnesinin gösterildiği karşılıklı oturan iki figürün bulunduğu betimlemenin⁵⁹⁴ kulağında da HUB.BÍ görülmektedir⁵⁹⁵.

Adana il sınırları içerisinde bulunan Tufanbeyli ilçesine bağlı Hanyeri köyü yakınlarındaki Gezbeli/Hanyeri Kabartması da Hitit kaya anıtları içerisinde küpe motifine rastladığımız görsel kaynaklardandır⁵⁹⁶. Bünyesinde dağ tanrısı ve Hititlere bağlı yerel idareciyi konu alan eserdeki figür, öne uzattığı sağ elinde mızrağı, sol omuzunda yayı, belinde yarım ay kabzalı hançeri, sivri uçlu ayakkabıları, yuvarlak başlığı ve kulağında küpeleri ile canlandırılmıştır. Arkasında omuz hizasındaki hiyeroglifte “*Prens Kuwalanamuwa*” yazmaktadır⁵⁹⁷. İmamkulu Anıtı'ndan da bilinen Kuwalanamuwa araştırmalarına göre Hitit egemenliğini tanımış bölgenin önemli bir yerel yöneticisidir. Prens tasvirinin hemen arkasındaki sahnenin sağında ise Hemite Kabartması'nda da okunan “*Kral oğlu/Prens Tarhuntapiya*” yazısıyla karşılaşılmaktadır⁵⁹⁸. Prens Kuwalanamuwa'nın çivi yazılı belgelerden, Boğazköy mühürlerinden İmamkulu ve Manisa civarlarındaki Akpınar Anıtı'ndan bilinmesine karşın Prens Tarhuntapiya'nın kimliği meçhuldür⁵⁹⁹. Buradan küpeyi tanrı, tanrıça, kral ve kraliçelerden başka yerel idarecilerin de takabildiği sonucu çıkmaktadır.

Osmaniye'nin Gökçedam Köyü yakınlarındaki Hemite Kabartmasındaki idarecinin kulağında da küpe tasviri oldukça net görülmektedir. Anıt, Anadolu'dan Çukurova'ya giden Hitit yolu üzerinde bulunmakla beraber bölgedeki hâkim otoriteyi bildirmektedir. Kabartmada Gezbeli hiyerogliflerinde okunan “*Tarhunta, Tarhuntapiya'nın oğlu, Prensler*” yazısı tespit edilmiştir⁶⁰⁰.

⁵⁹¹M. Darga, 1992, s.167

⁵⁹²J. Seeher, 2011, s.113

⁵⁹³T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.77-92

⁵⁹⁴K. Bittel, 1976, s.201

⁵⁹⁵A. Özcan, 2012, s.221

⁵⁹⁶T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.175-178

⁵⁹⁷A. Ünal, “Hanyeri Hitit Kaya Anıtı Son Nefesini Vermek Üzere!”, *Aktüel Arkeoloji*, S.45, 2015, s.26,27

⁵⁹⁸T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.178, 179; H. Ehringhaus, 2005, s.80-108

⁵⁹⁹A. Ünal, 2015, s.27

⁶⁰⁰T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.181-185

Hitit kaya anıtlarındaki sahneler genel olarak dinî ve otorite içeriklidir. Bu anıtların yapılaş amaçları Hitit krallarının otoritelerini buldukları bölge halkı üzerinde canlı tutmaktır. Figürlerin üzerindeki her detay ise tesadüfi düşünülmemelidir. Kralların tanrılarla benzerlikleri özellikle vurgulanmaktadır. Söz konusu benzerlikler arasında küçük bir detay olan küpe motifi ise Yazılıkaya, Alaca Höyük, Yağrı, Gezbeli ve Hemitte anıtlarında göze çarpmaktadır. Sayılan merkezler Hitit idaresi ve kültür tarihi açısından değerlidir.

Küpe tasviri Hitit kaya anıtları dışında egemenliğin önemli bir sembolü olan mühürlerde de karşımıza çıkan bir unsurdur. Mühür konusu ayrı bir başlık altında inceleneceğinden burada anlamı ve işlevi hakkında durulmayacak, bulunduğu bir örneğe değinilecektir. İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi koleksiyonunda bir küp üzerinde bulunan silindirik mühür baskısında Fırtına Tanrısına libasyon yapan bir Hitit kralı canlandırılmıştır. Eserde tasvir edilen kralın kulakları iri olmakla beraber sahnedeki kral ve tanrı tasvirlerinin kulak memesi civarındaki kalabalıktan küpe taktıkları yorumu yapılmıştır. Buradaki tören giysisi tarifi anıtlarda ve çivi yazılı metinlerdekiyle uyusmaktadır⁶⁰¹. (Resim 24)

2.1.4. ^{GIŞ}mari-/marit/ ^{GIŞ}ŞUKUR/^{GIŞ}turi

Tarih boyunca birçok devletin otoritesini sembolize eden mızrak, çeşitli madenlerden yapılan bir oktur. Mistik anlamının yanı sıra gücü gösteren erkeklik organının simgesidir⁶⁰². Aslen bir silah olarak tasarlanan mızrak, tarih boyunca sancak, bayrak, flama gibi egemenlik unsurlarının bağlandığı bir araç olarak kullanılmıştır. Bu açıdan da manevi koruyucu niteliği taşımaktadır⁶⁰³.

Sembol konusunda araştırma yapan ilim insanları mızrak simgesinin devlet otoritesini sembolize eden egemenlik amblemi olduğunu belirtmektedirler. Mızrak, sahibinin yoldaşdır. Onu göklere yükselten eksensel bir imgedir. Mızrak, birçok uygarlıkta Güneşle ilişkilendirilse de Yunan ve Kelt mitolojilerinde şimşekle bağdaştırılmıştır. Bu inanışlara göre mızrak yenilmez bir güç olarak yıldırım gibi çarpmaktadır⁶⁰⁴.

Hitit krallarının da sıklıkla bir güç sembolü olarak kullandıkları mızrağın sözlükteki Hititçe karşılığı “^{GIŞ}mari-/marit” olarak geçmektedir⁶⁰⁵. “mari” belgelerden anlaşıldığına göre demirden yapılan mızrağa verilen isimdir⁶⁰⁶. Fakat bazı araştırmacılar

⁶⁰¹E. Uzunoğlu, 1979, s.179-182

⁶⁰²N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.431

⁶⁰³N. Ersoy, 2000, s.519

⁶⁰⁴N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.431, 432

⁶⁰⁵A. Ünal, 2016a, s.339

⁶⁰⁶V. Ardzinba, 2010, s.73

“GİŞ⁶⁰⁷ mari” asa olarak da tanımlanmıştır⁶⁰⁷. Ayrıca “šittar: levha, güneş kursu ya da mızrak ucu⁶⁰⁸”, “GİŞ⁶⁰⁹ŠUKUR/GİŞ⁶⁰⁹turi: merasim mızrağı, seyretme mızrağı⁶⁰⁹” ve “UDUDU dupiyali: kargı, mızrak⁶¹⁰” manaları da bulunmaktadır. Fiil olarak ise “šiyattal/šiyatallešk: mızrak kullanarak avlanmak, takip etmek, avlanmak, kovalamak⁶¹¹” anlamlarına rastlanılmaktadır. Grekçe’de de “Pallas/Pallein”i sallamak savurmak manasıyla karşımıza çıkmaktadır. Yunan mitolojisinde mızrak, erkeğe ait bir simge olmasına rağmen tanrıçalar ve kahramanlarca kullanılan bir silahtır. Mızrak demirinin ve sapının da ayrı bir imgesel özelliği vardır. Homeros ve Herodot mızrağı kimi zaman sapı, kimi zaman ise demir kısmı ile tanımlamışlardır. Kraliyet amblemi olarak da devlet otoritesinin simgesel anlamıdır⁶¹².

2.1.4.1. Yazılı Metinlerde GİŞ⁶¹³ mari-/marit/ GİŞ⁶¹³ŠUKUR/GİŞ⁶¹³turi

Hitit tanrılarının envanterlerinin bulunduğu listelerde de çeşitli madenlerden imal edilmiş mızrak örneklerine rastlanmıştır. Tarama envanterini içeren örnek metinde;

“Tara<me>qa kenti savaş tanrısının tanrılığı, ağırlığı 20 šekel olan gümüş bir yumruk (şeklinde bir kap?), iki büyük kalkan, bakırdan destekli bir mızrak, bakırdan üç hançer, bakırdan bir mızrak, bronzdan bir silah, bakırdan bir balta (olarak) savaş tanrısının alet ve edevatları toplan(mış)tı(r). Ona yeni bir tapınak yaptık ve bir rahip (atadık)⁶¹³.”

Hitit belgelerinden anlaşılacağı üzere simgesel nitelik taşıyan mızrakların önem derecesi vardır. Öyle ki Hitit kanunlarının 126. maddesinde belirtildiğine göre saray kapısından mızrak çalma suçu ölümle cezalandırılmaktadır. Reyhan söz konusu eylemin basit bir hırsızlık vakası olarak düşünülmemesi gerektiğini belirtmektedir. Saray kapısına kralın gücünü simgelemesi amacıyla dikilen mızrağı çalmak, siyasal iktidarın otoritesine karşı gelme manası taşımaktadır⁶¹⁴. İlgili madde;

“§ 126 Eğer herhangi biri, saray kapısından bir tabure(?)/kutsal bir sembol(?) çalarsa, 6 šekel gümüş versin. Eğer herhangi biri, saray kapısından bronz bir mızrak çalarsa, ölsün....⁶¹⁵”

⁶⁰⁷H. Baltacıoğlu, 1995a, s.43

⁶⁰⁸A. Ünal, 2016a, s.483

⁶⁰⁹A. Ünal, 2016a, s.488

⁶¹⁰A. Ünal, 2016a, s.550

⁶¹¹A. Ünal, 2016a, s.485

⁶¹²N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.431

⁶¹³KUB 38.1 I 4-9; G. Karauğuz, 2021a, s.53

⁶¹⁴E. Reyhan, “Hitit Toplumunda ‘Öldürme’ Eylemi Üzerine Bir İnceleme”, *XVII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler I. Cilt Eski Anadolu Uygarlıkları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018, s.83

⁶¹⁵KUB 29.28 Ön I 11-14; G. Karauğuz, 2018b, s.91; F. İmparati, 1992, s.135

Maddede görüleceği üzere saray kapısından çalınan başka nesnelere verilen cezanın yaptırımını maddi olurken, bronz mızrağın çalınmasının karşılığı ölüm gibi çok ağır bir bedeldir. Sadece bu maddeden bile mızrak sembolünün Hitit kralları için ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Çivi yazılı Hitit belgeleri incelendiğinde sarayda farklı statülerde mızrak taşıyan görevliler olduğu anlaşılmaktadır. Burada bakır ve bronz mızrak dışında altın mızrağın varlığı da dikkat çekicidir. Çünkü son derece değerli bir maden olan altın, MÖ 2. bine ait yazılı ve arkeolojik vesikalara baktığımızda genelde tapınak envanterlerinde tanrılara sunulan nesnelere görülmektedir. Saray görevlilerini içeren metinler incelendiğinde LÚ.(MEŠ)ŠUKUR.DUGUD (Ağır mızraklı adamlar), LÚ.(MEŠ)ŠUKUR KÙ.SIG₁₇ (Altın mızraklı adamlar), LÚ.(MEŠ)ŠUKUR (Mızraklı Adamlar), GAL LÚ^(MEŠ)ŠUKUR (Mızraklı adamların başı), LÚ^{MEŠ} ŠUKUR GIŠŠUKUR^{HLA} (Mızraklıların mızraklı adamları) ve GIŠŠUKUR DUMU.É.GAL (Mızraklı saray görevlisi) gibi görevliler karşımıza çıkmaktadır⁶¹⁶. Ayrıca Alacahöyük kabartmalarındaki figürlerden hareketle LÚ.MEŠMEŠEDİ ve GAL MEŠEDİ'lerin de mızrak taşıdığı düşünülmektedir. İkisini birbirinden ayıran ise taşıdıkları mızrakların ortasındaki eklentidir. Bu eklentinin GAL MEŠEDİ unvanını sembolize ettiği düşünülmektedir⁶¹⁷. Steinherr de bu fikri savunarak I.Šuppiluliuma'nın kardeşi Zita'nın da GAL MEŠEDİ işareti olan mızrağı kullandığını savunmaktadır⁶¹⁸. Yine benzer şekilde Hitit anıtsal heykellerinin anlatıldığı çivi yazılı belgelerde Fırtına Tanrısı'nın imgesi altın kaplı mızrak sağ elinde bulunurken, sol elinde iyi manasına gelen "SIG" hiyeroglif simge ve her iki yanında da gümüş kaplı erkek dağ tanrılarının olduğu görülmektedir. Elinde tuttuğu mızrak askeri gücün sembolüdür⁶¹⁹. Bu figürde altın gümüşten daha değerli olduğundan baş tanrı altın ile, diğer tanrılar gümüş ile gösterilmiştir. Ayrıca mızrağı sağ elinde tutuyor olması sağ tarafın yukarıda açıklanan sembolik anlamıyla ilişkilendirilebilir.

Hitit belgelerinde kutsal bir simge konumunda olduğunu anladığımız mızrağın bir de koruyucu tanrısı vardır. Daha çok kaba kuvvetle ilgili bir simge olduğundan törenlerde askeri sınıfın, mızrağın koruyucu tanrısına reverans yaptığı görülmektedir. İlgili metin;

"Baş saray muhafızı ve on saray muhafızının başı yukarı (saraya) geldikleri zaman, baş saray muhafızı bir asa tuttuğunda ve mızrakların koruyucu tanrısına reverans

⁶¹⁶E. Reyhan, 2017, s.7-11

⁶¹⁷H. Baltacıoğlu, "Alaca Höyük Sfenksli Kapıya Ait Üç Kabartmada Saptanan Bir Unvan ve Kökeni", *Anadolu Araştırmaları*, 1996, s.98

⁶¹⁸F. Steinherr, "Zu den Felsinschriften Taşçı I und II", *İstanbul Mitteilungen*, S.25, 1975, s.315,316

⁶¹⁹T. Bryce, 2003, s.173, 174

yaptığında, baş saray muhafızı asayı alır ve onu tekrar sunağa koyar, ama 10 saray muhafızının başı tuttuğu asayı baş saray muhafızına verir ve baş saray muhafızı, onun için tutar⁶²⁰. ”

Saray muhafızları arasında *MEŞEDİ* ve Altın Mızraklılar olmak üzere iki önemli gurup vardır. İki gurupta toplamda daha fazla sayıda olmalarına karşın nöbet esnasında 12 kişi olarak görevlendirilmişlerdir. Her ikisi de birbirlerinin krala olan sadakatini garantiye almaktadır. Altın Mızraklılar saray avlusunda görevlidirler. Her iki gruptan birer kişi sarayı dış dünyadan ayıran güneydoğu ile güneybatıdaki ana kapılarda nöbet tutmaktadırlar⁶²¹. Burada konumuz için önemli olan hususlardan biri ise 12 mızraklının sembolik anlamıdır. Üç ve dört çarpımından oluşan 12 rakamı dünyanın üç katını simgelemektedir. Yani gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı ile yer yüzündeki dört yön olan doğu, batı, kuzey, güney ve dünyayı oluşturan ateş, su, toprak ve hava olmak üzere dört elementin birleşimiyle ilişkilidir. 12 rakamının sembolik anlamı sadece Hititlerle ilgili değil eskiçağın başta Antik Grek olmak üzere birçok uygarlıkta ve sonraki çağlardaki medeniyetlerinde de görülmektedir. Örneğin Hititlerde 12 altın mızraklı koruyucu dışında yeraltı tanrılarının Yazılıkaya'daki tasvirleri de 12 adettir. Birçok uygarlıkta takvimler 12 aya bölünmüştür. ZODİAK da (burçlar bölgesi) on iki parçadır. Zeus'un baş tanrılığındaki Olimpos'ta da 12 tanrı mevcuttur⁶²².

Altın Mızraklı görevlilerin bir diğer sembolik anlamı, taşıdıkları mızrağın madeninde aranmalıdır. Altın madeni Eskiçağ'dan bu yana en değerli elementlerden sayılmaktadır. Bu nedenle güneş ve tanrısallıkla ilişkilendirilmiştir. Semboller konusunda araştırma yapan ilim insanları altının simgesel olarak bir yandan güneşe benzetildiğini söylerken, diğer taraftan ticarete bir değişim aracı olarak kullanılması sebebiyle fesat düşünceleri ve düşmanlıkları açığa çıkarttığını savunmaktadırlar. Dolayısıyla altın, ölümsüzlükten ölümlülük seviyesine düşmeyi de ifade etmektedir. Antik çağ geleneklerinde “bilgi kaidesi / bilgelik tahtı” olarak da inanılmıştır. Buna göre eğer kaide ve bilgi karıştırılırsa karıştıran kişi altında ezilecektir. Bunlar dışında altın, güneşle ilintili olduğundan ışığın ve doğunun sembolü olarak da algılanmaktadır⁶²³. Altın mızraklıların anlamını biz hükümdarı dış dünyadan ayıran tanrısallık gücünün muhafızları olarak yorumlamaktayız. Burada mızrağın gücü, altının ise tanrısallığı ifade ettiğini düşünebiliriz.

⁶²⁰IBoT 1.36 I 22-26; E. Reyhan, 2017, s.64; H. G. Güterbock, T. P. J. van den Hout, *The Hittite Instruction For The Royal Bodyguard*, The Oriental Institute of The University Of Chicago, Chicago, 1991, s.6, 7

⁶²¹T. Bryce, 2003, s.37

⁶²²N. Ersoy, 2000, s.40, 41

⁶²³N. Ersoy, 2000, s.363

Egemenlik sembolü olarak mızrağa en çok bayram törenlerindeki ayinlerde rastlanmaktadır. Özellikle “*büyük meclis*” seremonilerinde mızrak, kral ve kraliçenin tahtlarına konulmuştur. KILAM bayramında ise krala sunulan demir mızrağın üzerinde Fırtına Tanrısı tasviri bulunmaktadır. Törenlerde genel olarak taht, asa ve mızrak gibi temel güç ve egemenlik sembolleri birlikte kullanılmıştır⁶²⁴. Collins “*mızrağın*” törenlerdeki sembolik amaçlarından birinin de tanrı-kral arasındaki bağı gösterdiğini belirtmektedir. Buna göre bayramlardan birinde kral demir mızrak çıkarır ve Fırtına Tanrısı'nın resmi ile süslenen bir balta ile değiştirir. Burada balta kurbanın, mızrak avın aletidir⁶²⁵. Ayrıca “*balta*” şiddet ve tahakkümün sembolü olarak İstar'ın kült nesnesidir⁶²⁶. Mızraktan baltaya geçiş ise Hitit kralının tanrıların kutsal hayvanları üzerindeki ustalığını simgelemektedir. Burada geyikler vahşi hayvanları, evcil hayvanı ise boğa simgelemektedir. Collins Hitit kralının ritüellerde mızrak ile lider ve ritüel uygulayıcısı rollerini kendi kişiliğinde topladığını belirtmektedir⁶²⁷. Böylece kral tanrılar dünyasında da saygın bir kişilik kazanmaktadır. Dolayısıyla mühür dışında taht, asa ve mızrak görsele hitap eden uygulamalarda ayrıca vurgulanmıştır.

Bayramlarda mızrağın GİŞSUKUR adıyla “*Koruyucu Tanrının Mızrağı*” olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır. KILAM bayramı boyunca demir mızrak krallığın sembolüdür. Ancak aynı bayramın bazı bölümlerinde demir mızrağın yerine demir balta krallık imgesi olarak kullanılmıştır. “*Dağın kralı*” unvanını taşıyan Tanrı Şar'ın da krallık imgesi sapı delik baltadır⁶²⁸.

Hitit krallarına ve din görevlilerini rehberlik eden tören metinlerinde mızrağın kullanımıyla alakalı talimatlar genellikle birbirine benzemektedir. Bu vesikalarda mızrak, genelde bir flama ya da kılıf gibi bir parça ile birlikte ifade edilir. Ayrıca tanrılara yapılan törenlerde kralın temsili tahta çıkışı ve otoritesinin sergilendiği seremonilerde altından imal edilmiştir. Bu mızraklar saray görevlilerince taşınarak kral ve kraliçeye sunulmuştur⁶²⁹. Bunun yanı sıra demir mızrakların kullanıldığı dinî törenlerde demirciler ustası mızrağı saray görevlisine krala sunması için getirmektedir. Sonrasında saray görevlisi mızrağı bir çeşit kılıf ya da kumaşıyla birlikte krala götürüp sembolik olarak

⁶²⁴V. Ardzinba, 2010, s.127

⁶²⁵B. J. Collins, “Hero, Field, Master, King: Animal Mastery in Hittite Texts and Iconography”, D. B. Counts, B. Arnold, (ed.), *The Master of Animals in Old World Iconography*, Archaeolingua Alapitvany, Budapest, 2010, s.61

⁶²⁶V. Haas, , I. Wegner, “Die Axt Der İstar”, A. Erkanal, H. Erkanal, vd(ed.), *İ. Metin Akyurt Bahattin Devam Anı Kitabı Eski Yakın Doğu Kültürleri Üzerine İncelemeler*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul, 1995, s.167

⁶²⁷B. J. Collins, 2010, s.61

⁶²⁸M. Darga, 1992, s.184, 185

⁶²⁹E. Reyhan, 2016a, s.101-103

vermektedir. Akabinde fazla bekletmeden geri alarak kralın önünde eğilmektedir. Sonrasında huzurdan mızrakla beraber ayrılmaktadır⁶³⁰. Buradaki mızrak kumaşı belki de bir çeşit flama/sancak işlevindedir. Böyle düşünmemizin en temel nedeni birçok uygarlıkta savaş esnasında birliklerin ayrılması ve organize edilmesinde sancak ya da flama olarak bir sopaya ya da mızrağa renkli kumaşlar takılmasıdır. Kumaşın arkeolojik olarak günümüze ulaşma olasılığı neredeyse yoktur. Ancak Hitit devletinin ordu yapısı incelendiğinde farklı dil konuşan askerleri ve sayıları hesaba katıldığında orduyu yönetecek bir belirtece ihtiyaç vardır. Dolayısıyla söz konusu kumaş üzerinde daha çok inceleme yapılması gerektiğini düşünmekteyiz.

Kutsal törenlerin başladığı “*büyük meclis*” toplantısında mızrak, sembolik olarak kullanılmaktadır. Burada kral ve kraliçe tahtlarına oturduktan sonra bir saray oğlanı hükümdarlık asası ve altın mızrak ile içeri girer. Sonrasında mızrağın kılıfını krala verir. Asa kralın sağına taht üzerine konulduktan sonra saray oğlanı tarşanzipa⁶³¹, nın yanında altın mızrağı tutarak haykırır. Çağrının ardından muhafız kıtasının komutanı içeri girek altın mızrağı tutar⁶³².

Kralların tanrılarla ilişkisini gösteren, bir çeşit bereket ve güç gösterisi olan kurban ile ziyafet seremonilerinde de altın mızrak sembolik yerini bulmuştur. Törenlerde halentuwa’dan çıkıp kurulan tahtlarına oturmak üzere hareket eden kral çifti, kurban masasına geçerek bir takım kaideyi yerine getirmişlerdir. Sonrasında ziyafeti başlatmışlardır. Burada dikkat çekici nokta metinlerin birçoğunda kralların ziyafeti başlatmadan önce ellerini yıkadıktan sonra altın mızrağın bezi ile kurulamalarıdır⁶³³. Havlu niyetine mızrak bezinin tercihi dikkat çekicidir. Kral çifti kurban masasına geçince Altın Mızrak görevlileri kralın tören takılarını, hükümdarlık asasını, altın mızrak ve bez kılıfı ile gelecek mızrak bezini krala verdikten sonra asayı tahtın yanına bırakır. Kralın karşısına geçtikten sonra “*dikkat!*” manasına gelen “*kaş*” komutu ile haykırır. Muhafızlar komutu duyduktan sonra mızrak ya da onun kılıfı manasına gelen gümüş zau nesnesini getirirler. Muhafızın arkasında elinde ekmek bulunan tellal ekmeği yere koyduktan sonra kumandan zau’yu ekmeğin üzerine yerleştirir. Akabinde Altın Mızrak görevlilerinin eşlik ettiği saray oğlanları altın leğenle kralın el yıkama suyunu getirirler. Kral çifti ellerini bu suyla yıkayıp havlu ile kurularlar⁶³⁴. Burada ekmek ve mızrak birlikte sembolik bir anlam taşımaktadır. Ekmek bilindiği üzere temel besin maddelerinden sayılmaktadır.

⁶³⁰V. Haas, 1994, s.750

⁶³¹Tapınak içinde bir bölüm, sahne Bkz. A. Ünal, 2016a, s.525

⁶³²E. Reyhan, 2016a, s.102, 103; V. Ardzinba, 2010, s.76; A. Ünal, 2003, s.95, 96

⁶³³H. Otten, “Ein Hethitisches Festritual (KBo XIX 128)”, *Studien Zu Den Boğazköy-Texten 13*, Otto Harrassowitz-Wiesbaden, Mainz, 1971, s.4, 5

⁶³⁴A. Ünal, 2016b, s.148

Birçok dinî inanışta kutsal sayılan ekmek, tanrıların nimetlerimin başında gelmektedir. Bu açıdan da iyilik, ihsan ile yaşam için elzem olan servet, mutluluk ve refah gibi kavramları simgelemektedir⁶³⁵. I.Hattuşili'nin Vasiyetnamesi'nde de ekmek refahın simgesi olarak kullanılmıştır. Belgede kralın sözlerine sadakat gösterilmesi gerektiği, itaat edilmesi durumunda ülkenin refaha ulaşacağı “ekmeği yiyeceksiniz” sözleri ile ifade edilmiştir⁶³⁶.

“... Sizler benim [ön]de (gelen) hizmetkarlarımsınız! Benim, kralın, sözlerini [koru]yun! (Böyle olursa), ekmek yiyeceksiniz, su da içeceksiniz! [Böylece Hattu]şa yücecek, ülkem (de) [huz]ur içinde (olacak!). Eğer kralın sözünü korumazsanız, [gelecek]te (?) yaşamayacaksınız ve yok olacaksınız! [Kim] kralın sözüne karşı çıkarsa, o şimdi [ölsün (!)] (Öyle biri) benim memurum (?) olmasın! O, benim önde gelen hizmetkarım olmasın! [Onun] (cinsel) organını kessinler!⁶³⁷”

Ekmeğin üzerine konulan mızrak kralın gücünü temsil etmektedir. Bu açıdan törenlerdeki ekmek ve mızrağın üst üste konulması eyleminin kralın tanrıdan aldığı güç ile sağlanan bolluğu simgelediğini düşünmekteyiz. Ayrıca Karauğuz'a göre tören metinlerinde geçen mari-ekmeği mızrakla ilişkili olarak mızrağa benzeyen çubuklar şeklinde üretilmiştir. Sonrasında da Manuziia şehri Fırtına Tanrısı ile Tanrı Lilluri'ye sunulmuştur⁶³⁸. Törenlerde mızrağın kullanımı ile ilgili örnek bir metin;

“Saray oğlanları (suyu) verirler. Kral ve kraliçe ellerini yıkarlar. Saray oğlanlarının başı havluyu verir. Kral ve kraliçe ellerini kurularlar. Onlar dışarı giderler. Saray muhafızlarının başı da dışarı gider. Saray oğlanı altından mızrağı, mukar-müzik aletini getirir. Ve o gider, kralın tahtının sağ tarafına, aşağıya mızrağı koyar ve o geri gelir. Sonra saray oğlanları saray böreğinin üzerine koyar. Saray muhafızlarının başı önde koşar ve o kralın karşısına geçer. İki saray oğlanı kral ve kraliçenin dizlerine örttüleri koyarlar. Saray oğlanları geri gelirler ve onları saray oğlanları saray böreğinin üzerine koyarlar. Saray oğlanlarının başı mızrak ile (bir işaret) yapar ve miša diye bağırır. Ayrıca mızrağı götürür, onu kralın solundan duvarın içine koyar. Sonra sofracıların başı temiz masayı içeri getirir. Üç saray muhafızı sofranın sağından sağından yürürler. Altın mızrağı ve şuruhha-ağacından üç asayı tutarlar. Saray muhafızlarının başı

⁶³⁵N. Ersoy, 2000, s.315-317

⁶³⁶E. Reyhan, T. Cengiz, 2018, s.29

⁶³⁷CTH6; KUB 1.16 III 33-41; F. Sommer, A. Falkenstein, 1938, s.12,13; S. Alp, 2011a, s.70; E. Reyhan, T. Cengiz, 2018, s.29; G. Karauğuz, 2019a, s.65

⁶³⁸G. Karauğuz, *Hititler Dönemi'nde Anadolu'da Ekmek*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, s.44

sofranın karşısına gelir ve sonra sofracılardan başı onu (masayı) geri koyar ve onun önünde koşar. Sofranın alt tarafından tutar ve onu kaldırır....⁶³⁹”

Metnin devamında mızrak için sunulan kurbanlardan da bahsedilmektedir. Mızrak üzerinde kırılan ekmek sahnesi, Hititlerin egemenlik sembolü olan mızrağa verdikleri önemi gözler önüne sermektedir. İlgili metin;

“Onlar onu saray böreğinin ekmeğinin üzerinde parçalarlar. Mızrakları ve asaları tutanlardan bir saray muhafızı onu alır ve o gider. Saray muhafızının başı altın mızrağı duvarın alt kısmındaki oyuğa koyar ve o, onun üzerine saray böreğini parçalar. Asa adamı önde koşar, sofracılardan ilk (ekmeği) koyarlar. Berber bir adet tatlı ekmeği getirir. Onu saray oğlanına verir. Saray oğlanı ise onu saray oğlanlarının başına verir. Saray oğlanlarının başı ise koruyucu tanrının mızrağı için parçalar....⁶⁴⁰”

Hitit çivi yazılı metinlerde törenlere katılan mızraklıların hiyerarşik düzeninin de sembolik anlamı olduğu görülmektedir. Buna göre sadakat manasına gelen ve daha önce de biat eden kralların bulunduğu sağ tarafta ağır silahlı mızraklılar (ellerinde mızrak tutmadan) ile Altın Mızraklılar bulunmaktadır. Daha aşağı rütbede olan mızraklı saray oğlanlarının yeri ise sol taraftır.⁶⁴¹. Buradaki sağ taraf Anitta metnin örneğinden hatırlanacağı üzere kendini ispatlamış, sadık ve güvenilirliği simgelemektedir.

2.1.4.2. Tasvirli Eserlerde ^{GIŠ}mari-/marit/ ^{GIŠ}ŠUKUR/^{GIŠ}turi

Hitit krallarının fetih ettikleri yerlerde otoritelerini simgeleyen kaya anıtlarında da krallar ve tanrılar sıklıkla ellerinde mızrak tutarak tasvir edilmişlerdir. Görseller seyirciye adeta “burada güç ve otorite benim” imajı verilmeye çalışıldığı fikri uyandırmaktadır. Özellikle Boğazköy, Yazılıkaya, Alacahöyük, Ortaköy, Karabel, İmamkulu, Gezbeli/Hanyeri ve Hemite, güç sembolü olarak mızrağın tasvirlerine örnek gösterilebilir. Hititler egemen oldukları bölgelerde kendi tanrılarının tasvirlerine de yer vermişlerdir. Bu durum bir çeşit kültür dönüşümü sağlamaya çalışıldığı izlenimi uyandırmaktadır. Biz burada hem tanrı hem de kralların görsellerine değineceğiz. Böylece iki görsel karşılaştırılıp tanrı-kral benzerliği daha iyi anlaşılacaktır. Unutulmamalıdır ki Hitit kralları egemenlik hakkını tanrılardan alan, onlarla iletişim kuran ve öldükten sonra tanrılaştıran şahsiyetlerdir.

Boğazköy/Hattuša’da IV.Tuthaliya’nın kült heykeli olduğu düşünülen bir yapıda kral kısa giysisi, mızrağı ve dua pozisyonunda duran sol elinin üzerinde “Büyük Kral

⁶³⁹KBo 4.9 IV 1-35; E. Reyhan, 2016a, 103; G. Karauğuz, *Hitit Merasim ve Bayramları Kil Kitapları*, Çizgi Kitapevi, Konya, 2024, s.142, 143

⁶⁴⁰KBo 4.9 V 1-14; E. Reyhan, 2016a, s.103; G. Karauğuz, 2024, s.143

⁶⁴¹V. Ardzinba, 2010, s.181

Tuthaliya” yazısı gözlemlenmiştir. Eser A evinin iki yapı elemanından birisidir. Doğu duvarının önünde devrilmiş halde bulunmuş olup, 90 cm yüksekliğinde kireç taşından imal edilmiştir. Heykel Neve’ye göre Tuthaliya’nın ölümünden sonra tanrılaştırılan kült heykeldir⁶⁴².

Boğazköy’deki Güneykale’de keşfedilen yıkık bir yapının 80 m uzağında Frig surunun iç yüzünde bir Hitit kabartması keşfedilmiştir. Tekrar kullanıldığı anlaşılan eser oldukça iyi korunmuştur. Kabaca işlenmesinden henüz bitirilmediği tahmin edilen kabartmada sola dönmüş, asker giyimli bir insan figürü vardır. Sağ elinde mızrak sol omuzunda ise yay bulunmaktadır⁶⁴³. Sağ kolu üzerindeki hiyeroglif ile boynuzlu şapkası Neve’ye göre tanrılaşmış II.Šuppiliuma’dır⁶⁴⁴. Figür Hitit krallarının egemenlik vurgusu yaptıkları Hanyeri, Karabel, Hemite, İmamkulu ve Hatıp kabartmaları ile benzerlik göstermektedir⁶⁴⁵.

Yazılıkaya’nın A galerisindeki 41 nolu figür de mızrağın bulunduğu güç sembollerine örnektir. Figür sol elinde mızrak tutarken, sağ elinde omuzuna yaslı topuz bulunmaktadır. Yüzündeki sakalı belirgindir. Başında ise boynuzları belli olmayan sivri başlığı ile tepesinde oturan bir boğa mevcuttur. Ayaklarının altında ise dağ tasvirleri vardır⁶⁴⁶. (Resim 25)

Alacahöyük Ortostatları’nın doğu kulesinin temellerinin üzerindeki kabartmalarda da sağ elleriyle aralarındaki mızrağı tutan iki erkek figürü mevcuttur. Tahribat nedeniyle kabartmalar hakkında fazla bilgi edinilememiştir. Sağ taraftaki tasvirin kulak ve küpesi belirgindir⁶⁴⁷. Yine Sfenksli Kapı’nın batı kulesinde iki eliyle mızrak tutan figür görülmektedir⁶⁴⁸.

Çorum ilinin 53 km güneydoğusunda bulunan bir Hitit başkenti Ortaköy/Şapinuva⁶⁴⁹ kazıları da konumuza örnek veri içermektedir. D binasının solunda keşfedilen Fırtına Tanrısı Teşup’a ait olduğu düşünülen ortostatta tanrı silahları ile gözlemlenmektedir⁶⁵⁰. Kabartma avlunun giriş kısmına doğru yürür vaziyette sadağı ve sol omuzu üzerinde yayı bulunmaktadır. Yürürken ileri uzattığı sağ ayağının üzerinde ise

⁶⁴²P. J. Neve, “Tanrılar ve Tapınaklar Kenti Hattuşa”, *Anadolu Araştırmaları*, S.12, 1990a, s.31,32

⁶⁴³P. J. Neve, “Boğazköy-Hattuşa 1988 Kazı Mevsimi Sonuçları”, *XI Kazı Sonuçları Toplantısı*, S.1, 1990b, s.230

⁶⁴⁴P. J. Neve, 1990a, s.37; T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.15

⁶⁴⁵T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.14, 15

⁶⁴⁶J. Seeher, 2011, s.64, 65

⁶⁴⁷T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.76, 77

⁶⁴⁸H. Baltacıoğlu, 1996, s.93-95

⁶⁴⁹A. Süel, M. Süel, “Bir Hitit Başkenti Şapinuva”, *Çorum Çevre Dergisi*, S.5, 1998, s.85

⁶⁵⁰A. Süel, M. Süel, “Ortaköy Araştırmaları”, *Arkeologlar Derneği Dergisi*, S.28, 2006, s.17

yere dayalı mızrağın dibi görülmektedir. Eserin üst kısımları ise kırıktır⁶⁵¹. (Resim 26) Elinde mızrak taşıyan tanrıların varlığı Hitit çivi yazılı belgelerden de bilinmektedir. Örnek bir metinde;

“Koruyucu tanrı, bir erkek heykeli, ayakta durur, gözleri altın kaplama sağ elinde gümüştan bir mızrak tutar sol elinde bir topuz tutar⁶⁵².”

Ortaköy kabartması Şapinuva’da Hitit kral ve kraliçeleri ikamet ettiği için ilim insanları Fırtına Tanrısı’nı ifade ettiğine kesin gözüyle bakmaktadır. Diğer kabartmalardan farklı olarak üzerinde büyük bir sadak bulunmaktadır. Karabel, Gezbeli/Hanyeri, İmamkulu ve Hemite kabartmalarında yay ve mızrak tasvirlerinin bulunduğu yerel kralar da birbirlerine benzer niteliktedir⁶⁵³.

İzmir’in yaklaşık 30 km doğusuna konumlandırılan Kemal Paşa ilçesinden Torbalıya giden yolda keşfedilen Karabel Hitit Kaya Anıtı da bir kralı simgelemesi bakımından Hitit egemenliğinin bölgedeki varlığını gösteren ikonik örnektir⁶⁵⁴. Anıtın üzerindeki Hiyerogliften II.Murşili’nin batı Anadolu seferleri sonunda egemenliği altına aldığı Mira ülkesinin kralı Tarkasnawa olduğu anlaşılmıştır. Hiyeroglif ayrıca kralın babasının adının da BIRD-li olduğunu belirtmektedir⁶⁵⁵. Figür, belinde hilal kabzalı kılıcı, sağ omuzunda omuzuna asılı yayı ve ileriye uzattığı sol elinde mızrağını tutmaktadır⁶⁵⁶. Araştırmacılar kabartma üslubunun Hitit sanatıyla uygun olduğunu belirtmektedir. Ancak eserdeki giyim şekli tanrı kıyafetleriyle benzerdir. Yiğit, Hitit krallarının bazı törenlerde tanrı kıyafeti ile gösterilmesi ve hiyeroglif yazıda belirtilenleri kanıt göstererek figürün kralı temsil ettiğini söylemektedir. Buradaki görselle Hitit kültürü kapsamında bölgedeki yerel kral, egemenliğini imge aracılığıyla vurgulamaktadır. Tanrı tasvirinin varlığı ise hâkim gücün kudretini ilahi bir motife dayandırmasındandır⁶⁵⁷. Karabel Anıtı ile Hitit egemenliğinin MÖ 2. binde Batı Anadolu’da İzmir’e kadar uzandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

İmamkulu Kabartması’nda betimlenen mızrak sembolü de Hitit krallığını temsil ettiği düşünülmektedir⁶⁵⁸. Eser, Kayseri’nin Develi ilçesine bağlı İmamkulu Köyü’ndeki

⁶⁵¹M. Süel, “Ortaköy-Şapinuva ‘D’ Yapısı Hitit Dini Mimarisinde Değişik Bir Yorum”, *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, A. Süel, (ed.), Ankara, 2005, s.688

⁶⁵²Bo 2383/v.B.1 Öy. II 24-26; T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.95

⁶⁵³T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.95

⁶⁵⁴N. Strupler, “Vandalizing’ Father Hittite. Karabel, Orientalism and Historiographies” *Cambridge Archaeological Journal*, C.33, 2023, s.2-5.

⁶⁵⁵D. J. Hawkins, 1998, s.4

⁶⁵⁶T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.111

⁶⁵⁷T. Yiğit, 2021, s.277

⁶⁵⁸M. Darga, 1992, s.183

Şimşekkaya’da keşfedilmiştir⁶⁵⁹. Yarım daire biçiminde kaya çıkıntısı üzerine işlenen sahnelerde “*kral ve tanrılar dünyası*” konu edinilmiştir. Sahnenin en sol tarafındaki yerel kral sol elinde mızrak diğer omuzunda ise yayıyla tasvir edilmiştir⁶⁶⁰. Burada bulunan hiyerogliflerde okunan “*prens*” sözcüğünden Hititlere bağlı yerel bir idareciyi nitelediği sonucuna varılmıştır⁶⁶¹. İsmi okunuşuna kesin bir çözüm getirilmese de “*Te-su-pa*”, “*KARAŞmuwa*⁶⁶²” ya da *Kuwalanamuwa* olabileceği düşünülmüştür⁶⁶³. Buradan hareketle İmamkulu Kaya Anıtı sayesinde de bölgede bir Hitit egemenliği olduğu anlaşılmaktadır. Burada elinde mızrağını tutan kral motifi bölgeyi askeri güç ile ele geçirdikleri izlenimini vermektedir. (Resim 1)

İmamkulu Anıtı’nda rastladığımız yerel idareci *Kuwalanamuwa* sağ elinde mızrağı ile *Gezbeli/Hanyeri* kabartmasında da karşımıza çıkmaktadır⁶⁶⁴. İmamkulu ikonografisinden de Hitit egemenliğinin bölgedeki varlığı anlaşılmaktadır. Buradaki mızrak simgesi diğer anıtlardaki gibi siyasi otoriteyi anlatmaktadır.

Hemite Kabartması’ndaki kral tasvirinde de diğer örneklerdeki gibi mızrak simgesi mevcuttur. Sol elinde yayını tutan kral, ileri uzattığı sağ eliyle mızrağını tutmaktadır⁶⁶⁵. Burada da Hitit krallığının egemenliği imgeler yoluyla anlatılmaktadır⁶⁶⁶.

Konya ilinin Meram ilçesinin Hatıp Mahallesinin yaklaşık 150 m batısında keşfedilen Hatıp Kaya Anıtı da Hitit egemenliğini temsil eden mızrak sembolüne rastladığımız görsel kaynaklardandır⁶⁶⁷. Hatıp Kaya Anıtı’nın bulunduğu alan incelendiğinde Hitit başkentine benzer bir topografik yapı gösterdiği anlaşılmıştır. Buna göre anıt, kayalık ve uçurum bir alanda iki odalı, yakınlarında MÖ 2. binyıl karakteristiğini yansıtan kalenin varlığı, kalede Hitit Dönemi’ne tarihlenen seramik parçalarının bulunması, su kaynağının yanına yapılması ve keşfedilen yazıt gibi nedenlerden Hitit egemenliğinin bölgeye ulaştığını kanıtlamaktadır⁶⁶⁸.

Anıttaki kabartma sağa doğru yürür pozisyonundadır. Kral ya da tanrı olduğu düşünülen figür, üst kısmı tahribe uğramış konik, ucu sivri başlık takmaktadır. Başlığın altında yatay bir bant bulunmaktadır. İleriye uzattığı sol elinde mızrak, sağ elinde ise

⁶⁵⁹M. F. Himmetoğlu, “İmamkulu Kaya Kabartması’nın Kültürel ve İkonografik Tahlili”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.3, 2019, s.443

⁶⁶⁰M. Darga, 1992, s.179, 180

⁶⁶¹T. Yiğit, 2021, s.282

⁶⁶²M. Darga, 1992, s.180; M. Erdoğan, *Kayseri’de ve Kayseri Arkeoloji Müzesindeki Hitit Dönemine Ait Eserler*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri, 2022, s.186

⁶⁶³M. F. Himmetoğlu, 2019, s.444

⁶⁶⁴A. Ünal, 2015, s.26, 27

⁶⁶⁵M. Darga, 1992, s.182

⁶⁶⁶T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.184

⁶⁶⁷O. Ermişler, H. H. Ekiz, “Hatıp Kaya Anıtı”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, S.51, 1997, s.403

⁶⁶⁸G. Karauğuz, “Bronz Tablette (Bo 86/299) Geçen ^{NA}4hekur SAG.UŞ “türbe” Yapısı Üzerine”, *Bulleten*, C.LXVII, S.248, 2003, s.7

yay tutmaktadır⁶⁶⁹. Savaşçı bir karakteristiğe sahip olan görselin tanrı olabileceğinin düşünülmesine dair tek ipucu tanrılık simgesi olan boynuzlu başlığı giydiğinin düşünülmesidir⁶⁷⁰. Fakat bazı tasvirlerde Hitit krallarının da boynuz başlıklı şapka taktıkları bilinmektedir⁶⁷¹. Hatıp Kaya Anıtı'nda yer alan hiyeroglif yazıtta şöyle yazmaktadır;

“*Kurunta Büyük Kral, [Kahraman], Büyük Kral, Kahraman, [Mu]watalli'nin oğlu*⁶⁷².”

Kaynaklardan Kurunta'nın III.Hattuşili'nin tahta çıktıktan sonra kendisi ile yaptığı anlaşmalar ile Tarhuntaşša'da Hititlere bağlı vasal bir prens olarak bölgeyi idare ettiğini bilmekteyiz⁶⁷³. Yiğit, Hatıp Anıtı figürünün tanrı giysileri ile tasvir edildiği için tanrı olarak düşünülmesine karşın, hiyeroglifte yazan “*Kurunta*” ibaresinden kabartmanın adı geçen prensi nitelendirebileceğini söylemektedir⁶⁷⁴. Çivi yazılı belgelere ek olarak Hatıp Anıtı'nın da katkıları ile Kurunta'nın Hititler adına bölgede egemenliğini kabul ettirdiğini anlamaktayız. İktidarının göstermek için Hitit geleneklerine uygun şekilde mızrak gibi egemenlik sembollerini yaptırdığı plastik eserler de kullandığı anlaşılmaktadır. Özellikle IV.Tuthaliya Dönemi'nde iki ismin yaptırdıkları tasvirli eserlerde bir nevi sembol savaşına girdiği görülmektedir. En net örnekler ise “*geyik*” simgesi üzerinden gözlemlenmektedir. Konu son bölümde ele alınmıştır.

Hatıp Kaya Anıtı da benzerleri Hanyeri/Gezbeli, İmamkulu, Hemite, Boğazköy ve Karabel Anıtları gibi krallık simgesi olan “*mızrak*” sembolünü bünyesinde barındırmaktadır⁶⁷⁵. (Resim 27) Buradan hareketle Hitit krallarının otorite simgesi mızrağın da diğer semboller gibi kaya anıtlarında da sıklıkla karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Anıtın en önemli özelliği yerel idareci Kurunta'nın da mızrak ve boynuz sembolleri yardımıyla siyasal gücünü ilahi motifle desteklemesidir⁶⁷⁶. III.Hattuşili ve oğlu IV.Tuthaliya zamanlarında Kurunta ile yapılan anlaşmalarla Tarhundaşša ve çevresinin kendisine bırakıldığı bilinmektedir⁶⁷⁷. Anlaşmalar kapsamında Hititler adına Aşağı Ülke'de idareci olan Kurunta'nın verilen örneklerle Hitit kralları gibi egemenlik sembollerini yönettiği bölgede kullandığı anlaşılmaktadır.

⁶⁶⁹O. Ermişler, H. H. Ekiz, 1997, s.404; A. Dinçol, “The Rock Monument Of The Great King Kurunta And Hieroglyphic Inscription”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi*, Çorum, 1996, s.160

⁶⁷⁰T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.147, 148

⁶⁷¹T. Yiğit, 2021, s.280

⁶⁷²A. M. Dinçol, “Die Entdeckung des Felsmonuments in Hatip und ihre Auswirkungen über die historischen und geographischen Fragen des Hethiterreichs”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, S.1, 1998, s.28; H. Bahar, “Hititlerde Su ve Konya Su Anıtları”, *International Congress On Cultural Heritage And Tourism*, Konya, 2017, s.865; A. Dinçol, 1996, s.161; T. Yiğit, 2021, s.280

⁶⁷³A. Dinçol, 1996, s.161, 162

⁶⁷⁴T. Yiğit, 2021, s.280

⁶⁷⁵O. Ermişler, H. H. Ekiz, 1997, s.405

⁶⁷⁶T. Yiğit, 2021, s.280

⁶⁷⁷Ayrıntılı bilgi için bkz. G. Karauğuz, 2018a, s.66-86; G. Beckman, 1996, s.103-119

New York Metropolitan Müzesi'nde sergilenen Gümüş Geyik Ritonu'ndaki dinî tören tasvirlerinde de mızrak sembolü gözlemlenmektedir. Buradaki sahne hayat ağacı, ölü ya da uyuyan geyik, sadak, av çantası, uçları yere yönelmiş iki mızrak ve önünde tabure şeklinde bir tahta oturmuş tanrısal motifle başlamaktadır⁶⁷⁸. KILAM festivalini anlatan bir fragmanda dik vaziyette duran mızraklar şu şekilde anlatılmaktadır;

“Sonra mızraklar... dikilirler. Ondan sonra 10 veya 20 bakırdan kalkanı getirirler⁶⁷⁹.”

Taracha ritondaki mızrak sembolünün koruyucu tanrı D^LLAMMA'nın muhtemelen av sembolü olduğu yorumunu yapmaktadır. Ege bölgesi ikonografilerinde de iki mızrak simgesi ilk önce avcılarla, sonrasında ise savaşçılarla ilişkilendirilmiştir⁶⁸⁰.

Geyik ritonundaki sahnelere benzer şekilde Dresten Mührü ve Louvre Müzesi'nde sergilenen başka bir mührün kenar dairesinde de bir taht üzerine oturmuş tanrı, elinde yırtıcı bir kuş, ona libasyon yapan iki erkek (ilki kartal başlı), tanrının arka tarafında ismi, sadak, post ya da kalkan, yere saplı iki mızrak ve G^{İŞ}eya ağacı bulunmaktadır⁶⁸¹. Bunların yanı sıra Hitit İmparatorluk Çağı mühürlerinde “mızrak” görselinin bir hiyeroglif işarete dönüşerek üst düzey memuriyet sembolü olarak da kullanıldığı saptanmıştır⁶⁸².

Tyskiewicz silindir damga mührünün ikinci sahnesinde de ölü yakma ritüelinin betimlendiği bölümün sol tarafında yerde yatan düşmanı sol ayağıyla çiğnediği düşmana sol elindeki mızrağını saplamış halde tasvir edilmiştir⁶⁸³. Görsel düşmanları yenen kaba gücü seyirciye hissettirmektedir. Bu gücü sağlayan araç ise mızrakla anlatılmıştır.

Alacahöyük'te ele geçirilen bir vazo parçasında da aslan ya da panter olduğu düşünülen yırtıcı bir hayvanın üstünde elinde mızrağıyla bir tanrı kabartması yer almaktadır⁶⁸⁴. (Resim 28)

Eski Hitit Çağı'nın erken dönemlerine tarihlenen Aydın Mührü'nde de bilgelik tanrısı Ea'nın veziri Usmu'ya doğru yürüyen üç tanrı figürünün üstlerinden önlerine doğru uzanan mızraklar ile bellerinden sarkan asaları tasvir edilmiştir⁶⁸⁵.

⁶⁷⁸G. Güterbock, 1981, s.1,2; E. Akurgal, 2005, s.136; S. Alp, 1999, s.86, 87; M. Darga, 1992, s.39

⁶⁷⁹KBo 10.23 V 11-15; M. Darga, 1992, s.39

⁶⁸⁰P. Taracha, 1996, s.74, 75

⁶⁸¹M. Darga, 1992, s.40

⁶⁸²H. Baltacıoğlu, 1996, s.96

⁶⁸³S. Alp, 1999, s.44,45

⁶⁸⁴E. Uzunoğlu, 1979, s.184

⁶⁸⁵S. Alp, 1999, s.49

2.1.5. ^{GIŠ}huluganni

Araba, simgesel olarak hareketlilikle ilişkilendirilen bir ikondur. Araba içerisinde gösterilen kişiler, dünyada yöneldikleri yön ile buralara sahip olduklarını belirtmektedirler. Araba ayrıca sosyal sınıf, maddi konfor, özgürlük, erkek cinselliği ve gücün göstergesidir⁶⁸⁶. Özellikle Mezopotamya ile Anadolu plastik eserlerinde ve çivi yazılı metinlerde sıklıkla rastladığımız araba, eskiçağ tanrılarının savaş ve seyahatlerinde de kullandıkları bir araçtır. Hitit uygarlığını önemli ölçüde etkileyen Mezopotamya inancına göre Fırtına Tanrısı sıklıkla arabasında ayakta durmaktadır. Benzer şekilde Sümer Güneş Tanrısı Utu'nun da arabasını gündüz vakti gökyüzüne gece ise göğün derinliklerine sürdüğü düşünülmektedir⁶⁸⁷. Araştırmacılar bu çağdaki savaş arabalarının sfenks gibi ikonik yapılardan esinlenilerek imal edildiğini belirtmektedir⁶⁸⁸.

Mezopotamya kültüründe arabalar tanrıların heykellerinin taşındığı araçlar olarak da kullanılmıştır. Araştırmacılar çivi yazılı metinlerde bir tanrının savaşa giderken veya savaşı izliyormuş gibi tasvir edildikleri sahnelerin savaş alanlarına götürülen tanrı heykelleri olabileceklerini ileri sürmektedir⁶⁸⁹. Hitit dinî metinleri incelendiğinde tören arabalarının tanrı heykellerini, ölen kral ile kraliçelerin heykellerini ve kült gezilerde kral ve kraliçeleri taşıdıkları öğrenilmektedir⁶⁹⁰.

Çivi yazılı Hitit belgelerinde “*araba*” manasına gelen ifadenin “^{GIŠ}GI-GIR/^{GIŠ}GÍGIR” olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca metinlerde ^{GIŠ}GIGIR ASABI, “*oturularak binilen araba*” şeklinde geçmektedir⁶⁹¹. Bunların yanı sıra Hitit vesikalarında ^{GIŠ}haršandanahi(t) “*ağır taş nakil aracı*”⁶⁹², ^{GIŠ}huluganni “*araba, tahtı revan, kağni, sele*”⁶⁹³, ^{GIŠ}MAR.GÍD.DA “*yük arabası, kağni*”⁶⁹⁴ ve ^{GIŠ}MADNANU “*tahtı revan*”⁶⁹⁵ gibi araba isimleri de keşfedilmiştir.

Atların çektiği ^{GIŠ}GIGIR savaşlarda savaş arabası, normal hayatta ulaşım aracı ve dinî seremoniler kült simgesi olarak kullanılmıştır⁶⁹⁶. Tanrıların heykelleri yine ^{GIŠ}GIGIR ile taşınmıştır. Benzer şekilde kült törenlerinde ^{GIŠ}huluganni krallıkla ilişkilendirilen sembolik arabalardan birisidir. Kral, kraliçe ve din görevlileri ^{GIŠ}hulugan-

⁶⁸⁶N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.48

⁶⁸⁷J. Black, A. Green, 2017, s.275

⁶⁸⁸N. Ersoy, 2000, s.415

⁶⁸⁹J. Black, A. Green, 2017, s.275

⁶⁹⁰Ö. Sir Gavaz, 2012a, s.214, 215

⁶⁹¹A. Ünal, 2016a, s.129

⁶⁹²A. Ünal, 2016a, s.167

⁶⁹³A. Ünal, 2016a, s.199, 200

⁶⁹⁴A. Ünal, 2016a, s.338

⁶⁹⁵Ö. Sir Gavaz, “Hitit Çivi Yazılı Metinlerde Geçen “Arabalar” Üzerine Bir İnceleme”, T. Yiğit, M. A. Kaya, A., A. Sina, *Ömer Çapar'a Armağan*, Hel Yayıncılık, Ankara, 2012b, s.129

⁶⁹⁶Ö. Sir Gavaz, 2012a, s.214

ni'den önemli dinî etkinliklerde sembolik olarak faydalanmışlardır. Çalışmalarda iki araç arasında iki farklılık olduğu tespit edilmiştir. İlki ^{GIŞ}GIGIR atlarla çekilirken, ^{GIŞ}hulugannide boğalar/sığırlardan faydalanılır. İkincisi ^{GIŞ}huluganni ayakta ya da otularak kullanılabilir. ^{GIŞ}GIGIR ise ayakta kullanılmaktadır⁶⁹⁷.

Metinlerde geçen ^{GIŞ}MAR.GÍD.DA genellikle dört tekerlekli bir araçtır. Fırtına Tanrısı'na atfedilen ^{GIŞ}MAR.GÍD.DA, Hurri ve Şerri olarak bildiğimiz Fırtına Tanrısı'nın kutsal hayvanı olan boğalar tarafından çekilmektedir⁶⁹⁸. Önemli bir güç/egemenlik sembolü olan boğar aşağıda ayrı bir başlıkta inceleneceğinden sembolik anlamına burada değinmeyeceğiz.

Kült metinlerinde ^{GIŞ}MAR.GÍD.DA'nın törenlerde ayrı bir versiyonu olduğu anlaşılmaktadır. Burada nanankaltaş ^{GIŞ}MAR.GÍD.DA şekliyle geçen aracın süslü bir biçimde kullanıldığı düşünülmektedir⁶⁹⁹. KILAM bayramını konu edinen bir belgede ^{GIŞ}MAR.GÍD.DA'yı çeken boğaların yular ve boynuzlarının altınla kaplı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca KILAM bayramının anlatıldığı örnek bir belgede ^{GIŞ}MAR.GÍD.DA, ^{GIŞ}huluganni ile birlikte geçmektedir⁷⁰⁰.

“... *Binek arabası* (^{GIŞ}huluganni) vardır. *Hapiya adamları, kurt adamlar, zihuri adamları, kutsal yük arabası/kutsal tören arabası* (^{GIŞ}MAR.GÍD.DA) *arkiu-evinde sol kenarda yerini alırlar*⁷⁰¹.”

Hitit çivi yazılı metinlerde tespit edilen ^{GIŞ}MADNANU'nun ^{GIŞ}GIGIR'in bir türevi olduğu düşünülmektedir. I.Hattuşili'nin yıllıklarında Hitit kralının yendiği şehirlerin tanrılarını ve onlara ait ^{GIŞ}MADNANU/ MAYYALTU ları ülkesine getirerek Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na adadığı okunmaktadır. Bu bilgiden hareketle ^{GIŞ}MADNANU'nun tapınaklara adanan, tanrı heykellerinin taşınıp çeşitli işlerde kullanılan bir araç olduğu düşünülmektedir⁷⁰². Biz çalışmamızın bu bölümünde Hitit egemenliğinde sembolik bir unsur olarak yararlanılan tören aracı ^{GIŞ}huluganni ve savaş aracı ^{GIŞ}GIGIR üzerinde duracağız. Bunlardan ilki çivi yazılı vesikalarda kralların kült malzemesi olarak karşımıza çıkarken diğeri plastik eserlerde tanrılarının ve kralların güçlerini sergiledikleri sahnelerde yer almaktadır. Kült gezilerde yararlanılan arabaların kullanım biçim-

⁶⁹⁷A. Hagenbuchner-Dresel, “Die Fortbewegungsmittel Des Hethitischen Königspaars Im Kult”, *Šarnik-
zel Hethitologisch Studien Zum Gedenken An Emil Orgetorix Forrer*, ed. Groddek, D., Rößle, Dresden,
2004, s.363-365; Ö. Sir Gavaz, 2012b, s.124

⁶⁹⁸A. Hagenbuchner-Dresel, 2004, s.362

⁶⁹⁹A. Hagenbuchner-Dresel, 2004, s.362

⁷⁰⁰Ö. Sir Gavaz, 2012b, s.129; KILAM bayramında geçen ^{GIŞ}MAR.GÍD.DA'nın geçtiği metin yerleri için bkz. I. Singer, “The Hittite KILAM Festival”, *Studien Zu Den Boğazköy Texten* 28, Otto Harrassowitz Wiesbaden, 1984, s.12-18

⁷⁰¹KUB 2.3 Ay. 33-38; Ö. Sir Gavaz, 2012b, s.129

⁷⁰²Ö. Sir Gavaz, 2012b, s.129

lerine bakıldığında da yine egemenlik ve güç gibi kavramların vurgusu yapıldığı aklı gelmektedir.

2.1.5.1. Yazılı Metinlerde ^{GIŞ}huluganni

Hitit kültüründe kralların uyguladığı törenler çoğunlukla tanrıların faaliyetlerinin canlandırılması gibi görülmektedir. Çünkü törenlerdeki kral hareketleri bayram törenleri, mitoslar ve plastik eserlerdeki anlatılan tanrısal faaliyetlerle bezerdir. Bu düşünceye kralların kullandıkları semboller de dahil edilebilir. Başlığın ilk satırlarında belirttiğimiz özgürlük, güç, refah, sosyal sınıf gibi kavramları işaret eden araba imgesi de buna dahildir. Örneğin mitolojide Hitit Fırtına Tanrısı sefere giderken Hurri ve Şerri isimli boğalarının koşulduğu arabalarında hareket ederler. Bu araçtayken rüzgâr, yağmur, gök gürültüsü ve şimşek ona eşlik etmektedir. Ayrıca tanrısal gücünün simgesi olan mızrağını da düşmanlarına karşı arabasında savurur⁷⁰³. Benzer şekilde Ullikummi Şarkısı'nda da Fırtına Tanrısı ve başta boğa ve arabası olmak üzere güç simgelerine rastlamaktayız⁷⁰⁴.

Metinlerden öğrenildiğine göre sembolik değeri olan Hitit arabalarının fiziki yapıları 2 ya da 4 tekerlekli, at, sığır, boğa gibi simgesel değeri olan hayvanlar tarafından çekilen, süslü, ahşap dışında altın, gümüş gibi değerli madenlerden imal edilmiş araçlar şeklinde düşünülebilir⁷⁰⁵.

Hitit çivi yazılı belgelerde arabaların simgesel kullanımları daha çok törenlerde karşımıza çıkmaktadır. Hitit krallarının AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramı gibi yolculuk gerektiren seremonilerde söz konusu araçtan yararlandıkları bilinmektedir. Festival metinleri incelendiğinde kralların ^{GIŞ}GIGIR ve ^{GIŞ}huluganni araçlarından değişimli olarak yararlandığı anlaşılmaktadır. Özellikle kralın Hattuşa'dan başlayan yolculuğunda Tipuwa'nın dağlık bölgelerine tanrı heykeli taşıırken ^{GIŞ}GIGIR'i tercih ettiği görülmektedir. Buradaki ritüeller gerçekleştirildikten sonra yine aynı araçla Hattuşa'ya dönülmüştür. Kral ve kraliçelerin Hattuşa'nın içerisinde kentten yukarı kesimine yaptığı yolculukta ise ^{GIŞ}huluganni'den yararlandıkları düşünülmektedir⁷⁰⁶. Ayrıca kral halentuva evinden büyük eve geçerken hafif bir araba kullanmaktadır⁷⁰⁷. Ardzinba hafif arabaların kralların ayinlerde gereken dramatik ritüeli gerçekleştirmek için kullandığı simgesel nesne olduğunu belirtmektedir. Hattuşa kentine aracıyla varan kral, kahvaltıyı başlattıktan

⁷⁰³E. Neu, "Ein Althethitisches Gewitterritual", Studien Zu Den Boğazköy-Texten, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1970, s.48

⁷⁰⁴Şarkının ilgili kesiti üçüncü bölümde "boğa" başlığında kullanılacağından burada metin yeri verilmiştir. Ullikummi Şarkısı'nın tam metni için bkz. G. Karauğuz, 2015, s.131-146

⁷⁰⁵Ö. Sir Gavaz, 2012b, s.124-129

⁷⁰⁶Ö. Sir Gavaz, 2012a, s.219

⁷⁰⁷H. Otten, 1971, s.2, 3

sonra arabaya binmeden yıkanmış, akabinde yukarı kentteki tapınaklar bölgesine hareket etmiştir⁷⁰⁸.

Hitit krallarının arabayla yaptıkları gezilerin konumuz açısından önemi sembolik anlamında aranmalıdır. Törenlerde egemen güç olarak krallar kainatla bütünleşerek evrenle kendisinin yeniden doğuşunu canlandırmaktadır. Şu haliyle araştırmacılar Hitit krallarını arabayla yaptıkları ritüelleri, tipolojik olarak eskiçağ Hint kültüründeki “*kralın vücuda getirilmesi*” ve yıl başında gerçekleştirilen kral gezilerine benzetmektedirler. Ritüellerde krallar sıvı sürerek kutsandıktan sonra arabalarıyla güneşin hareket istikametine kutsal mekanları dolaşmışlardır⁷⁰⁹. Hitit metinlerinde kral yolculuklarında yararlanılan ^{GIŞ}GIGIR ve ^{GIŞ}huluganni'nin üzerindeki ^{GIŞ}GU.ZA'nın varlığı da dikkat çekicidir. Konuyla ilgili çalışan ilim insanları Hitit krallarının bu araçlarda hem konforunu sağlayan hem de gücünü simgeleyen tahtla yolculuk ettiklerini düşünmektedirler⁷¹⁰. İlgili bir belgede;

“Saray oğlanlarının başı, onun elinden tutar, Ve o üzüm [bağına] adım atar. Fakat muhafız ^{GIŞ}GU.ZA'yı indiri ve muhafız arabadan yere iner⁷¹¹.”

Hagenbuchner buradaki ^{GIŞ}GU.ZA'nın kralın araca binışinde kullanılan bir tür tabure olabileceğini önermektedir⁷¹². Öte yandan Hitit krallarının arabayla yaptığı geziler Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrısının arabasıyla gerçekleştirdikleri ülke gezisiyle kıyaslanmaktadır. Özellikle Güneş Tanrısının dünyanın dört biryanını gezmesi, Hitit kralının egemenlik altına aldığı bölgeleri dolaşmasıyla bağdaştırılmaktadır. Yani Hitit kralları ziyaret ettikleri bölgelere hâkim oldukları imajını çizmektedir. Bunu yaparken de araba gibi tanrısal bir simgeyi kullanmaktadırlar. Böylece ilahi gücün temsilcisi olarak halkının gözünde kutsallaşmaktadır. AN.TAH.SUN^{SAR}, Nuntariyasha, Teteshapi ve diğer birçok bayramda Hitit kralı kısa mesafe olsa bile tıpkı Güneş Tanrısı gibi arabayla törenleri gerçekleştirmektedir. Araştırmacılar Hint-Avrupa geleneğine göre kutsal seremonilerde arabanın kullanımını “*şar*” ya da tekerleğin güneş simgesi olarak kabul edilmesinden kaynaklanabileceğini belirtmektedirler⁷¹³.

Hitit mitolojisinde kral ve tahtın diyalogunu içeren belgelerde de krala iktidarının denizden gelen bir arabayla verildiği bilinmektedir. İlgili belgede;

⁷⁰⁸KUB 10.17, I, 20-23; V. Ardzinba, 2010, s.21

⁷⁰⁹V. Ardzinba, 2010, s.32

⁷¹⁰A. Hagenbuchner-Dresel, 2004, s.368; Ö. Sir Gavaz, 2012b, s.127

⁷¹¹A. Hagenbuchner-Dresel, 2004, s.368; Ö. Sir Gavaz, 2012b, s.127

⁷¹²A. Hagenbuchner-Dresel, 2004, s.368

⁷¹³V. Ardzinba, 2010, s.34, 35

“...Taht, ben kral için denizden iktidar ve (kral) arabası getirdi. Annemin ülkesini keşfettiler ve bana labarna kral dediler⁷¹⁴.”

İlim insanları ilgili metnin tamamından hareketle kralın tanrılar tarafından iktidar sahibi olduğu ve bizim egemenlik alameti olabileceğini düşündüğümüz arabanın krala ait olduğunu vurgulamaktadırlar. Buna göre kral ülkesini koruyan tanrı temsilcisidir. Tanrılar kralı desteklemek için iktidar ve sembolik araba hediye etmişlerdir⁷¹⁵. Kralar da tanrılar gibi davranarak ilahi güçle bağlarını halka simgelerle anlatma çabasındadırlar. Dolayısıyla krallar, tanrılarının arabalarıyla dünyayı dolaştıkları gibi egemenliği altındaki toprakları kutsal arabalarıyla gezmektedirler.

2.1.5.2. Tasvirli Eserlerde ^{GİŞ}huluganni

Hitit çivi yazılı belgelerde rastladığımız araba simgelerine Hitit tasvirli eserlerde de görmekteyiz. Bu örneklerden ilki Kayseri ilindeki İmamkulu Kabartmasıdır⁷¹⁶. Buradaki görselde Fırtına Tanrısı geriye kaldırdığı sağ elindeki topuzuyla savaşır pozisyondadır. Sol eliyle ise boğalarının çektiği arabasını kontrol etmektedir. Fırtına Tanrısı, arabası ve boğaları öne eğilir vaziyette bulunan dağ tanrılarının üzerindedir⁷¹⁷. Görselin solunda Fırtına Tanrısı ve arabasının bastığı iki dağ tanrısının Namni ile Hazzi olduğu düşünülmele birlikte bu üç dağ tanrısının bölgenin dağlarını simgelediği önerilmektedir⁷¹⁸. Ünal, buradaki Fırtına Tanrısını I.Hattuşili'nin Kuzey Suriye Seferinde boğası ve arabasıyla Toros Dağları'nı Hititlere açışının anlatıldığı mitolojik hikayeye bağdaştırmaktadır⁷¹⁹. Yiğit ise İmamkulu Anıtı'nda üzerinde tanrılarının bulunduğu arabalarla ilgili Hitit belgelerinde dolaylı anlatılar olduğunu belirtmektedir. İmamkulu Kabartması ve I.Hattuşili Dönemi yazılı kaynakları birlikte düşünüldüğünde benzerlik kurma konusunda araştırmacılara yardımcı olmaktadır. Diğer anıtlar gibi İmamkulu da bölgede Hitit krallığının gücünü doğrudan simgeleyen araçlardandır⁷²⁰. Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki böyle eserlere Hitit sanatında çok rastlanılmamaktadır. Bu tür eserler Geç Hitit Dönemi'nde de karşımıza çıkmaktadır⁷²¹. (Resim 1)

Hüseyindedede'de ele geçirilen Eski Hitit Dönemi'ne ait bir kült vazosunda ^{GİŞ}MAR.GÍD.DA olduğu tahmin edilen boğa koşulu dört tekerlekli bir aracın varlığı da

⁷¹⁴Yazar metin numarası vermemiştir. Bkz. Ardzinba, 2010: 112

⁷¹⁵V. Ardzinba, 2010, s.112, 113

⁷¹⁶M. Erdoğan, 2022, s.186,187

⁷¹⁷T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.172, 173; K. Bittel, 1976, s.182

⁷¹⁸M. Darga, 1992, s.180, 181

⁷¹⁹A. Ünal, 2002, s.149; A. Ünal, S. K. Girginer, 2007, s.520

⁷²⁰T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.171-175

⁷²¹M. Darga, 1992, s.181

kutsal araba tasvirlerine örnek sayılabilir⁷²². Baltacıoğlu Hüseyinde de vazosundaki arabanın iki tekerlekli ^{GIŠ}huluganni olduğunu belirtmektedir. Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen iki kabartmalı vazo parçasında da boğaların çektiği arabalardan bir bölüm tespit edilmiştir. Söz konusu arabaların Fırtına Tanrısının arabası ^{GIŠ}huluganni olduğu düşünülmektedir. Boğazköy'de ele geçen başka bir Eski Hitit Dönemi vazosunda iki tekerlekli, atların çektiği, yanına sadak yerleştirilmiş, ^{GIŠ}GIGIR olduğu düşünülen araba tasviri gözlemlenmiştir. Bunların yanı sıra yine Boğazköy'de “*Tanrular Savaşı*” şeklinde isimlendirilen bir ortostatta da iki tekerlekli at koşumlu araba tasvirine rastlanmıştır⁷²³. Mısır Firavunları I.Seth ile II.Ramses zamanlarına tarihlenen kabartmalarda da Hitit savaş arabalarının örnekleri mevcuttur⁷²⁴. Verilen örneklere bakıldığında güç iması rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Sembolik bir araç konumundaki Hitit arabalarına ele geçen mühürler de kanıt içermektedir. Louvre Müzesi'ndeki Suriye stili damga mühürlerde ^{GIŠ}huluganni ile ^{GIŠ}GIGIR örneklerine rastlanmıştır. Benzer şekilde Gözlü Kule'de ele geçen başka bir silindir mühürde Teşup'a ait olduğu düşünülen boğa koşulu ^{GIŠ}huluganni görülmektedir. Boğazköy'de keşfedilen II.Murşili'ye ait damga mühürde Fırtına tanrısı boğalarının çektiği ^{GIŠ}hulugannisini sürerken tasvir edilmiştir⁷²⁵. (Resim 29)

2.1.6. Şiyatar

Hitit krallarının tahta çıktığını gösteren en önemli simgelerden biri mühürlerdir. Biçim olarak mühür, üzerinde bir çeşit figür veya yazı bulundurmaktadır. Mühre kazınan figür devlet sembolü, silah, yönetici, topluluk ya da kişinin suretinden oluşabilir. Bir çeşit kaşe işlevi gören mühürler, aidiyet bildirmek amacıyla anlaşma, bağış, ferman, mektup vb. nesnelere üzerine uygulanmaktadır. İlim insanları mühürlerin gizem, otantik aidiyet ve güç sembolü olduklarını belirtmektedir. Ayrıca mühürler doğa üstü güçlere inançta, imza ya da isimle eş değer karakteristik bir tanımlama aracıdır⁷²⁶. Çalışmamız bize mühürlerin işlevsel olarak hükümdarlık yetkilerini tasdik eden bir araç olduğunu göstermiştir. Bu açıdan mühürler, kralın kararlarını ve yetkilerini temsil eden simgelerdir. İncelediğimiz Hitit mühürlerinde sembol tanımlarımızla uyuşan nitelikler görülmüştür. Ayrıca mühür üzerindeki tasvirlerde krala ait egemenlik sembolleri de vurgulan-

⁷²²Ö. Sir Gavaz 2012b, s.130

⁷²³H. Baltacıoğlu, “Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Veriler Işığında Hattuša İle Arinna Arasındaki Uzaklık”, *Archivum Anatolicum*, C.7, S.2, 2004, s.23, 24

⁷²⁴Ö. Sir Gavaz, 2012b, s.130

⁷²⁵H. Baltacıoğlu, 2004, s.23, 24

⁷²⁶N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.442

maktadır. Dolayısıyla verilen örneklerde kralın hâkim güç, yetkili ve otorite sahibi olduğu anlatılmaktadır.

Gliptik sanat, içerisinde barındırdığı figür ve motifler sayesinde dinsel sanatın mükemmel ayrıntılarını sunmaktadır. Mühürlerde minyatür veya ters efrizler bulunmaktadır. Buradaki tanrılar, tanrılara tapınanlar, semboller ve diğer görseller çoğunlukla arma şeklinde ya da mitolojik bir sahneyi gösterecek şekilde tasarlanmıştır. Mühür tasarımlarında yazılara da rastlanmaktadır. Bu yazılarda mühür sahibinin adı ve kişisel tanrısının isminin bulunabildiği gibi dualar da yer almaktadır⁷²⁷. Tıpkı kaya anıtlarındaki gibi kral mühürleri üzerindeki tasvirlerde de egemenlik imgeleri görülmektedir. Dolayısıyla Hititlerin kaya anıtları vasıtasıyla halk üzerindeki psikolojik etkinin bir benzeri de mühürlerle uygulanmaktadır.

Arkeolojik literatürde “mühür” üç anlamda karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki bir amaç ya da baskı için yumuşak bir nesneye matris aracılığıyla yapılan damgalardır. İkincisi baskı veya damga içeren malzeme parçasıdır. Bunu Hitit Dönemi’nde mühürlenmiş gümüş tabletlerden bilmekteyiz. Ayrıca balmumu ve kil gibi malzemelere de damga mühür uygulanmıştır. Sonuncusu ise mührün kendisidir⁷²⁸.

Çivi yazılı metinlerde “mühür” kelimesi Sumerce “KIŞIP”, Akadça’da “kukku⁷²⁹”, Hitit belgelerinde “şiyatar, kiklibaşarri” olarak geçmektedir. Mühürleri imal eden kişilere ise “LÜBUR.GUL (mühür kazıyıcısı)” denmektedir⁷³⁰. Mühürlerin sembolik manası ilim insanlarına göre “bir devletin idari mekanizmasının işleyişini garanti eden, kamunun yararını güvene alan, ait olduğu devletin tarafsızlığını gösteren güç ve kudretin ifade aracıdır”⁷³¹ şeklindedir.

Meşruluk alameti olan mühürler genellikle taş, maden ya da kil malzemelerden imal edilmiştir. Bazı durumlarda mührü yapan kişi ile mühür sembollerini kazıyan işçinin farklı zanaatkarlar oldukları tespit edilmiştir. Hitit mühürlerinin çoğunda keskin bir gravürle yerden kesilen motifler gözlemlenmektedir. Mühürler üzerinde spiral ve örgülü bantlar yaygın olmakla birlikte, en belirginleri Karahöyükte keşfedilenlerdir. Orta Anadolu mühürleri üzerinde yapılan incelemelerde kartal, grifon ve tavşan gibi figürlerin çok popüler olduğu anlaşılmaktadır. Mühürlerde özellikle kartal motifleri ve çift başlı kartal tasvirleri yaygındır⁷³².

⁷²⁷J. Black, A. Green, 2017, s.24, 25

⁷²⁸M. Darga, 1992, s.68

⁷²⁹M. Darga, 1992, s.68, 69

⁷³⁰A. Ünal, 2016a, s.790

⁷³¹A. Çaycı, 2019, s.233

⁷³²K. Bittel, 1976, s.90-93

Arkeolojik çalışmalarda ele geçen bulgular damga mühürlerin Anadolu’da yaygın olarak kullanıldığını göstermiştir. Ele geçen silindir mühürler ise Mezopotamya kökenli olup, Anadolu’ya MÖ 19-18. yüzyıllarda Asurlu tüccarlar tarafından getirilmiştir. Fakat kullanımları Kuzey Suriye ve Kilikya dolaylarında daha fazladır⁷³³. Hitit metinlerinde geçen “şiyatar/mühür” kelimesinin kökünün “şai-, şiya-, şišiya- (basamak, mühür basmak, bastırmak, ezmek)”⁷³⁴ fiillerinden türetilmesi, Hititlerin kullandıkları mühürlerin asıl biçiminin damga mühürler olduğunu düşündürmektedir⁷³⁵. Eldeki bulgulara göre damga mühürler, Anadolu’da neredeyse Neolitik Dönem’den itibaren kullanılmıştır. Bunlar genellikle bir kişiye aittir⁷³⁶. Yapılan incelemelerde Hitit çağında kullanılan mühür örnekleri; silindir-damga mühür (örneğin Tyskiewicz ve Aydın mühürleri), disk biçimli mühürler, kalot mühür, düğme mühür ve yüzük mühürler şeklinde sayılmaktadır. Bunlara ilaveten II.Murşili Dönemi’nde “*malta haçı*” biçiminde krala özgü yeni bir mühür türünün denendiği tespit edilmiş olsa da konuyla ilgili veriler son derece kısıtlıdır⁷³⁷. Çalışmamızda Hitit krallarının egemenliklerinde önemli bir sembolik araç niteliği taşıyan mühürler, İmparatorluk Öncesi ve İmparatorluk Dönemi kral mühürleri olmak üzere iki şekilde incelenecektir. Kraliçe, prens, yüksek rütbeli memur ve halka ait mühürler ise konumuzu dağıtmamak için çalışmamıza dahil edilmemiştir.

2.1.6.1. İmparatorluk Dönemi Öncesi Kral Mühürleri

Hitit krallarının mühürlerine bakıldığında Eski Krallık ve İmparatorluk Dönemi arasında ciddi farklar gözlemlenmektedir. Eski Krallık Dönemi’nin en güzel örnekleri Boğazköy’den elde edilmiştir. Hattuşa kazılarında ÉNA₄ KIŞIB (mühür evi/depo evi) olduğu düşünülen Büyükkale’deki kral sitadelinin D yapısındaki 1 numaralı magazininden seksen beşi “*kral mührü*” olmak üzere iki yüz adet mühür çıkarılmıştır⁷³⁸.

Eldeki bulgular I.Hattuşili Dönemi’nden itibaren Hititlerin Anadolu ve Kuzey Suriye’ye doğru genişlediği süreçte, Eski Krallık mühürlerinin merkezinde rozet figürünün olduğu kraliyet mührü tipini aldığını göstermektedir. Bu aşamada kullanılan damga mühür ve “*tabarna mührü*” olarak adlandırılan tipler Anadolu’ya özgüdür. Burada genel olarak merkez alanı çevreleyen şeritler bulunmaktadır. Şeritlerin içerisinde kalan

⁷³³A. Dinçol, M. Alparslan, “Hitit Mühürcülüğü (Gliptik)”, M. Doğan-Alparslan, M. Alparslan(ed.), *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s.191

⁷³⁴A. Ünal, 2016a, s.442

⁷³⁵A. Dinçol, M. Alparslan, 2019, s.191-194

⁷³⁶T. Beran, *Die Hethitische Glyptik Von Boğazköy*, Verlag Gebr Mann, Berlin, 1967, s.15

⁷³⁷A. Dinçol, M. Alparslan, 2019, s.191-194; K. Kıymet, 2021, s.201-210

⁷³⁸M. Darga, 1992, s.69, 70

rozetler haricindeki semboller ise farklı kökenli olup, Anadolu glyptik sanatı için yeni kabul edilmektedir⁷³⁹.

Hitit kral mühürlerinin tarihlenmesi Anitta'ya kadar uzanmaktadır. Arkeolojik kazılarda Hattuša'nın 4. Katı ile Anitta'nın başkenti Kaniş/Neša çağdaş görülmektedir⁷⁴⁰. Alp, Eski Hitit Dönemi mühürlerini keşfettiği Karahöyük'ün I katmanı ile Kültepe/Kaniş/Neša'nın Ib tabakası arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekmektedir⁷⁴¹. Buradan hareketle Eski Hitit kraliyet mühürlerinin Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nden etkilenerek oluştuğu düşünülebilir.

Eski Krallık Dönemi mühürleri daha çok geometrik şekiller ve hayvan resimlerinin yer aldığı sembollerden oluşmaktadır. Hitit gliptik sanatı geliştikçe mühürlere bu geleneğe bağlı kalınarak hiyeroglif ve insan betimlemeleri de dahil olmuştur. Burada şunu belirtmek gerekir ki Eski Krallık Dönemi Hitit mühür kazıyıcıları Hitit mühürlerinde önceki dönemlerde kullanılan basit zincir motifi kuşaklar yerine spiral ya da örgü ögeleri kullanmışlardır⁷⁴². Araştırmalarda tespit edilen bazı önemli Eski krallık mühürleri; Tyskiewiecz Mührü, Aydın Mührü, Tarsus Mührü, Borowski Koleksiyonu; kil tabletlere basılan, kral isimleri yerine “*Tabarna*” unvanlarının bulunduğu anonim “*Tabarna Mühürleri*”; kral I.Hattušili, Huzziya, Aluvamna, Tahurvaili ve II.Zidanta'ya ait mühür baskılarıdır⁷⁴³. İlk saydığımız gurup içerisinde taht, asa ve mızrak gibi önemli hakimiyet sembolleri ile törensel motifler bulunmaktadır. Diğer kral mühürlerinde ise aşağıda görüleceği üzere kralın unvanları, tanrılarla olan ilişkileri, uzun hüküm sürmesi ve sözlerinin tartışılmazlığı işlenmiştir.

Hitit mühür baskıları hakkında en güzel materyalleri Beran'ın çalışmasında görmekteyiz. Burada 143a numarasıyla verilen mühür, anonim tabarna mühürlerine güzel bir örektir. 143a, konumuz açısından da önemli simgeler içermektedir. Mühür yuvarlak ve ortasında üç sembol barındırır. Solda bir rozet hemen sağında bir çeşit “*ankh*” sembolünü andıran çapraz halka ve halkanın altında üçgen bulunmaktadır. Sembollerin etrafı ise gözle görünür şekilde ayırt edilemeyen çivi yazılı iki şerit vardır. Yapılan incelemelere göre “*Büyük kral Tabarna'nın mührü; onu kim değiştirirse ölecektir*” yazmaktadır⁷⁴⁴.

⁷³⁹S. P. Lumsden, 1990, s.133

⁷⁴⁰M. R. Boehmer, H. H. Güterbock, *Glyptik Aus Dem Stadtgebiet Von Boğazköy*, Gebr. Mann Verlag, Berlin, 1987, s.33

⁷⁴¹S. Alp, *Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s.270-274

⁷⁴²E. Akurgal, 2015, s.88, 89

⁷⁴³M. Darga, 1992, s.70-75

⁷⁴⁴T. Beran, 1967, s.31

Rozet simgesi Mezopotamya kökenli olup, Uruk Dönemi'nin sonlarında ortaya çıkmıştır. Kesin kanıt olmamakla birlikte bazen “yıldız” yerine de geçerek İhtar'ın (İnana) simgesi olduğu düşünülmektedir⁷⁴⁵. Rozetler “yıldız” olarak değerlendirildiğinde mutlak olanı, umudu veya başarıyı nitelemektedir⁷⁴⁶. Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki yıldız sembollü baskılar daha çok “yarım ay” biçimiyle karşımıza çıkmaktadır⁷⁴⁷. Rozet figürü Asur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit Dönemi Anadolu mühürlerinde “çift başlı kartal” ile kraliyet imzalarını içeren sembollerle birlikte en popüler motiflerdendir. Bunlara ilaveten Mezopotamya, Güneydoğu Anadolu ve Suriye'de ele geçen mühür ve mühür baskılarında da yaygın olarak karşılaşılmıştır⁷⁴⁸. Eski Hitit Dönemi'nde ise Huzziya, Alluvamna, anonim tabarna ve Karahöyük mühürleri en çok rozet imgesi içeren örneklerdir⁷⁴⁹.

Hitit tasvirli eserlerde kullanılan rozet ya da yıldız örnekleri genellikle kanatlı güneş kurslarının ortasında karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Hitit tabarna mühürlerinde mührün ortasında hayat veya üçgen işaretiyle birlikte gözlemlenmektedir. Bu yönüyle de rozetlerin bir çeşit krallık işareti olduğu düşünülmektedir. İlim insanları arasında rozetlerin güneşi mi yoksa çiçeği mi ifade ettiği hususunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır⁷⁵⁰.

Mühürler üzerinde görülen “Ankh” sembolü olarak düşündüğümüz çapraz halka ise Eski Mısır ikonografisinde sıklıkla kullanılmıştır. İmgesel olarak kimi araştırmacılar karşıtlığı, kimileri ise sonsuzluğu işaret ettiğini düşünmektedir. Ankh'ın haç kısmı insanı işaret ederken, üzerindeki yuvarlak ise egemen olma algısı yaratarak güneşi, gökyüzünü ve dünyayı temsil etmektedir. Sembol bilimciler buradaki anlamı makro kozmiğin mikro kozmiğe üstünlüğü olarak yorumlamaktadır⁷⁵¹. Mühürdeki üçgen ise kralın ömrünün uzun olması için kullanılan sağlık sembolüdür⁷⁵². Söz konusu sembol diğer tasvirli eserlerde de tanrı-kral canlandırmalarında tasvirilenmiştir. Yapılan incelemelerde ankh ve üçgen sembollerinin genellikle birlikte kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ankh sembolünün Mısır kökenli olup, Suriye üzerinden Hititlere geçtiği yönünde görüşler vardır. Ayrıca ankh ve üçgen sembolü isim ve unvanlarla birlikte görülmektedir. Lumsden, Mısır'da gözlemlenen ankh sembolü ile Anadolu'daki ankh sembolünü birbirinden ayıran en belirgin özelliğin Mısır ankhının halka kısmından aşağı inen doğrunun yan yana

⁷⁴⁵J. Black, A. Green, 2017, s.249

⁷⁴⁶N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.653

⁷⁴⁷S. Alp, 1994, s.142

⁷⁴⁸S. P. Lumsden, 1990, s.92, 93

⁷⁴⁹Karahöyük mühürleri üzerindeki sembollerin ayrıntılı tanımı için bkz. S. Alp, 1994, s.142

⁷⁵⁰H. K. Ensert, 2005b, s.26, 27

⁷⁵¹N. Ersoy, 2000, s.336

⁷⁵²Ö. Sir Gavaz, M. Süel, 2010, s.741-744

ya da tek bir çizgi halinde olduğunu belirtmektedir. Hitit ankhnda ise 143a mühründe de görüleceği üzere halkadan aşağı inen doğru ayrıdır⁷⁵³. Sembollerin etrafında yazan ifade ise Hitit kralının sözünün “*sorgulanmaksızın kabul edilmesi gerektiği*” anlamı taşımaktadır. Bu ifade aşağıda örneklerini göreceğimiz çivi yazılı anlaşma metinlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Hitit krallarının buradaki amacı, muhataplarına egemen güç olduğunu hatırlatmaktır. Dolayısıyla koşulsuz itaat beklenmektedir. (Resim 30)

İmparatorluk öncesi kral mühürlerine 146a numaralı Büyük kral Alluvamna’ya ait mühür baskı da güzel bir örnektir. Bu mührün ortasındaki halka şeritle çevrelenmiş yıldız bezeyen rozet oldukça belirgindir. Halka şeridin hemen dışında kral Alluvamna’nın mührü olduğunu anladığımız çivi yazıları mevcuttur⁷⁵⁴. (Resim 31)

I.Alluvamna ve diğer mühür baskı örnekleri Orta Krallık olarak adlandırılan döneme tarihlenmektedir. (Resim 31) Buradaki Hitit mühürlerinde hiyeroglif yazının kullanımı artmıştır. Çağın ilk örnekleri ise Boğazköyde ele geçen I.Tudhaliya ve karısı Nikalmati’ye ait mühürlerdir. (Resim 32) Ayrıca I.Alluvamna’ya ait farklı iki mühürde ise eski geleneğe bağlı kalınarak kralın egemenliğinin vurgulandığı adı, unvanları ve soy isimleri mevcuttur. Eski Hitit Dönemi’nden farklı olarak merkezinde kral ismi ve unvanları hiyeroglifle yazılmıştır⁷⁵⁵.

Yine İnandık’ta bulunan Eski Hitit Dönemi’nin en eski mühürlerinden kabul edilen bir bağış belgesi üzerindeki mühür baskısı da araştırmamıza örnek verilebilir. Mühür üzerinde kral adı yazmadığından başlarda “*anonim tabarna mührü*” niteliğindedir. Ancak Balkan’ın çalışmaları neticesi mührün I.Hattuşili’ye ait olduğu anlaşılmıştır. Mühür üzerindeki semboller incelendiğinde hiyeroglif bölümün büyük çoğunluğunun tahrip olduğu görülmektedir. Balkan, yaptığı çalışmada burada önceki örneklerde de olduğu gibi “*şifa sembolleri*” olarak nitelendirilen gül, üçgen, fiyonk veya sekiz yapraklı rozet olabileceğini ifade etmektedir. Üzerindeki halka biçimli çivi yazısının çevirisi ise şu şekildedir⁷⁵⁶.

“*Büyük Kral Tabarna’nın [müh]rü. (Bu belgenin sözlerini) değiştir[en] öldür[ül]ecek*⁷⁵⁷.”

Kazılarda Eski Krallık zamanına tarihlenen kanatlı disk figürünün eski bir örneği de ele geçirilmiştir. Bilindiği üzere bu imge I.Şuppiluliuma Dönemi’nde Hititlerin kra-

⁷⁵³S. P. Lumsden, 1990, s.89

⁷⁵⁴T. Beran, 1967, s.32

⁷⁵⁵S. Özkan, *Eski Anadolu Mühür Sanatı*, Akademisyen Kitapevi, Ankara, 2022, s.95-97

⁷⁵⁶K. Balkan, *İnandık’ta 1966 Yılında Bulunan Eski Hitit Çağına Ait Bir Bağış Belgesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s.24-35

⁷⁵⁷K. Balkan, 1973, s.4

liyet sembolü haline gelmiştir⁷⁵⁸. Söz konusu eser İnandık kazılarında tabarna mühürlerinin bulunduğu bir tapınak odasında kilden yapılan kap üzerine boyalı kanatlı diskten oluşmaktadır. Ayrıca Oxford Ashmolean Müzesi'nde Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen çekiç başlı mühürlerde kuş başlı bir demonun içki döktüğü bir tanrının üzerinde de kanatlı disk gözlemlenmektedir⁷⁵⁹. Buradan İmparatorluk Dönemi'nde popülerleşen bazı egemenlik sembollerinin kökenlerinin çok daha eskiye gittiği düşünülebilir. Belki de söz konusu simgeler krallığın genişlemesi ve kültürel etkileşim kurulan büyük devletlerin etkisiyle ön plana çıkmıştır. Zira Mısır ve Hitit gibi dönemin büyük devletlerinin kralları birbirlerine üstünlük kurmaya çalışmışlardır.

Aydın'dan satın alınan Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen başka bir mühürde ise kuş adam, ankh, üçgen ve hayvan tasvirleri bulunmaktadır⁷⁶⁰. Kartal gibi semboller aşığıda ayrıntıları ile ele alınacağından Hititler için sembolik anlamı ve egemenlikle bağlantılarına bu bölümde değinilmeyecektir. Konuyla ilgili örnek mühür baskı ise ekte sunulmuştur. (Resim 33)

İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi'nde bulunan çekiç başlı mühür örneklerinde de hayvan betimleri bulunmaktadır⁷⁶¹. Burada yuvarlak biçimli mührün ortasında boynuzlu bir hayvan, etrafı yuvarlak bir çemberle sarılmıştır. Çemberin dış kısmı çift sarmal halka ile çevrelenmiştir⁷⁶². (Resim 34)

Karahöyük kazılarında da hayvan başları ve vücutlarını içeren mühürler ele geçirilmiştir. Bilindiği üzere hayvanlar insanların doğayla temasında tanrısallık, kutsiyet, saflık, ölümsüzlük ve kudret gibi konularda sembolleştirdiği en temel varlıklardır. Söz konusu tasvirler özellikle İmparatorluk Dönemi'nde Hitit krallarının gücünü temsilde önemli semboller konumuna gelmiştir. Özellikle çift başlı kartal, aslan geyik ve boğa⁷⁶³ gibi zarif ve kudretli hayvan imgeleri karşımıza sıklıkla çıkmaktadır.

Eski Hitit Dönemi'nin sonlarına doğru daha önceki dönemlerde görülmeyen mühür biçimleri ortaya çıkmıştır. Çift taraflı disk şeklinde ortaya çıkan mühür, daha eski Hitit Dönemi'ne tarihlenmektedir. Daire içine yerleştirilmiş hiyeroglifleri örgülü şerit çevrelemektedir. Burada hayat ağacı, keçi, aslan ve hilal simgeleri gözlemlenmiş-

⁷⁵⁸S. P. Lumsden, 1990, s.94

⁷⁵⁹S. P. Lumsden, 1990, s.94

⁷⁶⁰E. Oral, "Anadolu'da Eski Hitit Dönemi Mühürleri ve Mühür Baskıları Üzerinde Kuş-İnsan Karışımı Varlıklar", *Social Sciences Studies Journal*, C.3, 2017, s.2190

⁷⁶¹M. Darga, 1992, s.73

⁷⁶²R. M. Boehmer, H. G. Güterbock, 1987, s.43

⁷⁶³S. Alp, 1994, s.140, 141

tir. Diğer tarafında ise şerit bulunmayıp hayat ağacı aslan ve boğa tasvirleri bulunmaktadır⁷⁶⁴. (Resim 35)

MÖ 1400-1380 dönemlerine tarihlenen başka bir mührün ortasında hiyeroglifler dışarıya doğru tekrar eden şekillerde rozet, ankh, taht üzerinde oturan tanrı, libasyon sahneleri, geyik, üçgen, mızrak ve güneş kursu gözlemlenmektedir⁷⁶⁵. Söz konusu eser dikkate alındığında Hitit İmparatorluk Dönemi'nin erken zamanı mühürlerinde güç, tanrı ve sağlık sembollerinin yanında hiyeroglif sahnelerin de kullanılmaya başladığı anlaşılmaktadır. Verilen örnekler kaya anıtları ve yazılı belgelerdeki sembolik ifadelerle paralellik içerisindedir. Dolayısıyla tüm Hitit egemenlik sembollerini birbirlerini tamamlayan parçalar şeklinde düşünmek yanlış olmayacaktır. (Resim 36)

2.1.6.2. İmparatorluk Dönemi Kral Mühürleri

Hitit krallarının egemenliklerini ifade etmede önemli bir sembol olan mühürler Hitit İmparatorluk Dönemi'nde büyük değişikliklere uğramıştır. Hitit mühürcülüğü üzerine yapılan incelemelerde, Eski Krallık zamanında kral mühürlerinde memur ya da halka ait mühürlerden farklı olarak “*hayat*” ve “*sağlık*” simgeleri ile bazı unvanlar dışında sadece çivi yazısının varlığı görülmüştür. Zamanla gelişen hiyeroglif sistemle birlikte Hitit mühürlerinde hem çivi yazısı hem de hiyeroglif kullanılmıştır. Ancak burada hemen şunu belirtmek gerekir ki çift yazılı (çivi yazısı ve hiyeroglif) mühürler Hitit kralı, kraliçesi ve bazı prenslere özgüdür⁷⁶⁶. İmparatorluk Dönemi mühürlerinde Hitit ülkesinin tanrı adına Hitit kralı tarafından idare edildiği, kral-koruyucu tanrı arasındaki ilişki betimlemelerle vurgulanmaktadır. Bu dönemde mühürler Hitit krallarının güçlerini sergiledikleri bir çeşit egemenlik aracıdır⁷⁶⁷. Ayrıca Hitit kral mühürlerinde anıtsal mimaride olduğu gibi estetik ön plana çıkmaktadır. Döneme ait mühür ve mühür baskıları Boğazköy, Maşathöyük, Gözlükule, Kuşaklı, Ugarit, Kalehöyük/Kaman, Samsat Höyük, Şarhüyük, Oylum Höyük, Soli Hüyük, Lidarhöyük, Emar, Alacahöyük, Alishar ve Koruyucutepe'de ele geçirilmiştir⁷⁶⁸.

Mühürler egemen kral ve eşlerini öğrenmemiz açısından mühim kaynaklardır. Ele geçen mühürlerin bazılarında kral ve kraliçe isimleri mühür üzerine hiyeroglif yazı ile yazılmıştır. Bu gelenek Dinçol'a göre I.Tudhaliya Dönemi'nde başlamıştır. Hitit devletinin yıkılışına kadar süren söz konusu geleneğe göre mührün ortasına kral ve kra-

⁷⁶⁴R. M. Boehmer, H. G. Güterbock, 1987, s.57

⁷⁶⁵R. M. Boehmer, H. G. Güterbock, 1987, s.57

⁷⁶⁶A. Dinçol, B. Dinçol, ““Tabarna” ve “Aedikula” Mühürleri Hitit Büyük Kral ve Büyük Kraliçelerinin Mühürleri”, W. Jacop(ed.), *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*, Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, Bonn, 2002, s.432

⁷⁶⁷M. Darga, 1992, s.203

⁷⁶⁸S. Özkan, 2022, s.98

liçenin isimleri ile unvanları hiyeroglifle gösterilmiştir. Mührün çerçevesinde ise hiyeroglifte yazanların çivi yazılı halleri eklenmiştir⁷⁶⁹. Bu çemberlerin sayısı bir ila üç dize arasında değişmekte ve kralın soyağacı da belirtilmektedir⁷⁷⁰. Kralların soyağacının belirtilmesi egemenlikte meşruluk vurgusudur.

İmparatorluk Dönemi Hitit mühürleri üzerindeki sembolik değişimler çalışmamızın içeriği açısından oldukça önemlidir. I.Şuppiluliuma Dönemi'nde kral mühürlerinin ortasına “*Kanatlı Güneş Kursu (Aedicula)*” imgesi yerleştirilmiştir. Söz konusu sembol devletin yıkılışına kadar Hitit krallarının değişmez egemenlik sembolü olmuştur⁷⁷¹. Aedicula sembolüyle kralın “*DUTU-ši/güneşim*” unvanı işaret edilmektedir⁷⁷². IV.Tuthaliya Dönemi'nde Aedicula simgeleri üst üste konumlandırılmıştır⁷⁷³. Kanatlı Güneş Kursu sembolü, mühürlerde orta alanın en üstüne yerleştirilmiştir. Akabinde kanat uçlarının sağ ve sol yanlarına kral adını ifade eden hiyeroglifler yazılmıştır. Bu yazı koni biçimli “*Büyük kral*” işareti ile de desteklenmiştir. Bir çeşit imparatorluk arması haline gelen bu mühür kompozisyonu, araştırmacılara göre devletin güçlenerek yeni bir evreye girdiğine işaret etmektedir⁷⁷⁴.

I.Şuppiluliuma mühürlerinde önceki bölümlerde değindiğimiz “*kralın uzun yaşama*” meselesine de rastlamaktayız. Burada ilk kez “*TI LUGAL/ yaşasın kral*” ifadesi de kullanılmıştır⁷⁷⁵. Dolayısıyla “*kralın uzun süre hüküm sürdürmesi*” dileği, verilen diğer örnekler de düşünüldüğünde egemenlik simgelerinde sürekli tekrarlanmıştır.

Arkeolojik kazılarda ele geçen mühürlerde egemen olan kralların tahta çıkmadan önceki isimleri ile koruyucu tanrıların tam betimlerine rastlanmıştır. Söz konusu mühürlere II.Muvatalli, Urhi-Teşup/III.Murşili ve IV.Tuthaliya gibi krallar örnek verilebilir. II.Muvatalli'nin adının ilk hiyeroglif hecesi “*boğa*”dır. Sonraki dönemlerde tahta çıkan Kurunta'nın mühürlerinin birinde ise “*-runta*” sözcüğü kırların koruyucu tanrısı “*Runta*” geyiği şeklindedir⁷⁷⁶. (Resim 5) Burada III.Hattuşili'nin otobiyografisinde tahta çıkmadan önce koruyucu tanrısının kendine bahşettiği egemenlik desteği vurgusunu hatırlatmak isteriz. Çünkü Hitit kralları, halk üzerinde egemenlik haklarını tanrılardan aldıkları algısı yaratmaktadır. Özellikle İmparatorluk Dönemi'nde genişleyen sınırlar içerisinde bunu görsel araçlarla da sürekli vurgulamaktadırlar. Şu haliyle mühürlerdeki

⁷⁶⁹A. Dinçol, M. Alparslan, 2019, s.196

⁷⁷⁰S. Özkan, 2022, s.99

⁷⁷¹A. Dinçol, B. Dinçol, 2002, s.433

⁷⁷²S. P. Lumsden, 1990, s.93

⁷⁷³S. Özkan, 2022: 99

⁷⁷⁴A. Dinçol, B. Dinçol, 2002, s.433

⁷⁷⁵S. Özkan, 2022, s.100

⁷⁷⁶S. Özkan, 2022, s.99

koruyucu tanrı isim ve tasvirlerinin egemenliğin kaynağını işaret eden bir imge olduğu düşünülebilir.

Ugarit'te ele geçirilen mühür baskı örneklerinde kral ve kraliçelerin isimlerinin de birlikte verildiği görülmektedir. Bu mühürlerde Hitit krallarının tanrı gözdesi olarak ülkeye egemen olduğu vurgulanmıştır. Ugarit'te ele geçen I.Şuppiluliuma'ya ait bir mühür baskısı üzerindeki ifadelerin çevirisinde şunlar yazmaktadır;

“Hitit ülkesinin kralı, fırtına tanrısının gözdesi büyük kral Şuppiluliuma'nın mührü; Babil kralının kızı, büyük kraliçe Tawananna'nın mührü⁷⁷⁷.”

I.Şuppiluliuma'nın ölümünden sonra kısa süre Hitit tahtına II.Arnuwanda geçmiştir. Fakat II.Arnuwanda'nın ölümünün ardından kral olan II.Murşili, kral mühürlerine *“Malta Haçı”* biçiminde yeni bir form getirmiştir. (Resim 37) Ancak bu tip mühürler Hititlerde yaygınlaşmayarak, II.Murşili'den sonra geleneksel disk biçimli mühürlere geri dönmüştür. Malta Haçlı mühür ortasında dairesel bir merkez ve ona bağlı dört kanattan oluşmaktadır. İki taraflı olan mühür, iki tarafının toplamında on adet mühür yüzeyine sahiptir. Bu yüzeylerde daha önce kral olan kişilerin isimleri yazmaktadır. Burada diğer mühür örneklerinin aksine çivi yazısı bulunmayıp, Büyük kral ile kraliçenin adları hiyerogliftir⁷⁷⁸. İlim insanları küçük yaşta kral olan II.Murşili'nin egemenliğini meşrulaştırmak amacıyla yaptırdığı haç tipi mühürlerde, babasının soyunu Eski Krallık kralları ile ilişkilendirdiğini belirtmektedir⁷⁷⁹. Benzer şekilde Ugarit kralı Ammistamru'nun Ammuru prensesi ile boşanmalarını içeren tablet üzerindeki dairesel mühür baskısında da IV. Tudhaliya'nın soyundan bahsedilmektedir. Buradaki ifadelerin tercümesi aşağıdaki gibidir;

“Kahraman Büyük Kral Murşili'nin torunu, Hatti'nin büyük kraliçesi Puduhepa ve kahraman büyük kral Hattuşili'nin oğlu kahraman Hatti kralı, büyük kral Tudhaliya'nın mührü⁷⁸⁰.”

Yine Hitit İmparatorluk Dönemi krallarından II.Muwatalli'ye ait mühürlerde kaya anıtlarından da aşına olduğumuz tanrının kralı kucaklama sahnesinin bulunduğu bir mühür mevcuttur. Burada tanrı sağ eliyle Hitit kralını kucaklar pozisyonda kralın yukarı kaldırdığı sol elini tutmaktadır. Diğer elinin altında güneş kursu sembolü ve kralın doğum adı, üzerinde ise *“Gökyüzünün Büyük Fırtına Tanrısı”* hiyeroglifi okunmaktadır⁷⁸¹.

⁷⁷⁷E. Laroche, “Documents Hieroglyphiques Hittites Provenant Du Palais D'Ugarit”, *Ugaritica III*, ed. Claude, F., Schaeffer, A, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1956, s.99

⁷⁷⁸A. Dinçol, M. Alparslan, 2019, s.197, 198

⁷⁷⁹M. Aydın, “Haç Biçimli Mühür Baskısındaki Tudhaliya'lar Üzerine Bir Değerlendirme”, *OANNES*, C.5, S.1, 2023, s.216, 217

⁷⁸⁰H. K. Ensert, 2006, s.89

⁷⁸¹A. Dinçol, M. Alparslan, 2019, s.199

Ayrıca II.Muwatalli'ye ait mühür örneklerinde egemenlik simgesi lituus'un tasvirlerine de rastlanmıştır⁷⁸². Gonnet, II.Muwatalli'ye ait mühürdeki ifadelerin “*Büyük kral Muwatalli, Göğün Büyük Fırtına Tanrısı'nın gözdesi*” şeklinde okumaktadır⁷⁸³. Larocche, II.Muwatalli ve IV.Tudhaliya mühürlerini karşılaştırarak kralların taht adı ve soyadlarına da değinmiştir⁷⁸⁴. Kralların mühürlerinde hanedan isimlerini vermeleri ve tanrılarla ilişkilerinin vurgulandığı sahnelerin varlığı siyasal meşruluğun ifade biçimidir. Mühürler üzerinde gözlemlenen litius, taht ve kanatlı güneş kursu gibi simgeler ise egemenlik sembolleridir. Ayrıca kral mühürlerinde her zaman hanedan adının tespit edilemediği durumlarla da karşılaşmıştır. Hitit kralları kaya anıtları vasıtasıyla halk üzerinde kurdukları psikolojik etkiyi, mühürler aracılığıyla resmi yazışmalarla ilişki kurdukları krallıklar üzerinde de uygulamaktadır. Mühürler üzerindeki tanrıların kralları kucaklaması ve tanrı adı ile unvanlarının belirtilmesi, Hitit kralı ile tanrıları arasındaki ayrıcalıklı bağı vurgulamaktadır⁷⁸⁵. Yazılıkaya 81 numaralı kabartma ve mühür baskıları üzerinde gözlenen kucaklama sahnelerinde tanrı tarafından kucaklanan her zaman egemen krallardır⁷⁸⁶. (Resim 38)

II.Muwatalli'den sonra Hitit kralı olan oğlu Urhi-Teşup'un (III.Murşili) da kral olduktan sonra aedacula sembollü mühürler kullandığı anlaşılmıştır. III.Murşili bu mühürleri taht veya doğum adıyla tek başına ya da kraliçe Tanuhepa ile beraber kullanmıştır. III.Murşili'nin mühürlerinde de kral ve tanrı arasındaki ilişkiyi simgeleyen kucaklama sahneleri gözlemlenmektedir. Boğazköy-Nişantepe yakınlarındaki Batı Yapısı'nda ele geçen III.Murşili mühürlerindeki kucaklama sahnesi Hitit gliptik ikonografisine yenilik getirmiştir⁷⁸⁷. III.Murşili'ye ait başka bir mühürde en üste kraliyet arması kanatlı güneş kursu, orta bölümün sağında “*Büyük Kral*” işareti ve kralın isim hiyeroglifleri okunmaktadır. Orta alanda Fırtına Tanrısı iki boğanın çektiği kartal biçimli arabasına binmektedir. Yukarı kaldırdığı elinde gürzünü tutmaktadır. Buradaki tasvir hem “*tanrıların simgesel kıyafetlerini*” anlattığımız bölümle hem de İmamkulu Anıtı'ndaki görsellerle uyuşmaktadır. Fırtına Tanrısı'nın arkasında ise koruyucu tanrı ^{DINGIR}LAMMA olduğu düşünülen tanrı; boynuzlu başlığı, elinde mızrağı ve omuzunda yayıyla betimlenmiştir⁷⁸⁸. Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki Hititler öldükten sonra tanrı olan

⁷⁸²S. Özkan, 2022, s.101

⁷⁸³H. Gonnet, 1990, s.10

⁷⁸⁴Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Laroche, 1956, s.117, 118

⁷⁸⁵H. Gonnet, 1990, s.10-12

⁷⁸⁶H. K. Ensert, 2006, s.84

⁷⁸⁷A. Dinçol, B. Dinçol, 2002, s.434

⁷⁸⁸A. Dinçol, B. Dinçol, 2002, s.434

kralların da ata tanrı olarak kralları korudukları inancı hakimdir. Bu nedenle tanrısallaşan krallar kral mühürlerinde yerini almıştır⁷⁸⁹. (Resim 39)

İmparatorluk Dönemi'nin son dört kralına ait mühürlerde meşru kralın simgesi konumuna gelen "Labarna" unvanlı mühürler de egemenlik sembollerini anlamamız açısından önemlidir⁷⁹⁰. "Labarna" unvanı kimi kaynaklarda "*dizgin tutucu*" olarak anlamlandırılmaktadır. Bu unvan II.Tuthaliya Dönemi'nden itibaren hiyeroglif yazıyla belirtilmiştir. II.Tuthaliya'nın örnek bir mühründe okunan çivi yazısının altında üstte kanatlı güneş kursu, altında kralın adı ile dağ tanrısı tasviri/işareti, adın iki yanında "*Büyük Kral*" ile "Labarna" unvanı yazılmıştır. Sahnenin en altında ise yine ayrıntıları ile anlatılacak önemli bir egemenlik simgesi çift başlı kartal ve iki kanatlı cin/demonu bulunmaktadır⁷⁹¹. Söz konusu mühürlerin aedicula simgelerinin içine, kral işaretlerinin iç kısmına bakan yanlarına "Labarna" imgeleri eklenmiştir. IV.Tudhaliya Dönemi'ne ait mühürlerde "Labarna" unvanına ilaveten kanatlı güneş kurusunun üstüne bir "*güneş*" sembolü daha eklenmiştir. Ayrıca IV.Tudhaliya'nın adının hiyeroglifi "*dağ*" sembolü içerdiği için bazı mühürlerinde dağ tanrısı figürü kullanılmıştır. IV.Tudhaliya'dan sonra tahta çıkan Kurunta (Ulmi-Teşup) mühürleri de "Labarna" unvanlıdır. Söz konusu krala ait bir mühür baskısında kral adının simgesi olan geyik üstünde mızrak ile durmaktadır. Benzer bir ikonografi IV.Tudhaliya'nın oğlu III.Arnuwanda mühürlerinde de mevcuttur. Son Hitit kralı II.Şuppiluliuma'ya ait mühürler de "Labarna" unvanlı aedicula mühürleridir⁷⁹². (Resim 40)

⁷⁸⁹D. J. Hawkins, "The Storm-God of Mursili III", G. Beckman, R. Beal, G. McMahon(ed.), *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr. on The Occasion of His 65th Birthday*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2003, s.169-175; H. K. Ensart, 2006, s.87

⁷⁹⁰A. Dinçol, M. Alparslan, 2019, s.199, 200

⁷⁹¹S. Özkan, 2022, s.99

⁷⁹²A. Dinçol, M. Alparslan, 2019, s.199, 200

3. BÖLÜM

3.1. İKTİDARIN GÜCÜYLE ÖZDEŞEN DİĞER SEMBOLLER

Çalışmamızın ilk bölümünde Anadolu'nun siyasi yapısı, Hititlerden önceki krallıklarda kullanılan semboller, Hitit devlet ideolojisi ve egemenlik algısı üzerinde durulmuştur. Sonrasında siyasi iktidarların egemenlikleri sırasında kullandıkları manevi ve ikonografik araçlara değinilmiştir. Burada taht, asa, mızrak, mühür gibi fiziki araçların anlamları ve kullanımı anlatılmıştır. Araştırmamızın son bölümünde ise Hititlerin tanrılarla ilişkisini, güçlerinin kaynaklarını ve meşruluklarını anlatmak için kullandıkları diğer simgeler üzerinde durulacaktır. Buradaki semboller Hitit krallarının tanrılarla aralarındaki bağları gösterdikleri için bölümümüzde daha çok tanrıların ve kralların ilişkilerini anlatan ana sembellere odaklanılacaktır. Ayrıca söz konusu sembollerin kullanımında temas ettikleri diğer simgelere de önceki bölümlerde olduğu gibi kısaca değinilecektir. Söz konusu sembollerin çivi yazılı metinlerdeki ifadeleri metaforik ve tasvirli eserlerdeki ikonografik anlamları üzerinde durularak egemen güç ile aralarındaki ilişki irdelenecektir.

3.1.1. Kanatlı Güneş Kursu Sembolü

Güneş, birçok kültürde önemli bir imge olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşam için en önemli kaynaklardan birisi olan Güneş, krallıkla ilişkilendirilmektedir. Bu kapsamda “*aydınlık güç, hayır, pırlıltı*⁷⁹³, *canlılık, tutku, gençlik, aydınlanma, doğum, ölüm ve dirilme*” gibi farklı kavramları temsil etmektedir⁷⁹⁴. Bunların yanı sıra Güneş ile bereket arasında da bir bağlantı kurulmaktadır. Bu yüzden tarım toplumlarında Güneş Tanrısı ya da Tanrıçası panteonda en üst basamaklarda yerini almıştır⁷⁹⁵. Dolayısıyla Güneş Tanrıçasını anlatan semboller de hükümdarların dikkatini çekmiştir.

Güneş, uygarlıkların çoğunda mitolojik öge olarak yerini almıştır. Özellikle çok tanrılı inanışlarda baş tanrı ya da ikinci derece tapınılan tanrı/tanrıça konumundadır. Ra, Osiris, Mitra, Helios, Şamuha ve Apollon örneklerden bazılarıdır. Isı ve ışık gibi yaşam için önemli olan kaynakları sağladığı için insanoğlu güneşi hem sevmiş hem de korkmuştur. Güneş sembolü üzerine yapılan çalışmalarda toplumların genellikle kullandığı ikonografiler; çiçek olarak, ay çiçeği, lotüs, krizantem; hayvan olarak aslan, kartal ve

⁷⁹³N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.251

⁷⁹⁴E. Şen, F. Gürpınar, “Farklı Kültürlerde Güneş Sembolü”, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, S.43, 2019, s.986

⁷⁹⁵E. Uncu, “Mezopotamya, Anadolu ve Mısır Medeniyetlerinde Güneş Kültü”, *History Studies*, C.5, S.1, 2013, s.350

geyik; maden olarak ise altındır⁷⁹⁶. Söz konusu sembeler güneş kültünü barındıran toplumların kültürleri incelendiğinde aşağıda da görüleceği üzere sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

Güneş kültüne yönelik yapılan ilk incelemelerde dünyanın birçok yerinde izler bulunmuştur⁷⁹⁷. Ancak etnolog Bastian yaptığı araştırmalarda dünyanın pek az bölgesinde güneş tapınınının varlığını belirlemiştir. Frazer de Bastian'ın tezine katılarak güneş tapınıldığına inanılan bölgelerin haritaları çıkarılmak istense birçok alanın boş kalacağını söylemiştir. Örneğin Afrika kıtasında Mısır'da güneşe tapınma varken, Doğu Afrika ve Kuzey Nijerya'daki çoğu kabilede güneş kültü bulunmamaktadır. Bunlara ilaveten Frazer, güneş kültünün Avustralya, Melanezya, Polinezya, Mikronezya ve birkaç istisna haricinde Güney ve Kuzey Amerika'da da uzun süre varlık göstermediğini tespit etmiştir. Frazer'e göre güneş kültü Mısır, Asya ve eski Avrupa'da gelişmiştir⁷⁹⁸. Eliade ise güneş kültünün Amerika kıtalarında sadece Peru ve Meksika gibi belli bir siyasi örgütlenmeyi başarmış halklarda geliştiğini dikkate alarak, kültürün uygarlaşabilen kavimlerin kültürlerinde görülebileceğini söylemektedir. Yani güneş kültü krallar, imparatorlar ve kahramanlar sayesinde "tarihin ilerlediği" yerlerde hüküm sürmektedir⁷⁹⁹. Bunların yanı sıra araştırmacılar güneş kültünün seçilmiş bir azınlığa ait olma eğilimi olduğunu da savunmaktadırlar. Bu durum Anadolu'ya MÖ 2. binde egemen olan Hititler için de geçerlidir⁸⁰⁰.

Hititler kültüründe Güneş, yer yüzünde bolluk, bereket ve cömertliğin sembolüdür. İlim insanları, Hititlerin kullandığı güneş sembollerinin bazılarında barışı simgeleyen geyik, üremeyi sembolize eden kuş ve ağaç figürlerinin de bulunduğunu söylemektedir⁸⁰¹. Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki güneşin tanrılaştırılıp sembolleşmesi, Hititlerin etkileşim kurdukları Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarında da görülmektedir. Güneş tanrısı Mezopotamya uygarlıklarından Sumerlerde "UTU", Akkadlarda ise "Şamaş" olarak adlandırılmıştır⁸⁰². Bunlara ilaveten Hitit kültüründe önemli bir yer tutan Güneş Tanrısı'nın Hatticesi "EŞTAN'dır"⁸⁰³. Alp, Hititlerin "Güneş Tanrısı" inancını Hattililerden aldıklarını belirterek Hititçeye "İŞTANU" olarak geçtiğini söylemek-

⁷⁹⁶N. Ersoy, 2000, s.179; N. Gümüştekin, 2011, s.107

⁷⁹⁷T. Bozkurt Cengiz, "Hitit Krallığında Arinna'nın Güneş Tanrıçası Kültü", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.37, S.64, 2018, s.126

⁷⁹⁸J. G. Frazer, *The Worship of Nature*, London, 1926, s.441-443

⁷⁹⁹M. Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003, s.140

⁸⁰⁰T. Bozkurt Cengiz, 2018, s.127

⁸⁰¹H. Gökhan(ed.), *Semboller*, Drama Yayınları, İstanbul, 2009, s.28

⁸⁰²J. Black, A. Green, 2017, s.303-305

⁸⁰³V. Haas, 1994, s.420

tedir⁸⁰⁴. Arkeolojik kazılarda elde edilen yazılı belgeler ve eserler incelendiğinde Hitit kral ve kraliçeleri tarafından kullanılan güneş simgesinin kökü hakkında bilgi edinilmektedir. Buna göre güneş simgesinin kullanımı, Alacahöyük'ün III. katından başlayıp, Hitit imparatorluk çağının sonuna kadar Hitit kültürü üzerindeki tesirini artırmıştır⁸⁰⁵. Ancak incelediğimiz belgelerde Hititlerin "İŞTANU" ismi yerine daha çok Mezopotamya'daki hali "UTU"yu kullandıklarını gözlemlenmiştir. Anadolu'daki "DUTU^{8/}" formu ilk defa sesçil olarak I.Hattuşili Dönemi'nde MÖ 16. yüzyılın başında yazdırdığı çift dilli yazıtında karşımıza çıkmaktadır. Ancak hiyeroglif biçiminin I.Şuppiluliuma Dönemi'nde kullanıldığı düşünülmektedir. I.Şuppiluliuma öncesinde ise güneş simgesi Arnavanda'ya ait mühür üzerinde gözlemlense de sembole politik mana ekleyen I.Şuppiluliuma sayılmaktadır⁸⁰⁶.

Mezopotamya mitolojisinde güneşin parlak ışığını temsil eden UTU, bir güç simgesi olan sakal ve uzun kollu olarak tasvir edilmiştir⁸⁰⁷. Güneşin doğuşu, UTU'nun şafak vakti göğün kapılarından çıkışını temsil etmektedir. Gün boyunca gezilerine devam eden UTU'nun ufkun batısından kayboluşu da güneşin batışını simgelemektedir⁸⁰⁸. Güneşin doğuşundan batışına kadar geçen süreçte yeryüzünde her şeyi görmesi UTU'nun haklılık, doğruluk ve adaletin temsilcisi olarak görülmeye başlamasına sebep olmuştur⁸⁰⁹. Bunlara ilaveten UTU, Sumer mitolojisinde "kader tayin eden" tanrılar arasındadır⁸¹⁰.

Güneş kültünün görüldüğü bir diğer bölge ise Mısır'dır. Araştırmacılar güneşin bir sembol olarak kökeninin Mısır olduğunu düşünmektedir⁸¹¹. Araştırmalara göre Mısır'da güneş kültünün yaygın kullanımı V.Hanedanlık Dönemi'nde başlamıştır. Güneş, dönemde "egemen olma" kavramının güçlenmesi ve Heliopolis rahiplerinin çabaları sayesinde Mısır kültürüne yerleşmiştir⁸¹². Burada tanrı Horus'un simgesi konumundadır⁸¹³. Mısır krallarının "krallık sembolü" olarak kullandığı güneş, Eski Asur Dönemi'nde Mısır'dan Suriye'ye oradan da Asya'nın batısına yayılmıştır⁸¹⁴. Güneş kursunun Anadolu'daki ilk tasvirleri ise MÖ 17. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Döneme tarihlenen örnekler; Alalah'ın 7. katında ele geçen bir silindir mühür ile Louvre Müzesi'nde sergi-

⁸⁰⁴S. Alp, 2011b, s.16

⁸⁰⁵H. Gonnet-Bağana, "Arkeolojik Belgelere Göre Eti Güneş Kursları", *Anadolu*, S.11, 1967, s.162

⁸⁰⁶H. Gonnet-Bağana, 1967, s.163

⁸⁰⁷J. Black, A. Green, 2017, s.303-305

⁸⁰⁸V. Haas, 1994, s.421

⁸⁰⁹J. Black, A. Green, 2017, s.303-305

⁸¹⁰E. Uncu, 2013, s.351

⁸¹¹H. K. Ensert, 2005b, s.27

⁸¹²M. Eliade, 2003, s.152; H. Baltacıoğlu, 1995b, s.3

⁸¹³H. K. Ensert, 2005a, s.294

⁸¹⁴E. H. Ensert, 2005b, s.27; H. Gonnet-Bağana, 1967, s.162

lenen Tuba Kralı Şumirapa'nın Suriye kökenli mühürleridir⁸¹⁵. İlim insanları Hitit kültürünün büyük çoğunlukla Suriye'ye de hakimiyet sağlamış Mezopotamya uygarlıkları Asur ve Hurrililerden etkilendiklerini düşünmektedirler⁸¹⁶.

Anadolu'da MÖ 2. bin yılının başında Kayseri'deki Kanış Karumu II. katmanında yerel silindir mühürlerinde Babil sitili güneş sembolüne çift çizgiler eklenerek kraliyet işaretine dönüştürülmüştür. Aynı yerleşimin Ib tabakası ile Hattuša, Alacahöyük, Alishar, Acemhöyük, Karahöyük-Konya ve Karahöyük-Elbistan gibi çağdaş/biraz daha geç yerleşimlerde de bu sembol görülmüştür⁸¹⁷.

“Güneş” sembolüne Hitit kültüründe krallığın erken dönemlerinde de rastlanmaktadır. İlim insanları güneşin Hitit kralı ile birlikte bitkisel bir imge olan hayat ağacıyla da ilişkilendiğini düşünmektedir. Çünkü insanoğlu korunmak ve yaşamını sürdürrebilmek için farklı dinsel biçimlere yönelmiştir. Güneşin bitkisel bir simgeyle birleşimi yaşamın toplanıp dağıtılmasında kralın kozmik ve toplumsal düzlemlerde oynadığı rolle açıklanmaktadır⁸¹⁸. Güneş sembolünün kullanımı, Eski Hitit Dönemi'nde görülse de kralların en güçlü oldukları İmparatorluk Dönemi'nde yaygınlaşmıştır⁸¹⁹.

Hitit kültüründe “güneş” sembolünün erken dönemlerde rozet şeklinde olduğu düşünülmektedir. Krallık büyüdükçe rozet motifi “*Kanatlı Güneş Kursu*” halini almıştır. Her iki tasvirin de krallık sembolü olduğu düşünülmektedir. İlim insanları “*Kanatlı Güneş Kursu*” sembollerinin ortalarında da yukarıda simgesel anlamlarına değinilen rozet ya da yıldız gibi imgelerin olabileceğini söylemektedir⁸²⁰. Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki Hitit kanatlı güneş kursunun Mısır güneş sembolünden farkları vardır. Buna göre Hitit kanatlı güneş kursu bir diskten ya da iki diskten oluşabilir. Her iki yana uzanmış kanatların içerisinde ise yıldız veya rozet bulunabilir. Kanatlar ise bir çeşit kıla benzer çizgilerden oluşur⁸²¹. Haas, Hitit krallığının simgesi haline gelen “*Kanatlı Güneş Kursu*” sembolünü Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile eşitlemektedir⁸²². Ancak “*Kanatlı Güneş Kursu*” kralların da sembolü sayılmaktadır⁸²³. Söz konusu tanrıça birçok Hitit metninde kral çifti için önemli bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada şunu belirtmek gerekir ki Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın bu ismi Anadolu'da kullanıl-

⁸¹⁵T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.142

⁸¹⁶E. Uncu, 2013, s.354

⁸¹⁷R. L. Alexander, 1977, s.200, 201

⁸¹⁸M. Eliade, 2003, s.142, 143

⁸¹⁹M. Ensert, 2005a, s.295

⁸²⁰H. K. Ensert, 2005b, s.26, 27

⁸²¹H. K. Ensert, 2005a, s.295

⁸²²V. Haas, 1994, s.424

⁸²³H. K. Ensert, 2005a, s.296

maktadır. Yazılı belgelerden tanrıçanın Hurri Güneş Tanrıçası “Hepat” olduğu anlaşılmaktadır⁸²⁴. İlgili metin;

“...Arinna'nın Güneş Tanrıçası, sahibem, sen bütün ülkelerin kraliçesisin. Sen kendine Hatti ülkesinde Arinna Kentinin Güneş Tanrıçası adını taktın. Ayrıca sedir ülkesi yaptığın (ülkede) kendine Hepat adını koydun. Ben Puduhepa ise, eskiden beri senin hizmetkarınım⁸²⁵.”

“Güneş” sembolünün burada da tanrılar dünyası ile Hitit kralları arasındaki bağı karşımıza çıkarmaktadır. Çünkü Hitit krallarının öldükten sonra “Güneş Tanrısı” olduğuna inanılmaktadır⁸²⁶. Hitit kralları hayattayken de “Majestem” olarak anlaşılan “Güneşim” unvanı kullanmışlardır. Bu unvan LUGAL GAL “Büyük Kral” sıfatı ile de paralellik göstermektedir⁸²⁷. Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki Güneş Kursu şeklen kanatlı ve kanatsız olmak üzere iki tasvirlidir. Kanatsız olan güneş simgesi krallarla ilişkilendirilmez⁸²⁸. Ancak kanatlı güneş sembolü “krallık simgesi” olarak kullanılmıştır⁸²⁹. Araştırmacılar imgenin “^DUTU^Š= Güneşim/Majestem⁸³⁰”, “Roi-Solei=Güneş-Kral-Majeste” ve “Mon Solei= Güneşim” anlamları verdiğini belirtmektedir⁸³¹. Hitit krallarının resmi yazışmalarına bakıldığında da kendisine “Güneşim” dediği okunmaktadır. Benzer şekilde Hitit krallarının yazışmalarda muhatapları da krala “Güneşim/Efendim” diye hitap etmektedirler⁸³². Bu ifade MÖ 18. yüzyıla tarihlenen Mari arşivlerinde de görülmektedir. Mari belgelerinden anlaşıldığına göre “Güneşim” ifadesi Hititlerden önce Asur krallığında da kullanılmıştır⁸³³. Hititler de büyük olasılıkla etkileşimde bulunduğu uygarlıklardan öğrenmiştir.

Yapılan araştırmalara göre Hititlerde “^DUTU^Š” unvanının II.Zidanza ile beraber halefi Huzziya'nın I.Muwatalli tarafından öldürülmesiyle ortaya çıkan karışıklık döneminden kısa süre önce kullanılmaya başladığı düşünülmektedir. Terimin kökenini belirlemek zor olmasına karşın araştırmacılar “^DUTU^Š”nin ilk kez Eski Krallık Dönemi'nin

⁸²⁴H. G. Güterbock, “Eti Tanrı Tasvirleri ile Tanrı Adları”, *Belleten*, C.7, S.26, 1943, s.274

⁸²⁵KUB 21.27. I. 3-7; S. Erkut, 2017, s.25

⁸²⁶S. Alp, 2011b, s.16

⁸²⁷O. C. Pavia, “^DUTU^Š”, S. de Martino, F. P. Daddi(ed.), *Anatolia Antica Studi in Memoria di Fiorella Imparati TOMO I*, LoGisma Editore, 2002, s.145

⁸²⁸Kanatlı Güneş sembolü Hitit tasvirlerinde herhangi bir kutsal direk üzerinde görülmemektedir. Hititlerden önceki dönemlerde özellikle Alacahöyük III katmanında, Kültepe Asur Ticaret Konileri Dönemi mühürlerinde sıklıkla karşımıza çıkmasına rağmen Hitit Dönemi'nde görülmemesi dikkat çekicidir. Bunun nedeninin arkeolojik belge eksikliği veya geleneğin ortadan kalkışı şeklinde yorumlansa da Gonnet-Bağana'ya göre asıl sebep zamanla kanatlı güneş kursunun yaygınlaşmasıdır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. H. Gonnet-Bağana, 1967, s.165

⁸²⁹H. Gonnet-Bağana, 1967, s.163, 164

⁸³⁰M. Popko, “Arinna Eine Heilige Stadt Der Hethiter”, *Studien Zı Den Boğazköy-Texten*, S. 50, 2009, s.27

⁸³¹H. Gonnet-Bağana, 1967, s.163, 164

⁸³²S. Alp, 2011b, s.16

⁸³³G. Beckman, 2002, s.39

sonunda Zidanza ile Kizzuwatna kralı Pillija arasındaki anlaşmada karşılaştığını belirtmektedir. Dolayısıyla unvan, kuvvetle muhtemel İmparatorluk Dönemi'nden hemen önce kullanılmaya başlanmıştır⁸³⁴. Bu kapsamda “^DUTU^{ŠI}” unvanı ile tanrısal çiftin çocuğu olarak düşünülen Hitit kralı ile güneş tanrısıyla bütünleştirilmek istenmiştir. Konuyla ilgili örnek bir belgede;

“*Güneş Tanrısı ve kral tek bir figürde birleşir, ...(gibi)... ruhları ve kalpleri bir oldu. Sonra ruhları ve tanrıların, güneş tanrısının (ve) Labarna'nın kalpleri bir oldu*”⁸³⁵.

“^DUTU^{ŠI}”nin sembolik kısmı incelendiğinde yukarıda bahsedilen “*Kanatsız Güneş Kursu*” ile “*Kanatlı Güneş Kursu*” ayırımına da açıklık getirmek gerekmektedir. Burada kanatsız güneş kursu sadece güneşi simgelemektedir. Ancak kanatlı güneş kursu kralı işaret ettiğinden hem simgesel hem de siyasal sembol olarak görülmektedir⁸³⁶. Alp, “*Kanatlı Güneş Kursu*” sembolünün Hitit krallarının isimlerinin üzerinde kullanıldığını belirtmektedir⁸³⁷. Ancak “*Kanatsız Güneş*” sembolü ad kartuşu dışında kral kabartmasının üzerinde bulunmaz⁸³⁸. Alp'e göre “*Güneş*” sembolünün kanatlı versiyonu Hititlere özgüdür⁸³⁹. Buradaki “*Kanat*” simgesi literatürde ruh, özgürlük, zekâ ve ilham sembolü olarak geçmektedir⁸⁴⁰. Dolayısıyla “*Güneş*” ve “*Kanat*” sembollerinin anlamları birlikte düşünülmelidir. Şu hâlde Gonnet Bağana'nın ifadesiyle güneş ile kral arasındaki bağıntı tapınma ve siyasal arasındaki ilişkiye eşittir. Çünkü yapılan incelemelerde güneş kültürünün siyasal düzenini sağlamış olan devletlerde gelişebileceği anlaşılmıştır. Hititlerde de bu gelişimin I.Şuppiluliuma Dönemi'nde nihai halini aldığı düşünülmektedir⁸⁴¹. Yiğit de bu görüşlerle paralel olarak “*Güneş Kursu*” sembolünün kral tarafından tanrısal egemenliği simgelenmesi amacıyla kullanıldığını düşünmektedir⁸⁴².

3.1.1.1. Yazılı Metinlerde Kanatlı Güneş Kursu Sembolü

Güneş sembolünün Hitit siyasi hayatındaki yerini anlayabilmek için ilk olarak Güneş Tanrısı/Tanrıçası ile Hitit Kralı arasındaki ilişki üzerinde durmak gerekmektedir. Burada ilk olarak Güneş Tanrıçası'na yüklenen anlama dikkat çekilmelidir. Kral ve tanrıça arasındaki ilişkileri anlamamızda Hitit çivi yazılı belgeler oldukça net bilgiler sun-

⁸³⁴CTH 25; KUB 36. 108; O. C. Pavia, 2002, s.145, 146

⁸³⁵KUB 41.23 Ön. II 18-21; V. Haas, 1994, s.189

⁸³⁶H. Gonnet-Bağana, 1967, s.165, 166

⁸³⁷S. Alp, 2011b, s.24

⁸³⁸H. G. Günterbock, 1943, s.276

⁸³⁹S. Alp, 2011b, s.24

⁸⁴⁰N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.329

⁸⁴¹H. Gonnet-Bağana, 1967, s.165, 166

⁸⁴²T. Yiğit, 2021, s.279

maktadır. Bu veriler sayesinde tasvirli eser yorumlarına dayanak oluşturulmaktadır. Konuyla ilgili araştırma yapan Yiğit, Güneş Tanrıçası'nın insanlara hükmetme, yönetme, adalet sağlama gibi nitelikleri olduğunu söylemektedir. Bu yönüyle Güneş Tanrıçası toplumsal yaşamda yasalar, adalet ve yönetimle ilişkilendirilmiştir. Hitlere göre Güneş Tanrıçası insanlığın çobanı ve yeryüzündeki her şeyin hakimidir. Söz konusu özellikler Hitit krallarının kendilerini neden Güneş Tanrısı/tanrıçası ile ilişkilendirdiklerinin cevabıdır. Buna göre Hitit krallarının otoritelerine kaynak olarak Fırtına Tanrısı ile beraber Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nı gösterilmektedir⁸⁴³.

Hitit kültüründe önemli bir ikonik unsur haline gelen Güneş Tanrıçası'nın ismi geçtiğinde akla Arinna'nın Güneş Tanrıçası gelmektedir. Tanrıçanın kültteki yeri incelendiğinde ilk göze çarpan hanedanlıkla ilişkisidir. Kral ve kraliçe çiftiyle ilişkisine sürekli değinilen Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Eski Krallık Dönemi krallarından I.Hattuşili zamanı belgelerinde de ağırlıkla vurgulanmaktadır. Buna göre Arinna'nın Güneş Tanrıçası kralın yıllıklarında siyasal iktidarla ilişkilendirilerek astral boyutta evrenin ve devletin yöneticisi olarak Hitit panteonunda yerini almıştır⁸⁴⁴. Kraliyet çiftinin kült törenlerinde kullanılan dua metinlerinde de Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın Hitit kraliyet ailesinin koyucusu olduğu vurgusu yapılmaktadır⁸⁴⁵. I.Hattuşili'nin yıllıklarında Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nı Hitit kralına fetihlerinde sürekli yardım ettiğinin ifade edilmesi de konuyu desteklemektedir⁸⁴⁶. Şu hâlde Hitit krallarının Güneş Tanrıçası ve sembolü olan “*Kanatlı Güneş Kursuna*” yüklediği anlam, ülkeye sahip olma, yönetme, savaşlarda yol gösterme, savaşlarda kazanılan galibiyetlerin arkasındaki güç, cezalandırma ve ödüllendirmedi⁸⁴⁷. Çünkü Güneş Tanrıçası'nın görevlerinden biri krallığın koruyucunun yanı sıra yer yüzünde ve gökyüzünde hükümdarlık yapmaktır⁸⁴⁸. Hitit kralları da tanrılardan aldıkları yetkiyle yönetme hakkına sahiptir. Bu yüzden iktidarlıkları döneminde tanrılarla ilişkili simgeleri kullanmaları güçlerinin kaynağını gösterme amacı taşıyor olmalıdır. Hitit siyasi otoritesinin temsilcisi olan Hitit krallarının tasvirli eserlerde Güneş Tanrıçası'nın kıyafetlerine benzer giysiler giymesi, ^DUTU^{SI} unvanı kullanmaları ve hiyeroglif yazıda kralın söz konusu unvanını “*Kanatlı Güneş Kursu*” ile başının üzerinde göstermesi bu görüşü desteklemektedir⁸⁴⁹.

⁸⁴³T. Yiğit, 2021, s.271, 272

⁸⁴⁴T. Bozkurt Cengiz, 2018, s.127, 128; S. Alp, 2011a, s.65, 66; G. Karauğuz, 2019a, s.57-60

⁸⁴⁵KUB 57.63; V. Haas, 1994, s.430, 431

⁸⁴⁶S. Alp, 2011a, s.65, 66; G. Karauğuz, 2019a, s.57-60

⁸⁴⁷T. Bozkurt Cengiz, 2018, s.128

⁸⁴⁸H. K. Ensert, 2005b, s.28, 29

⁸⁴⁹T. Yiğit, 2021, s.272

Güneşin yöneticiler için bir güç dayanağı oluşu, kralların soylarını güneşe dayandırdığı mitlerde de karşımıza çıkmaktadır. Burada Güneş, dölleyici tanrı olarak özel bir konum alarak hükümdarın tekeli altına girer⁸⁵⁰. Kralların “*Kanatlı Güneş Kursu*” sembollerini aşağıda görüleceği üzere tanrı kabartmalarının olduğu eserlerde kullandıkları görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında belki de “*Kanatlı Güneş Kursu*” simgesi, egemen kralın bir nevi ilahi varlıkla olan ilişkisini vurgulama amacı taşıyor olmalıdır.

Kralın ilahi varlık olan Güneş Tanrıçası ile ilişkisi Hitit ikonografisinde gözlemlenen kral kıyafetlerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Yazılıkaya A galerisi 34 ile 64 nolu figürler ve B galerisindeki 81 nolu kral figürleri asa gibi egemenlik simgeleri de dahil olmak üzere Güneş Tanrıçası’nın giysisiyle benzetilmektedir. B galerisindeki 81 numaralı görselde IV.Tuthaliya’nın adı “*Kanatlı Güneş Kursu*”nun altında verilmektedir⁸⁵¹. Konuyla ilgili araştırma yapan ilim insanları, Hitit ikonografisinde önceleri kral ve Güneş Tanrıçası’nın ayrı tutulduğunu belirtmektedirler. Ancak zamanla Hitit kralının tanrı kıyafeti giydiği ya da tanrının kral gibi gösterildiği düşünülmüştür. Benzerliğin nedeni ise yukarıda anlatılan “*DUTU^{Şİ}/Güneşim*” unvanıdır. Çünkü Hitit kralı Güneş Tanrıçası ile yakından ilişki içerisindeydi. Dolayısıyla Hitit kralı “*Yeryüzünün Güneş Tanrıçası’nı*” temsilen söz konusu kıyafeti giymektedir⁸⁵². Kıyafette Göğün Güneş Tanrıçası uzun mantolu, eğri asalı, düz kepli, kulağında küpe ve Hitit ayakkabısıyla gösterilmektedir. Hitit kralı ile Güneş Tanrıçası arasındaki tek fark ise Güneş Tanrıçası’nın üzerinde “*Kanatlı Güneş Kursu*” bulunmasıdır. Bunların yanı sıra kral ve tanrıçanın başlarına taktığı başlık da önemlidir. Hitit çivi yazılı belgelerinde boynuzsuz başlığa “*lupanni*”, boynuzlu miğferlere ise “*kurutawanza*” denildiği düşünülmektedir⁸⁵³. Kabartmalarda görünen “*Kanatlı Güneş Kursu*” da “*DUTU^{Şİ}/Güneşim*” unvanının ve tanrı-kral ilişkisinin sembolik anlatımı olmalıdır. Araştırmacılar söz konusu unvanı “*Hitit kralı ve Güneş tanrıçası’nın birlikteliği ve birleşmesi*” olarak yorumlamaktadır⁸⁵⁴.

Arinna’nın Güneş Tanrıçası ile eşlenen “*Kanatlı Güneş Kursu*”⁸⁵⁵ sembolünü “*DUTU^{Şİ}/Güneşim*” unvanı ile eşlediğimizde çivi yazılı metinlerde kral-tanrı ilişkisini anlatan belgelere de değinmek gerekir. Çünkü burada görsel materyallerde gözlemlenen tanrı-kral ilişkisinin anlatıldığı sahnelerle paralellik göstermektedir. Örneğin Hitit dinî merasimlerinde krallar meşrutiyetlerini tanrılar huzurunda gerçekleştirilen seremonilerle ilan etmektedirler. Bu törenlerde kullanılan semboller de doğrudan veya dolaylı olarak

⁸⁵⁰M. Eliade, 2003, s.148

⁸⁵¹S. Alp 2011b, s.17-24

⁸⁵²H. K. Ensert, 2005b, s.30

⁸⁵³A. Ünal, 2016b, s.83

⁸⁵⁴T. Yiğit, 2021, s.272

⁸⁵⁵V. Haas, 1994, s.424

tanrılarla ilişkilidir. Mesela ikinci bölümün “*GIŠ* *huluganni-tören arabası*” başlığında ayrıntılarıyla açıklanan kült gezileri konuya örnektir. Burada Hitit krallarının bölgeleri dolaşması güneş hareketi yönünde *GIŠ* *huluganni* ile yapılmaktadır. Yapılan seremoniyle kral kozmos ile kendinin yeniden doğuşunu canlandırmaktadır⁸⁵⁶.

Törenlerde kral ve kraliçe arasındaki ilişkinin vurgulandığı bir diğer seremoni ise kralın Halentuva evinden dışarı çıkışıdır. Halentuva evinin şafak vaktinde açılması ve kralın saraydan çıkışı “*gün doğumunun*” taklit edildiğini düşündürmektedir⁸⁵⁷. Zira Hitit kralının taht ile diyalogunun anlatıldığı metinde Hitit kralının ülkeyi Güneş Tanrısı ve Fırtına tanrısı adına koruduğu belirtilmektedir. İlgili metin;

“... *Ben krala, ülkemi ve mülkümü tanrılar sunmuşlardır: Güneş Tanrısı ve Fırtına Tanrısı. Ve ben kral olarak ülkemi ve mülkümü koruyorum*⁸⁵⁸.”

Kanatlı güneş kursunun Hitit krallığının “*kraliyet amblemi*” sayılmasının en temel nedenlerinden birisi de rahip olarak seçilen Hitit krallarına egemenlik hakkını tanıyan Fırtına Tanrısıyla birlikte Arinna’nın Güneş Tanrıçasının oluşudur. Konuyla ilgili II.Muwatalli’ye ait bir dua metnindeki ifadeler şu şekildedir;

“*Ve şöyle der: Göğün Güneş Tanrısı ve hakimem Arinna’nın Güneş Tanrıçası, hakimem kraliçe, Hatti (ül)kesinin kraliçesi, efendim Göğün Güneş Kralı Fırtına Tanrısı, hakimem kraliçe Tanrıça Hepat, Göğün kralı Hatti’nin Fırtına Tanrısı, Hatti ülkesinin efendisi, efendim, Zippalan(da) kentinin Fırtına Tanrısı, efendim, Fırtına Tanrısının sevgili oğlu, Hatti ülkesinin efendisi, Hattuša’da ülkeyi (koruyan koruyucu tanrı?) ya da benzeri, bütün erkek ve kadın tanrılar, Hatti ülkesinin bütün dağları ve ırmakları, efendiler(im), tanrılar efendiler(im), hakimem Arinna’nın Güneş Tanrıçası ve Hatti ülkesinin bütün tanrıları efendiler(im) ki (sizler) rahib(iniz) olarak benim için her bakımdan Hatti ülkesinin hakimiyetini ilan ettiniz*⁸⁵⁹.”

Yukarıda da görüleceği üzere Hitit kralına yönetme yetkisi başta Fırtına Tanrısı ve Arinna’nın Güneş Tanrıçası tarafından verilmiştir. Hitit krallarının siyasal iktidarlıklarındaki eylemleri genel olarak değerlendirildiğinde krallığın yönetiminde “*tanrıdan alınan yetki*” vurgusunun sürekli yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü Güneş Tanrıçası aynı zamanda yeri ve göğü yöneten, adaletin sağlayıcısı sıfatı taşımaktadır. Şu haliyle Hitit krallık arması “*Kanatlı Güneş Sembölü*” adaletle de ilişkilendirilebilir. Örnek bir tanrıya yakarma metninde;

⁸⁵⁶V. Ardzinba, 2010, s.32

⁸⁵⁷V. Ardzinba, 2010, s.66

⁸⁵⁸KUB 29.1 I 17-19; V. Ardzinba, 2010, s.126

⁸⁵⁹CTH 381; A. KUB 6.45+1111/Z + KUB 30.14 B. KUB 6.46. C. KUB 12.35. D. 1785/u; S. Alp, 2011a, s.101; G. Karauğuz, 2020, s.138; I. Singer, 2002, s.86, 87

“Adaletin efendisi, yerin, göğün kralı (olan) sen beyim güneş tanrısı, ülkeyi güçlü bir şekilde yönetirsin. (İnsanların işine kolaylık ve) galibiyet verip durursun. Sen doğru rehberlik yaparak merhamet edip durursun...⁸⁶⁰”

I.Hattuşili'nin seferlerinin anlatıldığı metin de yukarıdaki örneklerle paraleldir. Burada Güneş Tanrıçası Hitit kralının koruyucusu olarak düşman ülkeler üzerinde egemenlik sağlamasında ana unsur olarak gösterilmektedir. Metnin ilgili kısmı;

“...Ertesi yıl Arzawa ülkesine karşı gittim. (Onlardan) sığırları ve koyunları aldım. Arkamdan Hanigalbat ülkesi düşmanı ülkeme girdi ve bütün ülkeler benden ayrıldı. Yalnız Hattuşa kenti (bende) kaldı. Güneş Tanrısı sevgilisi Tabarna'yı kucağına oturttu, elini tuttu ve (savaşa) onun önünde koştu....⁸⁶¹”

Benzer şekilde IV.Tuthaliya Dönemi'ne tarihlenen bir belgede de “Güneşim” şeklinde hitap edilen Hitit kralının egemenliğindeki dağlara atıf yapılmaktadır. Burada çalışmamızın “Taht” başlığında Hitit krallarına egemenliğin önemli bir sembolü olan tahtın dağ tanrıları tarafından verildiğini hatırlatmak isteriz. Belki de Hititlerde dağlara hakimiyet vurgusu siyasi gücün başka bir ifade şekli olabilir. İlgili metin;

“Hatti ülkesinin tüm dağları, Güneşim Tuthaliya'nın sürekli dolaştığı tüm ülkeler (lahhiyaiskizzi); Güneşim Büyük Kral Tuthaliya'nın sürekli savaştığı Hatti ülkesinin tüm dağları (siyatalliskizzi); Güneşimin sürekli savaştığı Yukarı Ülke [Mala nehri], Mamranta nehri [...⁸⁶²”

Buraya kadar verilen örneklerden Hitit kraliyet arması kabul edilen “Kanatlı Güneş Kursu Sembolü”nün; Hitit krallarının tanrıyla olan ilişkisini anlattığı, çivi yazılı metinlerde geçen “^DUTU^{ŞI}/Güneşim” unvanının ikonografik hali olduğu, Hitit kralının Güneş Tanrısını taklit ederek halk üzerinde onun temsilcisi imajı çizmeye çalıştığı, Hitit çivi yazılı metinlerde Güneş Tanrıçasının Hitit kralını koruduğu, rehberlik ettiği ve tahta oturarak yönetme yetkisi tanıdığı sonucu çıkmaktadır. Hitit kralları güneş sembolünü de egemenlikleri esnasında ilahi ve siyasi bir simge olarak kullanmışlardır. Dolayısıyla “Kanatlı Güneş Kursu” Hitit kraliyet armasıdır.

3.1.1.2. Tasvirli Eserlerde Kanatlı Güneş Kursu Sembolü

Hitit yazılı metinlerinde görüleceği üzere “Güneş Kültü” Hititler için oldukça önemlidir. Çünkü Hitit kralları kendilerini genellikle ülkenin baş tanrısı Fırtına Tanrısı

⁸⁶⁰İlgili metin CTH 372 kataloğunda; A. KUB 31.127 + KUB 36.79 + ABoT 44 + FHG 1 + ABoT 44b + ABoT 44a + KUB 31.131 + KUB 31.132 + KUB 36.79a + KBo 38.165 (StBoT 42: 81, 229). B. KUB 31.128. [C = no. 8] D. KUB 31.133. [E = no. 8] F. KBo 14.74. G. KUB 43.67. metinleriyle toplanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. G. Karauğuz, 2020, s.98; I. Singer, 2002, s.36

⁸⁶¹CTH 4; S. Alp, 2011a, s.65; G. Karauğuz, 2019, s.57

⁸⁶²KUB 2.1 6; J. D. Hawkins, “Tudhaliya The Hunter”, P J van den Hout(ed.), *The Life and Times of Hattusili III and Tuthaliya IV*, Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, 2006, s.53

ile Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın himayesinde görmektedir. Yazılı belgelerde geçen anlatılar arkeolojik malzemelerle de desteklenmektedir. Kazılarda literatüre kazandırılan mühür, anıt ve birçok *doküman* “*egemenlik sembolü/kraliyet arması*” olarak “*Güneş'in*” Hitit siyasetindeki yerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Gonnet Bağana, güneş kurslarının kullanım yerlerini altı kümede toplamaktadır. Bunlar; Kral mühürleri, kral kartuşları; çeşitli tanrı başları üzerinde, silindir mühür ile dikme taşlar üzerinde, kutsal direk ya da hayat ağacı simgelerinin üzerinde ve hayvan kabartmaları üzerindeki tasvirlerdir⁸⁶³. Ensert ise Hititlerde siyasal bir simge olarak kullanılan “*kanatlı güneş kursu*” nun sadece tahta çıkan kral ve kraliçeler tarafından kullanıldığını söylemektedir⁸⁶⁴.

Çorum/Boğazköy'de başkent Hattuša'daki “*Hiyeroglif Oda*” olarak adlandırılan bölgenin dip kısmında kanatlı güneş kursunun altına işlenmiş sağ elinde yaşam, sol elinde asa taşıyan bir figür bulunmaktadır⁸⁶⁵. (Resim 41) Günterbock buradaki tasvirin kralı mı yoksa Güneş Tanrısını mı işaret ettiği hususunun tartışıldığını belirtmektedir. Bunun temel sebebi ise tanrı ve kral kıyafetlerindeki benzerliktir. Ancak Günterbock buradaki tasvirin Güneş Tanrısını nitelediğini düşünmektedir. Çünkü bazı silindir mühürlerdeki örnekler ve Mısır Güneş Tanrısının firavuna uzattığı hayat sembollerine bakarak Hitit tanrısını da “*hayat*” ile ilişkilendirmektedir. Odanın giriş kısmında tanrısallaştırılmış II.Şuppiluliuma tasvirinin oluşu⁸⁶⁶, kral ve tanrının ayrı işlenmiş olduğunu akla getirmektedir. Yiğit buradaki yazıtla II.Şuppiluliuma'nın siyasal propagandasını yaptığını belirtmektedir. Yazıt genel olarak değerlendirildiğinde II.Şuppiluliuma'nın başarılarını anlatırken tanrıların yardımının vurgulandığı da görülmektedir. İlim insanları II.Şuppiluliuma ile Hitit krallığının son dönemi yaşandığı düşünüldüğünde buradaki mesajın “*ben devletimin başında hâla güçlüyüm*” şeklinde olduğu ifade edildiğini belirtmektedir. Buradaki tanrısal simge ise kralın siyasal gücünün ilahi desteğini ifade etmektedir⁸⁶⁷.

Yine Boğazköy'de bir Bizans duvarında yapı malzemesi olarak kullanılan taş blok üzerinde yapılan incelemelerde IV.Tuthaliya'ya ait bir stel olduğu anlaşılmıştır. (Resim 42) Stelin en başında kanatlı güneş kursu sembolü ile altında kralın soyunun anlatıldığı hiyeroglifler vardır. İlgili stelin tercümesi;

⁸⁶³H. Gonnet-Bağana, 1967, s.163-165

⁸⁶⁴H. K. Ensert, 2005b, s.34

⁸⁶⁵T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.13

⁸⁶⁶H. G. Günterbock, “Sungod or King?”, J. M. Mellink, E. Porada, T. Özgüç(ed.), *Nimet Özgüç'e Armağan Aspects of Art And Iconography: Anatolia And Its Neighbors*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s.225, 226; Neve, 1990a: 37

⁸⁶⁷T. Yiğit, 2021, s.273

“*Majeste Büyük Kral Labarna Tuthaliya (Dağ Tanrısı+Tu+Dağ Tanrısının iki yanında birer arslan başı)*

Kahraman Büyük Kral Hattušili (Ha+li)nin oğlu,

Kahraman Büyük Kral Muršili (Murš+(i)(i)'nin torunu Tuthaliya (Dağ Tanrısı+Tu)

[Kahraman Büyük Kral Šuppiluliuma'nın torun]unun ç[ocuğu Tuthaliya (Dağ Tanrısı+ Tu)]⁸⁶⁸”

Çorum/Boğazköy'deki Yazılıkaya anıtı da “*Güneş Kursu*” sembollerine rastladığımız bir diğer bölgedir. Buradaki 34 numaralı kabartma Boğazköy “*Hiyeroglif Oda*”daki Güneş Tanrısı kabartması ile benzerlik göstermektedir. Figür başında yuvarlak başlık, üzerinde kanatlı güneş kursu, sağ elinde egemenli simgesi asa, öne uzanan sol kolunun altında kıyafetiyle birleşik gibi görünen kılıcının kabzası görülmektedir⁸⁶⁹. İleriye uzanan sol elinin üzerinde adının yazılı olduğu hiyeroglifler bulunmaktadır. 34 numaralı figür kral IV.Tuthaliya tasvirleri ile de benzerlik göstermektedir⁸⁷⁰. Günterbock, Hitit krallarının Güneş Tanrıçasının kıyafetine benzer giyinmeleri ile “*Güneşim*” unvanı kullanmalarının bilinçli olarak yapıldığını ima etmektedir⁸⁷¹. Unger, buradaki kabartmanın tanrısallaştırılmış bir kral olabileceğini belirtmektedir⁸⁷². (Resim 20)

Yazılıkaya'daki 64 numaralı IV.Tuthaliya kabartması Hitit krallarının kullandığı kraliyet amblemi “*Kanatlı Güneş Kursu*” sembollerine en iyi örnektir. Burada IV.Tuthaliya güneş tanrıçasının kıyafetine benzer şekilde tasvir edilmiştir. Ucu kıvrık ayakkabıları ile dağ işaretlerinin üzerine basmaktadır. Sol elinde asası, vücudunun solunda kılıcının kabzası, ileri uzattığı sağ elinin üzerinde “*Kanatlı Güneş Kursu*” altında adı ve “*büyük kral/labarna*” unvanları yazmaktadır⁸⁷³. Burada hemen şuna dikkat çekmek gerekir ki tasvirdeki “*Kanatlı Güneş Kursu*” kralın başının üzerinde değil, sağ elinin üstündedir. (Resim 21)

Yazılıkaya'daki 81 numaralı figürde de “*Kanatlı Güneş Kursu*” kullanılmıştır. Burada kral IV.Tuthaliya koruyucu tanrısı Şarruma tarafından kucaklanmıştır. Bu durum I.Hattušili'nin vasiyetinden de anlaşılacağı üzere koruma onur verme niteliğindedir⁸⁷⁴. Tanrıdan daha küçük olarak tasvir edilen kralın adı ise tanrı figürünün başının

⁸⁶⁸S. Alp, 2011, s.171

⁸⁶⁹J. Seeher, 2011, s.57

⁸⁷⁰T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.42, 43

⁸⁷¹H. G. Günterbock, 1943, s.276

⁸⁷²E. Unger, 1937, s.172

⁸⁷³J. Seeher, 2011, s.83; H. K. Ensert, 2005a, s.293

⁸⁷⁴E. Akurgal, 2017, s.434

gerisindedir. 64 numaralı figürde olduğu gibi kraliyet sembolü “*Kanatlı Güneş Kursu*” yine net bir biçimde gözlemlenmektedir⁸⁷⁵. (Resim 4)

Yazılıkaya 83 numaralı kral IV.Tuthaliya isminin yazılı olduğu kartuş da “*Kanatlı Güneş Kursu*” barındırmaktadır. (Resim 43) İlgili kabartma anıttaki kral isminin geçtiği üçüncü yerdir. Araştırmacılar bu ikonografiyi diğer kartuşlarla kıyasladıklarında birtakım farklılıklar tespit etmişlerdir. Buna göre tasvirdeki “*Kanatlı Güneş Kursu*” basittir. İç kısımla desen olmamakla birlikte kanat tüyleri eğri taranmıştır. İşlemesinin ise farklı bir zanaatkar tarafından yapıldığı düşünülmektedir. Kartuşta kralın adının geçtiği “tu” işaretinin üzerinde 64 numaralı figürdeki gibi ideogram yerine 81 numaralı kabartmadakine benzer şekilde dağ tanrısı görseli vardır. Kralın “Labarna” unvanı sağ ve solda, en dışta ise birer “*Büyük Kral*” işareti bulunmaktadır⁸⁷⁶.

Konya ilinin Ilgın ilçesi yakınlarında 1970’li yıllarda keşfedilen Yalburt Yazıtındaki hiyerogliflerde de “*Kanatlı Güneş Kursu*” görseline rastlanmıştır. (Resim 44) Yapı, dikdörtgen biçimli bir havuz olup, IV.Tuthaliya Dönemi’ne tarihlenmektedir⁸⁷⁷. Yazıtta IV.Tuthaliya’nın bir dizi seferlerinden bahsedilmekle birlikte⁸⁷⁸ “*Güneşim*” unvanı burada da kullanılmaktadır. İlgili hiyeroglifini tercümesinin bir kısmı;

“*Kahraman Büyük Kral Murşili’nin [torunu], Kahraman Büyük Kral Hattuşili’nin oğlu, Kahraman Büyük Kral, Güneş (Majeste?), Labarna Tuthaliya*⁸⁷⁹ ...”

Konya’nın Beyşehir gölündeki Eflatunpınar deresine yapılan bir Hitit anıtı da “*Kanatlı Güneş Kursu*” örneklerinden birisidir. Havuz biçimli olan anıtta üç güneş kursunun altında tanrıça oturmaktadır⁸⁸⁰. Araştırmacılar buradaki “*Kanatlı Güneş Kursu*”nun “*Büyük Hatti Ülkesi Krallığı*”nı sembolize ettiğini belirtmektedir. Bu kapsamda merkezdeki kompozisyonun “*Hatti Ülkesi’nin büyük kral ve kraliçesi*” anlamı taşıyor olabileceği önerilmektedir⁸⁸¹. (Resim 14)

Kayseri ilinin Pınarbaşı ilçesinde Karakuyu köyü yakınlarındaki bir barajda ele geçirilen “*Karakuyu Yazıtı*” da kraliyet amblemi olan “*Kanatlı Güneş Kursu*” sembolü barındırmaktadır. (Resim 45) Şu anda Kayseri Arkeoloji Müzesi’nde sergilenen eser, üst kısımda ortasında güneş bulunan iki kanatlı güneş kursu ve iki satırdan oluşan hiyeroglif yazıya sahiptir⁸⁸². Yazıtın devamının olup olmadığı belli olmamakla birlikte kra-

⁸⁷⁵T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.70

⁸⁷⁶J. Seeher, 2011, s.115

⁸⁷⁷T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2011, s.128

⁸⁷⁸G. Karauğuz, “Tuthaliia IV, Yalburt Und Geographisch Historische Relationen”, *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 2005, s.487, 489

⁸⁷⁹T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.128; S. Alp, 2011b, s.161

⁸⁸⁰K. Emre, 2002, s.490

⁸⁸¹H. K. Ensert, 2005b, s.37

⁸⁸²T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.156

lin soy bilgilerinin verildiği bir eserin başlangıcı olduğu düşünülmektedir⁸⁸³. Yazıtın ilk satırlarında “*Hattuşili Kahraman Büyük Kral, Tudhaliya, Kahraman Büyük Kral*” yazmaktadır. İkinci satırda ise Tuthaliya ve dağ isimleri okunmuştur⁸⁸⁴.

Afyon’un Çay ilçesi yakınlarında kaçak kazılar sonucu bölgedeki bir Roma yerleşiminin yakınlarında ele geçirilen Afyon Steli “*Kanatlı Güneş Kursu*” kabartmasının başka bir örneğidir. (Resim 46) Bölgede herhangi bir Hitit yerleşimine rastlanmaması eserin buraya başka yerden getirildiğini düşündürmüştür. Stelin üstünde diğer örneklerde görülen “*Kanatlı Güneş Kursu*” ile altında iki cümlelik hiyeroglif bulunmaktadır⁸⁸⁵. Hiyeroglifin çevirisi;

“*Güneş. Ve Fırtına Tanrısının lütfuyla, prens TARPA *109 *285, 522 wali-li /şehrini/ülkesini fethetti. Ve bu steli Fırtına Tanrısına prens TARPA dikti*”⁸⁸⁶.

Şahin ve Tekoğlu stelin soy ağacı hakkında bilgi edinilememiş bir Hitit prensinin gerçekleştirdiği bir dizi seferler sonrasında diktirdiğini belirtmektedir. Hakkında bilgi edinilemeyen Hitit prensinin Afyon Steli üzerindeki “*Kanatlı Güneş Kursu*”na bakılarak Hattuşa’daki kraliyet ailesi mensubu olduğu düşünülmüştür⁸⁸⁷. Bu düşünce bizim de aklımıza yatmaktadır. Çünkü yukarıda belgelendiği üzere “*Kanatlı Güneş Kursu*” Hitit kraliyet ailesinin devlet arması konumundadır.

Çalışmamızda incelediğimiz mühür örneklerinde “*Kanatlı Güneş Kursu*” sembollerinin özellikle Hitit İmparatorluk Dönemi’nde oldukça yaygın kullanıldığı gözlemlenmiştir. Mühürlerin egemenlik ilanı anlamına gelen fiziki sembollerin başında geldiği düşünüldüğünde güneş kursunun bu araçlarda kullanılması doğaldır. Ancak Hitit imparatorluk öncesi mühürlerinde böyle bir yaygınlığın olmayışı da dikkat çekicidir. Bu durum Hititlerde “*Kanatlı Güneş Kursu*” sembolünün kullanımının I.Şuppiluliuma Dönemi’nde yaygınlaştığı düşüncesine kanıt niteliğindedir. Belki de Hititlerin I.Şuppiluliuma Dönemi’nde Suriye ve Mısır ile olan ilişkileri ve güç yarışı bu duruma etki etmiş olabilir. Çünkü dönemde özellikle Mısır uygarlığında güneş kültürünün ön plana çıktığı bilinmektedir⁸⁸⁸.

⁸⁸³D. J. Hawkins, 2006, s.61

⁸⁸⁴T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.156; D. J. Hawkins, 2006, s.61

⁸⁸⁵S. Şahin, R. Tekoğlu, “A Hieroglyphic Stele From Afyon Archaeological Museum, *Athenaeum*, S.91, 2003, s.540-542

⁸⁸⁶S. Şahin, R. Tekoğlu, 2003, s.542; T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.126

⁸⁸⁷S. Şahin, R. Tekoğlu, 2003, s.542

⁸⁸⁸Eski Mısır’da Güneş Kültürünün kökeni eskidir. Ancak I.Şuppiluliuma’nın çağında Mısır’da IV.Amenofis güneş tanrısı Aton’un çevresinde tek tanrılı bir dinî reform yapmaya çalışmıştır. Bu fikirlerin merkezi ise Akhet-Aton “Aton’un Ufku” anlamındaki Nil nehrinin sağ kıyısına düşen bölgedeki şehirdir. Bu kentin günümüzdeki adı, Hitit İmparatorluk Dönemi’nde diplomasi merkezi kabul edilen ve Hititlerin de keşfedilmesinde etkili olan yazıtların bulunduğu Tell el Amarna’dır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. A. İnan, *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018, s.232-234

Kanatlı Güneş Kursu'nun Hitit mühürlerindeki yerine dönecek olursak, imparatorluk dönemi kral ve kraliçe mühürlerinde bir nevi kraliyet arması konumunda olduğu açıktır. I.Şuppiluliuma'ya ait kraliyet mühür baskı örneklerinden Ras Şamra'da ele geçenlerde kral ile birlikte egemen kraliçenin de adının yazdığı görülmektedir. Mühür baskılarında kaya anıtlarında görüldüğü gibi kral isminin üzerinde “*Kanatlı Güneş Kursu*” sembolü vardır. İlgili eserin kenarında ise çivi yazısıyla ait olduğu kişilerin isimleri belirtilmiştir⁸⁸⁹. Ayrıca kanatlı güneş kursunun altında ilk kez “*Yaşasın Kral*” ifadesi yer almaktadır⁸⁹⁰.

II.Murşili'ye ait yine Ras Şamra'da ele geçirilen bir mühür matrisinde de “*Kanatlı Güneş Kursu*” gözlemlenmektedir⁸⁹¹. II.Muwatali'ye ait mühür baskısındaki “*Kanatlı Güneş Kursu*” sembolünün konumu diğer örneklerden farklıdır. Burada Fırtına Tanrısının koltuğunun altında duran Hitit kralının adı hiyeroglifle “*Büyük Kral Mu[wa]ta-li*” yazmaktadır. Kanatlı Güneş Kursu Fırtına Tanrısı'nın ileri uzattığı sol elinin altına konumlandırılarak onun altında ise Muwatali'nin Hurrice adı “*Şarri-Teşup*” yazmaktadır⁸⁹². (Resim 38)

III.Murşili'nin ise dört mühür baskısı ele geçmiştir. Üçünde “*Kanatlı Güneş Kursu*” bulunmaktadır. İkisinde kanatlı güneş kursu üstte yer almaktadır. Bunlardan birinin altında “*Büyük Kral*” unvanıyla kralın adı yazarken diğeri babasının eşi Danuhepa ile ortak mührüdür. Sonuncusundaki tasvirler İmamkulu Kabartması'na benzerdir. Kanatlı güneş kursunun altında boğaların çektiği arabasında elinde topuzu ile saldırır pozisyonda tanrı bulunmaktadır. Tanrının tuttuğu yuların üstünde kral ve tanrının unvanları ile isimleri yazılıdır. Tanrının arkasındaki kral, boynuzlu başlık, mızrak ve yayla tasvir edilirken altta yine kralın isim ve unvanları ile kanatlı güneş kursu bulunmaktadır⁸⁹³. (Resim 39)

Yukarıda sayılanlar dışında III.Hattuşli'nin mühür baskıları⁸⁹⁴ ile IV.Tuthaliya'nın mühürlerinde⁸⁹⁵, Kurunta mühürlerinde⁸⁹⁶, II.Arnivanda ve II.Şuppiluliuma mühürlerinin üst kısımlarında “*Kanatlı Güneş Kursu*” bulunmaktadır⁸⁹⁷. Bunlara ilaveten Tarsus Mührü'nün yan yüzünden birinde “*Kanatlı Güneş Kursu*” altında libasyon yapan kral ya da kraliçeyi simgeleyen sahnelerin olduğu düşünül-

⁸⁸⁹E. Akurgal, 2017, s.82, 83

⁸⁹⁰S. Özkan, 2022, s.100

⁸⁹¹K. Bittel, 1976, s.170; E. Akurgal, 1961, s.40; E. Akurgal, 2017, s.87

⁸⁹²S. Alp, 2011a, s.172

⁸⁹³S. Özkan, 2022, s.102, 103

⁸⁹⁴R. M. Boehmer, H. G. Günterbock, 1987, s.80; E. Akurgal, 2017, s.101

⁸⁹⁵İ. Taş, 2008, s.349; S. Alp, 2011a, s.173; S. Alp, 2011b, s.33

⁸⁹⁶Kurunta'nın iki ele geçen iki mühür baskısında kanatlı güneş kursu sembolünün altında geyik bulunmaktadır. Bkz. S. Özkan, 2022, s.103

⁸⁹⁷R. M. Boehmer, H. G. Günterbock, 1987, s.80; M. Darga, 1992, s.200

mektedir. Ensert buradaki figürün Güneş Tanrısı olarak tanımlandığını düşünülse de figürün elindeki sembolün yıldırım değil kraliyet simgesi olduğunu belirterek kral veya kraliçe önermesini yapmıştır⁸⁹⁸. (Resim 40)

3.1.2. Aslan Sembolü

Aslan ikonografisi siyasette Eskiçağlardan itibaren kraliyet/egemenlik sembolü olarak kullanılmıştır⁸⁹⁹. Sembolik olarak aslan; güç, gurur, cesaret, temkinlilik, baskınlık, cömertlik, akıl ve doğruluk kavramları ile bağdaştırılmaktadır. Bunların yanı sıra her dönemde aslan figürü egemenlik kavramıyla da ilişkilendirilen sembolik araçlarda kral veya devleti ifade etmiştir⁹⁰⁰. İlim insanları bu tür aslan imajının dişilleri olsa da çoğu zaman erkek olarak düşünüldüğünü belirtmektedir. Hititler için ise aslan, sadece siyasi bir sembol olmamıştır. Aynı zamanda psikolojik bir savunma aracıdır. Aslan, Boğazköy'deki "Aslanlı Kapı" gibi örneklerde görüleceği üzere Hitit surları ve tanrı heykellerinin kaideleri gibi önemli yerlerde koruyucu görevinde bulunmaktadır. İlim insanları Anadolu'da yürütülen arkeolojik kazılarda beş aslan tiplemesine rastlamışlardır. Bunlar; Asur, Hitit, Frig, Pers ile Selçuklulara aittir⁹⁰¹. Biz konumuz gereği bu örneklerin arkeolojik özellikleri üzerinde durmayacağız. Çalışmamızın ilgili kısmı Hitit Dönemi aslanlarının tanrı-kral ve siyasi otorite arasındaki ilişki üzerine odaklanacaktır.

Aslanın koruyuculuğu ve simgesel kullanımı Hititleri etkileyen Mezopotamya kültüründe de karşımıza çıkmaktadır. Burada Babil dilinde adı İstar, Sumer dilinde İnanna adı ile anılan tanrıça, aslan üzerinde tasvir edilmiştir. Böylece aslanlara koruyucu ve güç sembolü işlevi yüklenerek tanrıları korudukları izlenimi verildiği düşünülmektedir⁹⁰². Sumer dikili taşlarında da siyasi bir sembol olarak gözlemlenen aslan sembolü, üçüncü Ur Hanedanlığı Dönemi mühürleri ile sancaklardaki tasvirlerde de kullanılmıştır. Şu haliyle de tanrı Ningursu'nun amblemi sayılmaktadır. Benzer şekilde Akad kültüründe de savaşçı tanrıça İstar'ın simgesi konumundadır⁹⁰³.

Mezopotamya'da dinî bir simgeden kraliyet arması konumuna gelen aslan, Sumer ve Akkad metinlerinde krallara uygulanan bir güç metaforudur. Aynı durum Mezopotamya kültüründen etkilenen Hititler için de geçerlidir. Aslanın güçle ilişkilendirildiği en iyi örnekler ise tasvirli eserlerdedir. Özellikle Mezopotamya edebiyatının tasvir ör-

⁸⁹⁸H. K. Ensert, 2005b, s.37

⁸⁹⁹C. E. Watanabe, *Animal Symbolism in Mesopotamia*, Institut Für Orientalistik der Universitat Wien, 2002, s.42

⁹⁰⁰N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.56, 57

⁹⁰¹N. Ersoy, 2000, s.415, 416

⁹⁰²M. G. Beydiz, *Mitolojiden Sanata Hayvan İmgesi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2016, s.11, 12

⁹⁰³J. Black, A. Green, 2017, s.48, 49

neklerinde rastlanan “*aslan avı*” görselleri avcının kudretini göstermeye yöneliktir. Kraliyet mühürlerinde güçle bağdaştırılan aslan tasvirleri de “*kraliyet amblemi*” kabul edilmektedir. Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki Sumer ve Akkad edebiyatında aslan olarak tanımlanan sadece kraldır. Örneğin yazılı belgelerde aslan ile kişi isimleri arasındaki ilişkiyi niteleyen birtakım sıfatlar dikkat çekicidir. Bunlar; “Lugal pirig=kral bir aslandır; Şarru laba=kral bir aslandır; Lugal pirig banda=kral güçlü bir aslandır; Şulgi pirig=Şulgi pirig=Şulgi bir aslandır”⁹⁰⁴. Benzer betimlemelere Hitit metinlerinde de rastlanmaktadır.

Aslan avı gibi Mezopotamya kültürüne ait unsurlar Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Anadolu’da etkisini oldukça arttırmıştır. Dönem hükümdarları güçlerini anlatmak amacıyla aslan tasvirlerini mühür ve mekân tasarımlarında sembol olarak kullanmışlardır. Özellikle “*aslan avı*” en çok göze çarpan betimlemelerdir. Hititlerin erken dönemlerine yönelik bilgi veren Anitta Metni’nde de aslanın adı birçok hayvanla birlikte geçmiştir. Dönem için diğer örneklerden sayılabilecek Acemhöyük Avcı Tanrı ya da Avlanan Bey, Boğazköy Kapı Tanrıları, Karum Ib’nin çağdaşı Karahöyük mührü söz konusu ikonografik anlatının Hitit öncesi Anadolu’su “*aslan sembolünün*” kullanımına verilecek diğer örneklerdendir. Bu dönem örneklerinde aslan en çok savaş tanrısı ve Hitit Dönemi’nde Arinna’nın Güneş Tanrıçası olarak bildiğimiz çağın ana tanrıçasıyla birlikte kullanılmıştır⁹⁰⁵.

Hititleri kültürel açıdan etkileyen Mısır uygarlığında da aslan önemli bir güç sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada da aslan simgesi hem dinî hem de siyasi sembol olarak kullanılmıştır. Örneğin Mısır mitolojisinde tanrı Atum’un yarattığı ilk tanrılar Şu ve Tefnut Tutankhamon’un egemenlik sembolü olan tacında aslan şeklinde tasvirlenmiştir. Benzer şekilde firavun IV.Tutmose Dönemi’nde (MÖ 1401-1391) eşi Mut-emwiya’nın aslan başlı süslemelere sahip bir taht üzerinde oturduğunu gösteren görseller de bulunmaktadır. Araştırmacılar bu tiplerin Anadolu’daki taht üzerinde oturan ana tanrıça tasvirleri ile benzerliğine dikkat çekmektedirler⁹⁰⁶. Bunun yanı sıra yapılan incelemelerde Mısır uygarlığından itibaren aslan gövdeli sfenkslerin kullanımının da ön plana çıktığı anlaşılmıştır⁹⁰⁷. Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere aslan imgesi hükümdarların egemenlik alameti olan taht ve taç gibi önemli egemenlik sembolleri üzerinde sıklıkla görülmektedir. Sembolün kökenine bakıldığında aslan ile tanrı arasın-

⁹⁰⁴C. E. Watanabe, 2002, s.43-45

⁹⁰⁵M. Darga, “Boğazköy-Hattusa Kral Kapısındaki Tanrı’nın Adı ve Tanılanması Hakkında Bir Deneme”, *Anadolu Araştırmaları*, S.VI’dan ayrı basım, 1979, s.149-161

⁹⁰⁶M. G. Beydiz, 2016, s.15

⁹⁰⁷N. Ersoy, 2000, s.415

da bir ilişki olduğu açıktır. Çünkü bir çeşit güç sembolü olan aslan aynı zamanda ifade ettiği tanrının kudretini, kralın ise tanrı ile olan ilişkisinden doğan kuvvetini nitelemektedir.

Hitit kültürü incelendiğinde tanrısal otorite ve gücün boğadan aslana ve aslandan insana geçtiği inancı mevcuttur⁹⁰⁸. Burada incelenen Hitit plastik eserlerinde aslanın Arinna'nın Güneş Tanrıçası (Hurice Hepat) ve Şarruma ile ilişkilendirilmiştir⁹⁰⁹. Hitit inancında kaynağı boğa olan güç, aslan üzerinden tanrılara intikal etmiştir. Araştırmacılar Hititlerin aslan avı gibi faaliyetlerindeki anlatım ve betimlemelerin egemenlikle alakalı olduğunu düşünmektedir⁹¹⁰. Çünkü Hitit kültürünü etkileyen Mezopotamya kültüründe de av sahneleri hükümdarların gücünü anlatmaya yöneliktir⁹¹¹. Benzer şekilde I.Hattuşili'nin kendini aslanla kıyaslaması gücün sembolleştirilmesine örnek verilebilir. I.Hattuşili'den çok sonraları Hattuşa kentinde yapıлып giriş kapılarına yerleştirilen aslanlar güç, korku ve koruyuculuk özelliklerine sahip olmalarından dolayı tercih edilen sembollerdendir⁹¹².

Hitit krallarının aslanla olan ilişkilerini sadece görsel belgelerde değil, çivi yazılı Hitit belgelerinde de gözlemlemekteyiz. Örneğin ayin metinlerinde geçen Hattice “*Takkiha(un)*” ifadesinin bir çeşit “*tanrı aslan*” olduğu düşünülmektedir. Bu ifade Hitit krallarına “*takkehal/tabarna*” şeklinde yapılan hitaplarla karşılaştırılmaktadır⁹¹³. Ayin metinleri dışında birazdan aşağıda değinilecek olan kralın kendilerini aslana benzetme eylemleri de güç vurgusu ile alakalı olmalıdır. Çünkü aslan, tanrısal bir güç sembolüdür. Yazılı ve görsel belgelerdeki kral ve aslan betimlemeleri diğer egemenlik sembollerinde olduğu gibi hakimiyetin kaynağının doğa üstü olduğunu göstermeye yönelik sembolik vurgu olmalıdır.

3.1.2.1. Yazılı Metinlerde Aslan Sembolü

Hitit yazılı metinlerinde aslan, “UR.MAḪ” olarak geçmektedir⁹¹⁴. Buradaki UR, “köpek”, MAḪ ise “iri” işaretlerini nitelemektedir. İlim insanları söz konusu ifadelerden

⁹⁰⁸N. Ersoy, 2000, s.409

⁹⁰⁹M. Darga, 1979, s.161

⁹¹⁰N. Ersoy, 2000, s.409

⁹¹¹M. Darga, 1979, s.149

⁹¹²M. G. Beydiz, 2016, s.30

⁹¹³V. Ardzinba, 2010, s.133

⁹¹⁴ Hitit çivi yazılı metinlerde geçen “UR.MAḪ” ifadesinin metin numaraları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. B. J. Collins, *The Representation of Wild Animals In Hittite Text*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, A Dissertation Presented to the Faculty of The Graduate School of Yale University in Candidacy for The Degree of Doctor of Philosophy, New Haven, 1989, s.30

hareketle UR.MAḤ'ın “*iri köpek*” yani “*aslan*” manasına geldiğini savunmaktadır⁹¹⁵. Ünal, sözlükte UR.MAḤ=walwa isminin Luvice olduğunu belirtmektedir⁹¹⁶. Ertem, “*aslan*” sözcüğünün Akadça'sının NĒŞU ve LĀBU olduğunu söylemektedir. İlki erkek ikincisi ise dişi aslanı işaret etmektedir. Bunun yanı sıra Ertem, ideogramın Hititçe okunuşunu tespit edemediğini ifade etmektedir⁹¹⁷. Güterbock ise Hititçe “*aḫiti=aslan*” kelimesi üzerinde durmaktadır⁹¹⁸. Ayrıca Hitit ayinlerinde “*LÚUR.MAḤ/aslan adam*” ve başka belgelerde aslan heykelini nitelediği anlaşılan “UR.MAḤ” sözcüklerine de rastlanmıştır⁹¹⁹. Son olarak “UR.MAḤ/walwa” ifadesi özellikle kâtip ve baş kâtip adları olmak üzere şahıs adları yazımında da kullanılmıştır⁹²⁰. “Walwa-ziti/aslan adam” ismi⁹²¹ konuya örnek niteliğindedir. Görüleceği üzere aslan, Hitit kültüründe sıklıkla rastlanan önemli bir imgedir. Dolayısıyla Hititlerde din, sanat, siyaset gibi birçok alanda sembolik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hitit kültürüne yönelik önemli verilere ulaştığımız mitolojik kaynaklarda da aslanın pars ve diğer hayvanlarla birlikte “*tanrı hayvanı*” olarak tanımlandığı anlaşılmaktadır. İlim insanları bu hayvanların soyut tanrıların simgeleri konumuna geldiğini belirtmektedir. Özellikle içki ayinlerinde Hititlerin aslan gibi sembolik hayvanların şeklinde yapılmış kaplardan sıvı tüketmeleri tanrıyla iletişimlerinin sembolleştirilmesidir⁹²². Burada hemen Hitit metinlerinde okunan “*tanrı içme*” fiilinin sembolik açıdan “*sıvı içerek tanrıların olağanüstülüğünün paylaşılması*”⁹²³ anlamını hatırlatmak isteriz. Bu uygulamayla belki de hayvandan tanrıya geçen gücün sonrasında insana intikal ettiği düşünülmektedir. Dolayısıyla yine tanrıdan insana bir kuvvet aktarımının vurgulandığı akla gelmektedir.

Hitit yazılı ve tasvirli kaynaklarında aslan ile ilişkilendirilen önemli tanrılar Hepat, İstar, Şarruma, Ay Tanrısı, Zababa ve Dağ Tanrısıdır⁹²⁴. Hitit öncesine tarihlenen Kültepe mühürlerinin Anadolu Grubunda da aslan, savaş tanrısı, Şamaş/Güneş Tanrısı, Fırtına Tanrısı, dağda oturan tanrı ve tanrıça ve anonim kahramanlarla birlikte tasvirlenmiştir⁹²⁵. Özellikle tasvirli eserler incelendiğinde tanrı veya tanrıçaların aslan ya da

⁹¹⁵H. Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1965, s.151; C. E. Watanabe, 2002, s.45

⁹¹⁶A. Ünal, 2016a, s.580

⁹¹⁷H. Ertem, 1965, s.151; C. E. Watanabe, 2002, s.45

⁹¹⁸H. G. Güterbock, 1943, s.290

⁹¹⁹A. Ünal, 2016a, s.266

⁹²⁰H. Ertem, 1965, s.152

⁹²¹C. Burney, 2004, s.219

⁹²²V. Ardzinba, 2010, s.47

⁹²³S. de Martino, 2002, s.446

⁹²⁴H. G. Güterbock, 1943, s.275-288

⁹²⁵M. Darga, 1979, s.160, 161

pars gibi güçlü hayvanların üzerindeki betimlemelerine oldukça sık rastlanmaktadır. Yazılıkaya tasvirlerindeki tanrıça Hapat konuya örnek verilebilir. Yine Boğazköy’de bulunan bir mühür baskı üzerinde Ay Tanrısı aslan üzerinde durmaktadır⁹²⁶.

Hitit geleneğine yönelik bilgi edindiğimiz çivi yazılı Hitit belgelerinde de aslan-tanrı ilişkisi hakkında bilgi edinilmektedir. Özellikle Hattice Takkeha / ^DTakkiha(un) isminde bir “*aslan tanrı*” varlığı aslanın kutsallığını anlamamızı sağlamaktadır⁹²⁷. Laroche “Takkihal” kelimesinin UR.MAḪ ifadesiyle benzer olup “*aslan*” anlamına geldiğini belirtmektedir⁹²⁸. Hitit ayin metinleri incelendiğinde aslanın tapınağı olduğu ve aslanın koruma tanrısı için dinî törenler düzenlendiği anlaşılmıştır. Bu törenlerde aslan şeklinde kapların kullanımına özen gösterilmiştir. Metinlerde kral ile aslan arasındaki bağlantı açıkça gözlemlenmektedir⁹²⁹.

Hititlerde aslan ve kral arasındaki bağlantı siyasi ve dinî metinlerden rahatlıkla gözlemlenebilir. Ele geçen bir Hatti ayin metninde tanrı Uasetçili’ye “LUGAL-us”, krala da “*aslan*” manasındaki “takkehal tabarna” ifadesinin kullanılması örnek gösterilmektedir. Buna göre “takkehal” sözcüğünün Hitit metinlerine aktarımında “*aslan*” manasını veren “UR.SAG” logogramına rastlanmaktadır. Ardzinba söz konusu Hattice sözcüğün iki versiyonunun varlığını anlamsal gelişmeye bağlayarak kelimeyi aslan=kahraman eşitliğinde göstermektedir⁹³⁰. Özellikle Hitit kralı I.Hattuşili’ye ait kaynaklarda kralın aslan benzetmelerine rastlamaktayız. Ancak burada hemen şunu belirtmek gerekir ki I.Hattuşili’den önce Anitta da “*aslanı*” bir güç ifadesi olarak metninde kullanmıştır. İlgili metinden kesit yukarıda verilmiştir⁹³¹.

Anitta’dan sonra Hitit kralları da “*aslan*” ifadesinden gücünü niteleyen bir sıfat olarak yararlanmışlardır. Collins, “*aslanın*” vahşi doğada insan toplumlarında güçlü tepki uyandıran nadir bir hayvan olarak görmektedir. Dolayısıyla aslan, metinsel ve ikonografik açıdan çoklu sembolik potansiyele sahiptir. Bu nedenle sembol biliminde hiçbir hayvan aslan kadar krallığın arzu edilen yönlerini tamamen temsil etmeye uygun görülmemiştir. Hitit kaynakları incelendiğinde de kral için kullanılan tek benzetmedir. Özellikle I.Hattuşili Dönemi kaynakları değerlendirildiğinde kendisini aslanla özdeşleştirerek siyasi konumunu sağlamlaştırmaya çalıştığı düşünülmektedir. Buradaki benzetmelerde kral, gücünü sembolleştirmektedir⁹³².

⁹²⁶H. G. Güterbock, 1943, s.275-288

⁹²⁷V. Ardzinba, 2010, s.133

⁹²⁸E. Laroche, 1966, s.252

⁹²⁹V. Ardzinba, 2010, s.133

⁹³⁰V. Ardzinba, 2010, s.133

⁹³¹S. Alp, 2011a, s.53, 54; E. Neu, 1974, s.10; G. Karauğuz, 2019a, s.54

⁹³²B. J. Collins, “Hattuşili I, The Lion King”, *Journal Of Cuneiform Studies*, S.50, 1998, s.15

I.Hattuşili'nin "*aslan*" ifadesini kullandığı seferlerini anlattığı metin ile vasiyetnamesi konumuz açısından oldukça önemlidir. I.Hattuşili'nin seferlerini anlattığı belgede, Fırat nehrini aslan gibi geçerek Haşšu kenti gibi yerleşimleri aslan gibi pençesine aldığını söylemektedir. Böylece güçlü olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır. İlgili metin;

"...(O) günlerde gitti(m), Büyük Kral bir aslan gibi Puran (Fırat) ırmağını geçti, Haşšu kentini bir aslan gibi pençesi ile ezdi. Üstüne toz yığını ve onun (ganimet) malı ile Hattša'yı doldurdu. Gümüş ve altının ne başı vardı ne de sonu..."⁹³³

Collins'e göre buradaki "*aslan*" benzetmesi Hitit krallarına uygulanan tek benzetmedir. Bunun yanı sıra Collins "*aslanın*" I.Hattuşili'nin en sevdiği simge olduğunu düşünmektedir. Buradaki ifadeyle I.Hattuşili kendisini güçlü bir askeri lider olarak görmektedir⁹³⁴. Aynı metnin devamında Haşšu kenti gibi Hahhu kentini de aslan gibi yendiğini belirterek şehrin tanrı heykellerini Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na getirdiğini anlatmaktadır. İlgili kısım;

"...(Ben) Büyük Kral Tabarna Zippašna'ya yürüdüm ve Hahhu kentini bir aslan gibi (yere serdim). Zippašna kentini imha ettim ve tanrılarını (Tanrı heykellerini) Arinna'nın Güneş Tanrıçasına getirdim. (Sonra) Hahhu'ya karşı gittim ve savaşı üç kez kent kapısına karşı taşıdım ve (kenti) tahrip ettim. (Ganimet) mallarını (baş) kentim Hattuša'ya getirdim"⁹³⁵.

Yukarıdaki metinde görüleceği üzere I.Hattuşili kendini aslana benzeterek gücünü sembolleştirmektedir. Bu sayede kendini güçlü bir varlık, düşmanlarını ise pençeleri arasına aldığı bir av olarak nitelemektedir. Aynı durum I.Hattuşili'nin vasiyetinde de okunmaktadır. Burada da I.Hattuşili, veliaht ilan ettiği I.Murşili ile kendini aslana benzetmektedir. Reyhan, aslanın bir krallığı sembolik açıdan en iyi temsil edebilecek hayvan olduğunu söylemektedir. Ona göre aslan, bir krallığın varlığı ve devamlılığını ifade etmek için kullanılan cesaret, siyasi, fiziki, askeri güç ve yiğitlik gibi özellikleri bünyesinde barındırmaktadır⁹³⁶. I.Hattuşili, vasiyetinden azlettiği veliahtı Labarna yerine geçen I.Murşili için "*bir aslanın yerine ancak bir aslan geçer*" ifadesini bu düşünceden dolayı söylemiş olmalıdır. Bu söz Collins'e göre Hitit kültüründe sembolleşerek atasözü konumuna gelmiştir⁹³⁷. Bu kapsamda aslan imgesi hem metinlerde hem görsellerde çoklu anlam taşımasının yanında krallığın arzu edilen yönlerini simgeler. Dolayısıyla aslan

⁹³³KBo 10.1 II 11-23; H. M. Kümmel, 1985, s.461; S. Alp, 2011a, s.66; G. Karauğuz, 2019a, s.58, 59

⁹³⁴B. J. Collins, 1998, s.15

⁹³⁵KBo 10.1 III 1-12; H. M. Kümmel, 1985, s.462, 463; S. Alp, 2011a, s.66; G. Karauğuz, 2019a, s.59

⁹³⁶E. Reyhan, T. Bozkurt Cengiz, 2018, s.23, 24

⁹³⁷G. Beckman, "Proverbs and Proverbial Akkusions in Hittite", *Journal of Near Eastern Studies*, C.45, S.1, 1986, s.25; A. Ünal, 2003, s.187; B. J. Collins, 1998, s.16

simgesi devletin fiziki, siyasi, askeri gücünü cisimleştiren bir ikonografidir⁹³⁸. İlgili metin;

“...İşte Murşili benim oğlum[dur]. On[u tanıyın!] Onu (tahta) oturtun! [Tanrı tarafından onun yüreğine iyilik] verilmiştir. [Tanr]ı ancak bir ars[lanı] arslanın yerine [koyar. N]e [za]man bir savaş sözü olu[rsa, ya da] bir [isyan sözü ağırlık ka]zanırsa, hizmetkarlarım ve büyükler(im) [oğluma yardımcı o]lsun⁹³⁹!”

Yine benzer şekilde kral ve taht arasında geçen mitolojik diyalogda da “Gökyüzünün altında siz (ağaçlar) yeşilleniyorsunuz. Aslan sizinle yatıyordu, leopar sizinle yatıyordu” ifadelerinden tanrı, kral, taht ve aslanın sembolik açıdan ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre aslan krallık simgesi olmasının yanında egemenliğin kaynağı olan tanrıların yanında yatan kutsal bir hayvan görünümüne de bürünmektedir. İlgili metin “taht” başlığı altında incelendiğinden burada verilmeyecektir⁹⁴⁰.

Savini’nin 1994 yılında yayınladığı Akkad dilinde yazılmış bir Hitit kral mektubunda da “*aslan*” simgesinin kullanıldığı görülmektedir. Burada kral ismi belirtilmeden “Labarna” unvanı ile anılmaktadır. Mektup, Hitit kralı tarafından Tuniya kralı Tikunaniye yazılmıştır. Salvini mektubu yazan kralın I.Hattuşili olduğunu belirterek Hurriler üzerine yapmış olduğu seferler sırasında yazdığını söylemektedir. Mektuptaki ifadeler I.Hattuşili’nin Hahhum, Nihriya ve Zalpa gibi kentlere yaptığı seferleri anlatan yıllıkla- rıyla karşılaştırıldığında benzerlik göstermektedir. Mektupta kral aslana, düşman tilkiye ve hizmetkar köpeğe benzetilmiştir. İlgili metnin 34. satırının çivi yazılı nüshasının transkripsiyonunda aslanın yine “UR.MAḪ” ile ifade edildiği görülmektedir⁹⁴¹.

“...Askeri seferim başladı. Dolayısıyla sen Hahhu’nun adamından umulduğu gibi biri olmalısın. Tahıl payını bir köpek gibi ye. Alacağın öküzler senin olacak. Alacağınız koyun ve keçiler de sizin olacak. Ona saygı duyulan bir adam ol. Ben bu taraftan sen de o taraftan (saldır). Nihriya şehrinden getirdiklerini duyduğum demir ve aslanı hemen bana gönder. Ve onun söylediği düşmanca sözleri dinleme. Boğanın boynuzuna sarılın! Ve tikiinin yanında değil aslanın yanında durun. Zalpa’ya nasıl davranıyorsam ona da aynı şekilde davranacağım. Sağdan soldan gelen sözleri dinlemeyin. Benim sözlerime sağdık kalın⁹⁴².”

⁹³⁸ B. J. Collins, 1998, s.15

⁹³⁹ KUB 1. 16 II 37-41; F. Sommer, A. Falkenstein, 1938, s.6, 7; S. Alp, 2011a, s.69; G. Karauğuz, 2019a, s.62; E. Reyhan, T. Bozkurt Cengiz, 2018, s.23; B. J. Collins, 1998, s.16; metnin çivi yazılı versiyonunda “aslan” “UR.MAḪ” olarak yazılmıştır. İlgili metnin transkripsiyonu için bkz. F. Sommer, A. Falkenstein, 1938, s.7

⁹⁴⁰V. Ardzinba, 2010, s.112; Ayrıca bkz. J. B. Trabazo, 2016, s.81-86

⁹⁴¹M. Salvini, “Una Lettera Di Hattuşili I Relativa Alla Spedizione Contro Hahhum”, *Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici*, S.34, 1994, s.61-66; H. A. Hoffner, 2009, s.75-80

⁹⁴²B. J. Collins, 1998, s.16; D. M. Salvini, 1994: 61-65; H. A. Hoffner, 2009, s.75-80

Mektupta anlaşılacağı üzere kral “*tilkinin yanında değil aslanın yanında durun*” ifadeleri ile düşmanını tilkiye, kendini aslana benzetmektedir. Aynı betimleme yukarıda örneği verilen I.Hattuşili yıllıkları ve vasiyetinde de görülmektedir. Burada dikkat çekiçi bir diğer nokta ise seferde elde edilen büyük ve küçükbaş hayvanlar vasal devlete bırakılırken özellikle demir ve kuvvetle muhtemel heykel olan aslanın Hitit kralına getirilmesini istemesidir. Anitta Metni’nden hatırlanacağı üzere galip krala demirden taht ve asa teslimi önemli bir egemenlik göstergesidir. Buradaki “*demir*” ifadesi bir nesneyi mi ifade ediyor sorusu meçhul olsa da kralın “*aslanı*” güç sembolü olarak gördüğünden kendisinde kalmasını istemiş olabilir.

Eski Krallık Dönemi’ne tarihlenen fakat kesin olarak belli bir krala aidiyeti tespit edilemeyen anonim ritüel metinlerinde de kral ve aslan arasında simgesel bir bağ tespit edilmiştir. Bu durum kimi araştırmacıların “*aslan*” imgesinin “*Hitit kraliyet ideolojisinin bir parçası*” olduğu yorumu yapmalarına sebebiyet vermiştir. Örnek bir gençleşme ritüelinde kimliği belirsiz bir Hitit kralının ruhu ile yüreği aslan ve leoparla simgelenmektedir. İlgili metin;

“*Gel kartal! Git! Tek çekiciliği tükendi. Cenaze ateşine git ve bir çömlek kabı getir. (Bu) Çömlek kabında bir aslanın şışai’sini ve bir leoparın şışai’sini iç içe geçirip tutun. Onları birleştirin ve onları bir yapın ve onları insanın kalbine götürün. (Böylece) kralın ruhu ile kalbinin birleşmesine izin verilsin*⁹⁴³.”

Metinde geçen “*şışai*” kelimesi sözlükte “^(UZU) şışai= diş?, pençe? ve kuyruk?” olarak tercüme edilmektedir⁹⁴⁴. Metinde muhtemelen aslan ve leoparın en güçlü silahı olan diş ya da pençelerine atıfta bulunulmuştur. Çünkü benzer bir betimlemede I.Hattuşili’nin seferlerinin anlatıldığı metinde “*Haşşu kentini bir aslan gibi pençesi ile ezdi*⁹⁴⁵” şeklinde geçmektedir. Demek ki aslanın sadece fiziki görünümü değil düşmanlarını avlamada kullandıkları silahı da Hitit krallar için önemli bir güç simgesi konumdadır.

Yukarıda örneklendirilen belgelerden başka yine kralın vücudunu imgesel olarak “*aslan*”a benzeten başka bir ritüel metninde de kralın dişleri “*aslan dişine*” benzetilmektedir;

“*Onun bedeni yenidir, göğsü yenidir, penisi yenidir, kafası tenekedir (demir?), dişleri aslaninkiler gibi, gözleri kartalinkiler gibidir ve kartal gibi görür*⁹⁴⁶.”

⁹⁴³KUB 29.1 II 39-46; B. J. Collins, 1998, s.18

⁹⁴⁴A. Ünal, 2016a, s.482

⁹⁴⁵S. Alp, 2011a, s.66; G. Karauğuz, 2019a, s.58, 59

⁹⁴⁶KUB 20.54+ KBo 13.122 6-9; KUB 55.2 3-5; B. J. Collins, 1998, s.19

İmparatorluk Dönemi'ne gelindiğinde aslan sembolüne daha çok tasvirli eserlerde rastlansa da bazı çivi yazılı belgelerde “*aslan*” betimlemesi tespit edilmiştir. Ele geçen çok az sayıdaki belgeden Urhi-Teşup'un Asur kralı Adadnirari'ye yazdığı ve çok az kısmının korunduğu bir mektupta “*aslan gibi*” ve “*boğaya/boğa için*” betimlemeleri tespit edilmiştir⁹⁴⁷. İkinci örnekte de III.Hattuşili'nin yine aynı krala gönderdiği bir mektupta rastlanmaktadır. Burada Beckman'ın çevirisinde, Turira halkının Hitit kralı tarafından gönderilen aslandan bir heykeli neden kokladıkları sitemkâr bir şekilde sorulmaktadır⁹⁴⁸.

II.Murşili Dönemi'nde Arinna'nın Güneş Tanrıçasına yaptığı duada da Hitit ülkesi için “*aslan*” benzetmesi kullanılmıştır. Burada kral Kaška, Arauḫanna, Kalaşma, Lukka ve Pitaşša ülkeleri Arinna'nın Güneş Tanrıçasının desteği ile “*aslan*” gibi yendiğini belirtmektedir. İlgili metinde;

“... Hatti ülkesinin bu ülkelerinden domuz çobanları ve imalatçıları olan Kaşkalar, Arauḫanna ülkesi, Kalaşma ülkesi, Lukka ülkesi ve Pitaşša ülkesi olan tüm bu ülkeler, Arinna kenti güneş tanrıçası önünde (saygı ve hürmetle) eğildi, vergi(leri)nden muaf oldular. (Ama çok) geçmeden Hatti ülkesini vurmaya koyuldular. Önceden Hatti ülkesi, Arinna kenti güneş tanrıçasının (desteği ile) civardaki ülkelere arslan gibi çullanıp durdu. Bundan ayrı olarak Halpa kentini ve babil kentini mahvedip durdu. Tüm ülkelerin malını, gümüşünü, altınını ve tanrılarını Arinna kenti geniş tanrıçasının huzuruna yerleştirdiler⁹⁴⁹.”

Aslanın sembolik dilde kral ve kraliçelerle bir diğer bağlantısı kült törenlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği üzere merasimlerde Hitit kral ve kraliçeleri verimlilik simgesi sayılmışlardır. Dolayısıyla egemen gücün uzun ömürlü olması istenmiş ve törenlerde de kral ve kraliçelerin selameti vurgulanmıştır. Aslan figürünün buradaki yeri ise tarım toplumu olan Hititler için son derece önemli olan suyu koruyan hayvan niteliğidir⁹⁵⁰. Örnek bir metinde;

“Güneş tanrısı kaynağa geldi. Ve bu (kaynak) alttan yukarıya taştan (yapılmıştır) (ve) badanalanmıştır... Ve kaynağı parslar korumaktadır⁹⁵¹.”

Aşağıda tasvirli eserlerde de görüleceği üzere aslan, pars gibi doğada güçle ilişkilendirilen hayvanlar Hititler için koruyucu bir rol üstlenmiştir. Verilen örneklerden aslanın birçok tanrının kutsal hayvanı olduğu gibi Hitit kralları için de önemi açıktır.

⁹⁴⁷KUB 21.102 II 6-8; B. J. Collins, 1998, s.17

⁹⁴⁸KBo 1.14 Öy. 6-19; G. Beckman, 1996, s.140

⁹⁴⁹CTH 376; G. Karauğuz, 2020, s.117; I. Singer, 2002, s.53

⁹⁵⁰V. Ardzinba, 2010, s.134

⁹⁵¹V. Ardzinba, 2010, s.134

Dolayısıyla mühür, anıt ve heykel gibi birçok tasvirli eserde en az güneş kursu kadar kraliyetle özdeşleştirilmiş bir semboldür.

Son olarak “*aslanın*” Hitit Eski Krallık ve İmparatorluk Dönem metinleri incelendiğinde kralları tanımlayan bir imge oluşu, Collins’e göre daha çok I.Hattuşili’nin ön plana çıkarttığı bir özelliktir. Çünkü İmparatorluk Dönemi örnekleri az olmakla beraber I.Hattuşili gücünü tanıtmada konusunda oldukça yeteneklidir⁹⁵².

3.1.2.2. Tasvirli Eserlerde Aslan Sembolü

Hititlerde aslan ikonografisinin tasvirli eserlerdeki en iyi örnekleri kaya anıtlarında karşımıza çıkmaktadır. Bu eserler genel olarak değerlendirildiğinde “*aslanın*” işlevinin “*koruyuculuk, güç ve korku*” gibi kavramlarla ele alındığı anlaşılmıştır. Burada aslan, öncelikle tanrı ile ilişkili olup, kutsal hayvan niteliğindedir. Tanrısal güç nedeniyle krallık için de koruyucu bir işlev edinmiş gibi görünmektedir. Tasvirli eserlerde kralın aslanla münasebeti “*kaynak, yağmur ve havuz*” gibi tarım için önemli olan su kaynakları ve buralarda yapılan ayinlerde karşımıza çıkmaktadır. Hitit kral ve kraliçeleri bu törenlerde başta aslan olmak üzere tanrıların kutsal hayvanlarını sembolik amaçla kullanmaktadır⁹⁵³. Bunların yanı sıra aslan, kent girişlerinde ve tanrı kaidelerinde de koruyuculuk amacıyla kullanılmıştır.

Aslan ikonografisine örnek verilecek merkezlerden ilki Hitit krallığının merkezi Hattuşa’dır. Kentin batısında yer alan “*Aslanlı Kapı*” şehrin en meşhur girişlerinden birisidir. (Resim 47) Burada yer alan aslanların Hatti kökenli “*savaş tanrısı*” ve “*veba hastalığının tanrısı*” D^Şulinkatte’nin kutsal hayvanı olduğu düşünülmektedir. Yapılar D^Şulinkatte dışında savaş alanlarının Ištari’nin (D^Ištar LÍL) da kutsal hayvanı sayılmaktadır. Bu kapsamda Darga buradaki aslanın simgesel anlamını kentin kötülerden, düşmanlardan ve “*kötülük-fenalık*” kavramlarından uzak tutmak olarak yorumlamaktadır. Buradaki aslan, krallığın kötülüklerden korunması ve ömrünün uzaması için koruyucu bir semboldür⁹⁵⁴. D^Şulinkatte’nin insan suretli tasvirinin ise “*Kral Kapısı’nda*” olduğu düşünülmektedir⁹⁵⁵. Murat, Aslanlı Kapı’nın bulunduğu bölgede “*güney havuzların*” da yer aldığına dikkat çekmektedir. Çünkü aslan ile su kültü iç içe geçmiştir⁹⁵⁶. Darga D^Şulinkatte ile kral arasındaki bağı ise “LUGAL-uš/katte= kral niteletici” sözcüğü ile kurmaktadır. Ayrıca D^Şulinkatte’nin Hattilerden Hititlere geçen “*kapı yapısı koruyuculu-*

⁹⁵²B. J. Collins, 1998, s.20

⁹⁵³V. Ardzinba, 2010, s.133

⁹⁵⁴M. Darga, 1979, s.154-163

⁹⁵⁵T. Yiğit, 2021, s.273, 274

⁹⁵⁶L. Murat, 2012, s.140

ğu” özelliğini de devam ettirdiğini düşünmektedir⁹⁵⁷. Yiğit, Boğazköyde bulunan Kral Kapısı, Aslanlı Kapı ve Sfenksli Kapı’yı Hitit siyasi otoritesiyle doğrudan ilişkilendirmektedir⁹⁵⁸.

Boğazköy’de koruyucu anlamında kullanılan aslan sembolünün bir diğer örneği de “*Sfenksli Kapıda*”dır. (Resim 48) Burada aslan, dişil savaş tanrısı Dİstar LÍL’in kutsal hayvanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaynaklarda “aviti” olarak geçen “*aslan-sfenks*” savaşlarda da yardıma gelen, orduyu koruyan savaş tanrısıyla ilişkilidir. İstar/Şauşa olarak geçen bu tanrıçaya⁹⁵⁹ Hitit metinlerinde de sıklıkla rastlanmaktadır. Bunlardan en iyi bilineni III.Hattuşili’nin savunmasını içeren metindir. Burada III.Hattuşili soyundan olanların İstar’a saygı duymalarını söylerken siyasal iktidara giden süreçte tanrıçanın kendine önder olduğunu belirtmektedir. III.Hattuşili’ye göre İstar ilk olarak onu ölümden kurtararak rahibi yapmıştır. Akabinde de siyasal iktidara giden yolda destek olmuştur. İlgili metinde Hitit kralı ile tanrıça arasındaki ilişkiyi anlatan örnek bir bölüm;

“Babam Murşili (üç erkek bir kız olan) biz dört çocuğu,-yani-Ħalpaşulupi’yi, Muḫattalli’yi Hattuşili’yi ve kızı Matanazi’yi dünyaya getirdi. Hepsinin sonuncusu çocuk idim ben. Çocuk(luğum) süresince de yular tutucu idim. Sahiben tanrıça İstar, babam Murşili’ye rüya ile kardeşim Muḫattalli’(nin doğacağı bilgisini) gönderdi. (Ancak ben) Ħattuşili için (de) “ona yıllar kısa olup o, (uzun) yaşayacaktır. (Bu yüzden) onu bana ver ve o bana rahip olsun. O, (ancak) bu şekilde yaşayacak” (diye rüyasında göründü). Babam (ben) çocuğu yukarı alıp (yüceltti). Ve beni tanrıya köleliğe verdi. Ve tanrıça rahip (olarak) kurban(lar) sundum. Ve sahibem İstar elimden tuttu ve bana tanrısız önderlik yaptı⁹⁶⁰.”

III.Hattuşili’nin metninden anlaşılacağı üzere tanrıça İstar kralın ömrünü uzatan, ona makam veren koruyucu bir konumdur. Dolayısıyla ilgili tanrıçanın sembolü konumundaki aslanın da Hitit krallığını koruyucu sembollerinden düşünmek yanlış olmayacaktır.

Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı’nda da 43 ve 44 nolu kabartmalar aslan ya da benzer bir kutsal hayvan tasviri içermektedir. 43 nolu figür Arinna’nın Güneş Tanrıçası Hepat’ı nitelermektedir. Tanrıça, ayakları bir çeşit platforma basan aslan üzerinde ayakta Fırtına Tanrısı’nın karşısında durur pozisyonundadır. Buradaki platformun dağları temsil ettiği düşünülmektedir. 44. figürde ise tanrı Şarruma canlandırılmıştır. Şarruma’da He-

⁹⁵⁷M. Darga, 1979, s.156

⁹⁵⁸T. Yiğit, 2021, s.274

⁹⁵⁹M. Darga, 1979, s.161

⁹⁶⁰CTH81; H. Otten, 1981, s.4,5; G. Karauğuz, 2019a, s.90; S. Alp, 2011a, s.134

pat gibi bir aslanın üzerinde ayakta durmaktadır. Şarruma sağ eliyle aslanın boynuna bağlı bir ipi tutarken aslan ise farklı iki dağa basmaktadır⁹⁶¹. Darga, Yazılıkaya aslanlarının kuyruklarının “litus” gibi betimlendiğini, aynı tipin mühürlerde de gözlemlendiğini söylemektedir⁹⁶². (Resim 49)

Yazılıkaya kral kültüne ayrılan mezar odasının iki yanında da koruyucu görevi üstlenmiş iki adet “*kanatlı aslan adam*” tasviri bulunmaktadır⁹⁶³. 67 ve 68 numaralı bu kabartmaların kimlikleri belirtilmemiştir. 67 nolu figür vücudu kısa etek giymiş insan, ayakları insan ayağı, başı ağzı açar pozisyonda aslan, yukarı kaldırdığı kolları el ve pençe karışımı, sırtında kanadı, sol kanadı yukarıda sağ kanadı ise aşağıya bakmaktadır. 68 nolu figür de 67 nolu tasvire benzemektedir. Ancak 68 numaralı figür daha iyi korunmuştur. Aslan başı daha belirgin olmakla birlikte üzerinde gömlek ya da ceket olabileceği düşünülen bir giysi vardır⁹⁶⁴. (Resim 50)

Alacahöyük ortostatları aslan tasvirlerine rastladığımız bir diğer örnektir. Burada bulunan Aslanlı Kapı da Boğazköy’deki gibi kentin girişinde sfenks şeklindedir. Yüzleri insan, gövdesi aslan olan sfenkslerin sağ taraftaki çift başlı kartal üzerinde duran erkeği, diğeri ise kadını temsil etmektedir. Emre buradaki aslan tasvirlerinin kral çiftini canlandırdığını düşünmektedir. Aslanların şehre bakan kapı kompleksinde ise koruyucu simgeler mevcuttur⁹⁶⁵. Bunun dışında Alacahöyük’te aslan avı sahnesi olan kabartma da görülmektedir. Buradaki aslanı iki adet avcı köpeği yardımıyla avlayan mızraklı bir adam tasviri bulunmaktadır. Alacahöyük’te çıkarılıp Anadolu Medeniyetler Müzesi’nde sergilenen başka bir aslan ise Hattuša’daki Aslanlı Kapı tasvirlerine benzetilmektedir. Söz konusu aslanın yüz ifadesi tehditkârdır⁹⁶⁶. Yine Alacahöyük’ten çıkarılan ve MÖ 14. yüzyıla tarihlenen başka bir aslan heykeli de Alacahöyük Müzesi’nde sergilenmektedir⁹⁶⁷. Darga, Alacahöyük aslan tasvirlerinin Hitit sanatının en iyi temsilcileri olduğunu düşünmektedir⁹⁶⁸. (Resim 51)

Kırşehir’in Kaman ilçesinde Çağırkan Kasabası’ndaki arkeoloji müzesinde de tamamlanmadan terk edilmiş iki aslan heykeli bulunmaktadır. (Resim 52) Eserlerin ön kısmından bakıldığında baş, göğüs, pençeler ve bacakları belirgin olmaksızın görülmek-

⁹⁶¹I. Seeher, 2011, s.64-67; T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet: 2016, s.34-36

⁹⁶²M. Darga, 1992, s.117

⁹⁶³E. Akurgal, 2005, s.167; E. Akurgal, 2017, s.435

⁹⁶⁴I. Seeher, 2011, s.93; E. Akurgal, 2005, s.167; E. Akurgal, 2017, s.435

⁹⁶⁵K. Emre, 2002, s.488; J. V. Canby, “Hittite Art”, *The Biblical Archaeologist*, C.52, S.2/3, 1989, s.117, 118

⁹⁶⁶T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.90, 91

⁹⁶⁷E. Akurgal, 2017, s.105

⁹⁶⁸M. Darga, 1992, s.113

tedir. Baş kısmı ise ayrıntılarına kavuşturulamamıştır⁹⁶⁹. Heykellerin şekli değerlendirildiğinde Boğazköy, Alacahöyük ve diğer Hitit aslan örneklerinde olduğu gibi muhtemelen bir yerleşimin girişine simgesel koruyucu amacıyla yerleştirilecekmiş izlenimi vermektedir.

Konya ilinde bulunan Eflatunpınar havuz biçimli kaya anıtı da aslan tasvirlerine rastladığımız örneklerdendir. Fasıllar Anıtıyla benzerlik gösteren yapı⁹⁷⁰, dağ tanrıları, aslan, boğa protonları, kanatlı güneş kursu, Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrıçası tasvirleri içermektedir. Eflatunpınar Kutsal Havuzu IV.Tuthaliya Dönemi'nde yapıldığı düşünülmektedir⁹⁷¹. Sayılan bu tasvirler hem kutsal hem de Hitit krallarının egemenliklerini simgesel olarak anlattıkları görsellerdir. Çünkü iktidarlığın simgesi olan kutsal dağ, tanrı ve tanrıça çifti ile yukarıda detayıyla anlatılan simgeleri bölgedeki Hitit varlığının kanıtıdır⁹⁷². (Resim 53)

Konya'nın Beyşehir ilçesine bağlı Fasıllar Anıtı da Hitit aslan tasvirlerine örnek verilebilir⁹⁷³. (Resim 54) Orijinal yerinde bulunmayan anıt, tamamlanmadan nedeni bilinmeyen şekilde terk edilmiştir. Anıtta sakalsız bir tanrı kendisinden daha küçük sakallı bir dağ tanrısı üzerinde tasvir edilmiştir. Dağ tanrısının sağ ve solunda ise iki aslan bulunmaktadır⁹⁷⁴. Buradaki tasvir Şarkısla Tören Baltası'na benzetilmektedir. Aslanlar ise Boğazköy'deki örnekler ile kıyaslanmaktadır. Anıt ana figür olan tanrıyı aslan ve dağ tanrısı üzerinde bir çeşit piramit gibi göstermesi bakımından klasik Hitit stilinden farklıdır. Benzer piramit istifleme, Yazılıkaya B odasındaki sarılma sahnesi ile de benzetilmektedir. Darga, Fasıllar Anıtı'ndaki tanrının Şarruma olabileceğini belirtmektedir⁹⁷⁵. Tanrı Şarruma IV.Tuthaliya'ya ait bir mühür baskıda Yazılıkaya örneklerinde olduğu gibi Hitit kralını kucaklar pozisyonundadır. Aynı mühürde kralın göbük adının da "Talmi- Şarruma" olduğu okunmaktadır⁹⁷⁶. Anıt simgeleri ile bölgedeki Hitit siyasi otoritesinin temsilcisi olarak görülmektedir⁹⁷⁷.

Kayseri'de bulunan İmamkulu Kaya Kabartması'nda⁹⁷⁸ ise aslan başlı demonlar mevcuttur. Demonlar insan vücutlu olup, elleri yukarıya doğru kaldırılmış pozisyonundadır⁹⁷⁹. (Resim 1) Dağ tanrılarını taşıyan demonların Eflatunpınar Anıtı'ndan farkı bura-

⁹⁶⁹T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.95-99

⁹⁷⁰K. Emre, 2002, s.490

⁹⁷¹L. Murat, 2012, s.140

⁹⁷²T. Yiğit, 2021, s.279

⁹⁷³T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.143

⁹⁷⁴L. Murat, 2012, s.139

⁹⁷⁵M. Darga, 1992, s.193, 194; E. Akurgal, 2017, s.110

⁹⁷⁶S. Özkan, 2022, s.104

⁹⁷⁷T. Yiğit, 2021, s.281

⁹⁷⁸M. Erdoğan, 2022, s.186

⁹⁷⁹A. Ünal, S. K. Girginer, 2007, s.151

daki aslan demonlarının dağ tanrılarının altında oluşudur. Anıt genel olarak değerlendirildiğinde Yiğit'e göre Hitit gücünü bölgede hatırlatan bir araç konumundadır⁹⁸⁰. Burada kullanılan aslan sembolü de mızrak, araba ve tanrı tasvirinde olduğu gibi tanrısal güç ve krallık ilişkisiyle alakalı olmalıdır.

Hatay-Reyhanlı sınırında ele geçirilip, günümüzde Hatay Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen Alalah Kabartması ve kapı aslanları da Hitit gücünün sınırlarının ulaştığı yeri anlamamız açısından bize bilgi sunmaktadır. Eser Hitit İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmektedir. Kabartma ve aslan heykeli Hitit stiline uygundur. Kabartmalardaki erkek figürünün yerel idareciyi temsil ettiği düşünülmektedir. Kapı aslanı ise kült nesnesidir⁹⁸¹. Buradaki aslan betimlemeleri tıpkı Boğazköy ve Alacahöyükte olduğu gibi kapı koruyucusu izlenimi vermektedir. (Resim 55)

Manisa ilinin Akpınar bölgesinde yer alan Akpınar/Sypilos anıtı da konumuza örnektir⁹⁸². Buradaki anıt eski literatürde Niobe Anıtı olarak da geçmektedir. Kaya üzerine oyulmuş tasvirlerde kesin olmamakla birlikte "*Hepat*" olduğu düşünülmüş bir tanrıça taht üzerinde oturmaktadır⁹⁸³. Tanrıçanın sağında ve solunda ise kutsal hayvanları aslanlar bulunmaktadır⁹⁸⁴.

Kaya anıtları dışında arkeolojik kazılarda ele geçen mühür baskılarında da aslan tasvirlerine rastlanmıştır. Bu tasvirlerde de anıtlarda olduğu gibi dinî ve siyasi güç arasındaki ilişki gözlemlenmektedir. Örneğin Meskene'de (Emar) ele geçen bir silindir mühründe aslan üzerindeki kanatlı İstar tasviri mevcuttur. Yine Ashmolean Müzesi'nde bulunan Konya'da ele geçen yüzük mühründe yapılan incelemelere göre "GAL.UR.MAH=Büyük Aslan" isimli bir prene ait olduğu anlaşılmıştır⁹⁸⁵. Konya Karahöyük'te yapılan arkeolojik çalışmalarda da aslan tasvirli birçok damga mühür ele geçirilmiştir. Buradaki örneklerde aslan tasvirleri oldukça belirgindir⁹⁸⁶. (Resim 56)

Boğazköy kazılarında ele geçen mühürlerde de aslan tasvirli örneklere rastlanmıştır. Kil bir tablet üzerinde yuvarlak yapılmış bir baskı izinin aslanlar gözlemlenmektedir. Aslanların kuyrukları Yazılıkaya'daki örneklere benzer şekilde diktir. Ayakta durur pozisyondaki aslanların yanlarında yaşam sembolü ile stilize edilmiş ağaçlarla ayrılmıştır. Baskı kırık olmasına karşın Beran söz konusu tasvirlerin üç kere tekrarlandığı-

⁹⁸⁰T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.171-174

⁹⁸¹T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.191-194

⁹⁸²L. Murat, 2012, s.138

⁹⁸³M. Darga, 1992, s.185

⁹⁸⁴L. Murat, 2012, s.138

⁹⁸⁵S. Özkan, 2022, s.108-109

⁹⁸⁶Karahöyük'te çıkan damga mühürler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. S. Alp, 1994, s.184-190; R. M. Boehmer, H. G. Güterbock, 1987, s.37

nı düşünmektedir. Mühür baskının ortasında ise yine ayakta duran aslan ile “UR.MAḤ-Ziti” yazısı okunmuştur⁹⁸⁷. (Resim 57)

Sivas iline bağlı Gemerek ilçesinin Sızır Köyü’nde 100-1-72 envanter numaralı damga mühür de “UR.MAḤ=walwa” yazısı okunmuştur. Dinçol’un yaptıkları incelemelerde buradaki “walwa” ifadesinin şahıs adı, mühür sahibinin ise prens veya arabacı olduğunu düşünmektedir. Buna dayanak olarak ise incelenen belgelerde “UR.MAḤ” ifadesinin bir adın yapım elemanı ve şahıs adı olarak kullanılmasının tespiti gösterilmektedir⁹⁸⁸. (Resim 58)

3.1.3. Boğa Sembolü

Hititlerde boğa figürü, önceki örneklerde görüldüğü üzere doğadan tanrıya, tanrıdan da insana aktarımı ile sembol olarak kullanılmıştır. Şöyle ki boğa sembolü tarih boyunca gücü ve üreme özelliği nedeniyle erkil bir yaşamsal güç sembolü olmuştur⁹⁸⁹. Tarih öncesi çağlardan bu yana avcı-toplayıcı ve tarım toplumlarında boğaya dinsel bir anlam yüklenmiştir. Bu yüzden boğa, doğadaki konumu nedeniyle tanrı ile ilişkilendirilmiştir. İlim insanları boğanın tam olarak ne zaman sembolleştiği konusunda kesin bir sonuca ulaşamamışlardır. Ancak yapılan arkeolojik incelemelerde boğa ve boynuzlu hayvan tasvirlerinin Paleolitik Çağ’dan itibaren kullanıldığı anlaşılmıştır⁹⁹⁰. Dolayısıyla ikonografide gözlemlenen “boynuz” sembolü de çoğunlukla boğayı işaret etmektedir⁹⁹¹. MÖ 2400’lü yıllardan itibaren boğa, yıldırımla birlikte gökle ilintili tanrıların simgesi konumundadır⁹⁹². Bu inanişe göre “boğa böğürmesi” gök gürültüsü ve kasırgayı sembolize etmektedir. Boğa-yıldırım-gök gürültüsü simgelerine göksel olaylarla iç içe yaşayan Afrika-Avrasya topluluklarının ilahi kayıtlarında sıklıkla rastlanmaktadır⁹⁹³. Özellikle Hitit kültüründe boğa-Fırtına Tanrısı ikilisi oldukça fazla karşımıza çıkmaktadır. Burada Fırtına Tanrısı da boğa gibi bolluk ve bereketle ilişkilendirilmektedir. Her iki figür birbiriyle birlikte düşünülmüştür⁹⁹⁴. Siyasi açıdan Hitit kültüründe Fırtına Tan-

⁹⁸⁷Daha fazla örnek için bkz. Beran 1967: 31

⁹⁸⁸A. M. Dinçol, *Anadolu Medeniyetler Müzesinde Bulunan Hiyeroglif Mühürleri*, Ankara Turizmi, Eski Eserleri ve Müzeleri Severler Derneği Yayınları 10, 1980, s.3

⁹⁸⁹N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.117

⁹⁹⁰Y. Kılıç, M. Turgut, “Eski Anadolu’da Bucrania Kültü ve Bu Kültürün Günümüz Bozkır’ına Yansımaları”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Bozkır Sempozyumu*, Isparta, 2016, s.775; Ayrıca Boğa sembolünün Paleolitik Çağ’dan bu yana kullanımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. G. Beydiz, 2016, s.103-132

⁹⁹¹M. F. Himmetoğlu, “Hitit Dininde Boynuz Sembolünün Kökeni”, G. Gökçek, E. Yıldırım, O. Pekşen(ed.), *Anadolu’nun Eskiçağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, Değişim Yayınları, İstanbul, 2021, s.346

⁹⁹²M. Eliade, 2003, s.104

⁹⁹³C. Beğenç, *Anadolu Mitolojisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1974, s.74; M. Eliade, 2003, s.104

⁹⁹⁴M. F. Himmetoğlu, “Neolitik Dönem ve Eskiçağ Anadolu’sunda Kutsal Boğa ve Fırtına Tanrısı İlişkisinin Kökeni Hakkında Yeni Değerlendirmeler”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 33, 2018, s.7

rısı gökyüzü ile yeryüzünün hakimidir. Hitit kralına yeryüzünde hükmetme yetkisini Fırtına Tanrısı tanımıştır. Yani Hitit kralı kutsal irade ile Hitit tahtına getirilmiştir. Hititler için Fırtına Tanrısı egemenliğin kaynağı konumundadır. Söz konusu düşünce Hitit idari sisteminin temeli niteliğindedir⁹⁹⁵.

Anadolu'da Fırtına Tanrısı genellikle dağlarla birlikte tasvir edilmiştir. Kutsal dağda “*taht*” başlığından hatırlanacağı üzere mitolojide Hitit tahtı ile bağlantılıdır⁹⁹⁶. İlim insanları filolojik kayıtlarda Anadolu'da “*Toros Dağları*” olarak bildiğimiz coğrafyanın adının da Grek ve Latince'de “*boğa*” anlamına geldiğini tespit etmiştir. Hitit Fırtına Tanrısı betimlemelerinde dağlar üzerinde Fırtına Tanrısının arabasının boğalarca çekildiği bilinmektedir⁹⁹⁷. Belki de Hitit kayıtlarında gördüğümüz kralların Anadolu'nun güneyine yaptıkları seferlerde Fırtına Tanrısı'nın krallara öncülük edişi ve zorlu Toros Dağları'nın ötesine geçiş hikayeleri bununla ilişkilidir. Konuyla ilgili en güzel örnek İmamkulu Anıtı'nda karşımıza çıkmaktadır.

Boğa'nın sembolik kökeni sembolizmle uğraşan kimi ilim insanlarına göre Sumerlere dayanmaktadır⁹⁹⁸. Eliade, Sumerce'de “GUD/boğa” kelimesi ile “*cesaret ve güçlü*” anlamları arasında bir ilişki olduğunu düşünmektedir⁹⁹⁹. Hitit edebiyatında da etkisini gösteren Gilgamiş Destanı'nda Gilgamiş ve arkadaşı Enkidu gücü “*boğa*” ile sembolize edilmişlerdir¹⁰⁰⁰. Bunun yanı sıra bereketi de simgeleyen boğanın, bir Sumer mitolojisi olan “*Sığır ve Tahıl*” hikayesinde gökte doğarak yeryüzüne bolluk getirmesi için gönderildiği anlatılmaktadır¹⁰⁰¹. Sumerlerden sonra Asur ve Babil kültürlerinde de boğa; güç, bolluk ve bereketin sembolü konumundadır¹⁰⁰². Özellikle Eski Babil Dönemi'nde boğa, şimşek ile sembolize edilen Fırtına Tanrısı'nı işaret etmektedir¹⁰⁰³. Boğanın Fırtına Tanrısı'nı sembolik açıdan ifade etmesinin temelindeki neden aslında ulaşılmaz olan gökteki varlığı yer yüzünde ulaştırılabilir kılmaktır. Krallar da aslında ulaşılmaz olanla halk arasında iletişim sağladığı için bir nevi semboldür¹⁰⁰⁴. Belki de Hitit krallarının halktan soyutlanarak yaşamaları bu fikirden kaynaklanmaktadır. Eliade, bu konuda Fırtına Tanrıları Teşup, Ba'al ve Hadad gibi kutsal varlıkların eski doğu toplumlarında

⁹⁹⁵A. Goetze, “İstanbul Arkeoloji Müzesinde Bulunan Boğazköy Tabletlerinden Seçme Metinler by. H. Bozkurt, M. Çiğ and H.G. Güterbock”, *Journal of Cuneiform Studies*, C.1, S.1, 1947b, s.90, 91

⁹⁹⁶V. Ardzinba, 2010, s.111, 112

⁹⁹⁷M. F. Himmetoğlu, 2018, s.7

⁹⁹⁸C. Beğenç, 1974, s.73

⁹⁹⁹M. Eliade, 2003, s.104

¹⁰⁰⁰S. Maden(çev.), *Gilgamiş Destanı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s.3-9

¹⁰⁰¹S. N. Kramer, *Sümer Mitolojisi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999, s.104-106

¹⁰⁰²F. Şimşek, “Eskiçağ Toplumlarında Boğa Algısı ve İnancı”, *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, C.10, S.10, 2017, s.597

¹⁰⁰³J. Black, A. Green, 2017, s.66

¹⁰⁰⁴Y. Kılıç, M. Turgut, 2016, s.776, 777

sahip oldukları üstünlüğün önemine dikkat çekmektedir. Buna göre Hurri dilinde Teşup olarak bildiğimiz tanrı; fırtına, gök, şimşek ve rüzgâr tanrısıdır. Buradaki unvanlar Fırtına Tanrısı'nın ayrıcalığını ortaya koyarak mutlak hükümdarlık algısının temellerini atmaktadır. Yazılı belgeler incelendiğinde Hititlerin de Mezopotamya inançlarından etkilendikleri net bir şekilde anlaşılmaktadır. Hitit metinlerinde de Fırtına Tanrısı “*Göğün Kralı, Hatti Ülkesinin Efendisi, çok güçlü*” gibi unvan ve sıfatlarla karşımıza çıkmaktadır. Tasvirli eserlerde de boğa sembolünün yanı sıra şimşek, topuz ve balta gibi silahlar adı geçen tanrının simgesi sayılmaktadır¹⁰⁰⁵. Ayrıca görsel eserlerde Fırtına Tanrısı “W” sembolü ile de işaret edilmektedir¹⁰⁰⁶. Söz konusu simge Laroche tarafından “*güç/kudret*” olarak tercüme etmiş ve Fırtına Tanrısı'nın tüm krallar üzerinde güç sahibi olduğu belirtilmiştir¹⁰⁰⁷. “W” sembolünün ifade ettiği “*güç*” kavramı aynı zamanda Luvice “*pihaš*” “*parıltı, şimşek*” ifadesiyle de telaffuz edilmektedir. Starke de buradaki ifadelerden hareketle “*parıltı, güç kuvvet*” sıfatlarının sahibi Fırtına Tanrısı ile kraliyet arasında ilişki kurarak krallara gücü verenin tanrılar olduğunu ifade etmektedir¹⁰⁰⁸.

Hitit kültürüne tesir eden çağın bir diğer önemli uygarlığı Mısır'da da boğa önemli bir semboldür. Boğa, Mezopotamya ve Anadolu'da olduğu gibi Mısır coğrafyasında da kraliyet veya tanrısallık simgesi konumundadır¹⁰⁰⁹. Burada boğa, “*kamutef/annesinin boğası*” olarak adlandırılarak güneş mitleri ile ilişkilendirilmiştir. Güneş sabahları yavrulayan göksel inek, öğleden sonra ise boğa biçimindedir¹⁰¹⁰. Yapılan incelemelerde Mısır kültüründe diğer örneklerde olduğu gibi “*Apis*” adında bir tanrının boğa biçiminde tasvir edilerek verimliliği simgelediği düşünülmüştür¹⁰¹¹. Benzer şekilde Hititlerde “*verimlilik*” ve “*boğa*” ile özdeşleştirilen tanrı Fırtına Tanrısı'dır¹⁰¹². Alaca höyük kabartmalarında ve bazı kral mühürlerinde görüleceği üzere Fırtına Tanrısı insan biçimi dışında boğa şeklinde de tasvirlenmiştir. İkonografide Hitit kral ve kraliçesi egemenlik yetkilerini aldıkları Fırtına Tanrısı'nı temsil eden boğanın karşısında dua

¹⁰⁰⁵M. Eliade, 2003, s.104, 105

¹⁰⁰⁶H. G. Güterbock, 1943, s.278

¹⁰⁰⁷E. Laroche, *Les Hieroglyphes Hittites*, Editions Du Centre National De La Recherche Scientifique, Paris, 1960, s.109

¹⁰⁰⁸F. Starke, “Untersuchung Zur Stammbildung Des Keilschrift-luwischen Nomens”, *Studien Zu Den Boğazköy-Texten 31*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1990, s.103, 104

¹⁰⁰⁹F. Şimşek, 2017, s.598

¹⁰¹⁰N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.117, 118

¹⁰¹¹F. Şimşek, 2017, s.598

¹⁰¹²B. J. Collins, 2010, s.64

etmektedirler¹⁰¹³. Çünkü Hitit kralı, refah ve verimliliğin sembolü olan Fırtına Tanrısı'nın "*Genel Valisi*" konumundadır¹⁰¹⁴.

Boğa sembolü Hititler için diğer örnek uygarlıklardan daha kutsaldır. Bunun nedeni olarak kimi tarihçiler boğanın güçlü bir hayvan olması ya da tarım toplumlarında boğanın önemli bir araç olması gösterilmiştir. Ancak Himmetoğlu bu görüşlerin tek başlarına yeterli olmadığı kanısındadır. Çünkü Himmetoğluna göre doğada boğadan daha güçlü hayvanlar olmakla beraber tarım öncesi toplumlarda da boğanın kutsallığı bilinmektedir. Dolayısıyla Himmetoğlu boğa sembolünün kutsiyetinin kökenini tarım toplumlarından öncesinde aramıştır. Buna göre Çatalhöyük örneğinde Fırtına Tanrısı'nın yağmuru, yağmurun otlak alanlarının yeşermesini ve yeşeren otlak alanlarına gelen boğaların da bereketle ilişkilendirildiğini belirtmektedir. Hititler gibi önemli tarım toplumlarının çıkması ile boğa evcil bir hal alarak hem et hem de ekmek ihtiyacının karşılanmasında önemli olmuştur. Bu yüzden Hitit panteonunun baş tanrısı tanrısal gücü ile boğayla özdeşleşmiştir¹⁰¹⁵.

Fırtına Tanrısı'na yönelik yazılı metinler incelendiğinde isim menşei hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Döneminde evrensel olan Fırtına Tanrısı Yakınoğu kültürlerinde işlevsel olarak aynı olmasına rağmen kullanılan sembol ve unvanlarda farklılık olabilmektedir. Yazılı metinlerde yapılan incelemelerde Fırtına Tanrısının ismi Hattitilerde "Taru", Luvilerde "Tarhunt", Hurrilerde "Teşup", Akadça'da "Adad", Ugarit dilinde "Ba'lu"¹⁰¹⁶, Asurca'da "Adad", Babilce'de "Marduk" ve Grek kültüründe "Zeus" olarak geçmektedir¹⁰¹⁷. Alp ise Hitit metinleri üzerinde yaptığı incelemelerde "DUnaradu" olarak geçen Fırtına Tanrısı'nın adını "Tarhundaradu, Tarhu, Tarhunaradu, Tarhunda, Tarhuna" şeklinde okumuştur¹⁰¹⁸. Yine Hitit çivi yazılı belgelerde Fırtına Tanrısına verilen unvanlar incelendiğinde Hitit krallarının neden egemenliklerine dayanak gösterildiği anlaşılmaktadır. Buna göre Fırtına Tanrısı'nın "*Hatti Ülkesinin Gök Tanrısı*", "*Hattuša'nın Tanrısı*", "*Gögün Tanrısı*", "*Sarayın Tanrısı*", "*Ordunun Gök Tanrısı*" ve "*Yağmurun Gök Tanrısı*" gibi unvanlarla anıldığı anlaşılmaktadır¹⁰¹⁹. İfade edilen kavramlar genel olarak değerlendirmeye tabi tutulduğunda yaşam ve idare ile alakalıdır. Fırtına Tanrısı'nın yaşadığı yer ise dağların tepeleridir. Göklerde de bir çift

¹⁰¹³M. F. Himmetoğlu, 2018, s.10

¹⁰¹⁴V. Ardzinba, 2010, s.121

¹⁰¹⁵M. F. Himmetoğlu, 2021, s.346-351

¹⁰¹⁶T. Bryce, 2003, s.160

¹⁰¹⁷C. Burney, 2004, s.278

¹⁰¹⁸S. Alp, "The -N(N)- Formation In The Hittite Language", Belleten, C.18, S.72, 1954, s.460

¹⁰¹⁹E. Akurgal, 2015, s.80

boğanın çektiği hükümdarlık simgesi altın arabası ile dolaşmaktadır¹⁰²⁰. Akurgal'a göre yazılı ve görsel belgeler değerlendirildiğinde Hitit kültüründe Fırtına Tanrısı boğaların üzerinde tasvir edilmemiştir. Çünkü Orta Anadolu'da boğa, tek başına da Fırtına Tanrısı'nın ifade eden bir semboldür¹⁰²¹.

Çalışmamızın buraya kadarki kısmında Hititlerin “boğa” sembolü ile Fırtına Tanrısı arasında kurdukları bağlantı anlatılmaya çalışılmıştır. Çünkü Hitit yazılı metinlerinde ve tasvirli eserlerde görüleceği üzere Hitit kralları siyasi güçlerini Fırtına Tanrısı'na dayandırarak yönettikleri kitleye ayrıcalıklı konumlarını göstermeye çalışmışlardır. Bu durum kralların kullandıkları mühürlere, kaya anıtlarına ve siyasi içerikli metinlerine de yansımıştır.

3.1.3.1. Yazılı Metinlerde Boğa Sembolü

Hitit kültüründe “boğanın” hem güç/bereket hem de Fırtına Tanrısının sembolü olması nedeniyle dinî ve siyasi açıdan önemi büyüktür. Bu yüzden hem yazılı metinlerde hem de görsel kaynaklarda oldukça sık karşımıza çıkmaktadır. Hitit çivi yazılı metinlerde okunan “boğa”, Sumerce'den de hatırlanacağı üzere “GUD” ifadesi ile karşımıza çıkmaktadır. Yapılan filolojik çalışmalarda “GUD” “boğa” anlamı vermek için yararlanıldığı gibi aynı zamanda ideogram (kendinden sonra gelen varlığı niteleyen) olarak da kullanılmıştır. Literatüre geçen boğa ile ilgili bazı okunuşlar; GUD.APIN.LAL (sabana koşulan sığır), GUD.MAḪ (iri sığır), GUD.MAḪ.LIL (kırın boğası) ve GUD.NITÁ (erkek sığır)¹⁰²² ve ^{GUD}alu/^{GUD}ALU (boğa, gök yüzünün boğası)dır¹⁰²³. Burada verilenler ekonomi ve dinle alakalı olarak özellikle seçilmiştir. Çünkü aşağıda örnek metinlerde de görüleceği üzere Hitit kralları boğayı sadece siyasi ve dinî boyutta değil, savaşlarda elde ettikleri ganimetleri sayarken ekonomik güçlerini göstermek için de kullanmışlardır. Bunun en güzel örneği I.Hattuşili'nin seferlerini anlatan belgesidir. Burada boğa biçimli kült eşyalarını ganimet olarak alan I.Hattuşili, Arzawa'ya yaptığı seferleri anlatırken ganimet olarak sığır ve koyunları aldığını vurgulamaktadır¹⁰²⁴. Buradaki sığır ve koyunlar zenginlik simgesi konumundadır.

Boğanın simgelediği Fırtına Tanrısı ile Hitit kralları arasındaki bağın irdelenmesi, “boğa” imgesinin neden başta kral mühürleri olmak üzere siyasi alanda ön plana çıkarıldığını anlamamızı sağlamaktadır. Bilindiği gibi Hititlerde Fırtına Tanrısı çivi ya-

¹⁰²⁰T. Bryce, 2003, s.159

¹⁰²¹E. Akurgal, 2015, s.80

¹⁰²²“Boğa” kelimesinin çivi yazılı metinlerdeki diğer okunuşları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. H. Ertem, 1965, s.40-45

¹⁰²³A. Ünal, 2016a, s.655

¹⁰²⁴S. Alp, 2011a, s.65; G. Karauğuz, 2019a, s.57

zılı metinlerde “*asanın, adaletin, hükümdarın, ordunun, düzenin, yakarışın Fırtına Tanrısı*” sıfatları ile anılmaktadır. Söz konusu sıfatların “*yönetim, iktidar, egemenlik, devamlılık, güçlü olma*” ilkeleri ile ilişkilendirilebilir. Burada Hitit Fırtına Tanrısı panteonunda ilk sırayı aldığını hatırlatmak isteriz. Çünkü Hitit kralları yazılı belgelerden anlaşılacağı üzere yaptıkları her işte tanrıları anmaktadır. Başta devletler arası yapılan anlaşmalar olmak üzere birçok metinde Hitit kralları tarafında ant içilmektedir¹⁰²⁵. Bu uygulama belki de kralın sözünün ve anlaşmanın güvenilirliğini sembolik açıdan vurgulama amaçlıdır. Çünkü Hitit kralı Fırtına Tanrısı’nın vekili olarak konuşmaktadır. Konuyla ilgili bir metin;

“*Ülke; yer, gök ve insanlarıyla fırtına tanrısına aittir. O, (kral) Labarna’yı vekil tayin edip yönetici yaptı. Ona tüm Hatti ülkesini verdi. Labarna, tüm ülkeyi sin*¹⁰²⁶.”

Yukarıdaki metinle paralel olarak başka bir metinde Hitit devletinin idaresinin krala Güneş ve Fırtına tanrıları tarafından verildiği ve kralın tanrılar adına ülkesini korumakla yükümlü olduğu belirtilmektedir. İlgili metin;

“*Ben krala, ülkemi ve mülkümü tanrılar sunmuşlardır: Güneş Tanrısı ve Fırtına Tanrısı. Ve ben kral olarak ülkemi ve mülkümü koruyorum*¹⁰²⁷.”

Her iki metnin ikonografik görselleri önceki bölümlerde tanrıların kralları kucaklama ve ellerinde tutma sahneleri ile kıyaslanabilir. Çünkü her iki kaynakta da (yazılı ve görsel) aslında hitap edilen kitleye Hitit kralının ilahi gücünün sembolik vurgusu yapılmaktadır. Bu durum ile krallığın erken dönemleri hakkında bilgi sahibi olduğumuz Anitta Metni’nde de karşılaşılmaktadır. Metnin girişinde Anitta, Fırtına Tanrısıyla ilişkilerinin iyi olduğunu belirterek konuya girmektedir. Akabinde bu iyi ilişkiler sayesinde Fırtına Tanrısı başta Neşa ülkesi ve diğer Anadolu kentleri ile girdiği savaşlarda krala zafer bahşetmiştir. Zaferler neticesinde de kral tanrılara tapınaklar yaparak 58 seferden kazandığı ganimetlerden pay vermiştir¹⁰²⁸.

Eski Hitit devletinden Hititlerin yıkılışına kadar geçen süre hakkında bilgi veren vesikalar incelendiğinde Hitit krallarının Fırtına Tanrısı’nı egemenliklerini meşru kılmak için simgeleştirdikleri açıkça görülmektedir. Gerek Hitit krallarının duaları gerekse siyasi anlaşma metinleri Hitit kralı ve Fırtına Tanrısı arasındaki siyasi ilişkiyi anlama-

¹⁰²⁵ G. Karauğuz, 2020, s.69

¹⁰²⁶ IBoT I 30 1-8; G. Karauğuz, 2020, s.70; H. G. Güterbock, “İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde Bulunan Boğazköy Tabletlerinden Seçme Metinler by. H. Bozkurt, M. Çiğ and H.G. Güterbock”, *Journal of Cuneiform Studies*, C.1, S.1, 1947, s.90, 91

¹⁰²⁷ KUB 29.1 Ön. I 17-19; V. Ardzinba, 2010, s.126

¹⁰²⁸ KBo 3.22; BoTU 7; KUB 26 71 I 1-19; BoTU 30; KBo 3.22; KUB 36.98(+)+98A(+)+98 B Öy.Ay. 6; KBo 3.22 8-24,30-42,53,67,73-79 D; KBo 22.5; KBo 22.5; E. Neu, 1974, s.7-15; S. Alp, 2011a, s.53-55; G. Karauğuz, 2019a, s.54-56

mıza yardımcı olmaktadır. Buradaki örneklerde Fırtına Tanrısı Hitit kralının şahidi, hamisi, destekçisi ve sevdiği bir kul olarak gösterilmektedir.

Hitit metinlerinde krala Hitit ülkenin yönetme yetkisi başta Fırtına Tanrısı olmak üzere tüm tanrılarca verilmiştir. Söz konusu inanışta Hititlerin egemenlik sağladıkları araziler ile kral arasında sembolik bir bağ olduğu vurgulanmaktadır. Buna göre Fırtına Tanrısı Hitit arazisini yöneten kralı korumakta ve ona yaklaşanları da yok etmektedir. Fırtına Tanrısı'nın "*ülke savunucusu*" özelliği Hitit kralına da verilmiştir¹⁰²⁹. İlgili metinde;

*"Ben krala, ülkemi ve mülkümü tanrılar sunmuşlardır: Güneş Tanrısı ve Fırtına Tanrısı. Ve ben kral olarak ülkemi ve mülkümü koruyorum"*¹⁰³⁰.

Yukarıdaki belgeyle paralel şekilde Hitit dua metinlerinde de Hitit kralının Fırtına Tanrısı'nın yüceliği ile tahta çıktığı II.Muwatalli'nin tanrılara duasını içeren bir metinde anlatılmaktadır;

*"... Arkadan kral şöyle söyler: Efendim Şimşeğin Fırtına Tanrısı (ben) bir insan-
noğlu idim. Babam (ise), Arinna'nın Güneş Tanrıçasının ve bütün tanrıların rahibi idi.
Beni babam yaptı (baba olarak dünyaya getirdi). (Sen) Şimşeğin Fırtına Tanrısı beni
annemden aldın. Beni büyüttün. Beni Arinna'nın Güneş Tanrıçasına ve bütün tanrılara
rahip yaptın! Hatti ülkesinde (de) beni krallığa koydun! (Tahta oturtun!)"*¹⁰³¹ ... "

II.Muwatalli burada ilk etapta kendini normal bir insan gibi göstermektedir. Akabinde tanrı rızası ile seçilip büyütüldüğünü belirterek ilahi güçle ilişkisini açıklamaktadır. Sonrasında başta Fırtına Tanrısı'nın olmak üzere tüm tanrıların rahipliği görevine getirilmesi tanrılar dünyasındaki konumunu göstermektedir. Kutsalla olan münasebetinin sonunda da iktidarın en önemli simgesi sayılan kraliyet tahtına çıkarılmıştır. Bunun içindir ki Hitit kralları sürekli olarak tanrılara adaklar adayarak bayramlarda kutsal mekanlarında şükranlarını sunmaktadır. Konuya örnek olarak verilecek eserlerden birisi II.Tudhaliya Dönemi'ne tarihlenen ve Hattuşa'da tesadüfen bulunan bir adak kılıcıdır. Burada kral Fırtına Tanrısı'nın gücü ile Aşšuwa ülkelerini yenmiş ve bir güç simgesi olan kılıcı Fırtına Tanrısı'na sunmuştur. Bu tür güç ile ilişkilendirilen silahlar aşağıda görüleceği üzere tanrı-kral tasvirlerinde de gözlemlenmektedir. Örnek verilen kılıcın üzerinde şunlar yazmaktadır;

¹⁰²⁹V. Ardzinba, 2010, s.125, 126

¹⁰³⁰KUB 29.1 I 17-19: V. Ardzinba, 2010, s.126

¹⁰³¹CTH381; KUB 6. 45 + 1111/z + KUB 30.14; KUB 6.46; KUB 12.35; 1785/u; S. Alp, 2011a, s.106; G. Karauğuz, 2020, s.146; I. Singer, 2002, s.91

“Büyük kral Duthaliya Assuwa ülkesini yerle bir ettiği zaman bu kılıçları efendisi Fırtına Tanrısına adak olarak sundu¹⁰³².”

Fırtına Tanrısı ile Hitit kralı arasındaki siyasi ilişkiyi sembolik açıdan anlatan başka bir belge gurubu da bayram metinleridir. Gök gürleyip şimşek çaktığında kutlanan bir bayramda kralın sembolik hareketleri konumuza örnek niteliğindedir. Burada kral Fırtına Tanrısı ile bütünleşen gök gürültüsü sırasında egemenlik sembolü tahtına ailesiyle birlikte gelerek bir dizi ritüel yapmaktadır. Bu sırada kendisini ziyarete gelen konuklar ise kralın tanrı ile olan bu ilişkisini ayakta izlemektedir. Kral ve kraliçe konuklar önünde tanrılar huzurunda eğilir. Sonrasında demirden bir içki kadehi ile sembolik “tanrıyı içme” uygulamasını yapmaktadır. Akabinde tahtına oturan kral huzurunda konuklar eğilerek egemenliğini tanırırlar. İlgili metin;

“.... [Kral] ve kraliçe tahttan [öne (doğru)] gelir. Kral pencerenin önünde eğilerek (rüku) yapar. Kraliçe (de) pencerenin önünde eğilerek (rüku) yapar. Sakilerin şefi demirden kurban içki kabını krala verir. [Kral] pencerenin önünde içki kurbanı sunar. Sakilerin şefi işkaruḫ-kabını kraldan (alıp) tutar ve onu taşıyıp götürür. Kral ve kraliçe [tahtta] çekilip (ona) otururlar. Prens ve prensesler otururlar. Yabancı (konuk)lar krala eğilerek (rüku) yaparlar ve otururlar¹⁰³³...”

Hitit krallarının siyasi otoritesinin Fırtına Tanrısı ile ilişkilendirildiği bir diğer belge gurubu ise siyasi anlaşma metinleridir. Bu metinlerde Hitit krallarının diğer kralarla yaptıkları anlaşmaların girişinde sürekli kendilerini “tanrı gözdesi, tanrı sevgilisi” gibi sıfatlarla tanımladıkları görülmektedir. Anlaşma maddelerinde başta Fırtına Tanrısı ve Hatti ülkesinin diğer tanrılarının şahitliklerinin yanı sıra Fırtına Tanrısı’nın kutsal boğası Şerri de tanık gösterilmiştir. Kralların bu uygulaması belki de yapılan siyasi anlaşmalara ilahi otoriteleri de katarak kralın gücünün kaynağını göstermek olmalıdır. Aksi takdirde anlaşmaların bozulması durumunda “ilahi cezanın geleceği” vurgusu yapılmazdı. Konuyla ilgili Aziru ile I.Şuppiluliuma arasında imzalanan bir anlaşmada kral Fırtına Tanrısı’nın sevgilisi olduğunu belirttikten sonra Aziru’yu himayesine alarak vassal yöneticisi yaptığını ilan etmektedir. Buradaki ifadeler başta belirttiğimiz “kralın Fırtına Tanrısının vekili” ifadesiyle bağlantılı olabileceğini akla getirmektedir. İlgili kesit;

“[Fırtına Tanrısı’nın] sevgilisi, [Hatti ülkesi kralı, kahraman Büyük Kral Majestem Şuppiluliuma şöyle söyler: Ben] Majestem, [sen Aziru’yu köleliğe aldım. Ve ba-

¹⁰³²A. Ünal, A. Ertekin, İ. Ediz, “1991’de Boğazköy-Hattuşa’da Bulunan Hitit Kılıcı ve Üzerindeki Akadca Adak Yazıtı”, *Müze/Museum*, S.4, 1990-1991, s.48; A. Ünal, *Hititler-Etiler ve Anadolu Uygurlukları*, Etibank, Ankara, 1999, s.262

¹⁰³³CTH631; KBO 17.74 Ön. 13-19; G. Karauğuz, 2024, s.211; E. Neu, 1970, s.12, 13

banın tahtına] seni [yerleştirdim]. Eğer sen [Aziru, gelecek günlerde beyiniz] Hatti ülkesinin kralı [ve Hatti ülkesini] korumazsan, nasıl [canın, şahsın, karıların], [oğulların] ve lken senin için önemli (ya da sevimli) ise, [kral vücudu], [şahsı], canı ve [Hatti lkesi senin için aynı şekilde sevgili olsun]¹⁰³⁴. ”

Buradaki “*Fırtına Tanrısının sevgilisi*” ifadesi aslında kendinden sonra gelen cümledeki cümlelerdeki eylemlerin dayandığı gücün işaretidir. Çünkü kral önce ilahi güçle sembolik bağlantısını vurgulayarak siyasi kararlarının kutsiyetini muhatap olduğu kişiye dolaylı yoldan anlatmaktadır. İfadenin sonran Aziru’ya verilen göz dağının altında da ilahi cezanın iması yatmaktadır.

Sonuç olarak Hitit ikonografisinde gördüğümüz “*boğa*” sembolü doğrudan Hitit Fırtına Tanrısı ile bağlantılıdır. Dolayısıyla boğayla ilgili görseller Fırtına Tanrısı-Hitit kralı arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. Başlık altında da Fırtına Tanrısı’nın Hitit kültüründe neden önemli bir karakter olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Bu sayede “*boğa*” sembolünün önemi ve yeri tespit edilmek istenmiştir.

3.1.3.2. Tasvirli Eserlerde Boğa Sembolü

Boğa figürü Hitit kültüründe tasvirli eserlerde de karşımıza çıkmaktadır. Burada boğa, Fırtına Tanrısının kutsal hayvanı ya da bizzat fırtına tanrısını nitelemektedir. Hititlerin yaptıkları kaya anıtlarında, kral mühürlerinde ve diğer tasvirli eserlerde Fırtına Tanrısı ve onu simgeleyen boğa figürüne sıklıkla rastlanmaktadır. Tanrı ve kralın birlikte gösterildiği eserlerde krallar ya tanrıyla sefere çıkmaktadır ya da ona dua etmektedir. Mühür örneklerinde ise kral isimlerinin yanında Fırtına Tanrısı “*boğa*” ile simgelenmektedir. Hitit kralları gerek kaya anıtlarının bulunduğu yerlere düzenledikleri ziyaretlerde gerekse önemli devlet evraklarında kullandıkları mühürler vasıtası ile tanrı-kral ilişkisinin telkinini yapmışlardır. Özellikle kült gezilerinde yapılan ritüel uygulamalar bu faaliyetlerin en belirgin belgeleridir. Buradaki amaç hitap edilen kitlenin üzerinde siyasi otoriteyi pekiştirmektir.

Hitit kralları bilindiği üzere baş rahip sıfatıyla tanrılara ibadette baş görevlidir. Bu görev sayesinde tanrılarla iletişim kuran ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Kralların ziyaretleri sırasında uğradıkları başta Yazılıkaya olmak üzere Anadolu’nun çeşitli yerlerindeki tasvirlerde Fırtına Tanrısı ve “*boğa*” figürüne rastlanmaktadır¹⁰³⁵. Boğa figürü aslında dinî olarak tanrı ile ilişkilendirilse de benzer tasvirler Hitit krallarının mühürlerinde de gözlemlenmektedir. Bunun belki de en büyük nedeni kutsal olanla iktidar ara-

¹⁰³⁴CTH49; KBo 10.12 y. I 1-13; G. Karauğuz, 2018a, s.139; G. Beckman, 1996, s.33

¹⁰³⁵T. Yiğit, A. zcan, K. Kıymet, 2016, s.34; B. J. Collins, 2010, s.64

sındaki münasebeti vurgulamaktır. Yazılıkaya'daki 41, 42 ve 43 nolu kabartmalar doğrudan tanrılarla ilişkilendirilen boğa tasvirleridir. 41 nolu figür Fırtına Tanrısı'nın arkasında durmaktadır. Başındaki boynuzu belli olmayan başlığın en tepesinde oturan bir boğa bulunmaktadır¹⁰³⁶. Buradaki boğa betimlemesine diğer tanrı tasvirlerinde rastlanmamıştır¹⁰³⁷. 41 nolu figürün hemen önünde duran 42 ve 43 nolu figürlerin ilki Fırtına Tanrısı'na aittir. Hemen arkasında “*Tešub'un danası*” olarak yazılmış hiyeroglif ve sivri başlıklı sıçrayan boğa vardır. İkinci figürün arkasında da 42 nolu figüre benzer şekilde Hepat'ın arkasında sivri külahlı boğa vardır¹⁰³⁸. Buradaki boğaların Fırtına Tanrısı'nın sıfatı haline gelen Šerri ve Hurri olduğu düşünülmektedir¹⁰³⁹. II.Muvatalli Dönemi'ne tarihlenen bir mühür baskıda da Fırtına Tanrısı ve eşi Güneş Tanrıçası'nı simgeleyen “*boğa*” ve “*güneş kursu*” sembolleri bulunmaktadır¹⁰⁴⁰. (Resim 38) Bu tasvir dinî sembollerin siyasi simgeler üzerindeki tesiri açısından iyi bir örnektir. Šerri ve Hurri'yi konu alan bir metinde Fırtına Tanrısı'nın boğalarına arazi verildiği söylenmektedir. Buna göre Hitit egemenlik sınırları içerisindeki verilen bu arazilere el sürenin Fırtına Tanrısı'nın düşmanı sayılacağı belirtilmiştir. Bu durum belki de elde tutulması zor olan bir bölgeyi kutsallaştırma çabasıdır. Benzer örnekler tahrip edilen ve tanrılara adanan şehir örneklerinde de mevcuttur. Konuyla ilgili metin şu şekildedir.

“Ey beyim Fırtına Tanrısı, senin boğaların Šerri (ve) Hurri orasını otlak olarak [kullansınlar]. (Artık) Šerri (ve) Hurri orada ebediyen otlasındalar! Kim oraya yerleşir ve o otağı Fırtına Tanrısı'nın Šerri (ve) Hurri'sinden (geri) alırsa, o (insan) beyim Fırtına Tanrısı'nın (ebedi) düşmanı olsun¹⁰⁴¹!”

Fırtına Tanrısı'nın “*boğa*” ile sembolize edildiği bir diğer görsel Alacahöyük ortostatlarında karşımıza çıkmaktadır. (Resim 8) Burada Fırtına Tanrısı bir kaide üzerinde boğa biçiminde tasvir edilmiştir. Karşısında bir sunak hemen ardında Hitit kral ve kraliçesi tanrıya dua eder pozisyonundadır. Emre, ortostatdaki boğa görselinin II.Muwatalli'nin mühürleri ile benzer olduğunu belirtmektedir¹⁰⁴².

MÖ 13. yüzyıla tarihlenen Kayseri ilindeki İmamkulu Kaya anıtı da konumuz açısından oldukça önemlidir. Buradaki anıtta kral ve Fırtına Tanrısı arasındaki siyasi ve askeri iş birliği oldukça net gözlemlenmektedir. Tasvirde Nammi ve Hazzi dağ tanrıları üzerinde Fırtına Tanrısı bir boğa tarafından çekilen arabaya binmektedir. Bir eliyle ara-

¹⁰³⁶T. Seeher, 2011, s.36

¹⁰³⁷T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.36

¹⁰³⁸J. Seeher, 2011, s.64-66

¹⁰³⁹H. G. Günterbock, 1943, s.280

¹⁰⁴⁰M. Darga, 1992, s.200

¹⁰⁴¹KUB 7.60 III 19 vd.; A. Ünal, S. K. Girginer, 2007, s.157; T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.34

¹⁰⁴²K. Emre, 2002, s.487; B. J. Collins, 2010, s.61, 62

basını yönlendiren Fırtına Tanrısı, diğer elinde de hücum pozisyonunda gürzünü tutmaktadır. Hemen arakasında ise adı “*Kuwalanamuwa/KARAŞmuwa*” olarak okunan silah kuşanmış bir prens durmaktadır¹⁰⁴³. Kimi ilim insanları Fırtına Tanrısının üzerinde bulunduğu dağların “*Toros Dağaları*” olduğunu düşünmektedir. Çünkü “*Toros*” ismi hem Grekçe’de hem de Latince’de “*boğa*” anlamına gelmektedir¹⁰⁴⁴. Himmetoğlu bu dönemde Hititlerin Kizzuwatna coğrafyasıyla ilişkilerinin arttığına dikkat çekmektedir¹⁰⁴⁵. Harmanşah Hitit İmparatorluk Dönemi’nde egemenlik sınırları içerisinde yapılan anıtların krallık ideolojisinin taşradaki siyasi ifadesi olduğunu belirtmektedir¹⁰⁴⁶. Görseledeki Fırtına Tanrısı’nın arabasını çeken boğaların çivi yazılı metinlerde sıklıkla rastlanan, gece-gündüz manalarına gelen Hurri ve Şerri olduğu düşünülmektedir. Yiğit, Hitit metinlerini işaret ederek, Hurri ve Şerri’nin Fırtına Tanrısı ile beraber ordunun önünde dağları aştığını söylemektedir¹⁰⁴⁷. İlgili metinde;

“O bir boğa oldu. Onun boynuzu biraz bükülmüştür. Ben onu soracağım. Onun boynuzu neden bükülüdür. O şöyle (der): Ben sefere gittiğimde bize dağ engel oldu. Fakat bu boğa güçlü idi. O geldiğinde dağı kaldırdı ve diğer tarafa taşıdı. Ve denizi yendik. Onun boynuzu bundan dolayı bükülüdür”¹⁰⁴⁸.”

Belgede görüleceği üzere boğa, “*gücü*” temsil etmektedir. Ordu sefere gittiğinde aşılabilir olan engeller onun gücü sayesinde bertaraf edilmektedir. Hititler için boğa kutsal bir imge olmasının yanında; eti besin olarak tüketilmiş, kanı ise tanrılara libasyon yapılarak sunulmuştur. Boğanın öneminin bu denli fazla olmasının sebebi ise tarım ve hayvancılıkla uğraşan toplumlarda üretimdeki rolü ile alakalı görülmektedir¹⁰⁴⁹. Dolayısıyla boğa, yaratıcı gücün sembolü olarak da karşımıza çıkmaktadır. Neolitik Dönem’den itibaren boğa ve şimşek birbirleri ile ilişkilendirilerek mutluluk ve atmosferik yaratıcıların sembolleri şeklinde yorumlanmıştır. Bu yüzden de tarım topluluklarında boğa böğürmesi gök gürültüsü, yağmur ve fırtına ile eşleştirilmiştir¹⁰⁵⁰. Metinde görülen boğa boynuzu da tanrıların simgesi niteliğindedir¹⁰⁵¹. Savunma ve hücum silahı olarak işlev gören boynuz, manevi yükseliş ile güçlülüğün de sembolü konumundadır. Hitit

¹⁰⁴³M. Darga, 1992, s.179; 180; M. F. Himmetoğlu, 2019, s.444, 445; A. Ünal, 2003, s.89; M. Erdoğan, 2022, s.186, 187

¹⁰⁴⁴M. F. Himmetoğlu, 2018, s.7

¹⁰⁴⁵M. F. Himmetoğlu, 2019, s.444-446

¹⁰⁴⁶Ö. Harmanşah, 2019, s.310

¹⁰⁴⁷T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.174

¹⁰⁴⁸KUB XXXI 4+KBo III 41 15-19; T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.174; H. A. Hoffner, “Crossing of The Taurus”, W. W. Holo, *The Context of Scripture Volume I Canonical Compositions From The Biblical Worlds*, Brill, Leiden-Newyork-Köln, 1997a, s.184, 185

¹⁰⁴⁹Y. Kılıç, M. Turgut, 2016, s.775-777

¹⁰⁵⁰N. Ersoy, 2000, s.418, 419; J. Black, A. Green, 2017, s.66

¹⁰⁵¹N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.117

tanrılarının başlarındaki külahlarda boğa boynuzu kullanılmasının temel sebebi de bu özelliğidir¹⁰⁵². Ancak Hitit tasvirlerinde boynuz genellikle boğa ile özdeşleştirilse de Ugarit ve Hitit koruyucu tanrısı ^DLamma¹⁰⁵³,nın sembolü olan boynuzun geyiği işaret ettiği düşünülmektedir¹⁰⁵⁴. Koruyucu tanrı figürü Hitit dinî için çok önemli olmakla beraber birçok bölgenin koruyucu tanrısı vardır¹⁰⁵⁵. Hititler için geyik konuya verilebilecek bazı örneklerdendir. Alacahöyük kazılarında çıkarılan kült araç gereçleri arasındaki alemlerin birçoğunda Güneş kursu içerisindeki geyik, iki boğa ya da boğa boynuzları arasında gösterilmiştir¹⁰⁵⁶. Fakat Hititler için koruyucu tanrının kutsal hayvanı geyik önemli bir varlık olsa da ülkenin sahibi Fırtına Tanrısı'nın sembolü boğa daha ön plandadır. İlim insanları bu bilgilerden hareketle Hitit kültüründeki boynuz simgelerinin boğa boynuzu olduğunu belirtmektedirler. Söz konusu boynuzlar hem ilahi egemenliğin hem de siyasi iktidarın idaredeki güç simgesi konumundadır¹⁰⁵⁷. Dolayısıyla Hitit kraları özellikle tasvirli eserlerde söz konusu unsurları sembolleştirmişlerdir. (Resim 1)

İmamkulu Anıtı'nın neredeyse bire bir benzeri III.Murşili'ye (Urhi-Teşup) ait bir mühürde karşımıza çıkmaktadır. Mühürde kanatlı güneş kursunun altında iki boğanın çektiği araba üzerindeki Fırtına Tanrısı bir eliyle boğaların yularını tutarken, savaş topuzu tuttuğu diğer elini yukarı kaldırmıştır. Yuların hemen üzerinde kral ve tanrının isimleri yazmaktadır. Fırtına Tanrısının arkasında kalan figürünün başlığında “*boynuz*” sembolü vardır. Bir elinde yayı diğer elinde mızrağı bulunan kralın hemen altında ise kanatlı güneş kursu, kral adı ve unvanı yer almaktadır¹⁰⁵⁸. (Resim 39)

İmamkulu ve III.Murşili mühürleri üzerindeki yazıtların hiyeroglif anlatısı Yalburt Yazıtları'nda okunmaktadır. IV.Tuthaliya Dönemi'ne tarihlenen eserde kralın tanrılar yardımı ile yaptığı bir dizi seferler anlatılmaktadır. Buradaki fetihlerinde kralın önünden Fırtına Tanrısı'nın koştuğu vurgulanmıştır¹⁰⁵⁹. Yazıtın küçük bir kesiti;

¹⁰⁵² N. Ersoy, 2000, s.404, 405

¹⁰⁵³ ^DLamma ismi Hititçe innaru olarak tanımlanmakla beraber birçok ilim insanı isim menşei hakkında araştırma yapmaktadır. Özellikle Kapadokya Tabletleri'nden elde edilen bulgulara göre İlluyanka Mitosunda karşımıza çıkmakla birlikte cinsiyeti konusunda tartışmalar mevcuttur. Ancak metinlerden elde edilen veriler ışığında dişi olduğu kabul edilmektedir. Bkz. E. Laroche, “Hattic Deities and Their Epithets”, *Journal of Cuneiform Studies*, C.1, S.3, 1947, s.214, 215

¹⁰⁵⁴ M. F. Himmetoğlu, 2021, s.346

¹⁰⁵⁵ ^DLamma hakkında ayrıntılı bilgi ve metin yerleri için bkz. E. Laroche, 1946, s.100,101

¹⁰⁵⁶ N. Ersoy, 2000, s.426, 427

¹⁰⁵⁷ M. F. Himmetoğlu, 2021, s.346-351

¹⁰⁵⁸ S. Özkan, 2022, s.102, 103

¹⁰⁵⁹ T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.128

“... Ben kral [], Büyük Kral Sahibem, Fırtına Tanrısı benim önümde koşunca Beyim Fırtına Tanrısı (benim) önümden koştu ve ben Güneş (Majeste?) Atpa Şehri/Ülkesi’ni ele geçirdim¹⁰⁶⁰ ...”

İmamkulu Kabartması ile benzer özellikler taşıyan bir diğer görsel kaynak Adana ilinde bulunan Hanyeri/Gezbeli anıttır. Buradaki hiyerogliflerde İmamkulu ve Hemite kabartmalarında görülen “*Prens Kuwalanamuva ve Prens Tarhuntapiya*” isimleri okunmuştur. Kabartmanın ortasındaki prens tasviri, savaşa hazır bir prensi anlatmaktadır. Kabartmanın sol tarafında arka ayakları dağ olarak tanımlanan bir nesneye basan, ön ayaklarının ise dağ tanrısı Şarruma’nın omuzlarına basan bir boğa figürü vardır¹⁰⁶¹.

Konya ilinde bulunan Eflatunpınar Anıtı’da konuya örnek gösterilebilecek görsel kaynaklardandır. IV.Tuthaliya Dönemi’ne tarihlenen anıt, Hitit kralının bölgeye askeri seferleri neticesinde yaptırıldığı düşünülmektedir. Eser Hitit krallığının egemenliğinin bölgeye ulaştığının sembolik bir anlatısıdır¹⁰⁶². Havuz biçiminde olan yapının güney kısmında Hitit ikonografisinin standartlarına uymayan boğa tasvirleri bulunmaktadır. Boğa sembollerinin anlamlandırılması ise henüz bir netice kazanmamıştır¹⁰⁶³. Ancak anıt genel olarak değerlendirildiğinde güneş tanrısının sembolü “*Güneş Kursu*” ve Fırtına Tanrısının simgesi “*boğanın*” varlığı değerlendirildiğinde diğer Hitit kaya anıtlarında olduğu gibi siyasi otorite ve iktidar arasında vurgu yapıldığı düşünülebilir. Çünkü her şeyden önce Eflatunpınar’ın diğer anıtlar gibi Hitit krallarının siyasi meşruluklarını vurguladıkları bir merkez olduğu unutulmamalıdır.

Anıtlar ve mühürler dışında “*boğa*” sembolünün Fırtına Tanrısı ile ilişkilendirildiğini anladığımız bir diğer görsel belgeler de İnandık ve Hüseyinde A vazolarıdır. Buradaki tasvir anlatıları Alacahöyük ve Yazılıkaya örnekleri ile de uyumaktadır¹⁰⁶⁴.

Yine Hitit kralı ve Fırtına Tanrısının birlikte görüldüğü bir diğer görsel malzeme “*Yumruk Biçimli Libasyon Vazosudur.*” Buradaki örnekler de Urhi-Teşup mührü ve İmamkulu Anıtı ile kısmı benzerliğe sahiptir. Kabartmada Fırtına Tanrısı yukarıya kaldırdığı sağ elinde kendisiyle özdeşleşen topuzunu tutmaktadır. Diğer eliyle ise simgesi olan boğasının yularını tutmaktadır. Hemen önünde Alacahöyük’ten hatırlanacağı üzere bir altar bulunmaktadır. Altarın önünde sol elinde krallığın simgesi asası ile Hitit kralı III.Tuthaliya gaga ağızlı testiden Fırtına Tanrısı’na libasyon yapmaktadır¹⁰⁶⁵.

¹⁰⁶⁰T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.129

¹⁰⁶¹T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.179, 180; A. Ünal, S. K. Girginer, 2007, s.147

¹⁰⁶²T. Yiğit, 2021, s.279

¹⁰⁶³T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.141

¹⁰⁶⁴Y. Kılıç, M. Turgut, 2016, s.780

¹⁰⁶⁵S. Alp, 1999, s.29

3.1.4. Geyik Sembolü

Geyik, sembolizmde ormanlarda yaşayan soylu bir hayvan olarak gücün, bereketin ve gençleşmenin simgesi kabul edilmektedir. Kraliyet ile ilişkilendirilen geyik sembolü, kuzeyli kavimlerde ahlaki erdemleri temsil etmektedir. Bunun yanı sıra geyiğin ruhları öteki dünyaya yönlendiren görevleri de vardır¹⁰⁶⁶. Hititlerde de geyiğin ölümlere öbür dünyada eşlik etmede görevli olduğuna inanılarak bir ilah düzeyinde tutulmuştur. Özellikle Alacahöyük kazılarında önemli kişilerin mezarlarında ele geçirilen geyik heykelleri buna kanıt niteliğindedir¹⁰⁶⁷. Anadolu’da anlatılan geyik efsanelerinde de fiziksel özelliklerinin yanında ruhani alemle ilgili unsurlarda mevcuttur. Buna göre geyiğin narin, ürkek, hızlı ve atak yapısı anlatılardaki güzel yönleridir. Geyik ayrıca mutluluğa götüren bir rehber olarak da düşünülmüştür. Dolayısıyla doğru yola sevk eden sevgi tanrıçasıdır¹⁰⁶⁸. Genel olarak Koruyucu Tanrılarla ilişkilendirilen geyik, tanrıların çağrışımıdır. Yapılan incelemelerde geyik sembolünün çoğunlukla kuş ve tavşan ile birlikte kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle söz konusu simgeler vahşi doğada görsel bir metafor görevindedir¹⁰⁶⁹.

İkonografide geyik ve anlamlandırılması üzerinde yeteri kadar çalışma yapılmamıştır. Konuyla alakalı ilk çalışmaları yapan Przeworski, geyiğin kült anlayışındaki yeri üzerine odaklanarak geyik tasvirlerinin kutsal olduğunu belirtmektedir. Alishar’da yapılan kazılarda ele geçen geyik tasvirleri de geyik sembolünden dinî anlamda yararlandığına kanıttır. Ayrıca Otlu, Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve Hitit Dönemi tanrıları arasında gösterilen “*Kırların Koruyucu Tanrısı*”nın sembolünün de geyik olduğunu belirtmektedir¹⁰⁷⁰. Çalışmamızda incelenen geyik motifleri dikkate alındığında başta Alacahöyük olmak üzere belirli anıtsal eserlerde “*tanrısallık*” vurgusu yapıldığı görülmüştür. Ayrıca Hitit krallarının diğer örneklerde olduğu gibi başta mühürleri olmak üzere siyasi dokümanlarda “*geyik*” sembolünden yararlandıkları anlaşılmıştır. Geyiğin anlamları düşünüldüğünde bunun en önemli sebebi ilahi varlıklardan siyasal iktidara aktarılan “*güç*” vurgusu olmalıdır. Çünkü “*geyik*” imgesinin ilişkilendirildiği “*Kırların Koruyucu Tanrısı*” aynı zamanda ülkeyi ve siyasal iktidarı koruyan bir rol üstlenmiştir. Bu durum geyiğin sembol olarak kullanılmaya başladığı erken dönemlerde de geçerli

¹⁰⁶⁶N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.230

¹⁰⁶⁷N. Ersoy, 2000, s.426

¹⁰⁶⁸A. Kahraman Çınar, 2022, s.38

¹⁰⁶⁹B. J. Collins, 2010, s.69

¹⁰⁷⁰Ö. Otlu, 2022, s.277; H. Ertem, 1965, s.132

olmalıdır. Zira erken dönem Hitit mühürleri üzerinde de geyik tasvirlerine rastlanmaktadır¹⁰⁷¹.

Geyik simgesinin tarihsel varlığı Paleolitik Çağ'a kadar uzanmaktadır. Antropologlar bu dönemden itibaren yaratılan imgelerin zamanla evrim geçirerek güç ve iktidar kavramlarıyla ilişkilendirildiğini belirtmektedir¹⁰⁷². Neolitik Çağ'a gelindiğinde ise geyik motifi boğa, keçi ve leopar gibi hayvanlarla birlikte ev ve kutsal mekanlarda görülmüştür. Popko buradaki simgelerin sembolik anlamlarını yorumlamak zor olsa da "korunma" kavramı ile bağlantılı olduğunu düşünmektedir¹⁰⁷³.

Geyik Anadolu kültürünü etkileyen Mezopotamya'da da tanrılara kurban olarak sunulan sembolik değeri yüksek hayvanlardandır. Özellikle Asurluların duvar süslemelerinde tanrılara sunulmak üzere tapınaklara götürülen hayvanlar olarak gösterilmiştir¹⁰⁷⁴. Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki Mezopotamya ikonografisinde Anadolu kültüründe olduğu gibi geyik üzerinde duran bir tanrı tasviri yoktur¹⁰⁷⁵. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda ise bu tasvirler konu ve işlendikleri malzeme bakımından çeşitlenmiştir. Bu dönemde özellikle mühürlerde "tanrının hayvanı" anlamıyla kullanılmıştır¹⁰⁷⁶. Bunların yanı sıra Alacahöyük kazılarında ele geçen kutsal alemlerin birçoğunda boğa figürü ile geyik birlikte çıkarılmıştır¹⁰⁷⁷. Alacahöyük güneş kurslarında güneş, geyik ve boğa birer tanrı sembolü olarak üçlü ya da ikili olarak yer almıştır. Geyiğin yer aldığı kurslar ise "güneş" sembolü olarak değerlendirilmiştir¹⁰⁷⁸. Burada kursun ana gövdesi "Güneş Tanrıçası'nı", boğa "Fırtına Tanrısı'nı" ve geyik "Koruyucu Tanrıyı" temsil etmektedir¹⁰⁷⁹. Burada hemen şunu hatırlatmak gerekir ki "Güneş Kursu" Hitit kraliyet armasıdır. Dolayısıyla geyiğin bu arma ile kullanımı geyiğin de kraliyet ile özdeşleşmiş olabileceğini akla getirmektedir. Söz konusu görseller kralların kullandıkları mühür örneklerine de yansımıştır. Buradaki siyasi anlam belki de kralın Hitit devletinin asıl sahipleri olan tanrıların koruması altında olduğudur.

Geyik figürünün Hititlere nereden geçtiği sorusunun yanıtı Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda aranmıştır. Konuyla ilgi çalışma yapan araştırmacılar Hitit Dönemi geyik tasvirlerinin kültürel olarak Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan etkilendiğini belirtmek-

¹⁰⁷¹T. Beran, 1967, s.22 vd.; Ö. Otlu, 2014, s.39-43

¹⁰⁷²M. G. Beydiz, 2016, s.133

¹⁰⁷³M. Popko, *Religions of Asia Minor*, Academic Publications Dialog, Warsaw, 1995, s.32

¹⁰⁷⁴M. G. Beydiz, 2016, s.136

¹⁰⁷⁵H. Ertem, 1965, s.132

¹⁰⁷⁶Ö. Otlu, *Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında M.Ö. 2. Binde Anadolu'da Geyik Tasvirleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Ankara, 2014, s.26-28

¹⁰⁷⁷N. Ersoy, 2000, s.427, 428; M. G. Beydiz, 2016, s.136, 138

¹⁰⁷⁸Ö. Otlu, 2022, s.276

¹⁰⁷⁹M. Popko, 1995, s.46

tedir. Alishar ve Kültepe kazılarında çıkarılan tasvirli eserlerle söz konusu tez desteklenmektedir. Dönemde Hititleri en çok etkileyen materyal mühürler olmuştur. Asur Ticaret Kolonileri Çağı mühürleri yardımıyla “geyik” simgesi Hitit mühür ve kabartmalarındaki tasvirler üzerine aktarılmıştır¹⁰⁸⁰. Söz konusu dönemde ele geçen birçok mühürde tanrı geyik üzerinde tasvir edilmiştir. Genellikle elinde kartal ya da tavşan gibi sembolik hayvanları tutmuştur. Aynı tasvirler aşağıda görüleceği üzere Hititlerde de mevcuttur¹⁰⁸¹. Bazı araştırmacılar ise Alacahöyük’te çıkan eserlerden hareketle Hititlere geyik kültürünün Hattilerden geçtiğini düşünmektedir¹⁰⁸². Ancak Collins Eski Hitit Çağı ikonografilerinde geyik üzerinde duran tanrı figürü tespit edilemediğinden Asur Ticaret Kolonileri Çağı’ndan doğrudan bir etkilenme olamayacağını düşünmektedir¹⁰⁸³. “Geyik” motifinin Hitit Çağı’ndaki en önemli farkı ise Hititlerde hiyeroglif işaret olarak da kullanılmasıdır. Buradaki tasvirlerde “geyik”, “Kırların Koruyucu Tanrısı”nı işaret etmektedir¹⁰⁸⁴. Hatti geleneği ile de bağlanan geyik inancı, Güneş Kültü ile de ilişkilidir¹⁰⁸⁵.

Hitit panteonunda geyik ile simgelenen Kırların Koruyucu Tanrısı, Avcıların Koruyucu Tanrısı ya da Av Tanrısı gibi farklı isimlerle anılmıştır. Çivi yazılı metinlerde “^DLAMMA. LİL” olarak da karşımıza çıkan tanrı, geyik dışında boğa ile de sembolize edilmiştir¹⁰⁸⁶. Ayrıca Schimmel Koleksiyonun’daki gümüş geyik ritonundaki tanrı As-tabi de geyikle sembolize edilmektedir¹⁰⁸⁷. Ertem geyiğin boğa ile birlikte Anadolu’nun en eski kültürel unsuru olduğunu belirtmektedirler¹⁰⁸⁸. Hitit yazılı metinlerinde gördüğümüz Kırların Koruyucu Tanrısı genellikle geyik üzerinde tasvir edilmiştir. Metinlerden anlaşıldığına göre ^DLAMMA.LİL, flora ve faunanın korunmasında oldukça önemlidir. Hitit devletinin gücünün tarım ve hayvancılığa dayandığı düşünüldüğünde Kırların Koruyucu Tanrısı’nın ikonografide neden Fırtına ve Güneş tanrıları kadar önem verildiği anlaşılmaktadır. Tasvirli eserler genel olarak değerlendirildiğinde “geyik”, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’nden itibaren mühür baskılarında av kuşu ve tavşanla birlikte tasvir edilmiştir. Burada Hitit Dönemi Kırların Koruyucu Tanrısı’na ait görseller üç

¹⁰⁸⁰G. McMahon, *The Hittite State Cult Of The Tutelary Deities*, The Oriental Institute Of The University Of Chicago Assyriological Studies No. 25, Chicago, 1991, s.2, 3; S. Demirel, “Interpretation on Some Possible Depictions of The Hittite Tutelary Deity Of The Countryside”, *Tarih İnceleme Dergisi*, C.38, S.1, 2023, s.63,68

¹⁰⁸¹B. J. Collins, 2010, s.66

¹⁰⁸²Ö. Sir Gavaz, 2016, s.86

¹⁰⁸³B. J. Collins, 2010, s.66

¹⁰⁸⁴Ö. Otlu, 2022, s.278

¹⁰⁸⁵V. Ardzinba, 2010, s.25

¹⁰⁸⁶B. J. Collins, 2010, s.63; Ö. Otlu, 2022, s.278

¹⁰⁸⁷S. Erkut, 2002, s.37

¹⁰⁸⁸H. Ertem, 1965, s.132

gruba ayrılmıştır. Bunlardan ilkinde tanrı geyik üzerinde durmaktadır. Bir elinde kuş ya da tavşan diğer elinde ise ok veya asa tutmaktadır. Söz konusu semboller siyasi iktidarla ilişkilidir. İkinci gruptaki tanrı ise yerde ayakta durur pozisyonundadır. Son gruptaki Kırkların Koruyucu Tanrısı çapraz bir taburede oturur vaziyette yine bir elinde kuş ya da tavşan, diğerinde ise sunu vaziyetinde kâse tutmaktadır¹⁰⁸⁹. Ayrıca LAMMA aynı zamanda “mızrak” sembolü ile de ifade edilmektedir¹⁰⁹⁰.

Hitit kültüründe geyik ve ilişkilendirildiği tanrı, görsel belgeler dışında yazılı metinlerde de karşımıza çıkmaktadır. Yapılan incelemelerde geyik ile hükümdarlık mitlerinde rastladığımız dağ tanrısı arasında da bir bağ olduğu anlaşılmıştır. Metinlerde geyik, aslan ve leopar gibi “güç” kavramı ile özdeşleşen hayvanlarla birlikte geçmektedir¹⁰⁹¹. Benzer şekilde siyasi anlaşma metinlerinde de yeminin tanrıları arasında Kırkların Koruyucu Tanrısı’nın şahitliği de önemlidir. Bu açıdan geyiğin yazılı metinler ve görsel kaynaklardaki örneklerini iki başlık altında inceleyebiliriz.

3.1.4.1. Yazılı Metinlerde Geyik Sembolü

Hitit çivi yazılı metinlerde “geyik” yazılışları LU.LIM, LU.LUM, LU.LIM.NITÁ, A.LA.LI, A.LA.LU ve LU.LIM.IM^{MEŠ} şeklinde okunmuştur¹⁰⁹². Ertem Hititçe okunuşunu tespit edemediğini belirtmekle beraber Akadça okunuşun “LULĪ-MU” olarak geçtiğini söylemektedir¹⁰⁹³. Collins ise yaptığı çalışmalar neticesinde Anadolu’da üç geyik türü tespit etmiştir. Buna göre “kızıl geyik” manasına gelen “aliya-” kelimesinin Hititçe olabileceğini düşünmektedir. Yine erkek ya da erkek kızıl geyik anlamında “kūrala-” ifadesini önermektedir. Buradan hareketle Hititlerde bir süre vasal yöneticilik yapıp sonra Hitit kralı olan Kurunta (Ulmi-Tešup) arasında etimolojik bir bağ kurulmaktadır. Söz konusu önermeye “Runta ve Kurunta”nın çivi yazısında boynuz simgesi CERVUS ile yazımına dikkat çekilmektedir¹⁰⁹⁴. Ertem buradaki ifadelerle ek olarak metinlerde yine Akadça DÀRA.BAR, DÀRA.MAŠ¹⁰⁹⁵ ideogramına karşılık gelen “ALALU” kelimesinin de “geyik” manasına geldiğini söylemektedir. Hitit belgelerinde ALALU biçiminde bir kaptan tanrı LAMMA’ya içki sunulduğu öğrenilmektedir.

¹⁰⁸⁹S. Demirel, 2023, s.64

¹⁰⁹⁰V. Haas, 1994, s.453

¹⁰⁹¹B. J. Collins, “On The Trail of The Deer: Hittite kurala-”, G. Beckman, H. R. Beal, G. McMahon(ed.), *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr. On The Occasion of His 65th Birthday*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2003, s.76, 77

¹⁰⁹²Ayrıntılı bilgi için bkz, B. J. Collins, 1989, s.138-141; Ö. Sir Gavaz, 2016, s.84

¹⁰⁹³H. Ertem, 1965, s.130

¹⁰⁹⁴B. J. Collins, 2003, s.80,81; D. J. Hawkins, 2006, s.50, 51

¹⁰⁹⁵DÀRA.MAŠ’in kızıl geyik anlamına geldiği düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. B. J. Collins, 1989, s.137-141

Ayrıca yine savaş ganimetleri arasında “gümüş geyik” eşyaları “ALALU KÙ.BABBAR” olarak geçmektedir¹⁰⁹⁶.

Hitit kralları için “*korunma, koruyuculuk*” gibi kavramlar egemenliklerinin devamlılığı için oldukça önemlidir. Dolayısıyla yönetimleri süresince ön planda olan tanrılar Hitit krallarının koruyucusu konumundadır. Hitit panteonuna bakıldığında “*koruyuculuk*” özelliğine sahip birçok tanrının varlığı gözlemlenmektedir. Bu sadece Hititlere özgü bir kavram değildir. Birçok kültürde refaha ulaşmak için koruyucu ruhlara saygı duyup, sınırlendiklerinde yatıştırmaya çalışmışlardır. Hitit çivi yazılı metinleri incelendiğinde görsel kaynaklarda geyik olarak rastlanan tanrı adının Sumerce LAMMA ve ALAD olduğu tespit edilmiştir. Akadça üzerinde yapılan çalışmalarda ise “*Lamassu ve Edu*” isimlerine rastlanmıştır. McMahon belgelerdeki “LAMMA” yazılışının aslında bir isim değil, “*Koruyucu Tanrı*” unvanı olduğunu söylemektedir¹⁰⁹⁷. LAMMA’nın kelime anlamı ise “*güçlü, kuvvetli*” şeklinde çevrilmiştir¹⁰⁹⁸. Metinlerde geyik ile ilişkilendirilen tanrılar ise ^DKAL ile yazılmaktadır. Logogramın Sumerce karşılığı ise ^DLAMMA’dır. Söz konusu tanrının ismi geyik ya da boynuzla yazılmaktadır. Demirel bu yazımların “(Ku)Runtiya ve Innara/Anari” ile ilişkilendirildiğini belirtmektedir. LAMMA ismi konusunda tartışmalar olsa da “KAL” logogramının işaret ettiği tanrı isimlerinden birisi “^DLAMMA.LÍL/^DKAL.LÍL”dir. İlim insanları bu tanrının ikonografisinin Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Hititlere geçtiğini söylemektedir. Hitit metinlerinde okunan ^DLAMMA.LÍL, ^DLAMMA ŞĒRI ve gimraš ^DLAMMA ifadeleri ise “*Kırların Koruyucu Tanrısı*” ya da “*Ülkenin Koruyucu Tanrısı*” olarak tercüme edilmiştir. “gimraš” sözcüğü ayrıca Luvi dilinde “^DImmarni” olarak da karşımıza çıkmaktadır¹⁰⁹⁹. Buradaki yazımlar dikkate alındığında Kurunta’nın (Ulmi-Teşup) isminin yazılışının tesadüf olmadığı akla gelmektedir. Büyük olasılıkla Kurunta’da kendine isim seçerken tanrılarla bir bağ aramıştır. Mühürlerinde de ismini ve unvanlarını geyikle birlikte vermiştir. Benzer durum tüm Hitit krallarının genel özelliği gibi gözükmektedir.

Kral ve ^DLAMMA arasındaki ilişkiye yönelik yine bayram ritüelleri fikir vermektedir. Pişkurunuva Dağı Bayramı¹¹⁰⁰ örneğinde kral kutsal dağa arabasıyla gelerek birtakım ritüeller yapmaktadır. Burada kral egemenlik simgesi kalmuşu ile birlikte ritüellerini gerçekleştirmektedir. Kral geyikle ilişkilendirilen dağ mabedine geldiğinde ara-

¹⁰⁹⁶H. Ertem, 1965, s.130, 131

¹⁰⁹⁷G. McMahon, 1991, s.2

¹⁰⁹⁸B. J. Collins, 2010, s.66

¹⁰⁹⁹D. J. Hawkins, 2006, s.50, 51; S. Demirel, 2023, s.62, 63

¹¹⁰⁰Geyik mitolojide dağın bağrından kopmuş isyankâr bir varlık olarak da anlatılmıştır. Bu yüzden avcılar dağ tarafından geyiğin üzerine salınmıştır. Dağ ve geyik hakkında mitolojik hikâye için bkz. H. A. Hoffner, *Hittite Myths*, Scholars Press, Atlanta, Georgia, 1998, s.69; B. J. Collins, 2003, s.77

basından inerek yere oturmuştur. Ardından geyikler önünde adaklar sunulmuştur. Böylece kral ^DLAMMA.LÍL'in temsilcisi geyiğin saygısını kazanır¹¹⁰¹. İlgili metin;

“...Kral arabadan iner (ve) yüce yerine oturur. (Onun çevresinde) dansçı bir kez döner ve (sonra) o (dansçı?) geyiklerin önünden geçer. Saki ise elinde altın testi tutar ve (geyiklerin önünde) adak sunar¹¹⁰².”

Ritüel genel olarak değerlendirildiğinde Hitit kralı egemenlik alametleri olan asa ve arabasıyla diğer tanrılardaki gibi Kırların Koruyucu Tanrısı'nı da ziyaret ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum kralın siyasi iktidarlığında “Kırların Koruyucu Tanrısı”nın da tesirine işaret etmektedir. Anlatımdaki geyik ile ^DLAMMA simgelenmiştir. Yine adak ve libasyon sahnelerinde kral-tanrı ilişkisi vurgulanmıştır. Ardzinba törenin Güneş Tanrısı tapınağında yapılaşına dikkat çekerek ^DLAMMA'nın değerini vurgulamaktadır¹¹⁰³. Collins kral ve tanrılar arasındaki ilişkiyi; “Fırtına Tanrısının kutsaması siyasi güce, Geyik Tanrısının kutsamasının ise krallığın hakimiyet alanındaki vahşi yaratıklar üzerindeki hakimiyet” olarak yorumlamaktadır. Buradaki ilk gönderme kralın dünya hakimiyetine, ikincisi ise kendi sınırları içerisindeki başarısına işaret etmektedir¹¹⁰⁴. Hitit krallarının iktidarlıkları döneminde oldukça sık yararlandığı Fırtına Tanrısı ile Güneş Tanrısı/Tanrıçası ikonografisine ek olarak Kırların Koruyucu Tanrısı'nın da simgesel açıdan önemli olduğu düşünülebilir. Bu düşüncemizi aşağıda detayıyla göreceğimiz mühürler desteklemektedir.

Hititlerde Geyik Tanrısı Kültü incelendiğinde IV.Tuthaliya Dönemi'nde ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Belgelerde söz konusu tanrının isimlerinden birisi de “Kuruntiya”dır. İfade ritüel uygulamalar gümüş geyik ritonu, Kastamonu'da ele geçirilen bronz kâse ve memur statüsündeki Taprammi mühür baskısı gibi eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Yine Pişkuruva Dağı Bayramı dışında IV.Tuthaliya'nın sorumluluğunda olan Karahna Festivali'ni anlatan bir belgede “Kralın Geyik Tanrısı” mührünün baskısı görülmüştür. Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki şehirde kutlanan tören, IV.Tuthaliya'dan öncesine dayanmaktadır. Fakat metin kopyasının yeni olması nedeniyle IV.Tuthaliya'ya atfedilmiştir. Ancak kesin olan şudur ki IV.Tuthaliya'nın koruyucu tanrı kültürüne özel bir ilgisi vardır. İlim insanları bu durumun kralın bölgedeki dinî idareyi elinde tutma çabası ya da kralın çıkarlarını koruyan tanrıları memnun etme arzusundan kaynaklanabileceğini belirtmektedir. Collins, IV.Tuthaliya'nın koruyucu tanrılara verdiği önemin nedenini dönemdeki siyasi olaya bağlamaktadır. Çünkü

¹¹⁰¹B. J. Collins, 2010, s.64

¹¹⁰²KBo 10.39; V. Ardzinba, 2010, s.24

¹¹⁰³V. Ardzinba, 2010, s.24, 25

¹¹⁰⁴B. J. Collins, 2010, s.71

IV.Tuthaliya döneminde siyasi gücünü tehlikeye sokacak bir takım olaylarla karşılaşmıştır. Özellikle babasının tahtı gasp yoluyla ele geçirmesi kendi iktidarlığına meydan okumalarının yolunu açmıştır. Burada Kurunta'nın bölgede güçlenmesi adının bile “ge-yik” ile ilişkilendirilen tanrıyla bağlantılı olması dikkat çekicidir. Ayrıca kendisine düzenlenen komplo, sivil, ekonomik, askeri tehditler ve yazılı metinler kralın psikolojisi hakkında bilgi vermektedir¹¹⁰⁵. Buradan hareketle kralın kendine bir koruyucu seçmesi ve simgelerini bir “güç” unsuru olarak kullanması gayet doğaldır. Geyik motifinin simge olarak seçilmesi de belki de siyasi rakibi Kurunta'nın ideolojisini zayıflatmak içindir.

Hitit kralları mühürlerde gördüğümüz Kırılın Koruyucu Tanrısı'nı yazılı metinlerde arkalarındaki gücü göstermek amacıyla kullanmışlardır. Bu belgeler vasıtası ile ^DLAMMA'nın sembolik anlamı hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Buna göre tanrı, siyasi iktidar ve güç ile ilişkilendirilen birtakım ifadelerle anlatılmıştır. Söz konusu anlatılar mühür baskılarında da karşımıza çıkmaktadır. Çivi yazılı metinlere örnek bir kaynakta ^DLAMMA güç ve egemenlikle ilişkilendirilen kartal, yay gibi semboller tutmaktadır;

“*Üianaṣanta şehrindeki “kırın tanrısı LAMMA'sı”nın tanrılığı: altın(dan) 1 adam heykeli. Ayakta durur kurutaṣani'tır. Sağ elinde altın (dan bir) yay tutar. Sol elinde altın (dan bir) kartal, altın(dan) bir tavşan tutar. 1 (adet) altın(dan) kılıç, altın(dan) meyve (vardır). Gümüşle kaplanmış kaide üzerinde altın (dan bir) geyik ayakta durur*¹¹⁰⁶.”

Yine başka bir belgede ^DLAMMA, altın kaplı gözleri ve hükümdarlıkla ilişkilendirilen mızrak ile tasvirinden bahsedilmektedir. İlgili belge;

“*Tanrı LAMMA: ayakta duran (bir) adam heykeli. Gözü altın(la) kaplanmıştır. Sağ elinde gümüş (ten bir) mızrak(?) tutar. Sol elinde (bir) kalkan tutar*¹¹⁰⁷.”

Hitit mitolojisi irdelendiğinde koruyucu tanrının tanrılar dünyasında da bir dönem iktidar sahibi olduğu anlaşılmaktadır. “*Koruyucu Tanrının Şarkısı*”nın söylendiği metin konuya örnek verilebilir;

“... [(Uzun) yıllardır] Koruyucu Tanrı gökyüzünde [kral] idi. Ve bu yıllarda [] kurtlar [] yoktu¹¹⁰⁸ ...”

Bir kültürde bir tanrının gökte kral olarak düşünülmesi önemli ve ayrıcalıklı bir olgudur. Sadece ülke için hayati öneme sahip unsurları kontrol eden tanrılar egemenliği

¹¹⁰⁵B. J. Collins, 2010, s.69, 70

¹¹⁰⁶VAT 6688 + Bo 2496 Vs. II I vd. 1-6; H. Ertem, 1965, s.133; Ayrıca çeviri için bkz. KUB 38.1 II 1-6; S. Demirel, 2023, s.63; M. Cammarossano, 2018, s.69

¹¹⁰⁷Bo 2383 Vs. II 24-26; H. Ertem, 1965, s.133

¹¹⁰⁸CTH 343.1.A; KUB 33 112+114; KUB 36.2; G. Karauğuz, 2015, s.119

doğrudan elinde tutabilir. Dolayısıyla Hititler için ^DLAMMA, güçlü bir koruyucudur. Hitit çivi yazılı metin örneklerinde görüleceği üzere ^DLAMMA “koruyucu” karakterinin dışında Hitit kralları için savaşçı bir kişilik olarak da öne çıkmıştır. ^DLAMMA ile birlikte metinlerde geçen kılıç, mızrak, kartal, kalkan gibi objeler aynı zamanda birer güç sembolüdür. Hitit kralları da kendi görsellerinde bu unsurları kullanmışlardır. Her şeyden önce Hitit krallarının betimlemelerinin tanrılarla benzerlik gösterdiği unutulmalıdır.

Hitit siyasi anlaşma metinleri irdelendiğinde Fırtına ve Güneş Tanrısı örneklerinde olduğu gibi birden fazla koruyucu tanrı olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmamızda sıklıkla anlaşma metinlerinde bahsedilen koruyucu tanrılar; Koruyucu Tanrı, Hatti şehrinin Koruyucu Tanrısı, Karahna şehrinin Koruyucu Tanrısı, Kırın Koruyucu Tanrısı, Av çantasının Koruyucu Tanrısıdır¹¹⁰⁹. Bu anlaşma metinleri aynı zamanda mühür basmaları vasıtasıyla ilgili kralların koruyucu tanrılarını tespit ettiğimiz kaynaklardır.

Hitit bayramlarını öğrendiğimiz talimat belgelerinde koruyucu tanrılarının isimleri ve işlevleri hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Burada konumuzu ilgilendiren kısım, törenlerde koruyucu tanrılar için sunulan kurbanlarda Hitit kralının egemenliği ve gücüyle ilişkilendirilen araçların da birer koruyucu tanrılarının olmasıdır. Konuyla ilgili “*Tüm Koruyucu Tanrılar İçin Kutlanmış Bayramları*” içeren bir metinde kralın sembolik mızrağı, sağlığı, ordusu, silahları, ülkesi ekonomik gücünün simgesi olan hayvanları ve kralın tanrısal gücünün koruyucu tanrısı başta olmak üzere birçok tanrı isminden ve sembollerinden bahsedilmektedir¹¹¹⁰. Ayrıca tören metinlerinde “aşarşıyaş, aşnuwaş ve AYĀLU” isimlerinde “*Geyik Bayramı*” tespit edilmiştir¹¹¹¹. Geyik Tanrısı için kutlanan bayramlar ile kralın egemenlik gücünü aldığı Fırtına Tanrısı adına kutlanan bayramlar kıyaslandığında her ikisinin de on iki aylık bayram ile ilkbahar ve son bahar bayramı

¹¹⁰⁹Söz konusu isimlerin geçtiği siyasi anlaşma metinlerinden bazı örnekler; Kurunta ile IV. Tuthalia Arasındaki Anlaşma (Bo. 86/299), Şeha Nehri Ülkesi Manapa-Tarhunta ve II.Murşili Arasındaki Anlaşma (CTH 69), Wiluša Kralı Alakşanduş ve II.Muwatalli Arasındaki Anlaşma (CTH 76), Huqqana ve I.Şuppiluliuma Arasındaki Anlaşma (CTH 42), Niqmepa ve II.Murşili Arasındaki Anlaşma (CTH 66), Tuppi-Teşup ve II.Murşili Arasındaki Anlaşma (CTH 62), Şattiwaza ve I.Şuppiluliuma Arasındaki Anlaşma (CTH 51, 52), Tette ve I.Şuppiluliuma Arasındaki Anlaşma (CTH 53) ve Kaşklar ve Bir Hitit Kralı Arasındaki Anlaşma (CTH 138)’dir. Bu belgelerden Hitit krallarının yaptıkları siyasi anlaşmaları sembolik olarak tanrılarının koruması altına almaktadırlar. Anlaşmalar için bkz. G. Karauğuz, 2018a, s.83-194; G. Beckman, 1996, s.13-82

¹¹¹⁰Metnin tamamında tanrı isimleri teker teker sayılmaktadır. Konuyu dağıtmamak için metin burada verilmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (CTH 682) KUB II 1; KBo II 38; KUB XLIV 16; IBoT III 69; Bo 6113; KBo XXII 189; KUB XI 21; IBoT IV 73; H.754/t; G. Karauğuz, 2024, s.279-292; Geyik ilgili festivaller hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. G. McMahon 1991, s.53-245

¹¹¹¹A. Ünal, 2003, s.98

kutlandığı görülmüştür¹¹¹². Ayrıca Arinna Kenti'nin Güneş Tanrıçası'nın da geyikle ilişkisini gösteren belgeler mevcuttur. Konuyla ilgili bir örnekte;

“*[Kr]al ayakta durur Arinna'nın güneş tanrıçasını, (tanrıla)rı büyük geyik [biçimli kabı]'dan (bir?) defa içer*¹¹¹³.”

Tüm bu bilgilerden hareketle Hitit krallarının egemenlikleri boyunca “*Koruyucu Tanrıların*” etken sembol olarak kullanıldığı düşünülebilir. Özellikle tasvirli eserler incelendiğinde kral mühürleri ve anıtsal mimaride tanrı-kral-iktidar ilişkisi göze çarpmaktadır. Söz konusu eserlerde Hitit kralı Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrısı/Tanrıçası ikonografilerindeki gibi Koruyucu Tanrı ve geyik simgelerini de sıklıkla kullanmaktadır.

3.1.4.2. Tasvirli Eserlerde Geyik Sembolü

Hitit tasvirli eserler incelendiğinde geyik ikonografisine dinî, siyasi ve sanatsal birçok eserlerde rastlanmaktadır. Özellikle stel, mühür, ortostat, pişmiş toprak eserler, çeşitli kap ve seramik eserler, metal objeler ve heykeller olmak üzere birçok görsel ürün geyik tasviri barındırmaktadır. Biz burada konuyu dağıtmamak için sadece Hitit kralının egemenliği ile ilişkilendirilen mühür, anıt ve tanrı-kral motiflerini barındıran belgeleri inceleyeceğiz. Burada geyik ve koruyucu tanrı ikonografisi içeren anıtlar buldukları bölgelerde Hitit krallığının egemenliğini simgelemektedir. Anıtların en dikkat çekici yanı ise özellikle Kurunta mühür örnekleriyle karşılaştırıldıklarında tasvirlerin neredeyse aynı olmasıdır. Her iki görselde de tanrı geyik üzerinde tasvirlenmiştir. Benzer örnekler Norbert Schimnek koleksiyonundaki gümüş geyik ritonu ve bazı vazo örneklerinde de gözlemlenmektedir. Ayrıca geyik mühür örnekleri Hititlerin erken dönemlerinde de mevcuttur. Biz burada geyik tasvirleri içerisinde egemenlik sembolü olan mühürler üzerindeki benzer tasvir örnekleri üzerinde duracağız. Böylece koruyucu tanrı ve siyasal iktidar arasındaki bağı anlamaya çalışacağız.

Yazılı metinlerden bildiğimiz Koruyucu Tanrı'nın betimlemelerine yönelik ikonografik unsurlardan biri başkent Hattuša yakınlarındaki Yazılı Kaya Açık Hava Tapınağı'nda tespit edilmiştir. A Galerisi'nde bulunan 32 numaralı figürün adı bilinmeyen bir koruyucu tanrıya ait olduğu düşünülmektedir. Görselin sağ omuzunda orak biçimli kılıç, kısa etek ve başında boynuzlu tanrısal şapkası bulunmaktadır. Başının hizasında

¹¹¹²G. Karauğuz, 2024, s.90

¹¹¹³VAT 7683 ay IV 8-10; Ö. Sir Gavaz 2016, s.84, 85

yer alan hiyerogliflerde geyik boynuzu simgesi olması nedeniyle Geyik Tanrısı olarak düşünülmüştür¹¹¹⁴. Benzer boynuz simgeleri kral mühürlerinde de görülmektedir.

Alacahöyük Kabartmaları da geyik ikonografisine rastladığımız kaynaklardır. Buradaki tasvirlerin bahar bayramlarının kutlandığı törenleri canlandığı düşünülmektedir. Geyik motifleri de domuz avının canlandırıldığı taş blokta yer almaktadır. Tasvirdeki geyikler av sahnesinin altında ortadan iki çizgi ile bölünmüştür. Sağ tarafta ot yiyen bir geyik, diğer sahnede ise hareketli geyikler bulunmaktadır. Motiflerdeki geyiklerin boynuz ve süslemeleri dikkat çekicidir¹¹¹⁵. (Resim 59) Yazılı metinlerde kült gezilerinde kralın geyiğe libasyon yapması geyiğin simgesel olarak önemli olduğunu göstermektedir. Görseldeki geyikler ise av ile alakalı olmalıdır. Metinlerde özellikle Nerik, Arinna ve Puškurnuwa dağındaki kült törenlerde karşımıza çıkmaktadır¹¹¹⁶. Tasvirlerdeki av sahnelerinin anlamı ilim insanlarına göre kralın egemenlik alanındaki ustalığını işaret etmektedir. Yani kral, ustalık ve güç sembolü olan silahlarıyla bir çoban gibi hayvanların sembolik efendisidir. Hitit kralı Kırların Koruyucu Tanrısı gibi yırtıcı, koruyucu, lider ve sağlayıcı özelliklere sahiptir¹¹¹⁷. Törenlerde icra edilen eylemlerde egemenlik sembolleri kullanılmaktadır. Geyik içeren ritüellerde diğer örneklerde olduğu gibi tanrı-kral ilişkisi vurgulanmaktadır. Konuyla ilgili örnek bir metin;

“Kral arabadan iner (ve) yerine oturur. (Onun çevresinde) dansçı bir kez döner ve geyiğin önünden çekilir. (Sonra) bir saki altından tapişana kabı ile geyiğe libasyon yapar¹¹¹⁸.”

Çorum’da ele geçen Yeniköy Steli de geyik betimlerine rastladığımız önemli örneklerdendir¹¹¹⁹. Burada geyikle ilişkilendirilen bir tanrı asa ve kuş sembolleri ile geyik üzerinde durmaktadır¹¹²⁰. Geyik üzerinde duran tanrı figürü özellikle IV.Tuthaliya Dönemi önem kazanmıştır¹¹²¹. Himmetoğlu Anadolu, Yunan, Mısır ve Fenike gibi birçok uygarlıkta geyik sembolünün boğa gibi boynuzla temsil edildiğini dir¹¹²².Yeniköy Steli’ndeki tanrının üzerinde durduğu geyiğin boynuzları da oldukça heybetlidir. Collins, Yeniköy Steli’nde geyik üzerinde duran tanrı adının “Runta” olduğunu düşünmektedir. Bu isim çeşitli kaynaklarda “rú-glyph” şeklinde yazılmaktadır. Benzer geyik ve geyik üzerindeki tanrı ikonografisi Hitit kral mühürlerinde de kullanılır

¹¹¹⁴J. Seeher, 2011, s.54; B. J. Collins, 2010, s.68

¹¹¹⁵T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.87-89; B. J. Collins, 2010, s.61-63

¹¹¹⁶V. Haas, 1970, s.65

¹¹¹⁷B. J. Collins, 2010, s.71

¹¹¹⁸KUB XXV 18 II 6-11; T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.89; V. Haas, 1970, s.65

¹¹¹⁹R. O. Arık, 1937, s.26

¹¹²⁰B. J. Collins, 2010, s.67; E. Akurgal, 2015, s.259; S. Demirel, 2023, s.65

¹¹²¹B. J. Collins, 2010, s.66

¹¹²²M. F. Himmetoğlu, 2021, s.346

mıştır. Güterbock söz konusu eserlerde geyiği simgeleyen boynuz şekillerinde ayırım olup olmadığını araştırırsa da aynı tanrının farklı tip boynuzlarla birlikte kullanıldığını gözlemlemiştir¹¹²³.

Yeniköy Steli'ne benzer bir mühür tasviri Boğazköy/Nişantepe arşivlerinde ele geçirilmiştir. Buradaki betimlemelerde de Kırların Koruyucu Tanrısı geyik üzerinde durmaktadır. Tanrı yukarı kaldırdığı sağ elinde asasını tutarken, öne uzattığı sol elinde bir kuş tutmaktadır. Mührün üstünde ise kraliyet arması kanatlı güneş kursu bulunmaktadır¹¹²⁴. Benzer tasvir Gümüş Geyik Ritonu'nda da gözlemlenmektedir. Burada da geyik üzerinde ayakta duran tanrı bir elinde asa diğesinde kartal ya da şahin olduğu düşünülen kuş tutmaktadır¹¹²⁵. (Resim 60)

Sivas ilinde Kuşaklı/Şarişsa'nın 16 km güneybatısındaki Altınyayla Steli de geyik-tanrı-kral ilişkisi kurabileceğimiz örneklerdendir. Sivas Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen eser üzerinde Yeniköy Steli'ne benzer şekilde sol tarafta bir geyik ve üzerimde sağa dönük ayakta duran tanrı betimi vardır. (Resim 61) Buradaki tanrı tasvirinin sol eli omuzuna astığı yayı tutarken sağ eli ileri doğru uzanmıştır. Sağ elinin üzerindeki hiyeroglif işaretlerden Koruyucu Tanrı olduğu anlaşılan figür, ^DKAL.LİL veya ^DLAMMA ile eşlenmektedir. Tanrının üzerinde durduğu geyik ise dağ sembolleri üzerinde durmaktadır. Sahnenin sağ tarafında ise kimliği belirlenemeyen bir kral sol eliyle mızrağını tutarken sağ eliyle tanrıya libasyon yapmaktadır. Kralın hemen altında ise ellerini yukarı kaldırmış iki demon bulunmaktadır. İlim insanları eseri MÖ 15, 14, 13. yüzyıllara ya da IV.Tuthaliya'ya ait olabileceğini düşünmüşlerdir¹¹²⁶. Burada kralın geyiğe yaptığı libasyon sahnesinin bir benzeri Hitit çivi yazılı belgelerde de karşımıza çıkmaktadır. Konuyla ilgili bir örnekte;

“Bir saki altından bir Tapişana kabı ile geyiğe libasyon yapar¹¹²⁷.”

İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen Emirgazi Altarları da konumuza örnektir. IV.Tuthaliya Dönemi'ne tarihlenen eserler Konya'nın Emirgazi ilçesinde ele geçmiştir. Günümüzde İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi'nde beş tanesi, Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde ise bir tanesi sergilenmektedir. İlim insanları altarların bir kentin girişinde konulduğu ya da sunak taşı olarak kullanıldığı konularında görüş bildirmişlerdir. Yazılı metinlere göre kralın ritüellerini gerçekleştirdiği sunak taşıdır. Altarların konumuz aç-

¹¹²³B. J. Collins, 2003, s.76

¹¹²⁴Ö. Otlu, 2014, s.40

¹¹²⁵P. Taracha, 1996, s.72, 73

¹¹²⁶A. Müller-Karpe, “Die Stele Von Altınyayla-Ein Neues Relief Der Hethitischen Grobreichszeit”, M. Özdoğan, H. Hauptmann, N. Başgelen(ed.), *Ufuk Esin'e Armağan Köyden Kente Yakınoğu'da İlk Yerleşimler*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s.313, 314; T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.195; B. J. Collins, 2010, s.67;

¹¹²⁷KUB XXV 18 II 10-11; V. Haas, 1970, 65; T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.195

sından önemi ise Kırkların Koruyucu Tanrısı'nın hiyeroglif işareti Á. CERVUS3'u içermesidir¹¹²⁸. Buradaki “Kırkların Koruyucu Tanrısı”, “Kralın Geyik Tanrısı” şeklinde de yorumlanmıştır. Metinde Sarpa Dağı'na konulacak Kırkların Koruyucu Tanrısı sembol/heykelinden bahsedilmektedir. Buna göre krallık zayıflasa dahi kralın söz konusu simgeyi koruma görevi olduğu belirtilmiştir¹¹²⁹. Eser sembolik açıdan değerlendirildiğinde IV.Tuthaliya'nın diğer anıtlarda olduğu gibi bölgede egemenliğine delil olarak gösterilebilir. IV.Tuthaliya'nın anıtta özellikle “geyik” üzerinde durması ise akla bölgede Hitit vasalı Kurunta'ya karşı bir egemenlik yarışına girdiğini akla getirmektedir. Çünkü mühürlerde ve Kurunta'nın isminin anlamında da görüleceği üzere Kurunta kendine simge ve koruyucu olarak geyik ve onunla ilişkilendirilen tanrıyı seçmiştir. Bu açıdan Emirgazi Altarları'nı da siyasi sembollerden sayabiliriz.

Çivi yazılı belgeler ve kabartmalı eserlerde gördüğümüz geyik sembolü Hitit krallarının doğrudan egemenlik sembolü kabul edilen mühürlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Burada en iyi örnek ise Kurunta'nın mühürleridir. Ele geçen iki Kurunta mühürünün ilkinde “Kurunta” ismi kanatlı güneş kursu altında “ku” anlamına gelen hiyeroglif çizme ve geyik sembolü ile birlikte. Mühürdeki geyik Luvi kültüründe “Kırkların Koruyucu Tanrısı” olarak bilinen “Runta”nın kutsal hayvanıdır. Burada hemen şunu hatırlatmak gerekir ki kral Kurunta ile geyik arasında bir bağlantı kurulmaktadır¹¹³⁰. Bizce Kurunta, hâkim olduğu coğrafyanın Luvi kültürüne sahip olmasından dolayı bu sembol üzerine yoğunlaşmıştır. Çünkü bölgede kendine bağlılığı arttırmak tahta çıkışında elini güçlendirecektir. Bunların yanı sıra geyik ile ilişkilendirilen “boynuz” işaretiyle nitelenen Koruyucu Tanrı “Kuruntiya” isminde Kurunta ile benzerliği dikkat çekicidir¹¹³¹. Mührün içeriği incelendiğinde Kurunta'nın “Tabarna” unvanı yazarken “Büyük Kral” olarak nitelendirilmemesi onun vasal kralken kullandığı mühür olduğunu akla getirmektedir. Diğer mühür ise “Tabarna” ve “Büyük Kral” unvanları birlikte kullanılmıştır. Mührün ortasındaki sahnede “Kırkların Koruyucu Tanrısı” Yeniköy ve Altınyayla stellerindeki gibi bir geyik üzerinde ayakta durmaktadır. Betimdeki tanrı, yukarı kaldırdığı sağ elinde asa, işleri uzattığı sol elinde ise bir kap tutmaktadır¹¹³². (Resim 5)

Schimmel Koleksiyonu'ndaki Geyik Ritonu'nda da Yeniköy ve Altınyayla Stelleri'ndeki gibi geyik üzerinde ayakta duran bir geyik tasviri bulunmaktadır. Tanrının bir

¹¹²⁸T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.149-151; D. J. Hawkins, 2006, s.54, 55

¹¹²⁹Emirgazi Altarlarının tam tercümesi için bkz. D. J. Hawkins, 2006, s.54-56; T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.151, 152

¹¹³⁰S. Özkan, 2022, s.103, 104

¹¹³¹B. J. Collins, 2010, s.68

¹¹³²S. Özkan, 2022, s.103, 104

elinde asası diğesinde ise kuş bulunmaktadır¹¹³³. Taracha buradaki tanrının ülkenin koruyucu tanrısı ^DLAMMA.LiL olduğunu belirtmektedir. Tasvirlerde okunan hiyeroglif “boynuz” işareti ise ^DLAMMA.LiL’i işaret etmektedir¹¹³⁴.

Boğazköy ve Nişantepe arşivlerinde ele geçen mühür örneklerinde de geyik sembolü vardır. Collins, arşivde Geyik Tanrısı’nın tasvirlerinin bolluğunu Hitit kralının himaye ve ilahi korunma kaygısından kaynaklandığını düşünmektedir¹¹³⁵. Ele geçen üç örnekte çivi yazılı anlatımlarda gördüğümüz tariflere uygun şekilde geyiğe libasyon sahneleri mevcuttur. İlk mühürde libasyon yapan boynuzlu başlık takmaktadır¹¹³⁶. İkincisinde ise “*Kralın Geyik Tanrısı*”na içki dökerken tasvir edilmiş bir erkek figürü gözlemlenmektedir¹¹³⁷. Son mühürdeki tasvirler incelendiğinde libasyon yapanın kim olduğu net bilinmemekle birlikte yüksek makamlı biri olduğu düşünülmektedir¹¹³⁸. Aynı arşivden ele geçen başka mühürlerde “*Kralın Geyik Tanrısı*” yazıtları tekrar karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birinde koruyucu tanrı ayakta. Diğesinde ise tanrı, elinde asası ile bir geyiğin üzerinde oturmaktadır¹¹³⁹. (Resim 62)

II.Tuthaliya’ya ait bir mühür baskıda da tanrı ve geyik tasvirlerine rastlanmıştır. (Resim 63) Buradaki sahnelerde ayakta tasvir edilmiş bir tanrı sol elinde asası, sağ elinde ise tavşan ve bir kuş tutmaktadır. Tanrının hemen arkasında bir dağ koniği üzerinde birbirine yakın toynakları üzerinde ayakta duran bir geyik durmaktadır¹¹⁴⁰. Dresten, British, Louvre ve Adana mühürleri üzerinde de geyik başı içeren tasvir örnekleri bulunmaktadır¹¹⁴¹.

Çorum ilinin Alaca ilçesinde Eskiypar köyünde 1968’den günümüze kazı çalışmalarını yürütülen Eskiypar Höyükte ele geçen kabartmalı bir vazo parçası da yukarıdaki örneklerle benzerdir. Eserde Kırkların Koruyucu Tanrısı “^DLAMMA LiL” geyik üzerinde ayakta betimlenmiştir. Geyiğin boynuzlarının gösterişli tasviri, ilgili boynuzun güneş kursunu sembolize ettiğini düşündürmektedir. Kabartmanın eksikli olması nedeniyle tasvirin tamamı ele geçirilmemiştir. Ancak araştırmacılar görseli Yeniköy Steli ve Norbert Schimmel koleksiyonundaki gümüş geyik ritonu kabartmalarına benzetmektedir. Eldeki bulgularda tanrının diğere betimlerinde görüldüğü gibi bir tavşanı tuttuğu dü-

¹¹³³H. G. Güterbock, 1981, s.2; B. J. Collins, 2010, s.63; E. Akurgal, 2005, s.138; Ö. Sir Gavaz, 2016, s.86

¹¹³⁴P. Taracha, 1996, s.72, 73

¹¹³⁵B. J. Collins, 2010, s.71

¹¹³⁶Ö. Otlu, 2014, s.39, 40

¹¹³⁷B. J. Collins, 2010, s.68

¹¹³⁸Ö. Otlu, 2014, s.39, 40

¹¹³⁹B. J. Collins, 2010, s.68

¹¹⁴⁰T. Beran, 1967, s.30; S. Demirel, 2023, s.65

¹¹⁴¹S. Demirel, 2023, s.66

şünülmektedir¹¹⁴². Sipahi, Eskiypar'daki örneğin Hitit kralları arakasındaki dinî gücü sergileyen metafor ve simgelerin Hitit devletinin sürekliliğini sağlayan bereket kültü ile ilişkili olduğunu belirtmektedir¹¹⁴³.

Buraya kadar verilen örneklerle Kırların Koruyucu Tanrısı ile geyik simgesi arasındaki bağ ortaya konulmuştur. Hem çivi yazılı metinler hem sanatsal tasvirler birlikte değerlendirildiğinde “*Kırların Kouruyucu Tanrısı*” Hitit kralları için önemli bir simge olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla Hitit kralları egemenliklerini görsel yolla anlattıkları malzemelerde geyik sembolünden de yararlanmışlardır. Bu yüzden geyik; güneş kursu, boğa ve aslan kadar Hitit kralları için önemli egemenlik esnasında kullanılan sembollerdendir.

3.1.5. Kartal Sembölü

Kartal, güç ve yücelik sembolü olarak gökyüzünün hakimidir¹¹⁴⁴. Bu açıdan kartal aslanın gökteki benzeridir¹¹⁴⁵. Gökyüzüne yakın yerlerde yaşayışı ve uçuşuyla kültürler arasında “*ilahi*” kutsiyet kazanmasını sağlamıştır. Ayrıca hızlı ve çevikliği ile yıldırımı; uzun yaşaması ile de payidarlığı simgelemektedir¹¹⁴⁶. Kartal, hızlı ve kuvvetli olduğu kadar bağımsız ve acımasızdır. Dolayısıyla ne yapacağı da önceden kestirilemez¹¹⁴⁷. Diğer yırtıcı kuşlar gibi ilahi güce sahiptir. Yeryüzü üzerinde uçarak kötülüklerle karşı koruma sağladığına inanılmaktadır¹¹⁴⁸. Kartal aynı zamanda zaferin simgesidir. Bu yüzden tarih boyunca krallar ve krallıklar “*kartal*” amblemini siyasal sembol olarak kullanmışlardır. Literatürde kartal aynı zamanda soyluluk imgesi olarak geçmektedir¹¹⁴⁹. Sayılan özellikleriyle başta Anadolu kültürlerinde olmak üzere birçok uygarlık kartaldan güç ve egemenlik sembolü olarak yararlanmışır¹¹⁵⁰. Özellikle Hitit Dönemi'nde çift başlı kartallar bir çeşit kraliyet imzası konumundadır¹¹⁵¹. Hitit mitolojisinde oldukça hayati bir rol üstlenen dünya ağacının tepesinde kartalın bulunduğu düşüncesi de Hitit kültüründe “*kartal*” figürünün önemini göstermektedir¹¹⁵².

Hitit ikonografisinde kartallar tek başlı ve çift başlı olmak üzere iki şekilde gözlemlenmektedir. Mühürler, ritonlar ve anıtlar konu hakkında başlıca kaynaklardan sa-

¹¹⁴²Ö. Otlu, 2022, s.281, 282

¹¹⁴³İ. T. Sipahi, 2014, s.28

¹¹⁴⁴N. Ersoy, 2000, s.468

¹¹⁴⁵N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.335

¹¹⁴⁶C. Beğenç, 1974, s.75

¹¹⁴⁷N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.335

¹¹⁴⁸N. Ersoy, 2000, s.468

¹¹⁴⁹N. Gardin, R. Olorenshaw, 2019, s.335, 336

¹¹⁵⁰S. Alp, 2009, s.51

¹¹⁵¹S. P. Lumsden, 1990, s.79

¹¹⁵²V. Ardzinba, 2010, s.283

yılmaktadır. Erken Hitit Dönemi kartal tasvirlerine ait kayıtlar Boğazköy ve Tarsusta çıkarılan mühürler ile İmikuşağı ve Koruyucutepe kazılarında elde edilen ritonlardır. Hitit İmparatorluk Dönemi'nde kartal simgeleri ise anıtlar, mühürler ve törensel araç gereçler üzerinde görülmüştür¹¹⁵³. Araştırmacılar Hitit kartalının tek başlı tasvirleri olsa da çoğunlukla iki başlı olduklarını söylemektedirler. Hititlerde tek başlı kartala sonradan eklenen başın amacı ise güç anlamının fazlaştırılmasıdır. Bu şekilde iki başlı kartal her iki yönden gelebilecek tehditlere karşı koruma sağlayacaktır. Tasvirlerdeki kartalların başlarında kulak olmamakla birlikte daima uçar pozisyonundadır¹¹⁵⁴.

Çift başlı kartal Anadolu'da ilk olarak MÖ 2. bin yılın başlarında betimlenmiştir. Şu haliyle birçok medeniyet tarafından kullanılan bir semboldür. Tanrılar ile yakın ilişki içerisinde olan kartal, Hititlerde hem tanrı hem de tanrının temsilcisi vazifesindeki kraların tasvirlerinde mevcuttur. Hitit kralları tanrının yer yüzündeki temsilcileri olarak görüldüklerinden tasvirli eserlerde gözleri kartal gözü şeklinde yapılmıştır. Ayrıca tanrı çağırma ritüellerinde de kartal tüyleri ilahi iletişim aracı vazifesi görmüştür¹¹⁵⁵. Bu tasvirler sanattan çok hakimiyeti vurgulama amaçlıdır. Burada idareciler doğada güçlü olan hayvanların olağan üstü güçlerini çevresine hükmedebilmek için metaforlaştırmışlardır. Kartal da aslan, kaplan ve boğa gibi örnek olarak seçilen hayvanlar arasındadır. Özgan, Anadolu tasvir sanatındaki kartal betimlemelerinin Mezopotamya ve diğer etkileşimde buldukları uygarlıklarla benzerlikler olduğunu söylemektedir¹¹⁵⁶.

Araştırmalar Hitit kartalının Mezopotamya'dan kültürel aktarım yoluyla Anadolu'ya girdiğini göstermektedir. Yapılan çalışmalarda çift başlı hayvanlar üzerine odaklanılsa da MÖ 2. bin ve öncesini içeren incelemeler yeterli olgunluğa ulaşmamıştır. Hitit çift başlı kartalının Hititlere nereden geçtiği sorusu ise uzun zaman tartışılmıştır. Hitit anıtlarındaki bu motifi ilk keşfeden 19. yüzyılda Charles Texier'dir. Daha sonrasında 1923 yılında Arthur C. Parker "*Çift Başlı Kartal Nereden Geldi?*" isimli makalesinde kökenin Mezopotamya olduğu sonucuna varmıştır¹¹⁵⁷. Mezopotamya'daki örnekler ise Sumerler, Akad¹¹⁵⁸, Asur kaynaklarında görülmüştür. Kartal simgesi ayrıca Grek ve

¹¹⁵³Ç. D. Demiralp, *M.Ö. II. Binde Anadolu'ya Ait Kartal Tasvirleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Hatay, 2016, s.46-50

¹¹⁵⁴N. Ersoy, 2000, s.469, 470

¹¹⁵⁵H. Tuncer, 2021, s.187, 200

¹¹⁵⁶R. Özgan, "Antik Çağ'dan Günümüze Çift Başlı Kartal: Anlamı, Yorumu ve Propagandası", *Arkhaia Anatolika*, S.3, 2020, s.99,100

¹¹⁵⁷J. D. Chariton, "The Mesopotamian Origins of The Hittite Double-Headed Eagle", *UW-L Journal of Undergraduate Research*, S.XIV, 2011, s.1

¹¹⁵⁸J. Black, A. Green, 2017, s.105, 106; M. G. Beydiz, 2016, s.167

Mısır gibi Hititlerin çağdaşı ve sonrasındaki uygarlıklarda da bir siyasi simge olarak kullanılmıştır¹¹⁵⁹.

Mezopotamya'daki ilk kartal simgesi Etana'nın gökyüzüne yükselişini anlatan mitolojide geçmektedir. Anlatıda “*gökyüzüne yükselmiş çoban*” manasına gelen Etana isimli kral kısırlık tedavisini alabilmek için gökyüzüne Samaş'ın önerisiyle kurtardığı bir kartal ile çıkışı anlatılmaktadır. Kartala binen kral figürü Akad Dönemi silindir mühürlerinde de gözlemlenmiştir¹¹⁶⁰. Burada kralın soyunun ve egemenliğinin devamı için kartalla iş birliği yapıldığı düşünülebilir. Hitit ritüel metinlerinde de kral ve soyunun ebediyeti noktasında ayin sözlerini tanrılara ileten canlı kartaldır¹¹⁶¹. Yine Eski Asur Dönemi ikonografisinde kartal tutan koruyucu tanrı tasvirlerine rastlanmaktadır¹¹⁶². Benzer örnekler Hitit ikonografisinde de mevcuttur.

MÖ 2. bin yılının başlarında Asur Ticaret Kolonileri Dönemi ve Erken Hitit Çağı'na tarihlenen mühür örnekleri kartal simgesinin kültürel geçişi hakkında bilgi vermektedir. Buradaki örnekler Kültepe, Karahöyük ve Boğazköy'den elde edilmiştir. Kültepe'deki Asurlu tüccarlara ait mühürlerde kültürel aktarıma yönelik kanıtlar keşfedilmiştir. Araştırmacılar Eski Hitit Çağı'ndan IV.Tuthaliya'ya kadar geçen süreçte çift başlı kartalın pek görülmediğini belirtmektedir¹¹⁶³. Beran, Boehmer ve Güterbock'da Asur Ticaret Kolonileri Çağı ile Hitit Çağı arasındaki yüz yıllık dönemin net olmadığını söylemektedir¹¹⁶⁴. Konya Karahöyük'te ele geçen çift başlı kartal tasvirli damgalanmış mühürler Alp tarafından Asur Ticaret Kolonileri ve Erken Hitit Çağına tarihlenmiştir. Buradaki tasvirler aşağıda daha detaylı görüleceği üzere hem Alacahöyük hem Yazılıkaya'daki kartal betimlemeleri ile benzerlik göstermektedir¹¹⁶⁵. (Resim 64) İlim insanları Erken Hitit kralı kabul edilen Anitta Dönemi'nde Karahöyük, Kaneş ve Boğazköy'den çift başlı kartal tasvirli mühür örneklerinin ele geçtiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca Boğazköy dışında yapılmış ancak Boğazköy'e sonradan getirildiği tespit edilen örnekler de bulunmuştur. Buradaki eser Kaneş 1b'den çıkan başka bir mühürle kıyaslanmıştır. Kaneş mühründe ortada çift başlı kartal ve etrafında spiral desen varken, Boğazköy mühründe kartalsız spiral desen bulunmaktadır¹¹⁶⁶.

¹¹⁵⁹R. Özgan, 2020, s.100, 101

¹¹⁶⁰J. Black, A. Green, 2017, s.105, 106

¹¹⁶¹H. Tuncer, 2021, s.199

¹¹⁶²V. Haas, 1994, s.452

¹¹⁶³R. Özgan, 2020, s.106

¹¹⁶⁴R. M. Boehmer, H. G. Güterbock, s.34; T. Beran, 1967, s.15, 16

¹¹⁶⁵S. Alp, 1994, s.169-174

¹¹⁶⁶R. M. Boehmer, H. G. Güterbock, 1967, s.33-35

Hititler dışında Grek medeniyetinde de kartal simgesi politik açıdan kullanılmıştır. Grek kültüründe baş tanrı Zeus simgesi pençelerinde yıldırım tutan kartaldır¹¹⁶⁷. Akhalar ile Troia savaşında kahinler kral Agamemnon ve siyah kartal ilişkisi üzerinde durmuştur¹¹⁶⁸. MÖ 14. yüzyıla tarihlenen Ashur'a ait Asur kral mühründeki çift başlı kartal tasvirleri, Mısır kültüründeki çift başlı kedi görselleri ile kıyaslanmıştır. Burada Chatiton, çift başlı kartalın Mısır çift başlı kedi tanrısı "Aker" simgesinden etkilenmiş olabileceğini belirtmektedir¹¹⁶⁹. Eğer bu öneri kabul edilirse çift başlı kartal sembolünün kökeni Mısır ve Mezopotamya kültürlerinin birleşiminde aranmalıdır. Hitit, Mısır ve Mezopotamya kültürlerinde güneşin kartal kanatları ile tasvir edilmesinin en temel nedeni kartalın ilahi bir canlı olarak görülmesi ve gökyüzünün hâkimi kabul edilmesidir¹¹⁷⁰.

Hititlerde Eski Krallık Dönemi'nde bazı belirsizlikler olsa da İmparatorluk Dönemi'nde IV.Tuthaliya ile beraber çift başlı kartal sembolü yeniden önemli siyasi sembollerden biri sayılmıştır¹¹⁷¹. İlim insanları "neden kartalın bu dönemde etkin bir siyasi simge haline geldiği" sorusuna çivi yazılı metinlerde cevap bulmuşlardır. Buna göre III.Hattuşili'nin tahtı gasp ile ele geçirdikten sonra Tarhundaşša'ya yiğeni Kurunta'yı (Ulmi-Teşup) idareci olarak ataması temel sebep görülmektedir. Yani IV.Tuthaliya taht üzerinde egemenlik hakkı daha güçlü olan kuzenine karşı bir meşrutiyet ispatlaması yapmaktadır. Çünkü Kurunta da "Büyük Kral, Kahraman Büyük Kral" gibi unvanlar kullanmaktadır. Ayrıca devlet kaidelerine göre tahtın yasal varisi Kurunta'dır. Unvanları dışında Kurunta'nın geyik, kartal gibi ilahi simgelerden yararlanması siyasi bir ikiliktir. Ayrıca Hitit çivi yazılı belgelerde Kurunta ve IV.Tuthaliya'nın aynı konumda ve eşit yetkilere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla iki idareci arasında bir çeşit güç yarışı olduğu açıktır. Kurunta'nın kullandığı imgelere karşın IV.Tuthaliya da görsel araçlardan yararlanmıştı. Döneme tarihlenen Boğazköy mühür baskılardan çift başlı kartalın IV.Tuthaliya tarafından yoğun olarak kullanılması iki liderin kıyası hususunda örneklerdendir¹¹⁷². Böylece IV.Tuthaliya rakibi karşısında hem onun kullandığı simgelerden hem de fazlasından yararlanarak meşrutiyetini vurgulamaktadır. Bununda en etkili yolu dinî değerler üzerinden hareket etmektir.

¹¹⁶⁷R. Özgan, 2020, s.100

¹¹⁶⁸M. G. Beydiz, 2016, s.170

¹¹⁶⁹Burada Acemhöyük'te ele geçen bir mühür baskı örneği de verilmektedir. J. D. Chariton, 2011, s.10

¹¹⁷⁰V. Haas, 1994, s.303

¹¹⁷¹H. Tuncer, 2021, s.201

¹¹⁷²R. Özgan, 2020, s.106-109

Hitit metinlerinden kartalın Fırtına ve Güneş Tanrısı ile Hitit kralı ve kraliçesi arasında elçilik vazifesi olduğu anlaşılmaktadır¹¹⁷³. IV.Tuthaliya'nın dinî reformları ve faaliyetleri düşünüldüğünde “*kartal*” sembolünün işlevinin ve öneminin artışının gerekçesi de görülmektedir. Tasvirli eserler ve çivi yazılı Hitit belgeleri Hitit tanrıları ve krallarının kartalla olan ilişkisini açık bir şekilde göstermektedir. Tasvirli eserlerde rastladığımız tanrı, kartal, geyik, tavşan ve silah simgeleri çivi yazılı metinlerde de anlatılmaktadır. İlgili metin “*geyik*” başlığında verildiğinden burada sadece kartal ve tanrı ilişkisi üzerinde durulacaktır. Metinden anlaşıldığına göre Kırların Koruyucu Tanrısı ve kartal arasında bir ilişki vardır. Birçok görselde de kartal genelde Kırların Koruyucu Tanrısı'nın elinde durmaktadır. İlgili belgede de kartal Wiyanawanta kentinde yer alan kırsal kesimin erkek tanrısının sol elindedir¹¹⁷⁴.

Yazılı belgeler ve aşağıda verilecek görsellerden anlaşılacağı üzere Hititler için kartal simgesi önemli bir tanrısal imgedir. Dolayısıyla egemenlik sembolleri arasında da yerini bulmuştur. Kayıp Tanrı Telipinu Mitosu'nda da Güneş Tanrısı Telipinu'yu arama görevine bir kartalı haberci olarak görevlendirmiştir¹¹⁷⁵. Taht ile kartalın konuşma metninde de kartal kral için bir haberci vazifesi görmektedir¹¹⁷⁶. Bunlara ilaveten tanrı çağırma ritüellerinde de “*kartal kanadı*” sembolik bir araçtır¹¹⁷⁷. Çalışmamızın devamında önceki bölümlerdeki gibi “*kartal*” simgesini hem yazılı hem de görsel malzemelerle inceleyeceğiz. Böylece Hitit egemenlik sembolleri içerisinde kartalın yerini açıklamaya çalışacağız.

3.1.5.1. Yazılı Metinlerde Kartal Sembolü

Kartal birçok kültürde olduğu gibi Hititlerde de önemli bir semboldür. Hititler “*kartal*” simgesinden siyasi, dinî, edebi ve sanat alanlarında yaralanmıştır¹¹⁷⁸. Özellikle çivi yazılı metinlerde gördüğümüz kartal, sözlükte Á^{MUŞEN}, TI₈^{MUŞEN}, ħara- ve haran-telaffuzları ile karşımıza çıkmaktadır¹¹⁷⁹. İlim insanları kartalın Hititçe okunuşunun “haran” olduğunu belirtmektedir. İlk kez Friedrich kelimenin Á^{MUŞEN} ideogramının Hititçe okunuşunu göstermiştir. Kammenhuber ise “ħara” kelimesinin Palaca olduğunu ifade etmektedir. Friedrich ise Palaca anlamına şüpheli olarak yaklaşmaktadır. Palmer ve Bossert'de “*kartal*” ın Hitit hiyeroglifçesinde “ara-(ħara)” şeklinde geçtiğini söylemiş-

¹¹⁷³V. Ardzinba, 2010, s.156

¹¹⁷⁴KUB 38.1 1-6; H. Tuncer, 2021, s.190; M. Cammarosano, 2018, s.69

¹¹⁷⁵H. A. Hoffner, 1998, s.18

¹¹⁷⁶H. Tuncer, 2021, s.194

¹¹⁷⁷KUB 15. 31 I 33-35; E. Reyhan, “Hitit Arşivlerinde Kizzuwatna Kökenli “Tanrıları Çağırma Ritüelleri””, *TAD*, C.35, S.60, 2016b, s.11, 12

¹¹⁷⁸H. Tuncer, 2021, s.187

¹¹⁷⁹A. Ünal, 2016a, s.755

lerdir. Kelimenin Akadçası ise “e-ru-u, na-aş-ru, Adler, kappu, E.RU.U” ile ifade edilmektedir¹¹⁸⁰. Yazılı belgelerde “pittiyali- (hızlı)” sıfatı kartala sıklıkla eşlik etmektedir¹¹⁸¹.

Metinlerde okunan kartalın ikonografide kullanımı Hitit krallarının “*tanrının yer yüzündeki temsilcisi*” unvanı ile doğrudan bağlantılıdır. Tasvirli eserler ve çivi yazılı belgelerde kralın gözlerinin kartal gözüne benzetilmesi de bu inançla ilgilidir. Geniş ve keskin görüş açısı sağlayan kartal gözleri Hitit krallarının gücünün sembolik vurgusudur. Bunun yanı sıra Hitit kartalı tanrı ile kral arasında bir köprü vazifesi görerek kralın ilahi varlıklar karşındaki saygınlığını arttırmaktadır. Böylece kralın geleceği de parlak olacaktır. Konuyla ilgili bir ritüel metinde kralın ruhunun güçlenip yıllarının yenilenmesi için bir kartalın aracılık ettiği görülmektedir¹¹⁸². İlgili metin;

“Sen kartal gel, ilerle! Bir şey eksik! Ölü yakma yerine git ve kinupi-kabını getir. Ona (kinupi-kabına), bir aslan ve bir leoparın kuyruğunu yerleştir ve onları öyle tut! Onları birbirine dola, onları tek yap! Onları adamın kalbinin üzerine yerleştir! Bırak, kralın kalbi ve ruhu yeniden birleşsin! Güneş Tanrısı ve Fırtına Tanrısı, kral ile uyum içerisinde olsun! Sözleri tek olsun! Güneş Tanrısı ve Fırtına Tanrısı, ülkeyi krala siz emanet ettiniz. Onlar onun yıllarını yenilediler, saygınlığını yenilediler. Onlar onun iskeletini çelikten yaptılar. Onlar onun başını demirden yaptılar. Onlar onun gözlerini bir kartal gözü gibi yaptılar. Onlar onun dişlerini bir aslanın dişleri gibi yaptılar”¹¹⁸³.”

Metinde kralın halktan farkları vurgulanmaktadır. Bunu yaparken de doğadaki cisimlerden aktarma yapılmaktadır. Güç ve görkem kavramları ile ilişkilendirilen kartal ise Hitit kültüründe aslanla yakın ilişki içerisinde. Kralın sembolik tanımı aslanın güçlü dişleri ve kartalın kesin gözleri ile simgelenen bilgelikle tarif edilmektedir. Bu nitelikler çivi yazılı metinlerden anlaşılacağı üzere sembolik olarak kral aktarılmıştır¹¹⁸⁴. Her iki sembol birlikte verdiği anlam, devletin simgesi kralın güçlü ve bilgeliğidir.

Taht ve kartal arasındaki konuşmayı içeren metin de kartal, tanrı, kral ve güç ilişkisini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Metin “*taht*” bölümünde verildiğinden burada verilmeyecektir¹¹⁸⁵. Belgedeki kartalla ilgili kısımda; taht kartalı bilgi toplaması

¹¹⁸⁰H. Ertem, 1965, s.180

¹¹⁸¹B. J. Collins, 1989, s.112

¹¹⁸²H. Tuncer, 2021, s.196; B. J. Collins, 1989, s.116, 117

¹¹⁸³CTH 414.1; H. Tuncer, 2021, s.195,196; M. Marazzi, “Costrulamo La Reggia, ‘Fondiamo’ La Regalita: Note Intorno Ad Un Rituale Antico-Ittita (CTH 414)”, *Vicino Oriente*, S.5, 1982, s.154-157; B. Schwartz, “Hittite Ritual Text (KUB 29.1=1780/c)”, *Orientalia*, C.16, S.1, 1947, s.30-32

¹¹⁸⁴B. J. Collins, 1989, s.113

¹¹⁸⁵KUB 29.10y. I 50-53; Öy. II 1-10; V. Ardzinba, 2010, s.112; H. Tuncer, 2021, s.193, 194; B. J. Collins, 1989, s.114, 115

için çeşitli yerlere gönderir. Bu sayede taht hem tanrıların düşüncesi hem de kralın ömrü konusunda bilgi sahibi olur. Uzamanlar buradan hareketle kartalın tanrılar ile kral arasında haberci olduğu yorumunu yapmaktadır¹¹⁸⁶. Benzer durum farklı belgelerden de doğrulanabilir. Kayıp Tanrı Telipinu mitosunda da tanrılar Telipinu'yu bulması için hızlı bir kartal göndermişlerdir¹¹⁸⁷. Mitostaki kartal tanrıların habercisi ve elçisi konumdadır. Mitolojide verilen örneklerden “*kartal*” sembolünün de tanrıdan insana bir aktarımla geçirildiğini akla getirmektedir. Çünkü çalışmamız boyunca değindiğimiz tüm sembollerin krallar tarafından taklit edildiği anlaşılmıştır. Bu şekilde krallar tanrılarla benzerlik göstererek halktan soyutlanmaktadır. İlahi varlıklarla temaslar ise hem yazılı hem görsel araçlarla vurgulanmaktadır. Bu sayede uzun bir siyasal iktidarlık süreci arzulanmış olmalıdır. Verilen örnek metinlerden de kralın ömrünün uzunluğunun önemi açıktır.

Hitit kültüründe kral ve kraliçenin egemenlik süresinin uzunluğu sürekli vurgulanmaktadır. Kartal bir güç sembolü olarak ulaşılması zor yerlere giderek tanrılara kraliyet çiftinin dilek ve yakarışlarını aktaran araçtır. Bu sayede kartal, tanrılar huzurunda krala vekillik etmektedir. Özellikler kralın uzun ömrü için tanrılara ettiği dualar buna örnektir. Hitit ritüel metinleri bu duruma kanıt niteliğindedir. Konuyla ilgili bir belgede;

“...Sonra Tanrısı'nın huzurunda bir dağa çıkarım. Güneş Tanrısı'na ve Fırtına Tanrısı'na şöyle söylerim: “Merhamet!” Güneş Tanrısı ve Fırtına Tanrısı! Kartal onların vekilidir (arabulucu?)/onların yerine geçer (?) Kral bir orak tutar, kraliçe değirmen taşı tutar...

Güneş Tanrısı ve Fırtına Tanrısı, gökyüzü ve yeryüzü ebedi olduğu gibi, kral ve kraliçe ve (onların) çocukları da ebedi olsun! Sonra kartalı tekrar gökyüzüne bırakırım ve sonra şu sözleri söylerim. Onu ben serbest bırakmadım, onu kral ve kraliçe serbest bıraktı. Şimdi git! Güneş Tanrısı'na ve Fırtına Tanrısı'na söyle, Güneş Tanrısı ve Fırtına Tanrısı ebedi ise, kral ve kraliçe de onlar gibi ebedi olsun¹¹⁸⁸!”

Hişuğa Bayram törenlerinin anlatıldığı bir metinde de Hitit kralları önceki kraları anarken kartal ve kartal tüyünden sembolik olarak yararlanmışlardır. Buradaki ifadelerden de “*kartal*” ın kral ve ilahi güç arasında iletişimi sağladığı anlaşılmaktadır. Belgenin ilk kısmında atalar mezarında bayramın ikinci günü tanrılar huzurunda yapılan

¹¹⁸⁶H. Tuncer, 2021, s.194, 195

¹¹⁸⁷H. A. Hoffner, 1998, s.15

¹¹⁸⁸KBo 17.1 Öy II 40-43; Ay III 1-7; H. Tuncer, 2021, s.198, 199; B. J. Collins, 1989, s.127-129

ritüellerde şaraba batırılan kartal kanadı sembolik olarak kullanılmaktadır. Ritüellerin örnek bir bölümü;

“... Sonra arkadaki meşale ile kralı(n etrafını) döner ve aynı sözü söyler. Kralı(n etrafını) dönmeyi bitirince alkış tutan kişi kartal kanadı tüyü ile kralın karşısında suyu üç kez püskürtür. Bir kez de haykırıp bir kez el çırpır¹¹⁸⁹.”

Kral ve kraliçe için yapılan büyüsel bir ritüelde de kartalın kral ve kraliçenin üzerinde üç kez döndürüldüğü söylenmektedir. İlgili metnin kesiti;

“... Canlı bir kartal yakalandığında onu alıp getirirler. Kil[(den askerler yaparım)]. Şaruua ekmeğini (onların) [yanına koyarım]. Tarli[(pi-sıvısı dolu)] dört adet teşumni-kabı yaparım. Dört adet ekşi somun yapa[(rim. Şarap dolu bir kap)], mar-nu(ant) içkisi dolu bir kap (ve) bir koyun [(tutarım. İki adet bronz mızrak (da) tutarım)]. Ak[şam] olunca [(kartalı getirece)]ğim. Askeri birliği ge[(tiririm. Teşumni-kap)]larını getiririm. Bir adet teşumni-kabını kr[ala veririrm]. Birini kral[(içeye veririm)] Birini taht için veririm ve birini ocak için veririm. İki adet bronz mızrak [getiririm]. Saray nazırı k[r]al ve kraliçenin] üzerinde kartalı üç [kez] çevirip döndürürüm. Ben de askeri birliğin üzerinde üç kez çevirip döndürürüm. [Kral üç kez], kraliçe (de) üç kez askeri birliğe tükürür. Askeri birliğin üzerinde bronz hançer durur. Kartalı ve askeri birliği kral ve kraliçenin üzerinde çevirip döndürürüz. İki saray nazırı hazır bekler. Bak, (biri) bronz mızrağı tutar. Bak, (diğeri de) bronz mızrak tutar. Üç kez çevirip döndürürler. Kartalı alıp [götü]rürler. Saray nazırı kral ve kraliçenin elin[den] teşumni kaplarının alır. Tahttan ve ocaktan da alır. Şaruuanti ekmeğini, askerleri []. Askerleri, teşumni-kabını ve bronz mızrağı iç odaya [getirir] ve onları kral ve kraliçenin başı üstüne koyar. []. Yukarıdaki ana giriş kapısına alıp götüreceğiz ve (orada) geceyi geçireceğiz¹¹⁹⁰.”

Metinlerde gözlemlenen “kartal” sembolü tasvirli eserlerde de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Kaynaklardaki anlatılar ile uyuşma sağlayan bu tasvirler tanrılarla bağlantılı görülmektedir. Bu bağlantı Hitit krallarınca gerek törenlerde gerek mühür gibi siyasi araçlarda simge olarak kullanılmıştır. Böylece Hitit kralları muhatapları olan kişilere kralların işaretini taşıdıklarını anlatmışlardır.

3.1.5.2. Tasvirli Eserlerde Kartal Sembolü

Hitit tasvirli eserler incelendiğinde karşımıza kartal figürü tek başlı ve çift başlı olarak çıkmaktadır. Figürün yoğunluk odağı ise çift başlı kartal üzerine olmuştur. Tek

¹¹⁸⁹CTH 628; G. Karauğuz, 2024, s.205, 206

¹¹⁹⁰KBo 17.1 II 19-43; G. Karauğuz, 2024, s.117, 118

başlı kartal örnekleri bazı kabartmalı eserlerde tanrı elinde ya da mühür örneklerinde gözlemlenmektedir. Buradaki betimler de tanrılarla yakından ilişkilidir. Çivi yazılı metinlerdeki tanrı-kartal-kral anlatıları görsel materyallerle de takip edilebilmektedir. Özellikle çift başlı kartal tasvirleri kimi zaman tanrı ile kimi zaman ise tanrı temsilcisi olarak kral ile birlikte kullanılmıştır¹¹⁹¹. Motifin ilk kullanımı arkeolojik verilere göre MÖ 2. binin başlarına dayanmaktadır. Kültepe, Boğazköy ve Karahöyük'te bulunan mühürler önemli arkeolojik kanıtlardan sayılmaktadır¹¹⁹². Kabartmalı tasvirlerde ise genellikle geyik üzerinde duran bir tanrı yay ya da kılıç gibi silahları ile bir elinde tek başlı kartal diğerinde ise bir tavşanla tasvir edilmişlerdir¹¹⁹³. Bunun yanı sıra Yazılıkaya ve Alacahöyük örneklerinde görüleceği üzere kraliyet armasını anımsatan tek başına büyük boyutlu çift başlı kartal tasvirleri de mevcuttur.

Yazılıkaya A galerisinin sonunda yer alan ana sahnede Hitit çift başlı kartal tasviri örneklerinden biri bulunmaktadır. Burada baş tanrı Teşup ve Hepat ile bir dizi tanrıça kutsal hayvanları ile sıralanmıştır¹¹⁹⁴. Literatürde 41'den 46'ya kadar numara verilen figürlerin konumuz için en önemlileri 45 ve 46 numaralı tasvirlerdir. Akurgal, buradaki tanrıların isimlerini saptayamasa da¹¹⁹⁵ Yiğit ve Seeher tanrıçaların tanrısal çiftin kızı Alanzu ve Teşup'un torunu olduğunu belirtmektedir. Çiftin oğlu Şarrumma'nın hemen arkasındaki Alanzu ve Teşup'un torunu, kanatları iki yana açılmış çift başlı kartal üzerinde durmaktadır¹¹⁹⁶. (Resim 65) Buradaki çift başlı kartal figürü Asur Ticaret Kolonileri Dönemi mühürlerinde sıklıkla görülen çift başlı kartal ile benzerdir. Söz konusu tasvir Orta Tunç Çağı'ndan itibaren yaygın olarak kullanılmıştır. Seeher, görseldeki kartalın güç ve dikkat sembolü olarak kullanılmış olabileceğini belirtmektedir. Ancak Hitit metinlerinde herhangi bir açıklamaya rastlanmamıştır. Çift başlı kartalın imgesel içeriği daha sonra Roma, Bizans, Selçuklu ve Rus İmparatorluğunda görülmüştür¹¹⁹⁷.

MÖ 14 ve 13. yüzyıllarda Hititler için önemli bir dinî merkez olan Alacahöyük'te de çift başlı kartal tasviri oldukça belirgindir¹¹⁹⁸. Burada ele geçen kartal biçimli kaplar tanrıların kutsal hayvanı olarak yorumlanmıştır¹¹⁹⁹. Ayrıca Sfenksli Kapı'da yer

¹¹⁹¹H. Tuncer, 2021, s.200

¹¹⁹²R. Özgan, 2020, s.106

¹¹⁹³G. Macmahon, 1991, s.4

¹¹⁹⁴T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.32, 36

¹¹⁹⁵E. Akurgal, 2017, s.433

¹¹⁹⁶T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.36; J. Seeher, 2011, s.69

¹¹⁹⁷J. Seeher, 2011, s.69

¹¹⁹⁸J. D. Chariton, 2011, s.4

¹¹⁹⁹H. Tuncer, 2021, s.201

alan çift başlı kartal tasviri Yazılıkaya ile benzerdir¹²⁰⁰. (Resim 66) Uzamanlar sfenksin koruyucu amacı taşıdığını düşünmektedir¹²⁰¹. Sfenksin alt kısmında iki pençesinde birer tavşan tutan açık kanadı ve kuyruğu ile sahneyi dolduran çift başlı kartal tasviri bulunmaktadır. Tasvirin baş, kanat ve pençe detayları özenle betimlenmiştir. Pençelerindeki tavşanda ise aynı özen yoktur¹²⁰². Alacahöyük'teki çift başlı kartal tasvirinin bir benzeri New York Metropolitan Müzesi'nde sergilenen Asur mühür sanatı tarzında üretilmiş Hitit Dönemi mühründe de görülmektedir. Tek fark New York'taki tasvirin tek başlı olmasıdır. Mühürdeki kartal da Alacahöyük ve Yazılıkaya'daki gibi her iki kanadını yana açmıştır. Pençelerinde iki tavşan ya da antilop olduğu düşünülen simgeler mevcuttur¹²⁰³. (Resim 67)

Kayseri'de bulunan İmamkulu Kaya Kabartması da kartal sembolü içeren eserler arasındadır. Anıt, Hititlerin bölgedeki varlığını sembolik olarak temsil etmektedir. Kral ve tanrılar dünyasının sahnelendiği eserde tanrı arabasının üzerinde bir kartal uçmaktadır. Fırtına Tanrısı'nın kullandığı arabanın sağında ise üst üste duran çift başlı kartallar üzerinde bir tanrıça görülmektedir. Buradaki tanrıça Yazılıkaya'daki sahnelerle kıyaslanarak Hepat ya da kızlarından birisi olabileceği düşünülmüştür¹²⁰⁴. Kimi ilim insanları eserde üst üste tasvir edilen şeklin ağaç ya da kartal olabileceği fikrine katılmakla birlikte sahneye anlam katmaktan uzak olduğunu belirtmektedir¹²⁰⁵.

Sivas Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen Altınyayla Steli'nde de "kartal" simgesi mevcuttur. (Resim 61) Eserde gözlemlenen geyik üzerinde duran ve hiyerogliften tanrı Kurunta olduğu anlaşılan figürün sol omuzunda diğer örneklerde olduğu gibi kartala benzeyen bir kuş vardır¹²⁰⁶. Buradaki tasvir daha önce verilen KUB 38.1'deki geyik tanrısının tasvirinin anlatıldığı metinle paralellik göstermektedir¹²⁰⁷. Altınyayla Steli'ne benzer şekilde Yeniköy Steli'ndeki sahneler üzerinde de geyik üzerinde duran bir tanrı figürü ileri doğru uzattığı sol elinde kartal tutmaktadır. (Resim 22) Söz konusu örnekler II.Muwatalli'nin oğlu Kurunta'ya ait bir mühürle de uyuşmaktadır¹²⁰⁸. (Resim 60)

¹²⁰⁰J. D. Chariton, 2011, s.4

¹²⁰¹H. Tuncer, 2011, s.201

¹²⁰²T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.75, 76

¹²⁰³H. H. Von Der Osten, "The Snake Symbol and The Hittite Twist", *American Journal Of Archaeology*, C.30, S.4, 1926, s.414

¹²⁰⁴M. Darga, 1992, s.181

¹²⁰⁵T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.174

¹²⁰⁶A. Müller-Karpe, 2003, s.313, 314

¹²⁰⁷M. Cammarosano, 2018, s.69

¹²⁰⁸R. O. Arık, 1937, s.26; M. Cammarosano, 2018, s.71; E. Akurgal, 2005, s.170

Hitit mühürleri incelendiğinde kartal simgesinin IV.Tuthaliya Dönemi'nde kullanımının fazlalığı dikkat çekmektedir¹²⁰⁹. Bunun sebebi belki de rakibi ve tahtın gerçek varisi olan kuzeni Kurunta'nın da kartal simgesinden yararlanıyor olmasıdır. Ancak başta Boğazköy ve diğer Hitit yerleşimlerindeki arkeolojik bulgular olmak üzere kartal sembollü mühürlerin İmparatorluk öncesinde de kullanıldığını göstermektedir. Yapılan incelemelerde Eski Hitit Krallığı Dönemi, Kaniş, Karahöyük bulguları ve önceki dönemlerde kullanılan mühürlerde de kartal sembolüne rastlanmıştır¹²¹⁰. Özellikle Karahöyük'te ele geçen birçok kartal mühür baskı örneklerinde çift başlı, kanatları ile pençeleri iki yana açılmış ve uzun kuyruklu kartal simgelerine rastlanmıştır¹²¹¹. (Resim 64) Kültepe kazılarında ele geçirilmiş ve Kayseri Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen başka bir mühür örneğinde de çift başlı kartal iki yana açmış kanat ve pençeleri ve kuyruğu ile tasvir edilmiştir¹²¹². (Resim 68) Buradaki görseller Alacahöyük'teki örnekle benzerdir. Boğazköy'den çıkarılan mühürler incelendiğinde de çift ve tek başlı kartal tasvirleri gözlemlenmektedir. Örneklerden birinde tek başlı kartal arma görünümündedir. (Resim 69) Kanatları ve pençeleri iki yana açılmış kuyruğu ise kanatların altına yayılmış şekildedir. Çift başlı kartal tasvirli mühür ise aşağı şehirde ele geçirilmiştir. Buradaki örnekte kartal çift başlı, kanatları her iki yana açılmış ve kuyruğu yelpaze biçimlidir. Bacak ile göz ayrıntıları ise yoktur¹²¹³. (Resim 70)

İmparatorluk Dönemi'nde çift başlı kartal sembollü damga mühürler IV.Tuthaliya zamanında yoğun bir şekilde kullanılmıştır¹²¹⁴. Daha öncesinde ise II.Arnüvanda'ya ait olan bir mühür baskıda kanatlı güneş kursunun altında "Labarna" ve "Büyük Kral" unvanlarının arasında yer alan dağ tanrısı elinde bir kuş tutmaktadır¹²¹⁵. Kuşun cinsi belli olmamakla birlikte dağ, geyik ve kartalın mitolojik ilişkisi düşünüldüğünde kartal olması muhtemeldir. IV.Tuthaliya'ya tarihlenen bir mühür baskıda ise kartal simgesi net bir şekilde gözlemlenmektedir. Boğazköy Müzesi'nde sergilenen mühür baskının içinde tüm aedacula iki yanda çömelmiş karışık varlıkların elleri ve çift başlı kartalın kanatları üzerinde taşınmaktadır¹²¹⁶.

Mühürler dışında tören araç gereçleri de tanrı kral ve kartal ilişkisi hakkında sembolik vurgu yapılan diğer materyallerdir. Bu eserlerde tanrı-kartal ilişkisi gözlenir-

¹²⁰⁹R. Özgan, 2020, s.109

¹²¹⁰R. M. Boehmer, H. G. Güterbock, 1987, s.33

¹²¹¹S. Alp, 1994, s.170

¹²¹²M. Erdoğan, 2022, s.139

¹²¹³T. Beran, 1967, s.20, 21

¹²¹⁴R. Özgan, 2020, s.109

¹²¹⁵S. Özkan, 2022, s.100

¹²¹⁶A. Dinçol, B. Dinçol, 2002, s.434

ken törenleri icra eden baş rahip olarak kral da aracı işlevindedir. Örnek verilebilecek eserlerden Kayseri’de ele geçen Şarkışla Tören Baltası’nda kartal simgeleri yer almaktadır¹²¹⁷. Baltanın keskin olmayan ağız kısmı dış bükey şekilde kartal başları ile bitmektedir. Merkezdeki tanrı figürünün yanında tanrının üstündeki kanatlı güneş kursunun kanatlarından tutan kartal başlı karışık varlıklar mevcuttur. Buradaki tasvirlerle Fasıllar Anıtı gibi bazı anıtlardaki betimlemeler benzerlik göstermektedir¹²¹⁸. Dolayısıyla iktidar, tanrı ve kartal ilişkisi dinî kaynaklarla da desteklenmektedir. Benzer durum Gümüş Geyik Ritonu’nda da gözlemlenebilir. Eserdeki iki farklı tanrının elinde kartal ya da şahin olduğu düşünülen kuş vardır. İlk tanrı ikincisine göre daha büyük ve oturur vaziyettedir. İkincisi ise bir geyik üzerinde ayakta durmaktadır¹²¹⁹.

Hitit kültüründe “*kartal*” sembolünün kullanımına yönelik verilen yazılı ve görsel örneklerden kartalın kral ve tanrılar arasında iletişimi sağlayan hem dinî hem de siyasi bir simge olduğu düşünülebilir. Çalışmamız boyunca verilen örnekler Hitit krallığının doğası gereği egemenlik için gereken iradenin dinî unsurlarla iç içe geçtiğini göstermektedir. Bu kapsamda kartal ve diğer verilen egemenlik sembolleri aslında kral ve tanrılar arasındaki yakın ilişkiyi anlatmaktadır. Krallar bu sembolleri kullanırlarken aslında tanrıları da taklit etmektedir. Söz konusu durum “*egemenlik yetkisinin Hitit kralına tanrılar tarafından verildiği*” inancının bir sonucudur.

¹²¹⁷H. Tuncer, 2021, s.201

¹²¹⁸M. Darga, 1992, s.107-110;

¹²¹⁹P. Taracha, 1996, s.72

SONUÇ

Hitit egemenlik sembollerini ele aldığımız bu araştırmada Hitit yazılı ve tasvirli eserlerde geçen sembolleri detaylı olarak inceledik. Konunun sanat tarihi, arkeoloji, Hititoloji, coğrafya, kültür, din, mitoloji, sosyoloji, psikoloji, siyaset ve hukuk alanında araştırılması çalışmaya geniş bir açıdan bakmayı gerektirmiştir. Hitit siyasi sembollerine genel bir değerlendirme yaparsak din ile ayrılmaz bir bütün olduklarını söyleyebiliriz. Dinin siyaset üzerindeki etkisi semboller vasıtasıyla anıtlarda, anlaşma metinlerinde, kanun maddelerinde, mitolojik belgelerde, bayram törenlerinde, dua tabletlerinde, diplomatik mektuplarda ve çeşitli ritüel metinlerde sıkla gözlemlenmektedir. Sayılan kaynaklar ışığında Hitit Devleti'nin sembolleri hâkim oldukları krallıklara otoritelerini hatırlatmak için kullandıkları görülmüştür. Bu kapsamda çalışmamızın içeriği olan semboller kimlik, yetki ve otorite kavramlarına işaret etmektedir.

Bu çalışmadaki semboller Hitit krallarının halk üzerinde etki yaratabilmek için “*ideal kral*” imajı çizmeye çalıştıklarını göstermektedir. Buna göre kral açları doyuran, ülke refahını arttıran, tanrıların rızasıyla egemen olan, koruyucu ve merhametli bir kişiliktir. Dolayısıyla kral, tek başına krallığı temsil eden bir sembol olarak düşünülebilir. Kralların iktidarlıkları sürecinde kullandıkları semboller ise özellikleri ile bağlantılıdır. Örneğin krallar tanrıların rızasıyla tanrıların tahtlarına benzer oturaklarda otururlar. Aslan gibi güçlü kişilikleri, koruyucu yanlarını yansıtır. Kartallar gibi keskin gözlere sahiptirler. Sayılan bütün bu semboller tek başına kullanılmamıştır. Araştırmamız kapsamında listelediğimiz semboller egemenlikle ilişkili olarak seçilmiştir. Ancak satır aralarında bu sembollerin bağlantılı olduğu ama doğrudan siyasetle ilişkilendirilemeyen semboller de tespit edilmiştir. Bunlardan kurt, av çantası, hayat ağacı, boynuz, tavşan gibi semboller devletin birliği, kralın askeri gücü, uzun ömürlülük, verimlilik ve hız gibi kavramları nitelemektedir. Kullanıldıkları ana sembollerin anlamlarını güçlendirmektedir. Ancak aralarından “*boynuz*” sembolü dikkat çekicidir. Hitit kültüründe boynuz sembolü, tanrıların ya da ölmüş kralların başlıklarında gözlemlenmektedir. II.Muwatalli Dönemi'nde başlayan iç ve dış tehditler dönemde önemli yenilikler yapılmasını sağlamıştır. Örneğin II.Muwatalli'nin oğlu Urhi- Teşup'un varis tayin edildiğini gösteren Nişantepe mührü gibi örneklerde prensin başında tek boynuzlu başlık bulunmaktadır. Burada ilk kez kraliyet ailesinden birinin yaşarken boynuz başlığı taktığı görülmüştür. Benzer şekilde Şauşgamuwa Anlaşması üzerindeki mühür baskısı gibi örneklerde de IV.Tuthaliya boynuz simgesi ile tasvir edilmiştir. IV.Tuthaliya'nın krallıktaki en büyük rakibi Kurunta'nın da isim yazılışında ve Tarhundaşša'daki bir kabartmasında boynuz

sembolü kullandığı anlaşılmıştır. Bütün bunlardan hareketle Hitit krallarının sembollerin gücünden yararlanmak için köklü yenilikleri dahi değerlendirdiklerini düşünebiliriz. Ancak burada hemen şunu belirtmek gerekir ki Hitit kralları hiçbir zaman yaşarken tanrı sayılmamışlardır. Sadece tanrı adına idareyi ellerinde bulundurmaktadırlar.

Hitit krallarının kullandıkları siyasi semboller ülkenin tamamında kabul görmektedir. Sembollerini içeren yazılı ve görsel kaynaklar sayesinde Hitit krallığının siyasi ve kültürel etkisinin de ulaştığı sınırlar tespit edilebilmektedir. Ayrıca Hitit devletinin büyümesi ile orantılı olarak sembol kullanımlarında değişiklikler yapıldığı gözlemlenmiştir. Eldeki bulgular Hitit krallığının erken dönemlerinde kullanılan siyasi sembollerde görselliğin daha zayıf olduğunu göstermektedir. Ayrıca yazılı metinler dikkate alındığında Hitit sembollerinin etkileşim yoluyla geliştiği anlaşılmaktadır. Buna göre taht, asa, güneş ve aslan gibi semboller Hitit öncesi Anadolu şehir devletlerinde de egemenlikle ilişkili olarak kullanılmıştır. Eski Hitit Dönemi'nde daha çok yazılı eserlerde karşımıza çıkan bu semboller, İmparatorluk Dönemi'nde Hitit sanatının da ilerlemesiyle görsel kaynaklarda yerini bulmuştur. Araştırmamızda belirlediğimiz sembollerini gruplandırırken tahta çıkışla doğrudan bağlantılı olanlar ile tanrılarla kralların ortak kullandıkları semboller olarak ayrılmıştır. Biz Hitit krallarının meşruluğuna işaret eden sembollerin taht, asa, araba, küpe ve mühürler olduğunu düşünmekteyiz. Buradaki semboller kralların taht üzerinde “meşru” olduklarını göstermektedir. Her bir sembol kralın otoritesini ve statüsünü simgelemektedir. İktidarla bağlantılı ama doğrudan tahta çıkış esnasında kullanılmayan diğer semboller ise kral-tanrı ilişkisini anlatmaktadır. Bu semboller kral, meşruluğunun arkasında tanrı desteği olduğunu anlatmak için kullanılmaktadır. Güneş kursu, aslan, boğa, geyik ve kartal ikinci grup dahilindedir. Söz konusu semboller yazılı ve görsel kaynaklardaki bilgiler ışığında belirtilen gruba konumlandırılmıştır. Çalışmamız bünyesindeki semboller aynı zamanda Hitit krallığına dahil edilen devletlerin ve etkileşimde buldukları medeniyetlerin de kabul ettikleri evrenselleşmiş sembollerdir. Araştırmamızın bize gösterdiğine göre ilgili semboller medeniyetler arası aktarım yoluyla gelişme göstermiş, değişime uğramış ve sonraki çağlara da aktarılmıştır.

Kralın egemen güç olduğunu gösteren en baştaki sembol tahttır. Hititçede ^{GİŞ}Halmaşuit olarak geçen taht, Hititlere Hattilerden geçmiştir. Sembolün çıkış noktası ise Hitit dağ kültürüne dayanmaktadır. Hitit kronolojisinde taht ilk kez Anitta Dönemi'nden bilinmektedir. Burada taht tanrısı, Anitta'nın seferlerine onay veren kişidir. Ayrıca yenik devletlerin kralın otoritesini tanıdığını gösteren demirden taht vermesi de

önemli bir sembolik eylemdir. Bunların yanı sıra Anitta başarılı olduğu seferlerde minnetini göstermek için taht tanrıçasına tapınaklar yaptırıp ganimet vermiştir. Aynı geleneği Hitit kralları da uygulamıştır. Hitit mitolojisinden öğrenildiğine göre taht, Hitit kralına tanrıça Halmašuit tarafından denizden verilmiştir ve Hitit bağımsızlığının sembolüdür. Yazılı kaynaklarda Hitit kralının taht tanrıçasının müttefiki olduğu vurgulanmıştır. Dinî törenlerde de kral, ziyaret ettiği merkezlerde tahta çıkış törenlerini tekrarlayarak meşruluğunu sürekli vurgulamaktadır.

Hititler bilindiği üzere Anadolu'ya dışarıdan gelmiş bir halktır. Bölgeye geldiklerinde Hatti, Kaška, Luvi ve Hurri gibi kavimlerle tanışmışlar ve kültürlerinden etkilenmişlerdir. Ayrıca Anadolu'nun hoş görülmesi yapısı Mezopotamya halklarının da dikkatini çekmiş ve sonucunda Mezopotamya kültürünün Ön Asya'ya etkisini arttırmıştır. Zamanla bu kavimler üzerinde siyasi otorite sağlayan Hititler, çok kısa sürede egemenliklerini kabul ettirerek Anadolu coğrafyasında ilk merkezi devleti kurmuşlardır. Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki Hititler sadece Anadolu'da değil Kuzey Mezopotamya'da, Doğu Akdeniz'de ve Kuzey Suriye'de de hakimiyet sağlamıştır. Sayılan bölgelerde yürütülen çalışmalarda da semboller vasıtasıyla Hitit etkisi ayırt edilebilmektedir. Ayrıca araştırmalar Hitit sembollerinin kökeni ve gelişimi noktasında veriler sunmaktadır. Kült gezilerindeki tahta çıkış uygulamalarının canlandırılması ve burada kullanılan taht, asa, mızrak, araba gibi semboller söz konusu sınırlar dahilinde anlamlı nesnelere dir. Krallar yerel dili konuşamamış olsalar bile kullandıkları sembollerle vermek istedikleri mesajları aktarmaktadırlar.

Taht ile birlikte kullanılan bir diğer önemli sembol ise $GIŠ$ kalmuş / $GIŠ$ PA'dır. Asa olarak tercüme edilen nesne Hitit krallarına tahta çıktıklarında bir görevli tarafından verilmektedir. $GIŠ$ kalmuş ve $GIŠ$ PA arasında da ayrım vardır. İlki kral asasıdır. İkincisi ise tanrı asasıdır. Söz konusu sembollere genellikle törenlerde rastlanmaktadır. Belgeler bize asa sembolünü kullanan Hitit kralının temsilci rolüyle aslında tanrıyı taklit ettiğini göstermektedir. Tasvirli eserler ve yazılı kaynaklar dikkate alındığında kral ve tanrı arasında benzerliklerin belirgin olduğu anlaşılmaktadır. Bunlara ilaveten $GIŠ$ PA'nın özellikle Hıšuwa Bayramları'nda kralın sırtına vurarak ve öpme eylemiyle tanrıya tabi olduğunu gösteren sembolik uygulamalarda kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu eylemin benzeri Hristiyanlıkta da görülmektedir. Belki de bu ritüelin en erken örnekleri MÖ 2. binyılına kadar uzanmaktadır. Dinler tarihi dikkate alındığında çağdaş dinlerdeki ritüellerin benzerlerinin Eskiçağ toplumlarında varlığı dikkat çekicidir.

^{GIŠ}kalmuş Hitit egemenliğinde ilahi gücün temsiliyeti manasında kullanılmaktadır. Bu açıdan temsil eden kralı halktan ayırmaktadır. Eldeki bulgulara göre asa ile Hitit kralının Güneş Tanrıçası adına kullandığı yargı gücü temsil edilmektedir. Kökeni ise Anitta Dönemi'ne kadar uzanmaktadır. İlim insanları asanın ucundaki kıvrım ile heykel ve tasvirlerdeki aslan kuyruğu arasında benzerlik olduğuna dikkat çekmektedir. Asanın Güneş Tanrıçası ile ilişkisi olduğu düşünüldüğünde koruyucu hayvanı olan aslan ile bağlantısı olması kuvvetle muhtemeldir. Hitit krallarının kült gezilerini içeren belgelerde de kralın seyahatlerini gerçekleştirdiği arabasında asa taşıdığı tespit edilmiştir. Söz konusu belgelerde ayrıca yüksek rütbeli memurların törenlerde ^{GIŠ}PA taşıyarak “*tanrısal gücün kralın yanında olduğu*” anlamı vermeye çalıştıkları anlaşılmıştır. Kaynaklardaki bilgilerden hareketle asanın Hitit kralları için önemli bir egemenlik sembolü olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışmamızda siyasi semboller ve kullanımına yönelik verdiğimiz tanımlarla uygun görülen küpe/HUB.Bİ'nin de kralların tahta çıkış esnasında kullandığı sembollerden olduğu anlaşılmaktadır. Yazılı ve görsel metinlerle de desteklenecek bu öneride kralın küpeyi taht, asa ve mızrak sembollerinde olduğu gibi tanrıyı taklit ederek kullandığı gözlemlenmiştir. Mezopotamya ve Mısır krallarında da görülen küpe, statü belirlemektedir. Hitit metinlerinden öğrenildiğine göre Hititlerde erkeklerin kullandığı küpe ayırdır. Kral ve tanrı küpeleri biçimsel olarak birbirine benzemektedir. Halka biçimli olan kral ve tanrı küpeleri sembol dilinde hayatiyet ve bereketi nitelemektedir. Hitit kültüründe sürekli vurgulanan bu kavramlar taht ritüellerinde de tekrarlanmaktadır. Hitit metinlerinde tespit edildiğine göre krallar tahta oturmadan önce küpe takmışlardır. Yapılan incelemelerde küpenin, bir diğer önemli sembol olan asayı tamamladığı düşünülmektedir. Kralın kullandığı simgelerde de hep tanrıları taklit ve atıf bulunmaktadır. Kaynaklarda ayrıca kralın küpe takmadan halkının önüne çıkmadığı tespit edilmiştir. Tasvirli sanat eserlerinde de kral küpeleri ile görülmektedir. Konuyla ilgili araştırma yapan ilim insanları da küpenin tanrısal güçle bağlantılı olduğu sonucuna varmaktadır. Hitit envanter metinlerine göre küpeler tanrılara sunulan önemli hediyelerdir. Bunlara ilaveten küpelerin altın ve gümüş gibi madenlerden yapıldığı öğrenilmiştir. Kral ve tanrının birlikte olduğu ritüellerde tanrı altın, kral gümüş küpe takmaktadır. Ancak kralın tanrıyı temsilen katıldığı ritüellerde ise altın küpe taktığı tespit edilmiştir. İlim insanları Hitit krallarının küpe takma nedenlerinden birini kralın başrahiplik görevinden kaynaklandığını belirtmektedir. Çalışmamızda verdiğimiz kaynaklar da bu görüşe kanıt niteliğindedir. Şu hâlde kralı devlet simgesi olarak düşünürsek; taht baş yöneticilik, asa baş

yargıçlık ve küpe baş rahiplik görevlerini simgelediğini önermekteyiz. Küpenin prestij ve statü sembolü olarak kullanımı ise Hitit sonrasında da devam etmiştir.

Araştırmamızda ^{GIŞ}mari/marit/^{GIŞ}ŞUKUR olarak okunan mızrak, devlet otoritesini simgeleyen güç sembolüdür. Mızrak bir silah olarak tasarlanmasına rağmen tarih boyunca bayrak, flama ve sancak gibi sembolik materyalleri de taşımıştır. Kimi kültürlerde Güneş ile ilişkilendirilen mızrak, daha çok yıldırımla bağlantılıdır. Hitit kültüründe ise yıldırım, Fırtına Tanrısı'nın silahıdır. Bulgularımıza göre mızrak, Hitit kültüründe çeşitli madenlerden yapılarak simgeleştirilmiştir. Ayrıca kullanıldıkları mekanlarda da sembolik değerleri gözetilmiştir. Örneğin kanun maddelerinin 126. maddesinde saray kapısından mızrak çalma suçuna ölüm cezası verildiği anlaşılmaktadır. Aynı maddede kutsal herhangi bir sembolün çalınmasına verilen ceza ise maddidir. Bunun en büyük nedeni saray kapısındaki mızrağın kralın otoritesini simgelemesidir.

Hitit belgelerini incelediğimizde mızrak taşıyan kişilerin statüsel biçimde ayrıştığı anlaşılmıştır. Özellikle sarayda Fırtına Tanrısı'nı simgeleyen altın mızrağı taşıyan gurubun varlığı dikkat çekicidir. Altın Mızraklıların görev ve uygulamaları incelendiğinde kral üzerinde tanrı himayesinin sembolleştirildiği bir kez daha tespit edilmiştir. Ayrıca sarayda prenslerin *GAL MEŞEDİ* unvanı alarak diğer görevlilerden ayıran mızrak taşıdıkları anlaşılmıştır. Benzer şekilde *MEŞEDİ* ve Altın Mızraklı görevlileri sarayın en güvenilir koruyucuları sayılmışlardır. Çalışmamız bu memurların nöbet esnasında 12 kişi olarak görevlendirildiğini göstermektedir. 12 sayısı ise sembolik anlamından dolayı seçilmiştir. Buna göre 12, 4 ve 3 rakamlarının çarpımıyla oluşmaktadır. Buradaki 3 rakamı yer, yeraltı ve göğü temsil etmektedir. 4 rakamı ise yaşam için önemli olan ateş, su, toprak, hava elementleri ile doğu, batı, kuzey ve güney yönlerini simgelemektedir. Askerlerin nöbet mekanları da sayılan yönlere göre tayin edilmektedir. Mitojik ve siyasi örneklerde de mızrağın kutsal anlamı desteklenmektedir. Dolayısıyla Hititler mızrağa da kralı koruyan tanrısal bir anlam yüklemiş olmalıdır.

İncelediğimiz belgelerde mızrağın tahta çıkış törenlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bazı törenlerde mızrak üzerinde tanrı tasvirleri yapılarak tanrı-kral ilişkileri vurgulanmıştır. Çalışmamızda yararlandığımız metinler kralın mızrak kullanarak liderlik özelliklerini öne çıkardığını göstermektedir. Burada tespit ettiğimiz bir diğer nokta ise mızrağın "*havlu, kumaş*" gibi tercümelerinin yapıldığı bir nesne ile getirilmesidir. Bu tür eserlerin günümüze ulaşması zor olduğundan ne yazık ki somut bir veri elde etmek zordur. Ancak Hititler yıkıldıktan sonra başta Roma olmak üzere MÖ 1. binyıl uygarlıklarında flama, sancak ve bayrak gibi sembollerin varlığı bilinmektedir. Bu tür

semboller çağdaş medeniyetlerde halen kullanılmaktadır. Örneğin günümüzde bayrak üzerinde silahla yemin ritüeli askeriye devam etmektedir. Söz konusu kültürel unsurların ilk örneklerini tespit etmek arkeolojik materyallere dayandığından güçtür. Hitit ordusunun insan sayısı ve farklı dil gurupları konuşulduğu bilindiğinden söz konusu kumaşın belki de ilk flama, sancak örneklerinden olabileceğini düşünmekteyiz. Dolayısıyla dilbilimcilerin söz konusu nesne üzerine daha fazla odaklanması gerekebilir. Çünkü tören metinleri incelendiğinde ilgili kumaşın temizlik ritüelleri sonunda kralın kullandığı görülmüştür. Ayrıca Altın Mızraklı bir görevlinin kral kurban masasına geçmeden önce mızrak kumaşın verip, taht yanına krallık asası koyduğu anlatılmıştır. Bu eylemin ritüel değer taşıdığından sembolik anlamı olabilir. Tasvirli eserlerde de mızrak, fetih edilen bölgelerde kralın elinde güç ve otorite göstergesi olarak kullanılmıştır. Böylece Hitit krallığının gücünün ulaştığı sınırları tespit etmek kolaylaşmaktadır.

Kaynaklarda ^{GIŠ}huluganni ve ^{GIŠ}GIGIR gibi çeşitli sözcüklerle ifade edilen arabalar bir diğer egemenlik sembolüdür. Araba sembolik olarak statü, güç ve konfor kavramlarına işaret etmektedir. Tanrılar ve krallar geziler esnasında kullandıkları arabalar ile egemen olduklarını yerlere gitmektedir. Çeşitli kültürlerde bu uygulamanın tanrılarca gün doğumundan gün batımına kadar yapıldığı inancı hakimdir. Böylece gece ve gündüz olguları meydana gelmektedir. Hitit kültüründe de Fırtına Tanrısı'nın arabasını çeken Hurri ve Šerri isimli boğlar “gece” ve “gündüz” manalarında. Hitit krallarının kült gezileri değerlendirildiğinde egemen oldukları yerlere giderek tanrılarını taklit ettikleri anlaşılmaktadır. Kaynaklar söz konusu araçlarda kimi zaman ayakta, kimi zaman oturarak seyahat edildiğini göstermektedir. Boğalar ya da atlarca çekilen arabalar iki ya da dört tekerlekli ahşap ve değerli madenlerle süslemeli olarak tarif edilmektedir. ^{GIŠ}GIGIR ve ^{GIŠ}huluganni arasındaki farklar ise; ^{GIŠ}GIGIR'i atlar, ^{GIŠ}huluganni'yi boğalar çekmektedir. ^{GIŠ}GIGIR ayakta kullanılırken, ^{GIŠ}huluganni ayakta ya da oturarak kullanılmaktadır. Ayrıca belgelere göre ^{GIŠ}GIGIR'den daha çok tanrı heykeli taşımakta yararlanılmaktadır. Metinlerde kralın bu araçlara binmeden önce yıkandığı okunmaktadır. İlim insanları kralların sıvı sürerek kutsandıktan sonra araba ile güneşin doğuş istikametine göre hareket ettiklerini belirtmektedir. Buna göre kral gezilerinin Fırtına Tanrısı ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın gezilerine benzediğini söyleyebiliriz. Bu uygulamayla krallar egemen oldukları bölgelere otoritelerini vurgulamaktadır. Hitit metinlerini incelediğimizde arabaların krala denizden taht ile birlikte tanrı tarafından verildiği tespit edilmiştir. Burada tanrı krala “Labarna” demiş ve ülkesini keşfetmesini beklemiştir. Bu bilgilerden hareketle arabanın krala tanrı tarafından verilen egemenlik sembolü

olduğunu düşünmekteyiz. Kral gezileri tasvirli eserlerle karşılaştırıldığında tanrı-kral ilişkisinin birbiri ile ne kadar benzer olduğu anlaşılmaktadır.

Hitit krallarının tahta çıktığını gösteren bir diğer sembol mühürlerdir. Mühürler ilim insanlarına göre sadece Hititlerde değil tarih boyunca birçok uygarlıkta egemenlik sembolü kabul edilmiştir. Buna göre mühürler kralın kararlarını tasdik ve yetkisini temsilen kullanılan sembolik araçlardır. Sembol bilimciler mühürleri değerlendirirken devletin yönetim mekanizmasını garantiye alıp, tarafsızlığını gösteren güç araçları olduklarını belirtmektedir. Çalışmamızda Hitit İmparatorluk Dönemi ve öncesinde kullanılan kral mühürleri arasında farklar olduğu görülmüştür. İmparatorluk Dönemi'ne kadar kullanılan mühürler daha çok yazı içeriklidir. Bu yazılarda kralın soyu ve ünvanları vurgulanmaktadır. İmparatorluk Dönemi mühürleri ise tasvir yönünden zengin olup, kaya anıtlarındaki sahnelere benzer görseller içermektedir. Hitit krallarının kullandıkları mühürler genel olarak damga, silindir, disk, kalot ve yüzük biçimlidir.

Araştırmamızda Eski Krallık Dönemi mühürlerinin ortasında rozet figürünün olduğu gözlemlenmiştir. Rozet simgesinin kökeni ise Mezopotamya'ya kadar uzanmaktadır. Bu kültür Asur Ticaret Kolonileri zamanında öğrenilmiş olmalıdır. Hitit rozeti ise Anadolu'ya özgü bir değişime uğramıştır. Dönemde kullanılan rozet, kartal figürü ile birlikte en yaygın semboldür. Hititlerin erken dönemlerindeki mühürlerde daha çok yazı dışında hayvan ve geometrik şekiller tespit edilmiştir. Ayrıca ünvan belirten Tabarna mühürlerinde asa ve mızrak gibi egemenlik sembolleri bulunmaktadır. Bunların yanı sıra Eski Krallık Dönemi mühürlerinde Mısır kökenli “ank” sembolünün de varlığı anlaşılmıştır. İncelediğimiz örneklerde ank sembolünün iyilik manasına gelen üçgen sembolü ile birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu da kralın egemenliğinin uzun olması dillekleriyle ilişkilendirilmektedir.

Araştırmamızın bize gösterdiğine göre Eski Krallık Dönemi'ne tarihlenen en dikkat çekici örneklerden birisi kanatlı disk sembolüdür. Çünkü “*kanatlı disk*” sembolünün kullanımı İmparatorluk Dönemi krallarından I.Şuppiluliuma zamanına dayanmaktadır. I.Şuppiluliuma ilgili sembolü “*kraliyet amblemi*” konumuna getirmiş, Hitit devleti yıkılana kadar da varlığını korumuştur. Böylece kanatlı disk sembolünün imparatorluk öncesinde de egemenlik sembolü olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Alacahöyük kazılarında ele geçen güneş kurusu örnekleri de ilgili sembolün Hititlerden önce de kullanıldığını kanıtlamaktadır. Belki de rozet sembolü güneşe benzerliği sebebiyle zamanla kanatlı disk formatına evrilmiştir. Orta Krallık Dönemi'nde ise veriler az ve karışık olmakla birlikte mühürler üzerinde Hiyeroglif yazının arttığı anlaşılmıştır.

İmparatorluk Dönemi Hitit kral mühürlerinde Hitit kralının tanrı vekili olarak koruyucu tanrılarla ilişkilerini anlatan betimlemeler artmıştır. Özellikle I.Şuppiluliuma zamanından itibaren mühürlerin ortasına “*kanatlı güneş kursu*” yerleştirilmiştir. Sembolün yazılı metinlerdeki karşılığının “*güneşim*” ünvanı olduğu anlaşılmaktadır. Sembol IV.Tuthaliya Dönemi’nde çeşitli eklemelerle anlamı güçlendirilmiştir. II.Murşili’ye ait bir diğer örnekte ise Hitit geleneğine yeni eklenmeye çalışılan “*malta hacı*” sembolü tespit edilmiştir. Ancak kralın ölümünden sonra sembolün kullanımı devam etmemiştir. Gelenekleşmiş forma geri dönülmüştür. Bu durumun nedeni belki de kralların seçtiği sembollerin devamlılığının ilahi güçlere ve kültüre dayanmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu mühürlerin içerdiği sahnelerle kaya anıtlarında yapıldığı gibi tanrısal desteğin ve siyasi meşruluğun vurgulandığını önermekteyiz. Çünkü araştırmamızda gördüğümüz mühürlerde taht, asa, kanatlı güneş kursu ve tanrı-kral betimlemeleri ile çeşitli unvanlar yazılmaktadır. Dolayısıyla törenlerde tekrarlanan tahta geçiş ritüelleri gibi yazışmalarda da gücün kimde olduğu gösterilmektedir. Bütün bu anlatılanlardan mühürlerin; kralın soyunu belirten meşrutiyet imzası oldukları, prestij amaçlı kullanıldıkları, Hitit kralı ve tanrılar arasındaki ilişkilerin anlatıldığı, Eski Krallık Dönemi’nden İmparatorluk Dönemi’ne kadar devletin gücü ve kültürel etkileşimi ile paralel olarak geliştiği, idari ve siyasi metinlerde kralın onayı, tastiği ve otoritesini simgelediği anlaşılmıştır. Mühürlerin bu özelliği günümüze kadar ulaşarak somut olmayan kültür miraslarında dahi yerini almıştır. Örneğin Türkçe’de “*Mühür kimde ise Süleyman odur*”, “*bir sözün altına mühür basmak*” gibi deyimler onama ve egemen olma ile alakalıdır.

Kanatlı güneş kursu aynı zamanda imparatorluk amblemi olarak siyasal iktidarın gücüyle özdeşleşen bir semboldür. Ayrıca güneş, çalışmamıza konu olan aslan, kartal, geyik ve satır aralarında değinilen altınla sembolik açıdan da ilişkilidir. Mezopotamya ile Mısır medeniyetlerinde de önemli bir sembol olan güneş, Hititlerde ünvan olarak da kullanılmıştır. İncelediğimiz çivi yazılı metinlerde “^DUTU^{ŠI}” şeklinde okunan kelimenin tercümesi “Güneşim/Majestem”dir. Kelime Hititçeye Sumerce’den geçmiştir. Bunun yanı sıra Mari arşivlerinden öğrendiğimize göre MÖ 18 yüzyılda Asur kralları da kullanmıştır. Hititlerde ise ilk defa I.Hattuşili tarafından kullanılmıştır. İmparatorluk Dönemi’nden hemen öncesinde sistematikleşmeye başlamıştır. I.Şuppiluliuma zamanında ise tamamen politik bir hâl almıştır. Yaptığımız çalışmalarda Güneş kültünün Hititler üzerindeki etkisinin ise Alacahöyük’ün III. katmanında başlayıp, Hititler yıkılana kadar devam ettiğini göstermektedir.

Güneş doğuşundan batışına kadar yer yüzünde her şeyi gördüğü için sembol dilinde doğruluk, adalet ve haklılığı temsil etmektedir. Ayrıca kader tayin etme yetkisi olduğuna inanılmaktadır. Yapılan araştırmalarda kültün Mısır'dan Suriye'ye oradan da ilk kez MÖ 17. yüzyılda Anadolu'ya geçtiği anlaşılmaktadır. Hititlerin erken dönemlerinde rozet ya da yıldız formunda kullanılan güneş, nihai hâlini İmparatorluk Dönemi'nde almıştır. Çalışmamızda Hitit kanatlı güneş sembolünün Mısır'daki örneklerden farklı olduğu görülmüştür. Buna göre Hitit güneş kursu sembolü, içerisinde bir ya da iki disk, yıldız veya rozet bulundurulabilir. Kanatlar ise kıla benzer çizgilerle betimlenmektedir. Ayrıca kanatlı ve kanatsız formda iki biçimi vardır. Kanatsız olanı doğrudan güneşle, kanatlısı kralla ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla Hitit kanatlı güneş kursunun egemenlik esnasında kullanılan yardımcı simgelerden sayabiliriz.

Hitit krallarının kullandıkları bir diğer egemenlik sembolü aslandır. Aslan genellikle güç, cesaret, doğruluk ve baskınlık gibi kavramları işaret etmektedir. Araştırmalarımıza göre tarih boyunca birçok ulusun/devletin siyasi armalarında görülen aslan, Hititlerde politik ve psikolojik bir sembol olarak kullanılmıştır. Hititçe çivi yazılı belgeler incelendiğinde kralların kendilerini sürekli aslana benzettikleri görülmektedir. Bunların yanı sıra aslan hem kentlerin hem de tanrıların koruyucusu rolündedir. Aslan Hitit kültürünü etkileyen Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarında da egemenlik sembolü olarak kullanılmıştır. Özellikle Mezopotamya kültüründe ilk başlarda dinî, sonrasında krallıkların arması olarak işlev görmüştür. Eldeki bulgular Mısırlılarda da durumun böyle olduğunu göstermiştir. Elimizdeki bulgular Hitit kültüründe de aslanın dinî ve politik bir sembol olduğunu göstermiştir. Hititlerde tanrısal güç ve otorite önce tanrıdan boğaya oradan aslana ve oradan da insana geçtiği inancı hakimdir. Aslan ayrıca başta Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Şamuha'nın da koruyucusudur. Söz konusu tanrılar siyasal iktidarla doğrudan ilişkilidir.

İncelediğimiz Hitit belgelerinde Hattice “Takkiha(un) / tanrı aslan” ifadesi ile krala verilen “takkehal/tabarna” hitapları arasında ilişki tespit edilmiştir. Eldeki veriler krala “takkehal tabarna” sıfatları kullanıldığını göstermektedir. I.Hattuşili Dönemi'ne tarihlenen belgelerde ise kralın bu simgeyi gücünü vurgulamak için daha sık kullandığını göstermektedir. Ayrıca tasvirli eserler aslanın Hattuşa'nın “Aslanlı Kapı” örneğinde olduğu gibi kent girişlerinde koruyuculuk; anıt ile mühürler de ise kutsallık ve güçlülükle ilişkilendirildiğini göstermektedir. Dolayısıyla aslan Hitit krallarının politik semboller arasında saymak yanlış olmayacaktır.

Boğa sembolü de aslan gibi doğadan tanrıya, tanrıdan hayvana ve oradan insana aktarılan bir güç sembolüdür. Hitit kültüründe boğa Fırtına Tanrısı ile ilişkilendirilmektedir. Fırtına Tanrısı Hitit kralına hükmetme yetkisi veren baş tanrıdır. Araştırmamızda incelediğimiz belgeler bu tanrının dağ kültü ve taht ile bağlantılı olduğunu göstermektedir. Bunların yanı sıra Hitit kültürüne tesir eden Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarında da boğa, güç, bereket ve bolluğu simgeleyen sembollerindendir. İncelenen Hitit tasvirli eserlerde boğanın tek başına Fırtına Tanrısı'nı temsil ettiği de saptanmıştır. Hitit krallarının bıraktıkları belgelerde ise ülkenin ve mülkün Fırtına Tanrısı tarafından Hitit kralına bahşedildiği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla mühür gibi tasvirli araçlarda kullanılan “boğa” sembolleri aslında tanrı onayını yansıtmaktadır. Böylece boğa da diğer semboller gibi krallar tarafından politikleşen sembollerden sayılabilmektedir.

Çalışmamızda ele aldığımız bir diğer sembol geyiktir. Geyik güç, bereket ve gençleşmenin simgesidir. Ayrıca ruhları öteki dünyaya taşıdığına inanılmaktadır. Hitit kültüründe Kırların Koruyucu Tanrısı'nın kutsal hayvanıdır. Kırların Koruyucu Tanrısı'nın Hitit ülkesi ve iktidarını koruduğuna inanılmaktadır. Mezopotamya kültürlerinde de önemli olan geyik, eldeki bulgulara göre Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Anadolu'da yoğun şekilde kullanılmıştır. Özellikle Alacahöyük'te güneş, boğa ve geyik sembollerinin birlikte kullanıldığı görülmektedir. Araştırmamız Hitit kültüründe de bu geleneğin devam ettirildiğini göstermektedir. Yapılan arkeolojik kazılarda Alacahöyük kral mezarlarında güneş kursları ele geçirilmiştir. Hititlerde de güneş kursularının kraliyet arması olarak kullanılmıştır. Ele geçen örneklerde bu kurslarda boğa ve geyik gibi hayvanlar da kullanılmıştır. Dolayısıyla geyikli güneş kursu gibi tasvirli eserler ve yazılı örneklerden hareketle Hititlerde geyiğe politik değer katıldığını düşünmekteyiz. Özellikle incelediğimiz çivi yazılı metinlerde Kırların Koruyucu Tanrısı'nın en az Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrısı kadar ön plana çıkarılması onun dinî ve politik önemini göstermektedir.

Hititlerde gördüğümüz geyik sembollerinin Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nden en büyük farkı hiyeroglif işaretlerde yer almasıdır. Yazılı metinlerde Kırların Koruyucu Tanrısı “^DLAMMA.LİL” olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamız LAMMA ifadesinin “*mızrak*” sembolü ile de ifade edildiğini göstermiştir. Konu ile ilgili yapılan araştırmada LAMMA'NIN koruyucu tanrı ünvanı olduğu ve “*güçlü, kuvvetli*” anlamlarında kullanıldığını savunan tezlere de rastlanmıştır. IV.Tuthaliya'nın en büyük rakibi ve bir dönem krallık yapan Kurunta'nın da ismi, “*kızıl geyik*” manasına gelen “*kurala-*” ifadesiyle bağlantılı görülmektedir. Yine Kurunta adını hiyeroglif yazıda nite-

leyen boynuz sembolü CERVUS'un da geyik boynuzu olduğu düşünülmektedir. Araştırmamızda IV.Tuthaliya ve Kurunta arasındaki çekişmeler hakkında bilgi veren kaynaklar ikisi arasında bir sembol yarışının varlığını göstermektedir. Geyik kültürünün de bunun sonucunda IV.Tuthaliya Dönemi'nde öne çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Bunun belki de en büyük nedeni Kurunta'nın kendini "*Büyük Kral*" olarak görmesi ve geyik sembolünü kendi egemenlik amblemi olarak kullanmasındandır. Dolayısıyla IV.Tuthaliya'nın tahtın yasal varisi konumundaki rakibinin krallık ideolojilerini zayıflatmaya çalışması doğaldır. Emirgazi Altarları'nda okunduğuna göre IV.Tuthaliya'nın Sarpa Dağı'na koyduracağı bir anıtta kendini Kırların Koruyucu Tanrısı tasvirlerinde gördüğümüz gibi geyik üzerinde duran görseli düşüncemizi destekleyen örneklerden biridir. Unutulmamalıdır ki Hitit anıtları Hitit krallığının siyasi otoritesini vurgulayan araçlardır. Benzer şekilde Nişantepe ve Boğazköy mühürlerinde de kral ve Kırların Koruyucu Tanrısı ilişkileri anlatılmaktadır.

Sembolik tanımlarda kartal, güç sembolü olarak gökyüzünün hâkimi sayılmaktadır. Bu açıdan aslanın gökteki karşılığıdır. Ayrıca kartalın yıldırım ve payidarlık ile ilişkilendirilmektedir. Yaptığımız çalışmada hükümdarların kartala politik anlamlar yükleyerek amblem niteliği kazandırdıkları anlaşılmıştır. Bu özellik Hitit, Grek, Mısır, Mezopotamya, Roma, Selçuklu, SSCB, ABD ve Alman gibi uygarlıklarda da kullanılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bunların yanı sıra kartalın kökeninin Mezopotamya uygarlıklarına dayandığı anlaşılmıştır. Hitit Dönemi'ne tarihlenen eserleri incelediğimizde kartalın bir çeşit kraliyet imzası görevi taşıdığı görülmüştür. Özellikle kabartmalı eserlerde gördüğümüz güneş kursu ve kartal simgeleri kullanım yönünden benzerdir. Tasvirli eserlerde gözlemlediğimiz kadarıyla Hititlerde kartal tek başlı ve çift başlı olarak iki farklı formdadır. Mühür, anıt ve törensel araç-gereçlerde daha çok kullanılan kartal, çivi yazı metinlerde de geçmektedir. Buradaki çift başlı kartalın varlığı anlamsal gücünü artırmak içindir.

Anadolu'da çift başlı kartalın ilk kullanımı MÖ 2. binyılının başlarına tekabül etmektedir. Arkeolojik verilere göre çift başlı kartalın Hitit krallığının kuruluşundan IV.Tuthaliya Dönemi'ne kadar sıklıkla kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Erken Hitit Dönemi'ne ait ilk örnekler ise Kültepe, Karahöyük ve Boğazköy kazılarında gelmektedir. IV.Tuthaliya Dönemi'nde ise kartal yeniden politik değer kazanmıştır. İlim insanları bu duruma IV.Tuthaliya ve Kurunta arasındaki siyasi çekişmeyi sebep göstermektedir.

Yazılı metinlerde gördüğümüze göre Hitit kültüründe kartal tanrı ve siyasal iktidar arasındaki iletişimi sağlamaktadır. Mitolojik belgelerden hareketle kartalın sembolik

kullanımında tanrıdan insana aktarım tespit edilmiştir. Örneğin bu belgelerde kralın gözleri sürekli kartala benzetilmektedir. Ayrıca bu metinlerde kartal, kral ve tanrı arasında haberci rolündedir. Tasvirli eserlerde ise başta mühürler olmak üzere anıt ve kut-sal malzemelerde kartal figürüne sıklıkla rastlanmaktadır. Çalışmamız boyunca değerlendirdiğimiz eserlerden hareketle kartala siyasi konularda yer verilmesinin onu politik-leştiirdiğini düşünmekteyiz.

Son olarak Hitit krallarının egemenlik esnasında kullandığı sembollerin hem Hitit siyasi ve kültür tarihi açısından önemini hem de bu sembollerin siyasi anlamları açıklanmıştır. Bu süreçte Hitit idari yapısının işleyişi ve çok dilli-kültürlü olmalarına karşın güçlü bir merkezi devlet olmalarının sebeplerinden birine değindik. Bunların yanı sıra Hitit kültürünü etkileyen unsurlara da siyasi açıdan bakmış olduk. Böylece Hitit siyasi ve kültür tarihine semboller üzerinden farklı bir bakış açısı getirmeye çalıştık. Ayrıca ilgili sembollerin bazılarının Anadolu'da daha sonra Roma, Selçuklu, Osmanlı ve hatta Türkiye Cumhuriyeti'nde dahi kullanıldığı görülmüştür. Bu durum bize eskiçağdan günümüze kültürel bir süreklilik olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akurgal, E., (1961), **Die Kunst Der Hethiter**, München : Hirmer Verlag München.
- Akurgal, E., (2005), **Anadolu Kültür Tarihi**, Ankara: TÜBİTAK.
- Akurgal, E., (2015) **Hatti ve Hitit Uygarlıkları**, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Akurgal, E., (2017), **Anadolu Uygarlıkları**, Ankara: Phoenix.
- Alexander, R., L., 1975, "A Hittite Cylinder Seal in The Fitzwilliam Museum", **Anatolian Studies**, S.25, s. 111-117.
- Alexander, R., L., 1977, "The Singne Royal At Fraktin" **Journal of Near Eastern Studies**, S.36, s. 199-207.
- Alexander, R., L., 1998, "Contributions To The İnterpretation of The Franktin Reliefs" **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi**, s.16-20.
- Alp, S., 1947, "La Désignation Du Lituus En Hittite", **Journal of Cuneiform Studies**, C.1, S.2, s.164-175.
- Alp, S., 1948, "Hitit Metinlerinde GİŞkalmuş <Lituus> ve HUB.Bİ <Küpe>" **Belleten**, C.XII, S.46, s.301-324.
- Alp, S., 1954, "The -N(N)- Formation İn The Hittite Language" **Belleten**, C.18, S.72, s.449-467.
- Alp, S., (1994), **Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürleri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Alp, S., 1998, "IV.Tuthaliya'nın Tahta Çıkmadan Önceki Diğer Adı" **III.Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, Ankara, s.21-26.
- Alp, S., (1999), **Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans. Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap**, Ankara: Kavaklıdere Kültür Yayınları.
- Alp, S., (2011a), **Hitit Çağında Anadolu Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Kaymaklar**. Ankara: TÜBİTAK.
- Alp, S., (2011b), **Hitit Güneşi**, Ankara: TÜBİTAK.
- Alparslan, M., (2006), **II. Murşili ve Dönemi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı Hititoloji Bilim Dalı.

- Archi, A., 1971, "The Propoganda of Hattusilis III", **SMEA 14**, s.185-215.
- Ardzinba, V., (2010) **Eskiçağ Anadolu Ayinleri ve Mitleri**, Uravelli, O. (çev), Ankara: Kafkas Bilimsel Araştırma Merkezi ve Yayıncılık İşletmesi.
- Arık, R., O., (1937), **Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alacahöyük Hafriyatı 1935'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Aro, S., 2003, "Art and Architecture", **The Luwians** içinde, H., C., Melchert(ed), s.281-337. Leiden-Boston: Brill.
- Aro, S., 2022, "Images of the Hittite King", **Handbook Hittite Empire** içinde, S., de Martino(ed), s.497-601. Boston: Gruyter Oldenbourg.
- Atasağun, G., 1997, "Sembol ve Sembolizm", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.7, S.7, s.369-387
- Ateş Durç, S., 2020, "Siyasal Sembolizm ve İktidar İlişkisi Üzerine Düşünmek", **Folklor/Edebiyat**, C.26, S.1, s.377-392.
- Aydın, M., 2023, "Haç Biçimli Mühür Baskısındaki Tudhaliya'lar Üzerine Bir Değerlendirme", **OANNES**, C.5, S.1, s.211-224.
- Bahar, H., 2017, "Hititlerde Su ve Konya Su Anıtları" **International Congress On Cultural Heritage And Tourism**. Konya: NOBEL BİLİM, s.861-868.
- Balkan, K., (1957), **Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Balkan, K., (1973), **İnandık'ta 1966 Yılında Bulunan Eski Hitit Çağına Ait Bir Bağış Belgesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Baltacıoğlu, H., (1995a), "Alaca Höyük Anıtsal Hitit Heykeli", **İ. Metin Akyurt Bahattin Devam Anı Kitabı Eski Yakındoğu Kültürleri Üzerine İncelemeler** içinde, Erkanal, A., Erkanal, H., ve Vd.(ed.), 41-51. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Baltacıoğlu, H., (1995b), **Alaca Höyük Sfenksli Kapıya Ait Tanrıçaya Tapınma Konulu Kabartmaya İlişkin Gözlemler**. Ankara.
- Baltacıoğlu, H., 1996, "Alaca Höyük Sfenksli Kapıya Ait Üç Kabartmada Saptanan Bir Unvan ve Kökeni", **Anadolu Araştırmaları**, S.14, s.93-103.

- Baltacıoğlu, H., 2004, "Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Veriler Işığında Hattuša İle Arinna Arasındaki Uzaklık", **Archivum Anatolicum**, C.7, S.2, s.13-47.
- Baysal, B., (2023), **Eski Anadolu Mitlerinde Geçen Canlı Varlıklar ve Sembolik Değerleri (MÖ II. Binyılın Sonuna Kadar)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beal, R., H., (2002), "The Hurrian Dynasty And The Double Names Of Hittite Kings", **Anatolia Antica Studi İn Memoria Di Fiorella İmparati** içinde, S., de Martino ve F., P., Daddi(ed.), s.55-70. Firenze: LoGisma Editore.
- Beckman, G., (1983), "Inheritance And Royal Succession Among The Hittites", **Kanišsuwar a Tribute to Hans G. Günterbock on His Seventy-Fifth Birthday** içinde, H., A., Hoffner(ed.), s.13-30. Chicago.
- Beckman, G., 1986, "Proverbs and Proverbial Akkusions in Hittite", **Journal of Near Eastern Studies**, C.45, S.1, s.19-30.
- Beckman, G., (1995), "Royal Ideology and State Administration in Hittite Anatolia" **Civilizations of The Ancient Near East** içinde, J. Sasson(ed.), s.529-543. New York: Charles Scribner's Sons.
- Beckman, G., (1996), **Hittite Diplomatic Texts**, Atlanta, Georgia: Scholar Press.
- Beckman, G., (1997), "Plague Prayers of Muršili II" **The Context of Scripture Volume I Canonical Compositions From The Biblical World** içinde, W.W. Hallo(ed.), s.156-160. Leiden-Newyork-Köln: Brill.
- Beckman, G., (2002), "My Sun-God" Reflections of Mesopotamian Conceptions of Kingship among the Hittites" **Ideologies as Intercultural Phenomena. Melammu Symposia 3** içinde, Panaino, A., Pettinato, G., s.37-43. Milan: Universita di Bologna & IsIAO.
- Beğenç, C., (1974), **Anadolu Mitolojisi**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bell, C., (1997), **Ritual Perspectives and Dimensions**, New York, Oxford: Oxford University Press.
- Beran, T. (1967), **Die Hethitische Glyptik Von Boğazköy**, Berlin: Verlag Gebr Mann.
- Berkli, A., L., (2018), **Sanat İktidar İlişkisi ve Topluma Yansıması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

- Beydiz, M., G., (2016), **Mitolojiden Sanata Hayvan İmgesi**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Bittel, K., (1976), **Die Hethiter**, München: Verlag C.H. Beck.
- Bittel, K., Nauman, R., Otto, H., (1941), **Yazılıkaya Architektur, Felsbilder Inschriften Und Kleinfunde**, Leipzig: J.C. Hinrichs Verlag.
- Black, J., Green, A., (2017), **Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü Tanrılar İfritler Semboller**, İstanbul: Köprü Kitapları.
- Boehmer, R. M., Güterbock, H., G., (1987), **Glyptik Aus Dem Stadtgebiet Von Boğazköy**, Berlin: Gebr. Mann Verlag.
- Bozkurt Cengiz, T., 2018, "Hitit Krallığında Arinna'nın Güneş Tanrıçası Kültü" **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C37, S.64, s.125-140.
- Bryce, T., (2003), **Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum**, Ankara: Dost Kitapevi.
- Burney, C., (2004), **Historical Dictionary of the Hittites**, Lanham: The Scarecrow Press.
- Bryce, T., (2005), **The Kingdom of The Hittites**, New York: Oxford University Press.
- Bryce, T., (2019), **Hititler Anadolu Savaşçıları**, İstanbul: Kronik Yayınları.
- Cammarosano, M., 2009, "A Coregency for Muršili III?" **Altoriental. Forsh., Akademie Verlag**, C.36, S.1., s.171-202.
- Cammarosano, M., (2018), **Hittite Local Cults**, Atlanta: SBL Press.
- Canby, J., V., 1989, "Hittite Art" **The Biblical Archaeologist**, C.52, S.2/4, s.109-129.
- Cevizci, A., (1997), **Felsefe Sözlüğü**, Ankara.
- Chariton, J., D., 2011, "The Mesopotamian Origins of The Hittite Double-Headed Eagle" **UW-L Journal of Undergraduate Research**, S.XIV, s.1-13.
- Childe, G., 1950, "The Urban Revolution", **The Town Planning Review**, C.21, S.1, s.3-17.
- Choudhury, E., 2004, "The Politics of Symbols and the Symbolization of 9/11" **American Journal Of İslamic Social Sciences**, C.21, S.1, s.73-96.
- Cohen, Abner. 1979, "Politikal Symbolism." **Annual Review of Anthropology**, S.8, s.87-113.

- Collins, B., J., (1989), **The Representation of Wild Animals In Hittite Text**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New Haven: A Dissertation Presented to the Faculty of The Graduate School of Yale University in Candidacy for The Degree of Doctor of Philosophy.
- Collins, B., J., 1998, "Hattušili I, The Lion King" **Journal Of Cuneiform Studies** 50, C.50, s.15-20.
- Collins, B., J., (2001), "Ritual Meals In The Hittite Cult", **Ancient Magic and Ritual Power** içinde, M., Meyer, P., Mirecki(ed.), s.77-92. Boston, Leiden, : Brill Academic Publishers.
- Collins, B., J., (2002), **A History of The Animal World In The Ancient Near East**, Leiden-Boston-Köln: Brill.
- Collins, B., J., 2003, "On The Trail of The Deer: Hittite kurala-", **Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr. On The Occasion of His 65th Birthday** içinde, G., Beckman, R., Beal, G. McMahon(ed.), s.73-83. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns.
- Collins, B., J., (2007), **The Hittites and Their World**, Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Collins, B., J., 2010, "Hero, Field, Master, King: Animal Mastery in Hittite Texts and Iconography", **The Master of Animals in Old World Iconography** içinde, D., B., Counts, B., Arnold(ed.), s.59-74. Budapest: Archaeolingua Alapítvány.
- Coşkun, İ., (2007), **Hitit Sanatında Lituus Tasvirleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı.
- Coşkun, İ., 2018, "Hitit İmparatorluk Dönemi Krallık Asası", **The Journal of Social Sciences İnstitute**, S.40, s.9-26.
- Coşkun, Y., 1969, "Boğazköy Metinlerinde Geçen Başlıca Libasyon Kapları" **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. XXVII, S.3-4, s.1-61.
- Çaycı, A., (2019), **Selçuklularda Egemenlik Sembolleri**, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Çetin, Ö., 2009, "Sembolizmin Psikolojisi", **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XI, S.2, s.87-112.

- Çetin, Ö., 2010, "Jung Psikolojisinde Rüya", **T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.19, S.2, s.249-269.
- Çevik, Ö., (2015), **Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci Kuramsal Bir Değerlendirme**, İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.
- Çiğdem, S., Kılıç, M. 2021, "Hititlerde Bir Psikolojik Savaş Uygulaması: Mağlup Toplulukların Tanrı/Tanrıça Heykellerinin Hattuşa'ya Taşınması", **Anadolu'nun Eskiçağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı** içinde, yazar L. Gürkan Gökçek, E., Yıldırım, O., Pekşen(ed.), s.325-343. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Çilingir Cesur, S., (2020), **Hititlerde Ritüel ve Büyü**, İstanbul: Vakıf Bank Kültür Yayınları.
- Çilingir Cesur, S., 2021, "Hitit Kültüründe Kurt ve Kurt Adamlar", **Tarih İnceleme Dergisi**, C.36, S.2, s.465-496.
- Çilingir Cesur, S., Cammarosano, M., 2022, "Hitit Büyü Ritüellerinde Deniz", **Hititler'den Günümüze Anadolu'da Dini Törenler ve Tören Mekanları** içinde, İ. Taş(ed.), s.63-88. İstanbul: Ege Yayınları.
- Darga, M., 1979, "Boğazköy-Hattusa Kral Kapısındaki Tanrı'nın Adı ve Tanılanması Hakkında Bir Deneme", **Anadolu Araştırmaları**, S.VI'den ayrı basım, s.145-169.
- Darga, M., (1985), **Hitit Mimarlığı/1 Yapı Sanatı Arkeolojik ve Filolojik Veriler**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Darga, M., (1992), **Hitit Sanatı**, İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Kitapları.
- de Martino, S., 2002, "Hitit İmparatorluğu'nda Kült ve Bayram Kutlamaları Din-Devlet Bağımlılığının Aleni İfadesi", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk** içinde, W. Jacob(ed.), s.445-447. Bonn: Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland.
- de Martino, S., 2010, "Symbols of Power in the Late Hittite Kingdom" **Pax Hethitica Studies on The Hittites and their Neighbours in Honour of Itamar Singer** içinde, yazar Y., Cohen, A., Gilan, J., L., Miller(ed.), s.87-98. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

- Demiralp, Ç., D., (2016), **M.Ö. II. Binde Anadolu'ya Ait Kartal Tasvirleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı.
- Demircioğlu, H., (1987), **Roma Tarihi C.1**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demirel, S., 2023, "Interpretation on Some Possible Depictions of The Hittite Tutelary Deity Of The Countryside", **Tarih İnceleme Dergisi**, C.38, S.1, s.61-80.
- Dinç, A., 2013, "Türkiye'de Tarih Yazımında Coğrafya'nın Önemi", **Türkiye'de Tarih Yazımı** içinde, V., Engin, A., Şimşek(ed.), s.541-554. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Dinçol, A., M., Dinçol, B., 1980, **Anadolu Medeniyetler Müzesinde Bulunan Hiyeroglif Mühürleri**, Ankara: Ankara Turizmi, Eski Eserleri ve Müzeleri Severler Derneği Yayınları 10.
- Dinçol, A., 1982, "Hititler", **Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi** içinde, s.18-120. Ankara: Görsel Yayınları.
- Dinçol, A., 1996, "The Rock Monument Of The Great King Kurunta And Hieroglyphic Inscription", **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi**, Çorum, s.159-165.
- Dinçol, A., M., 1998, "Die Entdeckung des Felsmonuments in Hatip und ihre Auswirkungen über die historischen und geographischen Fragen des Hethiterreichs", **Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi**, S.1, s.27-35.
- Dinçol, A., Dinçol, B., 2002, "'Tabarna" ve "Aedikula" Mühürleri Hitit Büyük Kral ve Büyük Kraliçelerinin Mühürleri", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk** içinde, W. Jacop(ed.), s.432-434. Bonn: Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland.
- Dinçol, A., 2009, "Hitit Siyasi Tarihinin Ana Hatları", **Hititoloji'ye Giriş** içinde, M. Alparslan(ed.), s.96-105. İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü.
- Dinçol, A., Alparslan, M., 2019, "Hitit Mühürcülüğü (Gliptik)", **Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu** içinde, M., Doğan Alparslan, M., Alparslan(ed.), s.188-200. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dönmez, S., 2017, "Eski Yakındoğu'da Yılanlı Tanrıça Kültü Üzerine Bir Değerlendirme", **Tarih İnceleme Dergisi**, C. XXXII, S.2, s.407-426.
- Durmuş, İ., (2016), **Türk Kültürüne Giriş**, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Eco, U. (2020), **Tez Nasıl Yazılır?**, B. Parlak(çev.), İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Egedik, F., (2020), **Hitit Kültürü Üzerinde Eski Mısır Etkisi:Semboller**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ehringhaus, H., (2005), **Götter, Herrscher, Inschriften**, Mainz am Rhein: Verlag Philipp Von Zabern.
- Eliade, M., (1991), **Kutsal ve Dindışı**, Ankara: Gece Yayınları.
- Eliade, M., (2003), **Dinler Tarihine Giriş**, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Eliade, M., (2017), **İmgeler ve Simgeler**, M. A. Kılıçbay(çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Emre, K., 2002, "Kaya Kabartmaları, Steller, Ortostatlar Görsel Sanat: Devletin ve Dinin Anıtsal İfadesi", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk** içinde, W. Jacob(ed.), s.487-493. Bonn: Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesre-publik Deutschland.
- Ensert, H., K., 2005a, "Is "The Figure No. 34 At Yazılıkaya" The Sungod or a King?" **V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri**. Ankara, s.293-302.
- Ensert, H., K., 2005b, "M.Ö. İkinci Binde 'Kanatlı Güneş Kursu' ile Taçlandırılmış Anadolu Hitit Figürleri", **Anadolu**, S.28, s.25-47.
- Ensert, H., K., 2006, "RS 17.159 Nolu IV. Tuthaliya'nın Mühür Baskısındaki Küçük Tanrı Figürü II.Murşili Midir?", **Anadolu**, S.30, s.83-92.
- Erdoğan, M., (2022), **Kayseri'de ve Kayseri Arkeoloji Müzesindeki Hitit Dönemine Ait Eserler**, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Erich, N., (1974), **Der Anitta-Text**, Mainz: Otto Harrassowitz Wiesbaden.
- Eriksen, T., H., (2009), **Küçük Yerler Büyük Meseleler Sosyal ve Kültürel Antropoloji**, A., E., Koca(çev.), Ankara: Birleşik Dağıtım Kitap Evi.
- Erkut, S., 2002, "Hititçe GIŞEya- ve Onun Türkçe Karşılığı Hakkında", **XIV. Türk Tarih Kongresi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s.37-42.
- Erkut, S., 2017, "Hitit Çağının Önemli Kült Kenti Arinna'nın Yeri", **Dr. E. Sedat Erkut Toplu Eserleri Ölümünün Birinci Yılı Anısına** içinde, G., Masalçı-Şahin, F., Sevinç-Erbaşı, Ö., Sir-Gavaz(ed.), s.24-37. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

- Ermişler, O., Ekiz, H., H., 1997, "Hatıp Kaya Anıtı", **Türk Arkeoloji Dergisi**, S.51, s.403-410.
- Ersoy, A., Reyhan, E., 2001, "Hitit Devleti'nin Siyasi Gücü ve Ekonomik Kurumları Arasındaki İlişkiler", **IV. Uluslararası Hititoloji Kongresi**, Wiesbaden, s.115-133.
- Ersoy, N., (2000), **Semboller ve Yorumları**, İstanbul: Dönence Yayınları.
- Ertem, H., (1965), **Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Frankfort, H., (1978), **Kingship and the God a Study of Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society & Nature**. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Frazer, J., G., (1926), **The Worship of Nature**, London.
- Fromm, E., (1992), **Rüyalar, Masallar, Mitoslar**, A., Arıtan, K., H., Ökten(çev.), İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Gardin, N., Olorenshaw, R., (2019), **Larousse Semboller Sözlüğü**, B., Akşit(çev.), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Garstang, J., Gurnet, O., R., (1959), **The Geography of The Hittite Empire**, London: The British Institute of Archaeology at Ankara.
- Gilan, A., 2011, "Hittite Religious Rituals and the Ideology of Kingship", **Religion Compass**, C.5, S.7, s.276-285.
- Girginer, K., S., (2018), **Geç Hitit Dönemi Tasvir Sanatında Mobilyalar**, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Goetze, A., 1947a, "The Priestly Dress of The Hittite King", **Journal of Cuneiform Studies**, C.1, S.2, s.176-185.
- Goetze, A., 1947b, "İstanbul Arkeoloji Müzesinde Bulunan Boğazköy Tabletlerinden Seçme Metinler by. H. Bozkurt, M. Çiğ and H.G. Güterbock", **Journal of Cuneiform Studies**, C.1, S.1, s.87-92.
- Goetze, A., (1957), **Kleinasien**, München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Goetze, A., (1971), "Hittite Şipant", **Journal Of Cuneiform Studies**, C.23, S.3, s.77-94.

- Gonnet, H., 1990, "II. Muwatalli'nin Mühürleri Üzerine Gözlemler, **Belleten**, C.54, S.209, s.9-14.
- Gonnet-Bağana, H., 1967, "Arkeolojik Belgelere Göre Eti Güneş Kursları", **Anadolu**, S.11, s.161-166.
- Gökçek, L., G., (2015), **Asurlular**, Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- Gökhan, H., (2009), **Semboller**, İstanbul: Drama Yayınları.
- Gurney, O., R., (1952), **The Hittites**, Baltimore: Penguin Books.
- Gurney, O., R., (1977), **Some Aspects Of Hittite Religion**, London: Oxford University Press.
- Gurney, O., R., 1983, "The Hittite Title Tuhkanti", **Anatolian Studies**, C.33, s.97-101.
- Gümüştekin, N., 2011, "Anadolu ve Diğer Kültürlerde İşaret ve Simgelerde Anlam", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.14, S.26, s.103-118.
- Günbattı, C., 1996, "Kültepe'den Akadlı Sargon'a Ait Bir Tablet", **III. Hititoloji Kongresi**, Çorum, s.131-155.
- Günbattı, C., (2014), **Harsamna Kralı Hurmeli'ye Gönderilen Mektup ve Asur Kralları**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Güterbock, H., G., 1934, "Die historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babyloniern und Hethitern bis 1200", **Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie**, C.42, s.1-91.
- Güterbock, H., G., 1943, "Eti Tanrı Tasvirleri İle Tanrı Adları", **Belleten**, C.7, S.26, s.273-293.
- Güterbock, H., G. 1946, **Kumarbi Mythen Vom Churritischen Kronos Aus Den Hethitischen Fragmenten Zusammengestellt Übersetzt Und Erklart**, Zurich-Newyork,: Europaverkag.
- Güterbock, H., G., 1947, "İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Boğazköy Tabletlerinden Seçme Metinler by. H. Bozkurt, M. Çiğ and H.G. Güterbock", **Journal of Cuneiform Studies**, C.1, S.1, s.87-92.
- Güterbock, H., G., 1951, "The Song of Ullikummi Revised Text of The Hittite Version of a Hurrian Myth", **Journal of Cuneiform Studies**, C.5, S.4, s.135-161.

- Güterbock, H., G., 1952, "The Song of Ullikummi Revised Text of the Hittite Version of A Hurrian Myth (Continued)", **Journal Of Cuneiform Studies**, C.6, S.1, s.8-42.
- Güterbock, H., G., 1960, "An Outline of the Hittite AN.TAH.ŠUM Festival", **Journal of Near Eastern Studies**, C.19, S.2, s.80-89.
- Güterbock, H., G., 1981, "A Note on The Frieze of The Satag Rhyton In The Schimmel Collection", **Anatolia**, C.22, s.1-5.
- Güterbock, H., G., 1993, "Sungod or King?", **Nimet Özgüç'e Armağan Aspects of Art And Iconography: Anatolia And Its Neighbors** içinde, M., J., Mellink, E., Porada, T., Özgüç(ed.), s.225-226. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Güterbock, H., G., Hoffner, H., A., (1997), **The Hittite Dictionary of The Oriental Institute of The University of Chicago**, Chicago: The Oriental Institute of The University of Chicago.
- Güterbock, H., G., van den Hout., T., P., J., (1991), **The Hittite Instruction For The Royal Bodyguard**, Chicago: The Oriental Institute of The University Of Chicago.
- Güterbock, H., G., Kendall, T., 1995, "A Hittite Silver Vessel In The Form Of A Fist", **The Ages Of Homer A Tribute To Emily Townsend Vermeule** içinde, J. B. Carter, S., P., Morris(ed.), s.45-61. Austin: University Of Texas Press.
- Haas, V., (1970), **Der Kult Von Nerik Ein Beitrag Zur Hethitischen Religionsgeschichte**, Roma: Pontificium Institutum Biblicum.
- Haas, V., (1982), **Hethitische Berggötter Und Hurratische Steindamonen Riten, Kulte und Mythen**, Mainz : Verlag Philipp Von Zabern.
- Haas, V., (1994), **Geschichte Der Hethitischen Religion**, Leiden, Newyork, Köln: E. J. Brill.
- Haas, V., 2002, "Hitit Dini", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk** içinde, W. Jacob(ed.), s.438-442. Bonn: Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland.
- Haas, V., Wegner, İ., 1995, "Die Axt Der İstar", **İ. Metin Akyurt Bahattin Devam Anı Kitabı Eski Yakın Doğu Kùltürleri Üzerine İncelemeler** içinde, A., Erkanal, vd.(ed.), s.167-171. İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.

- Hagenbuchner-Dresel, A., 2004, "Die Fortbewegungsmittel Des Hethitischen Königs paires İm Kult", **Šarnıkzel Hethitologischer Studien Zum Gedenken An Emil Orgetorix Forrer** içinde, D., Groddek, S., Röfle, s.361-372. Dresden.
- Harmanşah, Ö., 2019, "Taşa Oyulmuş Suretler Hitit Kaya Anıtları", **Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu** içinde, yazar M., Doğan-Alparslan, M., Alparslan(ed.), s.305-314. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hawkins, D., J., 1998, "'Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy and Karabel'", **Anatolian Studies**, S.48, s.1-31.
- Hawkins, D., J., 2001, "Urhi-Tešup, tuhkanti", **Akten des IV. Internationalen Kongresses Für Hethitologie** içinde, G., Wilhem(ed.), s.167-179. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Hawkins, D., J., 2003, "The Storm-God Seal of Mursili III." **Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr. on The Occasion of His 65th Birthday** içinde, G., Beckman, R., Beal, G., McMahon(ed.), s.169-175. Winona Lake, İndiana: Eisenbrauns.
- Hawkins, D., J., 2006, "Tudhaliya The Hunter", **The Life and Times of Hattusili III and Tuthaliya IV** içinde, T., van den Hout(ed.), s.49-76. Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten.
- Heinhold-Krahmer, S., 2001, "Zur Diskussion Um Einen Zweiten Namen Tuthaliyas IV", **Akten des IV. Internationalen Kongresses Für Hethitologie** içinde, G., Wilhelm(ed.), s.180-198. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Himmetoğlu, M., F., 2018, "Neolitik Dönem ve Eskiçağ Anadolu'sunda Kutsal Boğa ve Fırtına Tanrısı İlişkinin Kökeni Hakkında Yeni Değerlendirmeler", **Tarih Okulu Dergisi**, S.33, s.1-21.
- Himmetoğlu, M., F., 2019, "İmamkulu Kaya Kabartması'nın Kültürel ve İkonografik Tahlili", **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, C.6, S.3, s.442-450.
- Himmetoğlu, M., F. 2021, "Hitit Dininde Boynuz Sembolünün Kökeni", **Anadolu'nun Eskiçağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı** içinde, L., G., Gökçek, E., Yıldırım, O., Pekşen(ed.), s.345-362. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Hoffmann, I., (1984), **Der Erlab Telipinus**, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

- Hoffner, H., A., 1997a, "Crossing of The Taurus", **The Context of Scripture Volume I Canonical Compositions From The Biblical Works** içinde, W., W., Hollo(ed.), s.184-185. Leiden-Newyork-Köln: Brill.
- Hoffner, H., A. 1997b, **The Laws Of The Hittites**, Leiden-New York- Köln: Brill.
- Hoffner, H., A., (1998), **Hittite Myths**, Atlanta, Georgia, : Scholars Press.
- Hoffner, H., A., (2009), **Letters From The Hittite Kingdom**, Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Hoffner, H., A. 2013, "'The King's Speech' Royal Rhetorical Language", **Beyond Hatti A Tribute To Gary Beckman** içinde, B., J., Collins, P., Michalowski(ed.), s.137-153. Atlanta, Lockwood Press.
- Howatson, M., C., 2013, **Oxford Antikçağ Sözlüğü**, F., Ersöz(çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Huntter-Braunsar, S., 2024, "Some Thoughts About The Iconography Of Hittite Gods and Kings", **Şapinuva'ya Adanmış Hayatlar Aygül Süel ve Mustafa Süel Armağan Kitabı** içinde, E., Reyhan, L., Karakurt, T., Cengiz(ed.), s.173-194. Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- İmparati, F., (1992), **Hitit Yasaları**, E., Özbayoğlu(çev.), Ankara: İtalyan Kültür Heyeti Arkeoloji Araştırmaları Bölümü.
- İnan, A., (2018), **Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kahraman Çınar, A. (2012). **Hitit İnanç Sistemi İçerisinde Yazılıkaya Tanrı Tasvirlerinin Değerlendirilmesi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Eskiçağ Tarihi) Ana Bilim Dalı.
- Kahraman Çınar, A., (2022), **Bozkırım Üç Kadim Sembolü Kurt, Kartal, Geyik**, İstanbul: KDY Akademi.
- Karadağ, O., (2014), **Erken Öncüler-2 Hititler ve Diğer Anadolu Kavimleri**, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Karauğuz, G., 2003, "Bronz Tablette (Bo 86/299) Geçen NA4ḫekur SAG.UŞ "türbe"Yapısı Üzerine", *Belleten*,C. LXVII, S.248, s.1-21.

- Karauğuz, G., (2005), "Tuthaliia IV, Yalburt Und Geographisch Historische Relationen", **V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, Ankara, s.485-501.
- Karauğuz, G., (2006), **Hititler Dönemi'nde Anadolu'da Ekmek**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Karauğuz, G., (2015), **Hitit Mitolojisi**, Konya: Çizgi Kitapevi.
- Karauğuz, G., (2018a), **Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelere Göre Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri**, Konya: Çizgi Kitapevi.
- Karauğuz, G., (2018b), **Hitit Yasaları**, Konya: Çizgi Kitapevi.
- Karauğuz, G., (2019a), **Hitit Tarihi ve İdari Kil Kitapları Yaşam Hikayesi, Feman, Vasiyetname, Bağış Belgesi, Talimatname ve Kral İcraatları**, Konya: Çizgi Kitapevi.
- Karauğuz, G., (2019b), **Hititlerde Haberleşme Diplomatik Muhaberat ve Diğer Kil Mektuplar**, Konya: Çizgi Kitapevi.
- Karauğuz, G., (2020), **Hitit Duaları Kil Kitapları "Bin Tanrı İçin İlahi ve Münacaatlar**, Konya: Çizgi Kitapevi.
- Karauğuz, G., (2021a), **Hitit Kült Envanteri Kil Kitapları**, Konya: Çizgi Kitapevi.
- Karauğuz, G., (2021b), **Hititlerde Fal ve Kehanet Kuş, Yılan, Karaciğer, Talih Falı ile Kehanet Kil Kitapları**, Konya: Çizgi Kitapevi.
- Karauğuz, G., (2024), **Hitit Merasim ve Bayramları Kil Kitapları**, Konya: Çizgi Kitapevi.
- Kertzer, D., I., (1988), **Ritual, Politics and Power**, New Haven and London: Yale University Press.
- Kılıç, Y., Başol, S., 2014, "Hitit Büyülerinde Sayı ve Renk Sembolizmi", **Turkish Studies**, S.9, s.21-54.
- Kılıç, Y., Turgut, M., 2016, "Eski Anadolu'da Bucrania Kültü ve Bu Kültürün Günümüz Bozkır'ına Yansımaları", **Uluslararası Geçmişten Günümüze Bozkır Sempozyumu**, Isparta, s.773-790.
- Kıymet, K., 2019, "Hitit Metinlerinde Akad Çağı ile İlgili Kayıtlar", **TAD**, C.38, S.66, s.1-66.

- Kıymet, K., 2021, "Anadolu'da M.Ö. 2. Binde Üretilen Çivi Yazılı ve Hiyeroglifli Madeni Eserler", **OANNES**, C.3, S.1, s.189-233.
- Koca, S., K., 2010, "Genel Hatlarıyla Kültür ve Sembol İlişkisi", **SAÜ Fen Edebiyat Dergisi**, S.2 s.87-94.
- Kramer, S., N., (1999), **Sümer Mitolojisi**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kuhrt, A., (2009), **Eskiçağ'da Yakındoğu I**, İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
- Kurt, B., (1976), **Die Hethiter**, München: Verlag C.H. Beck.
- Kümmel, H., M., 1985, "Die Annalen Hattusilis I", **Hethitische Historisch-Chronologische Texte II** içinde, M., Dietrich, H., M., Kümmel(ed.), Oswald Loretz ve Heinrich Otten, s.455-464. München: Gütersloher Verlagshaus.
- Kümmel, H., M., (1967), **Ersatzrituale Für Den Hethitischen Köning, Studien zu den Boğazköy-Texten 3**, Wiesbaden.
- Laroche, E., 1946, "Recherches Sur Les Noms Des Dieux Hittites", **Revue Hittite Et Asianique**, C.VII, S.Ek-sayı-46, s.7-139.
- Laroche, E., 1947, "Hattic Deities and Their Epithets", **Journal of Cuneiform Studies**, C.1, S.3, s.187-216.
- Laroche, E., 1956, "Documents Hieroglyphiques Hittites Provenant Du Palais D'Ugarit", **Ugaritica III** içinde, F. Claude, A. Schaeffer(ed.), s.97-160. Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner.
- Laroche, E., (1960), **Les Hieroglyphes Hittites**, Paris: Editions Du Centre National De La Recherche Scientifique.
- Laroche, E., (1966), **Les Noms Des Hittites**, Paris : Librairie C. Klincksieck,
- Larsen, M., T., 2011, "Koloni Sisteminin Yönetimi", **Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kanış Karumu Asurlular İstanbul'da** içinde, F., Kulakoğlu, S., Kangal(ed.), s.64-70. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Lumsden, S., P., (1990), **Symbols of Power: Hittite royal İconography in Seals**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Berkeley: University of California.
- Macqueen, J. G. (2015), **Hititler ve Hitit Çağında Anadolu**, Çeviren Esra Davutoğlu. Ankara: Arkadaş Yayınları.

- Maden, S., (2018), **Gılgamış Destanı**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Mandacı, E., 2016, "Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve Hititler Devrinde Anadolu'da Kuyumculuk", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C.5, S.8, s.3193-3213.
- Mandacı, E., 2017, "Arkeolojik Bulgular ve Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Eski Mezopotamya'da Giyim Kültürü", **Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyalbilimler Dergisi**, C.41, S.2, s.55-79.
- Marazzi, M. 1982, "Costrulamo La Reggia, 'Fondiamo' La Regalita: Note Intorno Ad Un Rituale Antico-Ittita (CTH 414)", **Vicino Oriente**, S.5, s.117-169.
- McMahon, G., (1991), **The Hittite State Cult Of The Tutelary Deities**, Chicago: The Oriental Institute Of The University Of Chicago Assyriological Studies No. 25.
- Mellink, M., J., 1970, "Observations on the Sculptures of Alaca Hüyük" **Anadolu**, S.14, s.15-27.
- Merçil, E., 2010, "Taht" **İslam Ansiklopedisi** içinde, s.434-436. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Miller, J., L., (2013), **Royal Hittite Instructions And Related Administrative Texts**, Atalanta: Society of Biblical Literature.
- Murat, L., 1996, "Hitit Coğrafyasında Yukarı Ülke ve Tarihi Önemi", **Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişimi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sempozyumu**. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, s.177-188.
- Murat, L., 2012, "Hititlerde Su Kültü", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.31, S.51, s.125-158.
- Muscarella, O., W., (1974), **Ancient Art The Norbert Schimmel Collection**, Mainz: Verlag Philipp Von Zabern.
- Muscarella, O., W., 1998, "Ancient Art Gifts From The Norbert Schimmel Collection", **The Metropolitan Museum Of Art Bulletin**, C.49, S.4, s.5-64.
- Müller-Karpe, A., 2003, "Die Stele Von Altınyayla-Ein Neues Relief Der Hethitischen Grobreichszeit", **Ufuk Esin'e Armağan Köyden Kente Yakınoğu'da İlk Yerleşimler** içinde, M., Özdoğan, H., Hauptmann, N., Başgelen(ed.), s.313-319, İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.

- Nakamura, M., (2002), **Das Hethitische nuntariyašha-Fest**, Leiden : Nederlands Instituut Voor Het Nabue Oosten.
- Neu, E., 1974, **Der Anitta-Text, Studien zu den Boğazköy-Texten 18**, Mainz: Otto Harrassowitz Wiesbaden.
- Neu, E., 1970, **“Ein Althethitisches Gewitterritual”**, **Studien Zu Den Boğazköy-Texten**, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Neve, P., J., 1990a, "Tanrılar ve Tapınaklar Kenti Hattuşa", *Anadolu Araştırmaları*, S.21, s.21-40.
- Neve, P., J., 1990b, "Boğazköy-Hattuşaş 1988 Kazı Mevsimi Sonuçları", **XI. Kazı Sonuçları Toplantısı**, C.1, s.229-247.
- Oral, E., 2017, "Anadolu'da Eski Hitit Dönemi Mühürleri ve Mühür Baskıları Üzerinde Kuş-İnsan Karışımı Varlıklar", **Social Sciences Studies Journal**, C.3, s.2189-2196.
- Orozco, A., P., 2017, "The Hittite Title Tuhkanti Revisited", **Anatolian Studies**, S.67, s.109-127.
- Otlu, Ö., (2014), **Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında M.Ö. 2. Binde Anadolu'da Geyik Tasvirleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Otlu, Ö., 2022, "Eskiyapar'da Geyik Kültü", **Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi**, C.4, S.2, s.273-289.
- Otten, H., 1971, "Ein Hethitisches Festritual (KBo XIX 128)", **Studien Zu Den Boğazköy-Texten**, S.13, s.1-83.
- Otten, H., (1981), **Die Apologie Hattušiliš III**, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Özcan, A., 2014, "Gavurkale Hitit Kaya Kaya Kabartmaları", **Bellethen**, C.LXXVIII, S.282, s.373-421.
- Özcan, A., 2012, "Yağrı Steli", **Ömer Çapar'a Armağan** içinde, T., Yiğit, M., A., Kaya, A., Sina(ed.), s.221-229, Ankara: Hel Yayıncılık.
- Özgan, R., 2020, "Antik Çağ'dan Günümüze Çift Başlı Kartal: Anlamı, Yorumu ve Propagandası", **Arkhaia Anatolika**, C.3, s.98-125.
- Özgüç, T., 1954, "Kultepe'de 1953 Yılında Yapılan Kazılar", **Bellethen**, C.18, S.71, s.357-372.

- Özgüç, T., 1958, "Bitik Vazosu", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. XVI, S.1-2, s.3-18.
- Özkan, S., (2022), **Eski Anadolu Mühür Sanatı**, Ankara: Akademisyen Kitapevi.
- Özlem Alp, K., (2009), **Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş**, Ankara: Eflatun Yayınları.
- Parlak, B., Cantürk C. (2013), **Anadolu Uygarlıkları ve Türkiye'nin Yönetim Tarihi Anadolu Uygarlıklarında Devlet ve Yönetim Erken Hitit Devleti'nden Pers İstilasına Kadar**, Bursa: Ekin Basın Yayın.
- Pavia, O., C., 2002, "DUTUŠI", **Anatolia Antica Studi in Memoria di Fiorella İmparati TOMO I** içinde, S., de Martino, F., P., Daddi(ed.), s.145-154. LoGisma Editore.
- Poetto, M., Salvatori, S., (1981), **La Collezione Anatolica Di E. Borowski**, Pavia: gJes Edizioni,.
- Popko, M., (1995), **Religions of Asia Minor**, Warsaw: Academic Publications Dialog.
- Popko, M., 2009, "Arinna Eine Heilige Stadt Der Hethiter", **Studien Zu Den Boğazköy-Texten**, C.50, s.1-116.
- Reyhan, E., 1996, "Ana Hatlarıyla Hitit İdari Sistemi", **Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Geliştirilmesi ve Dil ve Tarşh-Coğrafya Fakültesi Sempozyumu**, Ankara: DTCF, s.189-211.
- Reyhan, E., 2007, "Anadolu'da Hitit Dönemi'ne Ait İki Meclis: Panku ve Tuliya", **Arkeoloji ve Sanat Dergisi**, S.130, s.1-21.
- Reyhan, E., 2016a, "Hitit Kültür Dünyasında Bayram Ritüelleri", **Turkish Studies**, C.11, S.16, s.89-114.
- Reyhan, E., 2016b, "Hitit Arşivlerinde Kizzuwatna Kökenli "Tanrıları Çağırma Ritüelleri"', **TAD**, C.35, S.60, s.1-38.
- Reyhan, E., (2017), **Hitit Devleti'nde Siyaset ve Yönetim Direktif, Yemin ve Sadakat**, Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- Reyhan, E., (2018), "Hitit Toplumunda 'Öldürme' Eylemi Üzerine Bir İnceleme", **XVII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler I. Cilt Eski Anadolu Uygarlıkları**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s.69-99.

- Reyhan, E, Bozkurt Cengiz, T., 2018, "Anadolu'nun Yazıya Geçirilmiş En Eski Vasiyetnamesi: I. Hattuşili'nin Vasiyeti", **Anadolu'nun Yazıya Geçirilmiş En Eski Vasiyetnamesi: I. Hattuşili'nin Vasiyeti** içinde, E., G., Naskali(ed.), s.17-33, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Salvini, D., M., 1994, "Una Lettera Di Hattuşili I Relativa Alla Spedizione Contro Hahhum", *Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici*, S.34, s.61-85.
- Schachner, A., 2019, "Hitit Sanatının Gelişimi ve Toplumsal İşlevlerine Dair", **Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu** içinde, M., Doğan-Alparslan, M., Alparslan(ed.), s.283-304, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Schimmel, A., 1954, "Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?" **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.3, S.3-4, s.67-73.
- Schwartz, B., 1947, "Hittite Ritual Text (KUB 29.1=1780/c)", **Orientalia**, C.16, S.1, s.23-55.
- Schwemer, D., 2022, "Religion and Power", **Handbook Hittite Empire Power Structures** içinde, S., de Martino(ed.), s.355-421. Berlin-Boston: Walter de Gruyter GmbH.
- Seeher, J., (2011), **Taşa Yontulu Tanrılar Hitit Kaya Tapınağı Yazılıkaya**, İstanbul: Ege Yayınları.
- Siegelova, J., 1984, "Gewinnung und Verarbeitung von Eisenim Hethitischen Reich im 2. Jahrtausend v. u. Z.", **Annals of the Náprstek Museum Prague National Museum**, s.71-168.
- Singer, I., (1984), "The Hittite KILAM Festival", **Studien Zu Den Boğazköy Texten 28**, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Singer, I., (2002), **Hittite Prayers**, Atlanta, Georgia : Society of Biblical Literature.
- Sipahi, İ., T., 2014, "Son Yıllardaki Çalışmaların ve Buluntuların Işığında Eski Hitit Kabartmalı Vazoları Üzerine Değerlendirmeler", **Anadolu**, S.40, s.21-40.
- Sir Gavaz, Ö., Süel, M., 2010, "Ortaköy Kazılarında Bulunan Üçgen Malzemeler ve Ritüel Dünya İle İlişkileri", **VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, Çorum: Çorum Valiliği, s.737-750.

- Sir Gavaz, Ö., (2012a), **Ayinler, Ziyaret Merkezleri, Yollar ve Lokalizasyonla ilgili Yeni Gözlemler Hitit Krallarının Kült Gezileri**, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Sir Gavaz, Ö., 2012b, "Hitit Çivi Yazılı Metinlerde Geçen “Arabalar” Üzerine Bir İnceleme", **Ömer Çapar'a Armağan** içinde, T., Yiğit, M., A., Kaya, A., Sina(ed.), s.123-139. Ankara: Hel Yayıncılık.
- Sir Gavaz, Ö., 2016, "M.Ö. 2. Bin Yıl Bazı Gelenek ve Halk Motiflerinin Günümüze Yansıyan Örnekleri", **Türkiye Bilim-ler Akademisi Arkeoloji Dergisi**, C.19, s.79-91.
- Sir Gavaz, Ö., Yalçın Ü., 2019, "Alacahöyük İTÇ Zanaatkarları ve Arinna’lı Ustalar", **IX. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, Çorum: T.C. Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, s.927-953.
- Sir Gavaz, Ö., 2020, "Hititlerden Günümüze Anadolu Halk İnanışlarına Yansıyan Taş Kültü", **Anadolu Prehistoryasına Adanmış Bir Yaklaşım: Jak Yakar’a Armağan** içinde, B., Gür, S., Dalkılıç(ed.), s.177-185. Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- Sommer, F., Falkenstein, A., (1938), **Die Hethitisch-Akkadische Bilingue des Hattuşili I. (Labarna II.) Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Abteilung Neue Folge. Heft 16.** München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften.
- Soysal, O., 2015, "Akkad Kralları Sargon ve Naramsin’in Anadolu Seferleri Konusunda Bazı Ayrıntılar", **Cahit Günbattı’ya Armağan** içinde, İ., Albayrak, H., Erol, M., Çayır(ed.), s.253-263. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Starke, F., 1990, **Untersuchung Zur Stammbildung Des Keilschrift-luwischen Nomens”, Studien Zu Den Boğazköy-Texten 31**, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Steinherr, F., 1975, "Zu den Felsinschriften Taşçı I und II", **İstanbul Mitteilungen**, S.25, s.313-317.
- Strupler, N., 2023, "Vandalizing’ Father Hittite. Karabel, Orientalism and Historiographies", **Cambridge Archaeological Journal**, C.33, s.1-21.

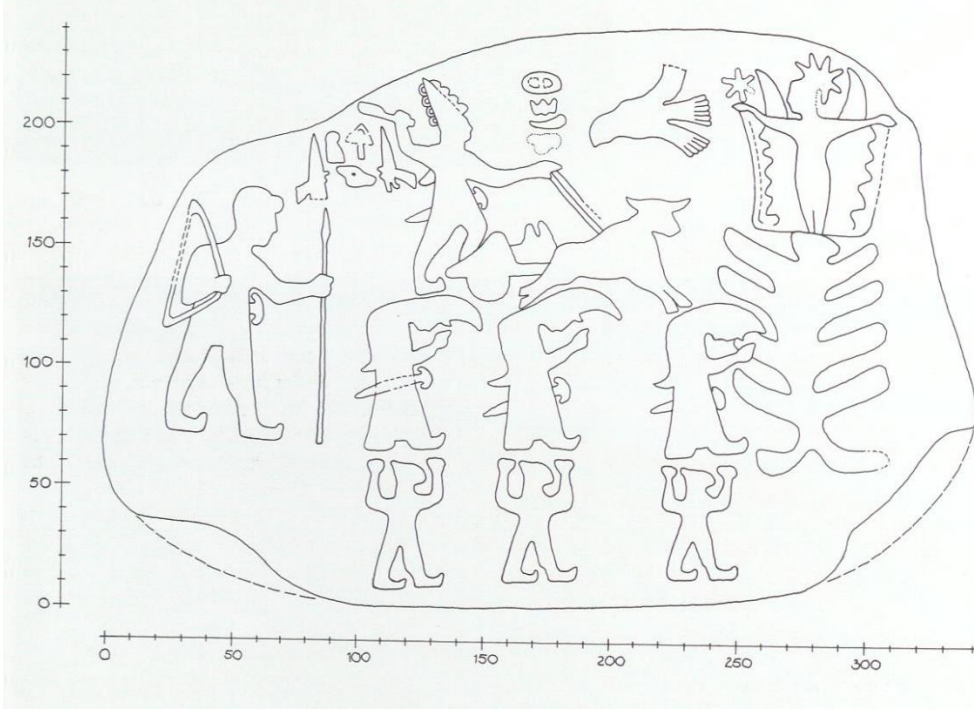
- Süel, M., 2005, "Ortaköy-Şapinuva 'D' Yapısı Hitit Dini Mimarisinde Değişik Bir Yorum", Düzenleyen: A., Süel. **V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, Ankara, s.687-700.
- Süel, A., Süel, M., 1998, "Bir Hitit Başkenti Şapinuva", **Çorum Çevre Dergisi**, S.5, s.84-89.
- Süel, A., Süel, M., 2006, "Ortaköy Araştırmaları", **Arkeologlar Derneği Dergisi**, C.28, s.14-22.
- Şahin, S., Tekoğlu, R., 2003, "A Hieroglyphic Stele From Afyon Archaeological Museum", **Athenaeum**, S.91, s.540-554.
- Şahin, T., (2023), **Eski Mezopotamya'da Dinsel Semboller (Başlangıçtan MÖ 539 Yılına Kadar)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Hacı Bay-ram Veli Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü.
- Şen, E., Gürpınar, F., 2019, "'Farklı Kültürlerde Güneş Sembolü", **Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi**, C.7, S.43, s.985-1008.
- Şimşek, F., 2017, "Eskiçağ Toplumlarında Boğa Algısı ve İnancı", **Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi**, C.10, S.10 s.592-599.
- Taracha, P., 1996, "Two Spears on the Stag Rhyton in the Schimmel Collection", **Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri**, C.2, s.71-77.
- Taş, İ., (2008), **Hitit Kralı IV.Tudhaliya Asur Devleti'ne ve Suriyedeki Vassal Krallıklara Yönelik Politikası**, İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.
- Taş, İ., 2012, "Hitit Kralı IV.Tudhaliya'nın Suriye Politikası", **38. İCANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, Ankara, s.3029-3038.
- Tokat, L., (2012), **Dinde Sembolizm**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Toksoy, S., (2021), **Semboller ve İşaretler**, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Trabazo, J., V., G., 2016, "Zur 'Baumanrufung' des Rituals für den Aufbau eines Neuen Palastes (CTH 414, KUB 29.1+ I 28-31). Schamanistische Züge in der Hethitischen Religion?", **Anatolica Et Indogermanica Studia Linguistica in Honorem Johannis Tischler Septuagenarii Dedicata** içinde, H., Marquardt, S., Reichmuth, J., V., G., Trabazo(ed.), s.81-88. Innsbruck.

- Tuncer, H., 2021, "Hitit ivi Yazılı Metinlerde Tanrı ile Kartal İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", **SADAB 8 th International Online Conferance on Social Researches and Behavioral Sciences**, Tuzla, Bosnia, Herzegovina, s.186-206.
- Turgut, M., 2020, "Did Hittite Kings Acclaim Themselves To Be God?" **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.XLVIII, s.346-365.
- Uncu, E., 2013, "Mezopotamya, Anadolu ve Mısır Medeniyetlerinde Güneş Kültü", **History Studies**, C.5, S.1, s.349-366.
- Unger, E., 1937, "Yazılıkayadaki Kabartmaların İzahı", **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi**, S.2, s.168-180.
- Uzunoğlu, E., 1979, "Küp Üzerinde Bir Hitit Silindir Mühür Baskısı", **Anadolu Araştırmaları**, S.6, s.179-196.
- Ünal, A., 1983, **Hitit Sarayındaki Entrikalar Hakkında Bir Fal Metni (KUB XXII 70=Bo 2011)**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ünal, A., 1994, "The Textual Illustration of the 'Jester Scene' on the Sculptures of Alaca Höyük", **Anatolian Studies**, S.44, s.207-218.
- Ünal, A., 1998, "Weitere Deutungsversuche Der Orthostatenreliefs Am Sphinxtor Von Alaca Höyük Aus Philolo-gischer Sicht: Zur İdentitat Des Nackten Menschen Auf Dem Westfries", **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, Çorum, s.593-604.
- Ünal , A., (1999), **Hititler-Etiler ve Anadolu Uygarlıkları**, Ankara: Etibank.
- Ünal, A., (2002), **Hititler Devrinde Anadolu 1. Kitap**, İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.
- Ünal, A., (2003), **Hititler Devrinde Anadolu 2. Kitap**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal, A., (2005), **Hititler Devrinde Anadolu 3. Kitap**, İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.
- Ünal, A., (2014), **Eskiçağ Anadolu Toplumlarında Puduhepa ve Zamanı Kadın Anayanlı Bir Hitit Kraliçesi**, Çorum: Çorum Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- Ünal, A., (2015), "Hanyeri Hitit Kaya Anıtı Son Nefesini Vermek Üzere!", **Aktüel Arkeoloji**, S.45, s.26-28.

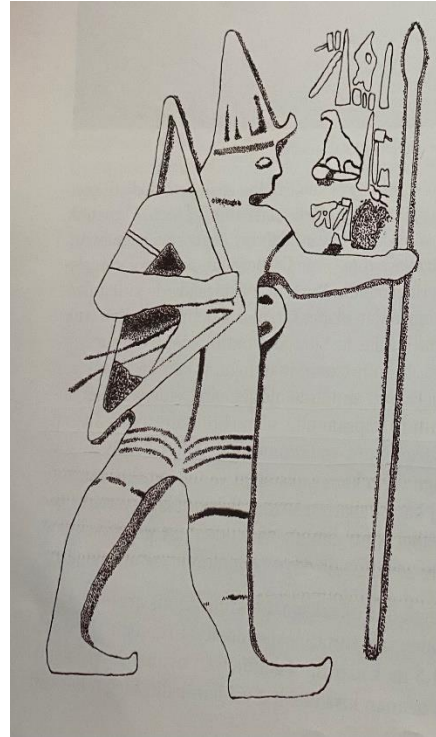
- Ünal, A. 2016a, **Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luwicesi, Çivi Yazısı Luwicesi ve Palaca Sözlük Listeleriyle Birlikte**, Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- Ünal, A., (2016b), **Hititlerde ve Eski Anadolu Toplumlarında Din, Devlet, Halk ve Eğlence Müzik, Dans, Spor, Akrobasi, Sirk ve Gladyatör Oyunları**, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Ünal, A., (2018), **Eski Anadolu Siyasi Tarihi Kitap 1: Eski Taş Devri'nden Hitit Devletinin Yıkılışına Kadar (M.Ö. 60.000-1180)**, Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- Ünal, A., Ertekin, A., Ediz, İ., 1990-1991, "1991'de Boğazköy-Hattuşa'da Bulunan Hitit Kılıcı ve Üzerindeki Akadca Adak Yazıtı", **Müze/Museum**, S.4, s.46-50.
- Ünal, A., Girginer, S., K., (2007), **Kilikya-Çukurova İlk Çağlardan Osmanlı Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji**, İstanbul: Homer Kitapevi.
- Ünsal, V., (2013), **Eski Anadolu'da Teokratik Devlet Düzeni (Hitit ve Urartu)**, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Von Der Osten, H., H., 1926, "The Snake Symbol and The Hittite Twist", **American Journal Of Archaeology**, C.30, S.4, s.405-417.
- Von Der Osten, H., H., (1933), **Discoveries in Anatolia**, Chigago, Illinois: The Universiti of Chigago Press.
- Von Der Osten, H., H., (1937), **Gavurkale Kılavuzu**, İstanbul: Devlet Basımevi.
- Walzer, M., 1967, "On the Role of Symbolism in political Thought", **Political Science Quarterly**, C.82, S.2, s.191-204.
- Watanabe, C., E., (2002), **Animal Symbolism in Mesopotamia**, Institut Für Orientalistik der Universitat Wien.
- Yeşildal, Ü., Y., 2019, "Küpe Motifinin Kültür Değişim Kuramları Bağlamındaki Yolculuğu", **Milli Folklor**, C.16, S.124, s.189-201.
- Yiğit, T., 1996, "Hitit Kral Ailesi Üyelerinin Siyasal Etkinliği Üzerine", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.18, S.29, s.233-245.
- Yiğit, T., 2003a, "İlk Tunç Çağı'nın Son Evresinde Anadolu'nun Siyasal Görünümü", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.22, S.33, s.167-182.

- Yiğit, T., 2003b, "Hitit Krallığı'nın Kuruluş Dönemindeki İç Olayların Sırası", **Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri**, C.6, S.2, s.143-154.
- Yiğit, T., 2003c, "Hitit Krallığı'nda Veliahdın Belirlenmesi Üzerine", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.22, S.34, s.141-147.
- Yiğit, T., 2004, "Hitit Krallığı'nda Yönetim Sistemi Üzerine Bir Not", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.23, S.35, s.219-226.
- Yiğit, T. 2021, "Hitit Kaya Anıtlarında Dinsel İçerikli Motifler ve Siyasal Otorite", **Anadolu'nun Eskiçağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı** içinde, G., Gökçek, E., Yıldırım, O., Pekşen(ed.), s.269-286. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Yiğit, T., Özcan, A., Kıynet, K., (2016), **Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtları**, Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- Yıldırım, E., 2021, "Hitit Krallarının İnanç Yapısındaki Yerinin Yönetim Anlayışına Etkisi", **Anadolu'nun Eskiçağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı** içinde, yazar G., Gökçek, E., Yıldırım, O., Pekşen(ed.), s.287-308. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Yıldırım, T., 2005, "Hüseyindede Tepesinde Bulunan Yeni Bir Kült Vazosu", **V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, Çorum,. 761-779.

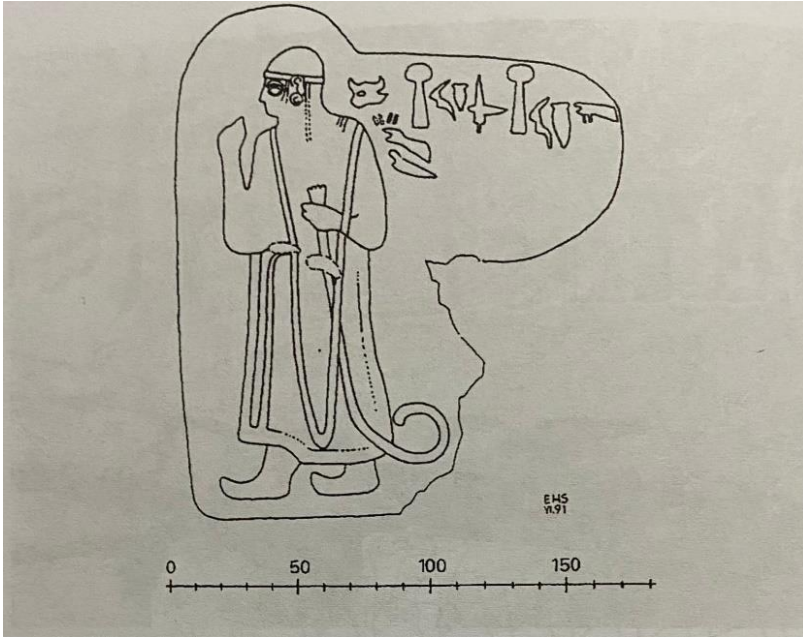
EKLER

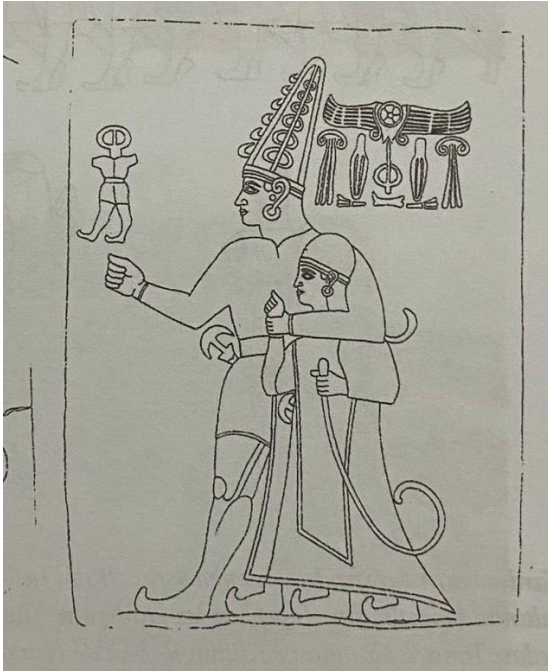
Resim 1: İmamkulu Kaya Kabartması, Kayeseri/Develi (H. Ehringhaus, 2005, s.72)

Resim 2: Karabel Kaya Anıtı, İzmir/Torbalı (T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.110)

Resim 3: Sirkeli Kaya Anıtı, Adana/Sirkeli (E. Akurgal, 2014, s.164)

Resim 4: Yazılıkaya 81 nolu figür/Şarruma ve IV.Tuthaliya'nın Tasviri (E. Akurgal, 2014, s.161)

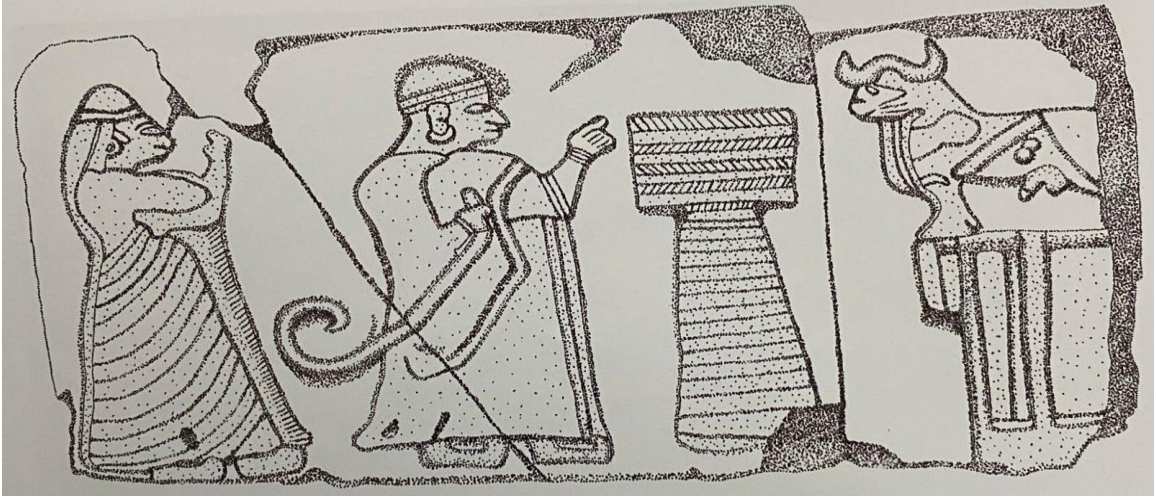
Resim 5: Kurunta (Urhi-Tešup/III.Muršili) Mühür baskısı (S. Özkan, 2022, s.103)

Resim 6: Fraktin Anıtı'nda III.Hattušili tanrıçaya içki sunarken (S. Alp, 2011b, s.21)

Resim 7: Rs 17.159 IV. Tuthaliya'ya ait mühür baskısı (S. Alp, 1998, s.25)

Resim 8: Alacahöyük Ortostat (T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.79)

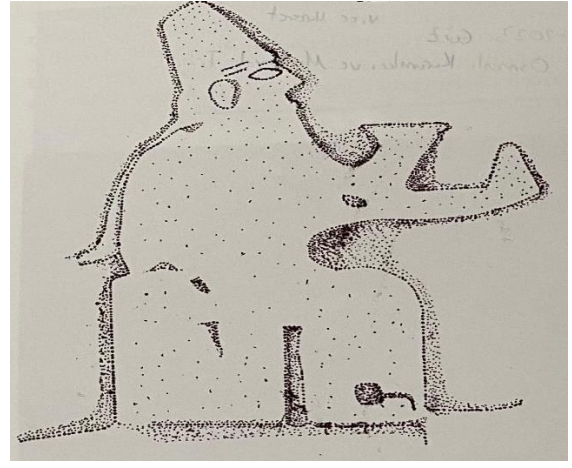
Resim 9: Alacahöyük Ortostat (Anadolu Medeniyetler Müzesi), (T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.92)

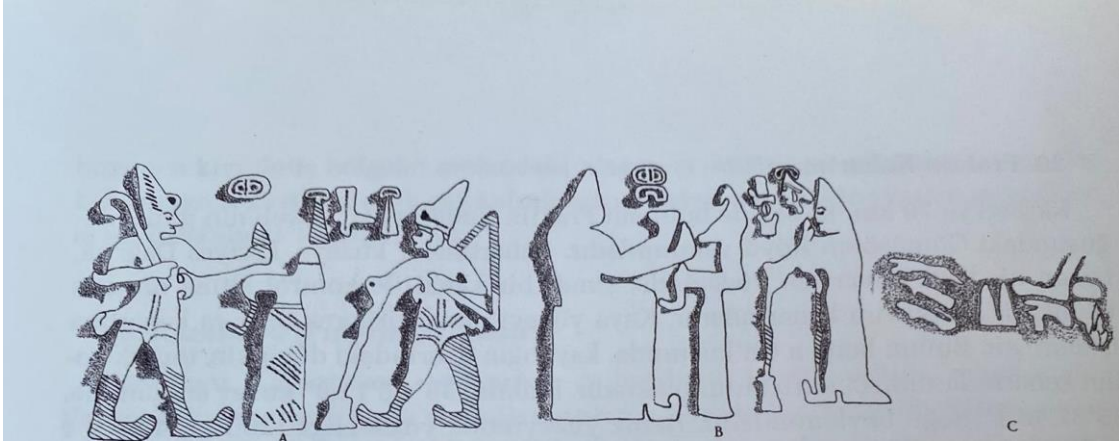
Resim 10: Alacahöyük Ortostat (Anadolu Medeniyetler Müzesi), (T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.92)

Resim 11: Solda Yağrı Steli (T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.116)

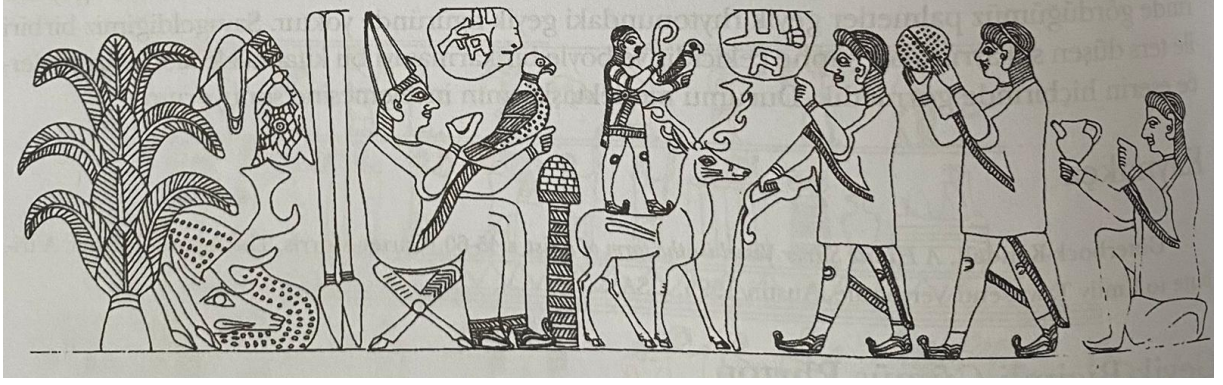
Resim 12: Sağda Gâvurkale (T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.120)

Resim 13: Fraktin Anıtı (T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.158)

Resim 14: Eflatunpınar Anıtı (T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.138)

Resim 15: Gümüş Geyik Ritonu (E. Akurgal, 2014, s.136)

Resim 16: Solda Tarsus Mührü (M. Darga, 1992, s.70)

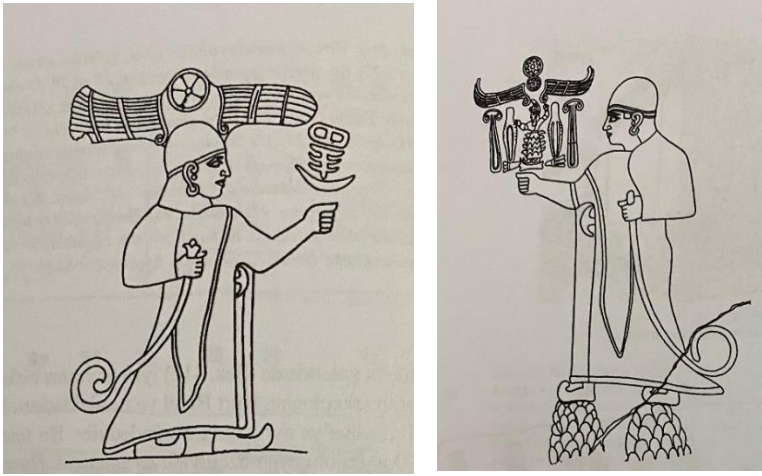
Resim 17: Sağda Çekiç Başlı Mühür baskısı, İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi (M. Darga, 1992, s.72)

Resim 18: Tyskiewicz Mührü, (S. Alp, 1999, s.43)

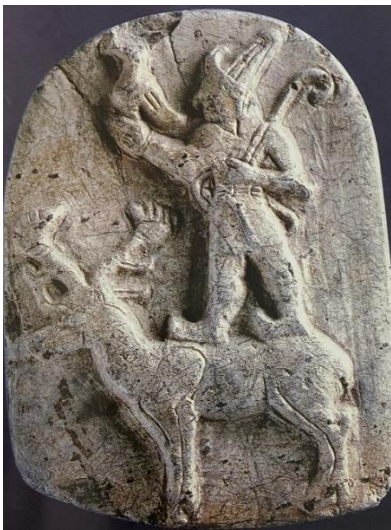

Resim 19: Alacahöyük Sfenksli Kapı'da tanrıçaya tapınma ritüeli (H. Baltacıoğlu, 1995b, s.16)

Resim 20: Solda Yazılıkaya 34 numaralı figür (E. Akurgal, 2017, s.432)

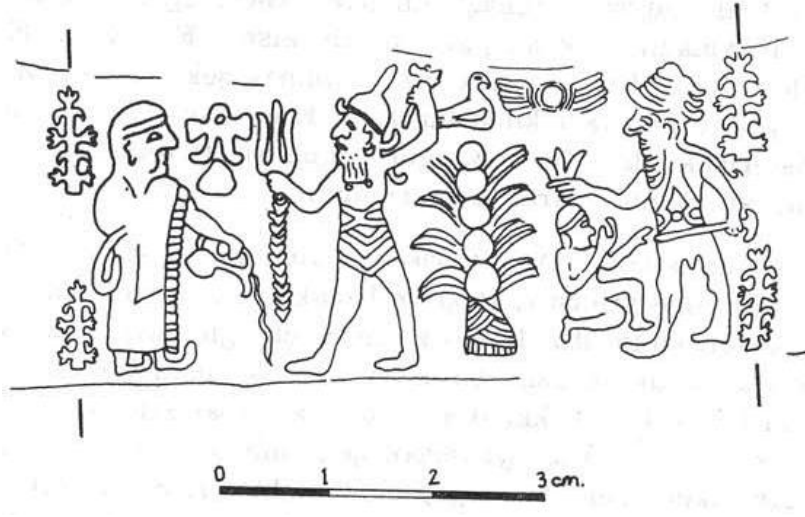
Resim 21: Sağda Yazılıkaya 64 numaralı figür IV. Tuthaliya kabartması (E. Akurgal, 2017, s.434)

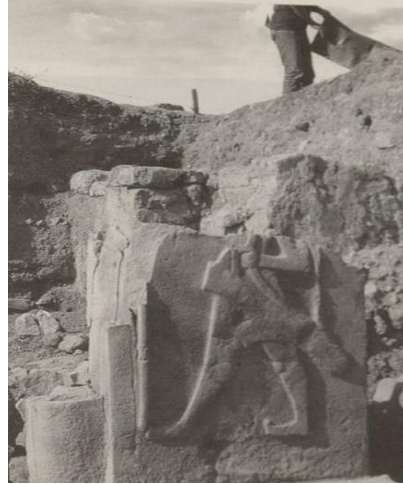
Resim 22: Yeniköy Steli/Çorum (E. Akurgal, 2015, s.259)

Resim 23: Yumruk Biçimli Kap (S. Alp, 1999, s.28)

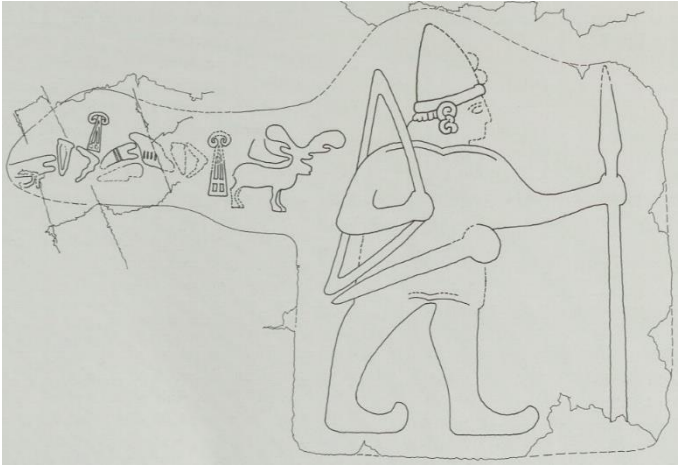

Resim 24: Küp üzerinde bulunan mühür baskı/İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi (E. Uzunoğlu, 1979, s.181)

Resim 25: Solda Yazılıkaya 41 numaralı figür (J. Seeher, 2011, s.64)

Resim 26: Sağda Şapinuva kazılarında D binasının solunda keşfedilen ortostat (M. Süel, 2005, s.693)

Resim 27: Solda Hatip Anıtı (H. Ehringhaus, 2005, s.104)

Resim 28: Sağda Alacahöyük'te ele geçirilen vazo parçası (E. Uzunoğlu, 1979, s.185)

Resim 29: Boğazköy II.Murşili damga mühür baskısı (H. Baltacıoğlu 2004, s.45)

Resim 30: Solda Ank sembol örneklı mühür baskı, (T. Beran, 1967, Levha 11/143a)

Resim 31: Sağda Ortasında rozet simgeli I.Alluwamna'ya ait mühür baskı, (T. Beran 1967, Levha 11/146a)

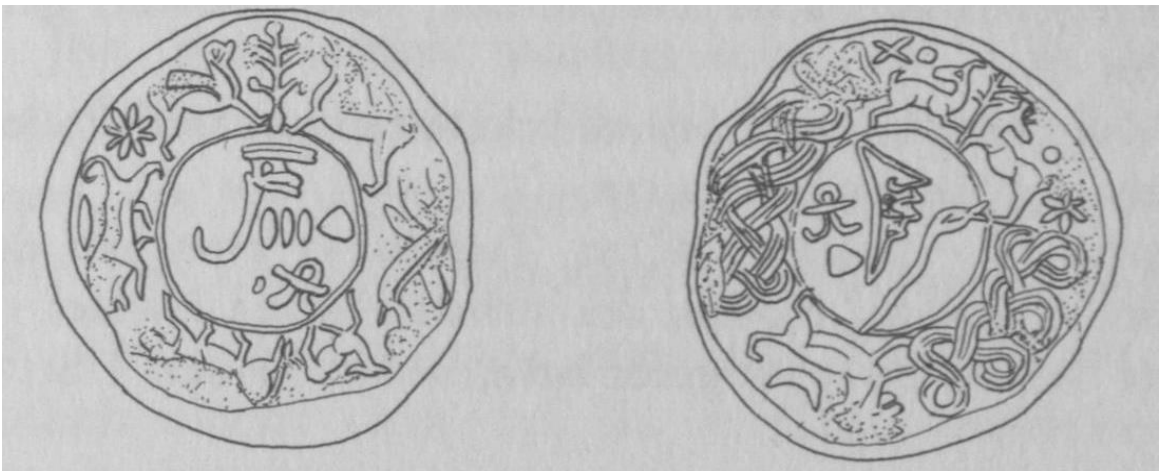

Resim 32: Solda I.Tuthaliya ve eşi Nikalmati'ye ait mühür baskı (S. Özkan, 2022, s.95)

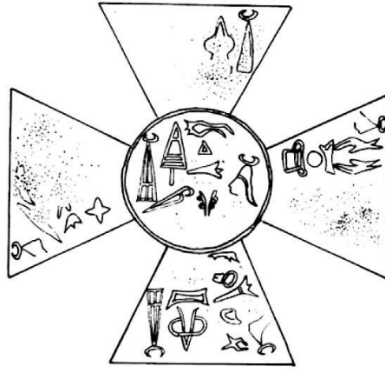
Resim 33: Sağda (T. Beran, 1967, Levha 3/135)

Resim 34: Borowski Koleksiyo'nundan bir mühür (R. M. Boehmer, H. G. Güterbock, 1987, s.43)

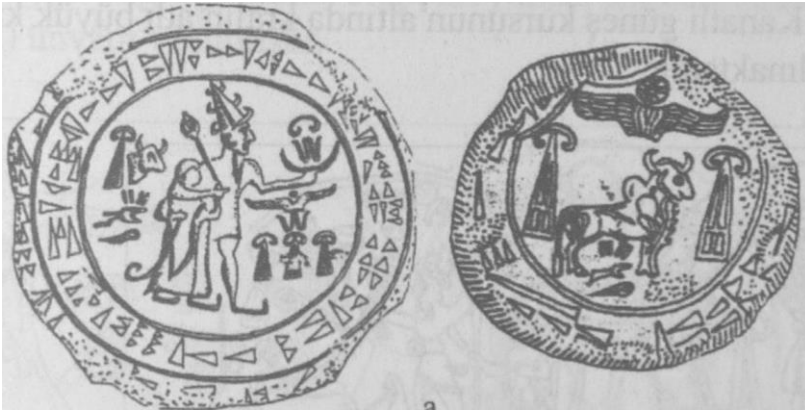

Resim 35: Louvre Müzesi'ndeki disk şeklindeki mühür baskıları (R. M. Boehmer, H. G. Güterbock, 1987,s 57)

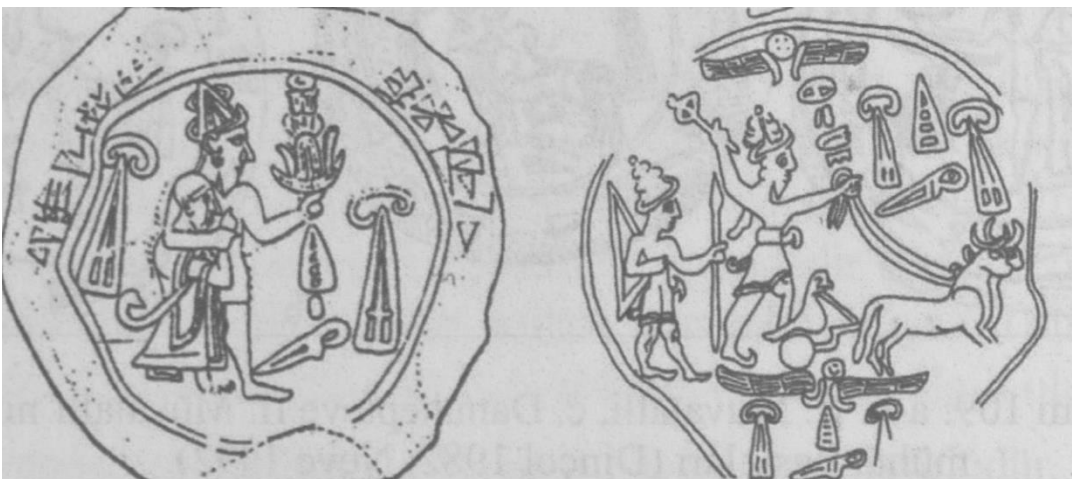

Resim 36: Solda MÖ 1400-1380'e tarihlenen mühür baskı örneği (R. M. Boehmer, H. G. Güterbock, 1987, s.57)

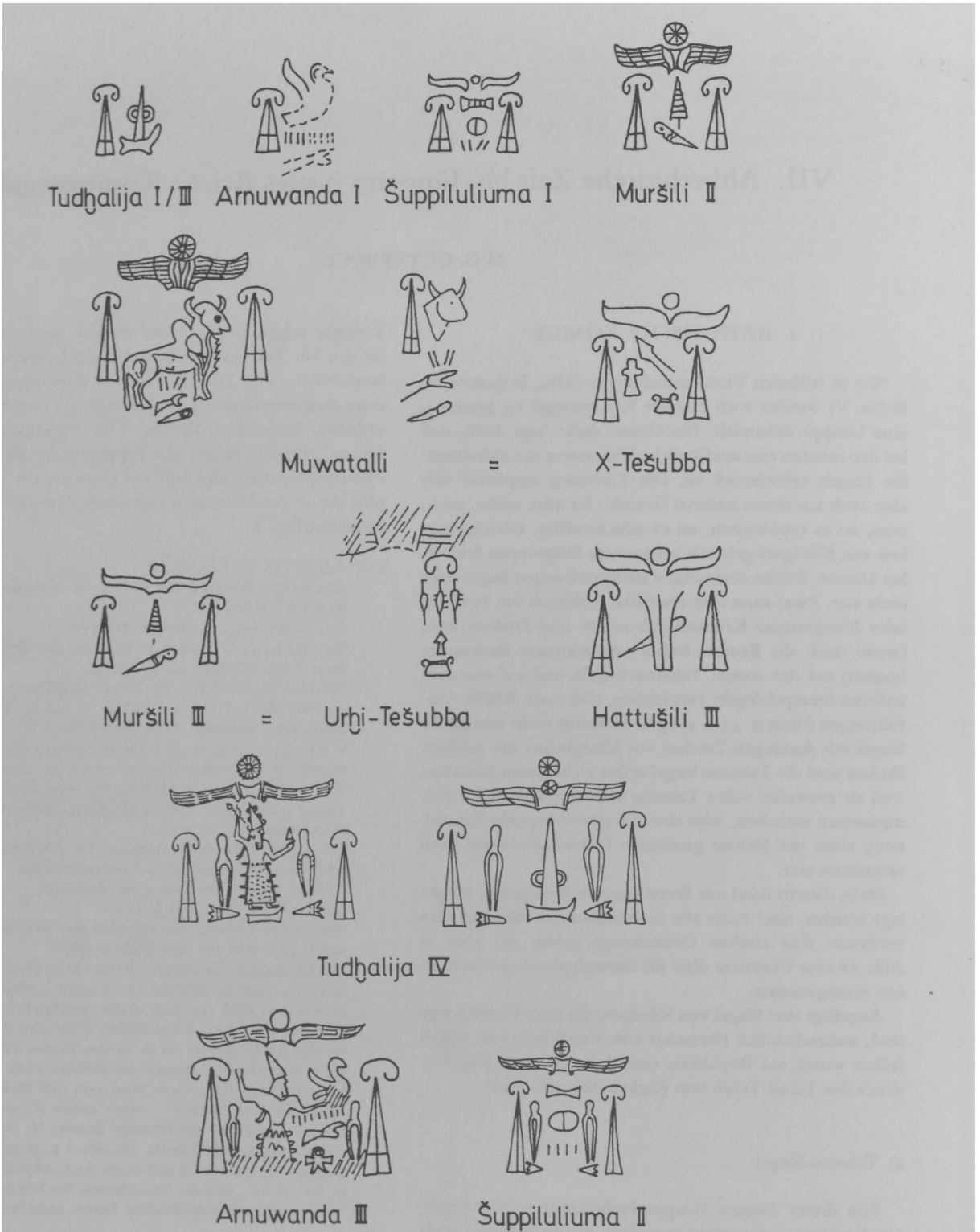
Resim 37: Sağda II.Murşili'nin haç biçimli mührü (M. Aydın, 2023, s.214)

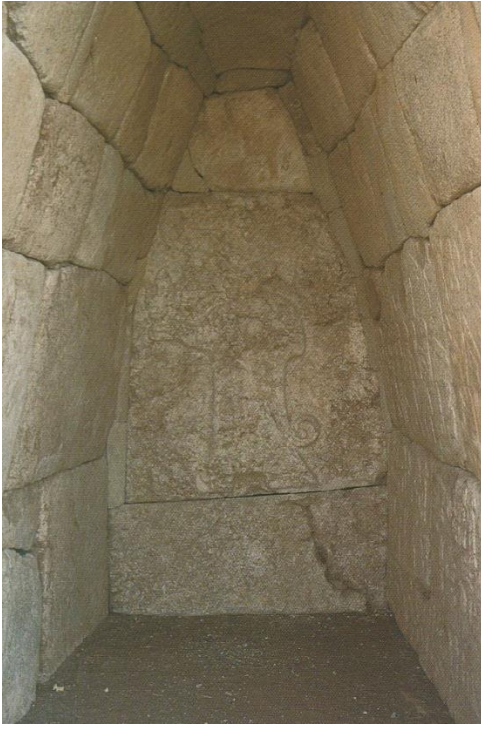
Resim 38: II.Muwatalli'ye ait mühür baskı örnekleri (S. Özkan, 2022, s.101)

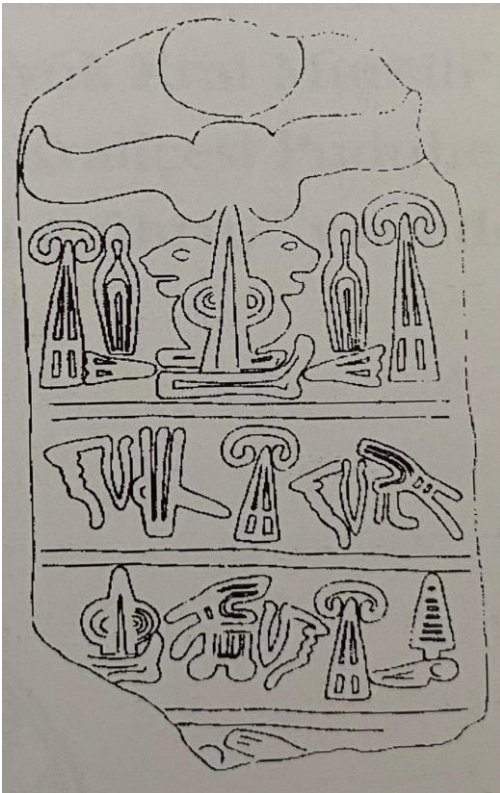
Resim 39: III.Murşili'ye ait mühür baskı örnekleri (S. Özkan, 2022, s.102)

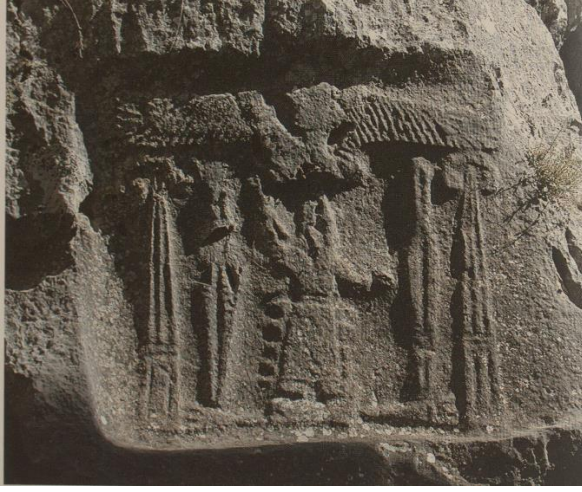
Resim 40: İmparatorluk Dönemi kral mühür baskı örnekleri (R. M. Boehmer, H. G. Güterbock, 1987, s.80)

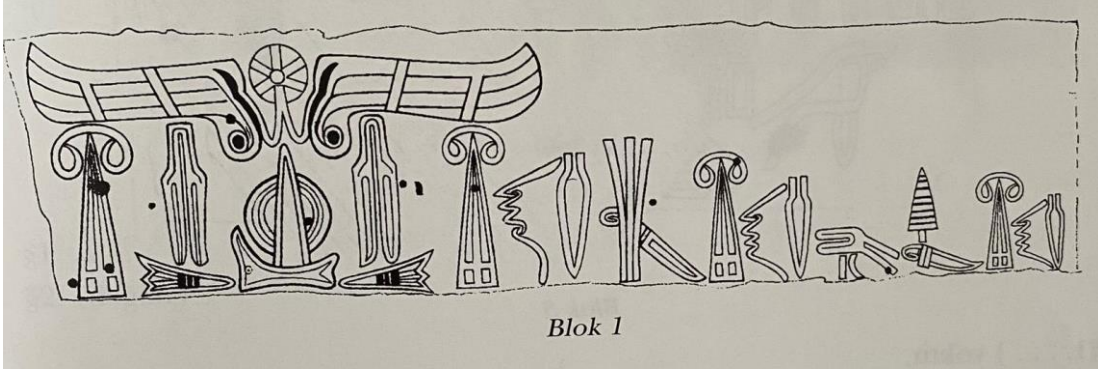
Resim 41: Hattuša hiyeroglif oda (H. Ehringhaus, 2005, s.34)

Resim 42: IV. Tuthaliya Steli (S. Alp, 2011a, s.171)

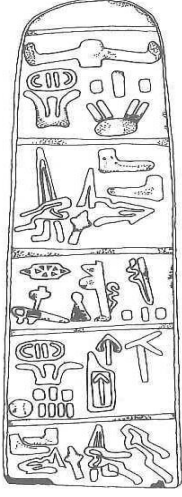
Resim 43: Yazılıkaya 83 numaralı figür/Büyük Kral IV.Tuthaliya'nın isim kartuşu (J. Seeher, 2011, s.116)

Resim 44: IV. Tuthaliya'ya ait Yalburt Yazıtı (S. Alp, 2011a, s.161)

Resim 45: Karakuyu Yazıtı/ Kayseri Arkeoloji Müzesi (T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.156)

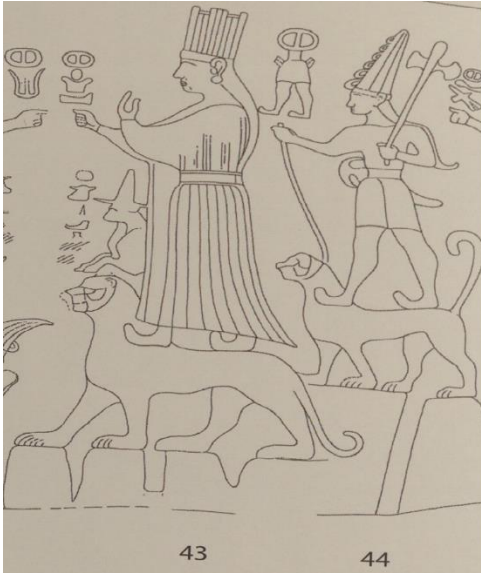
Resim 46: Afyon Steli çizim (S. Şahin, R. Tekeoğlu, 2003, s544)

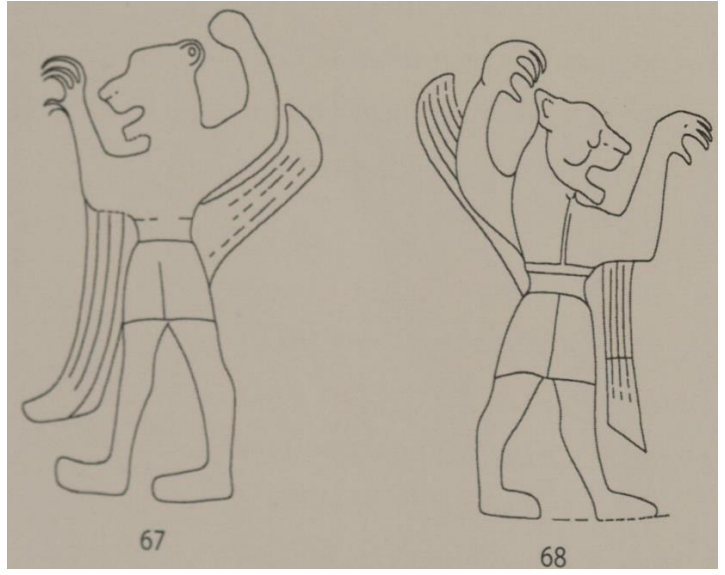
Resim 47: Hattuša Aslanlı Kapı (T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.19)

Resim 48: Sfenksli Kapı (T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.21)

Resim 49: Solda Yazılıkaya 43 ve 44 numaralı figürler Hepat ve Šarruma (J. Seeher, 2011, s.64)

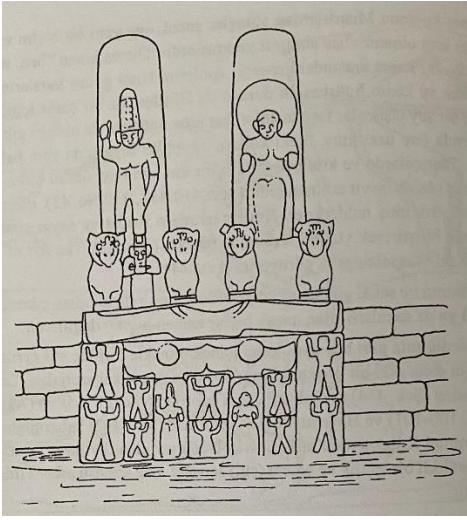
Resim 50: Sağda Yazılıkaya 67 ve 68 numaralı figürler (J. Seeher, 2011, s.94)

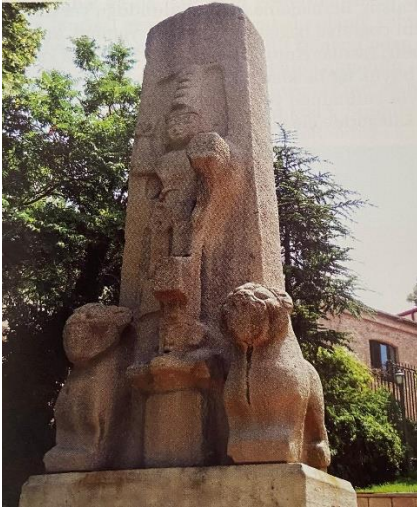
Resim 51: Alacahöyük ortostat (Anadolu Medeniyetler Müzesi) (T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.91)

Resim 52: Kırşehir/Kaman iki aslan heykeli (T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.99)

Resim 53: Eflatunpınar Anıtı (E. Akurgal, 2017, s.110)

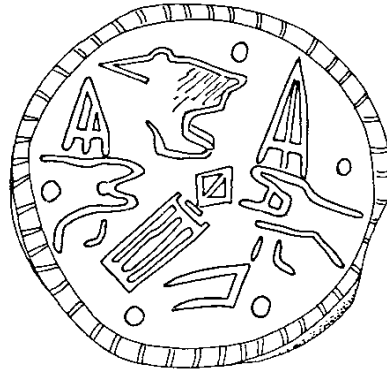
Resim 54: Fasıllar Anıtı (Anadolu Medeniyetler Müzesi) (T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.144)

Resim 55: Alalah kapı aslanları (Hatay Arkeoloji Müzesi) (T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.192)

Resim 56: Solda aslan tasvirli silindir mühür baskı örneği, sağda aslan tasvirli yüzük mühür örneği (S. Özkan, 2022, s.108, 109)

Resim 57: Solda Levha III/138 aslan tasvirli mühür baskısı (T. Beran, 1967, Levha 3/138)

Resim 58: Sağda Levha 1A UR.MAH=walwa yazılı mühür (A. Dinçol, B. Dinçol, 1980, s.31)

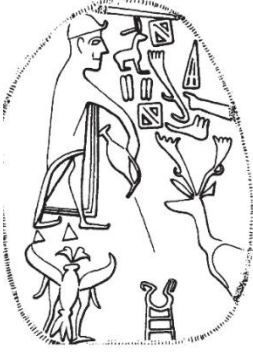
Resim 59: Alacahöyük Ortostat (Anadolu Medeniyetler Müzesi) (T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.88)

Resim 60: Kurunta mührü çizimi (Ö. Otlu, 2014, Levha 17-2A)

Resim 61: Altınyayla Steli (Sivas Arkeoloji Müzesi), (H. Ehringhaus, 2005, s.81)

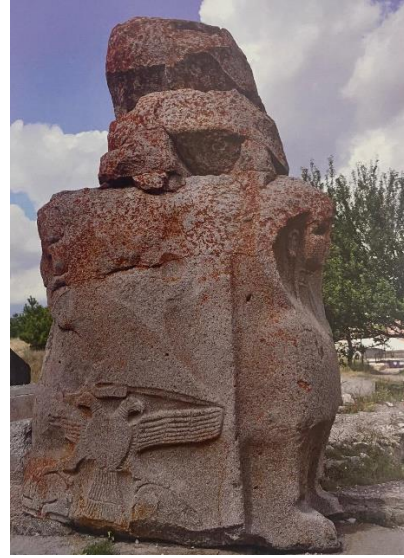

Resim 62: Solda Nişantepe Mühür örneği (B. J. Collins, 2010, s.69)

Resim 63: Sağda II.Tuthaliya'ya ait mühür (T. Beran, 1967, Levha 3/136)

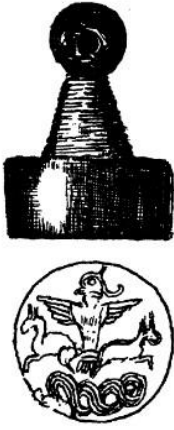

Resim 64: Konya/Karahöyük çift başlı damga mühür baskı örnekleri (S. Alp,1994, s.169, 170)

Resim 65: Solda Yazılıkaya 45 ve 46 numaralı figürlerin altında çift başlı kartal (J. Seeher, 2011, s.63)

Resim 66: Sağda Alacahöyük sfenks üzerinde kartal (T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, 2016, s.75)

Resim 67: Solda Asur sanatında üretilmiş Hitit mührü (New York Metropolitan Müzesi) (H. H. Von Der Osten, 1926, s.414)

Resim 68: Ortada Kültepe kazılarında ele geçirilen Hitit Dönemi mührü (Kayseri Arkeoloji Müzesi) (M. Erdoğan, 2022, 139)

Resim 69: Sağda Boğazköy’de ele geçen tek başlı kartal tasvirli mühür baskısı (T. Beran, 1967, Levha 4/33)

Resim 70: Boğazköy’de ele geçen çift başlı kartal tasvirli mühür baskısı (T. Beran, 1967, Levha 4/38)

ÖZET

Semboller insanlığın varlığından bu yana anlatım aracı olarak kullanılmıştır. Başlangıçta mağara duvarlarında basit işaretler şeklinde çizilen semboller, toplumun gelişmesiyle daha karmaşık bir hal almıştır. Din, siyaset, felsefe, edebiyat, sosyoloji ve daha birçok alanda varlık gösteren semboller, tarih boyunca liderlere yönetme kolaylığı sağlamıştır. Semboller özellikle farklı dil konuşan insanlar arasında ortak iletişim aracı konumuna gelmiştir. MÖ 2. binde Anadolu'da ilk merkezi krallık kuran Hititler de sembollerden otorite ve birliktelik kavramı bağlamında yararlanmıştır. Çalışmamızda Hitit krallarının iktidarlıkları süresinde kullandıkları siyasal semboller üzerinde durulmuştur. Burada Hititler için siyasal ve dini sembollerin iç içe geçtiği tespit edilmiştir. Seçilen başlıklar da tespitler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Bu süreçte Hitit egemenlik sembollerinin temas halinde olduğu yan sembollere de parantezler açılmıştır. Araştırmamızın amacı ise sembollerin Hitit siyasi ve kültür tarihi açısından yerlerini tespit edip, anlamlarını açıklamaktır. Amacımız doğrultusunda Hitit dönemine tarihlenen birincil kaynaklar ile ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Kaynaklarda belirlenen Hitit egemenlik sembolleri yazılı ve tasvirli eserlerdeki halleri ile değerlendirilmiştir. Bu sayede konu dağıtılmadan Hitit yönetiminde sembollerin halk üzerindeki psikolojik etkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sembol, Yönetim, Egemenlik, Kültür, Din

ABSTRACT

Symbols have been used as a means of expression since the existence of humanity. Initially drawn as simple signs on cave walls, symbols have become more complex with the development of society. Symbols, which have existed in religion, politics, philosophy, literature, sociology and many other areas, have provided leaders with ease of governance throughout history. Symbols have become a common means of communication, especially among people who speak different languages. The Hittites, who established the first central kingdom in Anatolia in the 2nd millennium BC, also benefited from symbols in the context of the concept of authority and unity. Our study focuses on the political symbols used by the Hittite kings during their reign. Here, it has been determined that political and religious symbols were intertwined for the Hittites. The selected headings have also been evaluated in line with the findings. In this process, parentheses have been opened for the side symbols that Hittite sovereignty symbols are in contact with. The aim of our research is to determine the place of the symbols in terms of Hittite political and cultural history and to explain their meanings. In line with our purpose, primary sources and secondary sources dating back to the Hittite period have been utilized. Hittite sovereignty symbols determined in the sources have been evaluated with their forms in written and depicted works. In this way, without getting distracted from the topic, an attempt was made to explain the psychological impact of symbols on the people during the Hittite administration.

Key Words: Symbol, Administration, Sovereignty, Culture, Religion